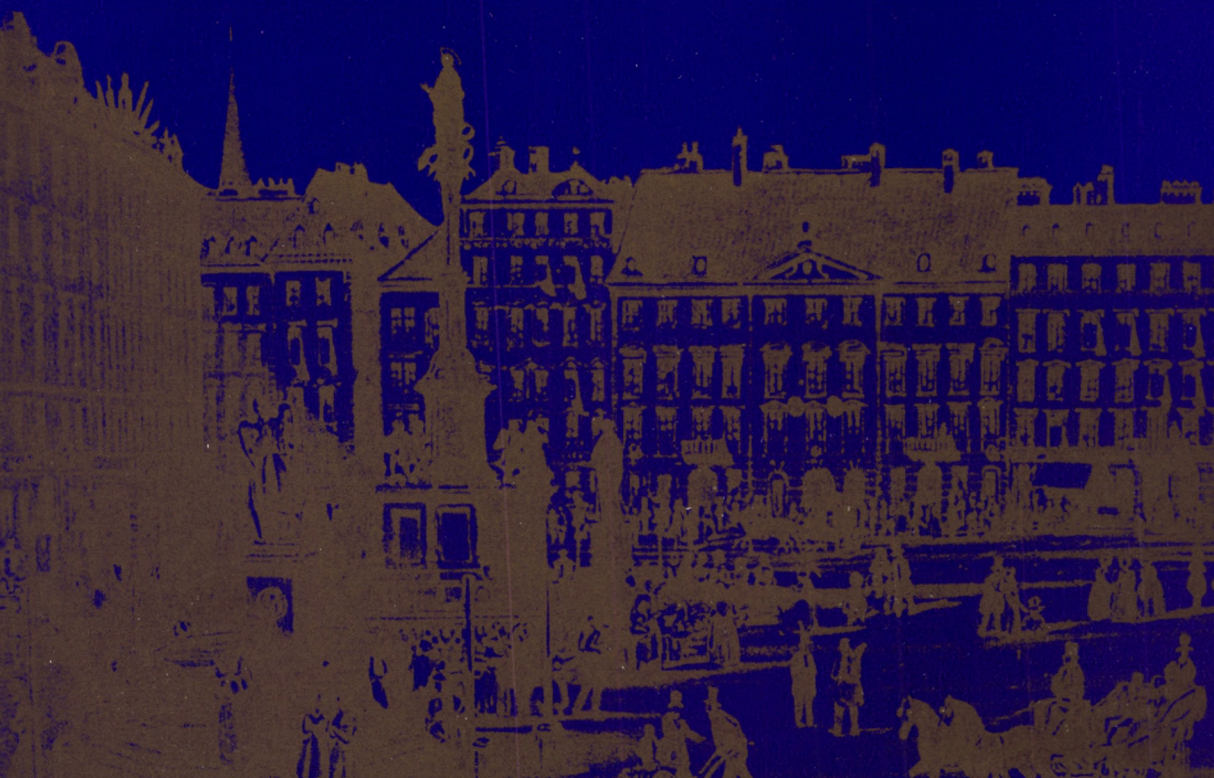

LUKÁCS LAJOS

A VATIKÁN ÉS MAGYARORSZÁG 1846–1878

A BÉCSI APOSTOLI NUNCIUSOK JELENTÉSEI ÉS LEVELEZÉSE MAGYARORSZÁGRÓL

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

LUKÁCS LAJOS

A VATIKÁN ÉS MAGYARORSZÁG

1846—1878

A BÉCSI APOSTOLI NUNCIUSOK

JELENTÉSEI ÉS LEVELEZÉSE

MAGYARORSZÁGRÓL

Az Archivio Segreto Vaticano — a Vatikáni Titkos Levéltár megnyitása a nyilvános kutatás előtt IX. Pius pápa korára (1846—1878) vonatkozólag új lehetőségeket teremtett a történetkutatás számára. A bécsi apostoli nunciusok Rómába küldött jelentéseinek és a Vatikáni Államtitkársággal folytatott levelezésének feldolgozása képezte az alapját a szerző munkájának. A kiadvány Ausztria—Magyarország összefüggő történetébe beágyazva, az egyetemes történeti folyamatok tekintetbevételével követi nyomon a Vatikán és Magyarország, az egyház és az állam kapcsolatainak alakulását az 1848—49-es forradalom és szabadságharc, az abszolútizmus időszakában, valamint az 1867-es osztrák—magyar kiegyezést követő dualizmus első évtizedét tekintve. Annak ellenére, hogy a vizsgálódás középpontjában a Vatikán közép-kelet-európai működése áll, a munka nem egyháztörténeti jellegű, hanem az általános politikai és diplomáciai történet keretébe illeszkedik. A feldolgozáshoz azoknak a vatikáni iratoknak tárgyi kivonata — regesztája — csatlakozik, mely iratok kiadásra kerültek a kiadvány angol nyelvű változatában. A könyvet 16 fénykép — köztük több faksimile a vatikáni iratokról — egészíti ki, továbbá két térkép, mely megkönnyíti az olvasó számára az eligazodást a bécsi nunciatúra működésében és a magyar katolikus egyház egykorú szervezetében.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

A VATIKÁN ÉS MAGYARORSZÁG

1846—1878

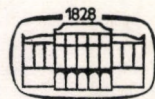
A BÉCSI APOSTOLI NUNCIUSOK
JELENTÉSEI ÉS LEVELEZÉSE
MAGYARORSZÁGRÓL

LUKÁCS LAJOS

A VATIKÁN ÉS MAGYARORSZÁG

1846—1878

A BÉCSI APOSTOLI NUNCIUSOK JELENTÉSEI ÉS LEVELEZÉSE MAGYARORSZÁGRÓL

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST 1981

LUKÁCS LAJOS

A Vatikán és Magyarország

1846-1878

A Bécsi Apostoli Nunciusok
Jelentései és Levélbeszései
Magyarországról

ISBN 963 05 2526 7

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1981 · Lukács Lajos

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST, 1981

Printed in Hungary

TARTALOM

7	Előszó
11	Levéltári rövidítések
13	Bevezetés
25	I. REFORM ÉS FORRADALOM 1846–1849
25	Első fejezet. A pápai állam jellegének változása a XIX. század közepén
42	Második fejezet. A jozefinizmus hatálytalanításáért 1846–1849
79	II. ELLENFORRADALOM ÉS ABSZOLUTIZMUS 1849–1867
79	Harmadik fejezet. A konkordátum létrehozása jegyében 1849–1859
121	Negyedik fejezet. Az abszolutizmus egyházpolitikájának válsága és felbomlása 1859–1867
157	III. LIBERALIZMUS ÉS ULTRAMONTANIZMUS 1867–1878
157	Ötödik fejezet. Állam és egyház a dualizmus első évtizedében 1867–1878
199	REGESZTÁK AZ ARCHIVIO SEGRETO VATICANO IRATAIBÓL
251	Mellékletek jegyzéke
253	Név- és helymutató

Elöljáróban fel kívánom hívni az olvasó figyelmét arra, hogy a munka ugyan tárgyánál fogva erőteljesen kapcsolódik a katolikus egyház, a pápaság történetéhez, miután annak tengelyében a bécsi apostoli nunciusok magyarországi vonatkozású működésének vizsgálata és az e tárgyra vonatkozó lényegesebb vatikáni iratok közzététele áll, ennek ellenére a feldolgozás módszertanilag és tárgykörét tekintve is nem az egyháztörténet, hanem alapvetően az általános társadalom-, politika- és diplomáciatörténet keretébe illeszkedik.¹ A munkán végighúzódnó fő gondolat és felfogás a katolikus egyházat és a pápaságot éppen olyan társadalmi-történeti produktumnak tekinti, mint minden egyéb más társadalmi-politikai intézményt, jelenséget, melyet bizonyos társadalmi igények, szükségletek hívtak életre, és funkcionálásuk, létük is azoktól függ. Ebből a szempontból tekintve tehát a munka tárgya, tartalma és egyben célja is az, hogy egy adott, konkrétan meghatározott történeti periódust figyelembe véve, vizsgálat alá vegye a pápaság és Magyarország kapcsolatainak problémáit. Közelebről meghatározva, a bécsi nunciusok működésének elemzésén keresztül derítse fel mindazokat a történeti mozzanatok, eddig sok tekintetben kevésbé ismert rejtett szálakat, melyek hozzásegíthetnek Magyarország társadalom- és politikai történetének, a különböző politikai mozgalmak és pártok működésének teljesebb és mélyrehatóbb megismeréséhez, és mindezen keresztül világosabbá váljék előttünk a Vatikán politikája az adott korszakban általában és különösen közép-kelet-európai vonatkozásban.

Szólni kívánok továbbá a munka címéről. Az 1846 és 1878 közötti időszak IX. Pius pápa uralkodásának kezdő és záró éveit jelzi, vagyis azt a periódust, melyre vonatkozóan a történeti kutatások lehetősége a legújabban teremtdőt meg a Vatikáni Levéltárban.² Ez a korszak a pápaság és Magyarország történeté-

¹ Ezen munka angol nyelvű kiadásában kerültek publikálásra a szóban forgó vatikáni iratok, míg a jelen kiadvány függeléke — a további tájékozódás elősegítésére — a már kiadott vatikáni iratok regesztáit közli. Vö. *L. Lukács: The Vatican and Hungary 1846—1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncios in Vienna.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981.

² A Vatikán 1966 őszén engedélyezte a IX. Pius pápa uralkodására vonatkozó forrásanyagok kutatását (fenntartva zárt jellegét továbbra is a Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari anyagának), ami gyakorlatilag annyit jelentett, hogy 1967. január 1-től

ben egyaránt döntő jelentőségű fordulatokat foglal magában. A pápaság 1870-ig, tehát mindaddig, amíg az olasz királyság Róma városát az egységes Itáliához nem csatolja, egyik önálló állama az olasz félszigetnek – Egyházi Állam néven. Ez a körülmény indokolttá tenné, hogy a munka címében is kifejezésre jusson. Elkerülését mégis azért látom indokoltnak, mert feladatomat nem abban határoztam meg, hogy a pápaságnak mint az egyik olasz államnak és Magyarországnak államközi kapcsolatait tegyem vizsgálat tárgyává, hanem abban, hogy a pápaságnak mint a katolicizmus egyetemessége képviselőjének, nemzetközi, politikai, diplomáciai szerepét kísérem figyelemmel – vagyis a legfelsőbb egyházi vezetés funkcionálását, Magyarország irányában jelentkező működését igyekeztem feltárni. Ebből a szempontból tekintve tehát a köznapi értelemben vett Vatikán szerepéről szólhatunk, amit az említetteken kívül az is nyomatékosan alátámaszt, hogy a levert 1848–49-es római forradalom után visszatérő pápa és legszűkebb bíborosi vezérkara 1850 tavaszától már tartósan a vatikáni palotába helyezi át székhelyét. 1870. szeptember 20-tól kezdve pedig a Vatikán képezte azt a szűkebb római területet, ahová a pápaság visszaszorult. Mindezek a körülmények együttesen magyarázzák és teszik indokolttá a címben használt megjelölést.

Ami pedig a cím ellenpárját, vagyis Magyarországot illeti – 1867-ig az osztrák birodalom szerves részét képezte. Az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulása, a dualizmus államkormányzati rendszerének bevezetése ugyan lényeges fordulatot hozott, de elsősorban a belső önkormányzat terén. A külpolitikában, a diplomácia terén Magyarország továbbra is nélkülözte önállóságát, habár a vezető magyar társadalmi osztályok tagjainak volt lehetőségük és módjuk beleszólni a külügyek irányításába. Mindennek figyelembevételével tehát, amennyiben a munkában a Vatikán és Magyarország kapcsolatai kerülnek kifejtésre, azok magyar részről sem szűkebb államközi vonatkozásokra szorítkoznak, hanem ennél jóval szélesebb értelemben kiterjednek a magyar társadalmi és politikai élet általános szférájára, a politikai pártok és csoportok, a katolikus egyház vatikáni vonatkozású ügyeire általában. A dualisztikus magyar állam megalakulását, majd gróf Andrássy Gyulának a Monarchia külügyminiszteri székébe kerülését követő periódust tekintve, a Vatikán és Magyarország kapcsolatainak tárgyalása társul olyan problémákkal, melyek az osztrák és magyar kormányok belső és nemzetközi szintű működését egyaránt érintik. Magyarország sajátos XIX. századi helyzetéből eleve következik, hogy a vizsgálat alá vett problémák szükségképpen az osztrák történettel szoros kapcsolatban kerülnek tárgyalásra, figyelemmel az együtt élő különböző népek nemzeti és vallási mozgalmaira is.

A munkát útjára bocsátva, e helyen kívánok köszönetet mondani az Archivio Segreto Vaticano Igazgatóságának, mely lehetővé tette a magyar vonatkozású forrásanyag széles körű kutatását, és néhány egyházi szempontból különösen bizalmasnak nyilvánított forrásanyagcsoporttól eltekintve, rendelkezésre bocsá-

lényeges forrásanyagok kutatása megkezdődhetett az 1846. június 16 és 1878. február 7-e közötti időszakból. Vö. *L'attività della Santa Sede nel 1966*. Roma, 1967. 831. l. Ua. 1967-es évre. Roma, 1968. 1505. l.

totta a szükséges történeti anyagokat — jó szolgálatot téve ezzel az egyetemes történettudomány igényeinek és az újkori magyar történeti kutatás szükségleteinek egyaránt. Messzemenő köszönettel tartozom a Magyar Tudományos Akadémiának, az évekig tartó kutatások határozott támogatásáért, mellyel biztosította a szükséges feltételeket a bonyolult forrásanyag feldolgozásához, és lehetővé tette annak kiadását.

Lukács Lajos

LEVÉLTÁRI RÖVIDÍTÉSEK

1. Archivio Segreto Vaticano, Roma,
Città del Vaticano
Segreteria di Stato
Archivio della Nunziatura di Vienna | ASV.

S.St.
ANV. |
| 2. Haus- Hof und Staatsarchiv, Wien
Ministerium des Äussern
Politisches Archiv, XI. Vatikan | H.H.St.A.
Min.d.Äussern
Pol. Arch. |
| 3. Magyar Országos Levéltár, Budapest
Helytartótanács, elnökség
Militär- und Civil-Gouvernement
für Ungarn, Justiz Section | O.L.
Htt. eln.
M.C.G.
Just. Sec. |
| 4. Prímási Levéltár, Esztergom
Scitovszky János primás iratai
Cat. A. – D. | Scit. |

Egyéb rövidítések:

Riservato	Ris.
Riservatissimo	Ris.-issimo
fascicolo	fasc.
Rubrica	Rub.
Volume	Vol.
Praesidium	Pr.
Geheim	G.

Elöljáróban szólni kívánunk a Vatikáni Levéltárban folyt magyar vonatkozású kutatások múltjáról. Röviddel azután, hogy XIII. Leó pápa 1881-ben megnyitotta a tudományos kutatás előtt a Vatikáni Levéltár kapuit, a történettudomány magyar művelői — versenyre kelve számos európai ország jól felkészült, nagy létszámú kutatógárdájával — éltek a régen várt kedvező lehetőséggel. Kétségtelen, hogy a viszonylag hamarosan jelentkező eredményekben ott tükröződött a vatikáni kutatásokat oly fáradhatatlanul serkentő és abban kitartóan osztozó Fraknói Vilmos püspöknek, a Magyar Tudományos Akadémia akkori főtitkárának szakszerű és sokoldalú munkássága. Egy ügyszerető kutatógárda élére állva, melynek sorában többek között ott működött Pesty Frigyes, Fejérpataky László, Óváry Lipót, Hodinka Antal, Schönherr Gyula, Veress Endre és többen mások — az egymást követő tudományos publikációkkal sikeresen bizonyította a Vatikáni Levéltárban végzett kutatómunka hasznosságát, a magyar történettudomány számára jelentkező gyümölcsöző eredményeit.¹

Három évvel a Vatikáni Levéltár megnyitása után, 1884-ben, már kikerültek a sajtó alól a Magyarországi Vatikáni Okirattár, a Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia első kötetei.² A két sorozatban kezdett, nemzetközileg is érdemes vállalkozás és annak további kötetei, ha mennyiségileg nem is követhették a hasonló jellegű, gazdagon dotált „Nuntiatuberichte” sorozatot — mely a római porosz történeti intézet, a Görres-Gesellschaft intézetének, vala-

¹ Vö. *Fraknói Vilmos*: Évi jelentés a vatikáni magyar okirattárról. (Századok. 1884. 55. l.); *Ua.*: Nyomozások a pápai levéltárban. (Századok. 1892. 97. és köv. l.; 187. és köv. l.); *Áldásy Antal*: Regesták a vatikáni levéltárban. (Történeti Tár. 1894. 15. és köv. l.; 1895. 58. és köv. l.; 260. és köv. l.); *Hodinka Antal*: A római levéltárak és könyvtárak ismertetése. Budapest, 1917.

² Elsőként hagyta el a sajtót a II. sorozat I. kötete, mely a magyarországi pápai követek 1524 és 1526 közötti jelentéseit tartalmazta (1884), Ipolyi Arnold előszavával, Fraknói Vilmos prolegomenáival. Ezt követte az I. sorozat II. kötete, tartalmazva Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratait az 1307–1311 közötti időből, Pór Antal prolegomenáival együtt (1885). A két sorozat további kötetei — összesen 8 kötet jelent meg a századforduló előtt — döntően XV., XVI. századi iratokat publikáltak. E tekintetben csak a II. sorozat II. kötete tért el. Ebben ugyanis Buonvisi biboros bécsi nuncius jelentéseit tették közzé a XVII. századból, Budavár visszafoglalásának kétszázadik évfordulója alkalmából (1886).

mint az osztrákok 1884-től Rómában működő történeti intézetének közös vállalkozása nyomán jött létre —, tudományos érték szempontjából nem maradtak el mögötte.³ Amikor a századforduló idején napvilágot lát Fraknóinak a vatikáni kutatások addigi eredményeire épülő munkája Magyarország és a római Szent-szék kapcsolatairól — a tudományos körök előtt már nem lehetett vitás, hogy a Vatikáni Levéltár valóságos kincsesbányája a középkori magyar történetnek. A megkezdett kutatások folytatásának szükségessége a magyar történettudomány művelői előtt immár vitathatatlan igazsággá szilárdult.⁴

Ha az első világháború eseményei és az azt követő évek nehézségei nem is befolyásolták előnyösen a megkezdett kutatásokat — félbeszakítva vagy lelassítva hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt az egyre költségesebbnek bizonyuló iratkiadásokat —, az érdeklődés a Vatikáni Levéltár iránt nem csökkent. Viszont bizonyos mértékű eltolódás következett be a kutatások korszakhatárának alakulásában. A XV—XVI. század további szemmel tartásával párhuzamosan fokozódott a munka a XVII. századi anyagok birtokbavételéért, és lépések történtek a XVIII. század irányába is. A nemzetközi történetkutatói aktivitás figyelmének előterében továbbra is a pápai nunciaturák működésének feltárása állt.⁵ Ez annál is inkább érthető, mert a legkülönbözőbb országokba eljutott — állandó jellegű vagy ideiglenes megbizatással ellátott — pápai követek jelentései, valamint az azokra adott válaszok, utasítások, az Egyházi Állam irányításában egyre inkább vezető szerephez jutó államtitkárságnak, a Segreteria di Stato-nak alapvető irat-

³ Vö. *Walter Friedensburg*: Das Königlich Preussische Historische Institut in Rom in den dreizehn ersten Jahren seines Bestehens. 1888—1901. Abhandlungen der k. Preussische Akademie der Wissenschaften. Berlin, 1903. A munkamegosztásban a Nuntiatura di Germania XVI. századi anyagából az 1533—1559. és az 1572—1585. évek iratainak kiadását vállalták.; A Römisches Institut der Görres-Gesellschaft főképpen az 1585—1592. évek nunciatura iratainak publikálását tekintette feladatának, de nem kis erőt fordított a pápai kamarai iratok, a trientini zsinat iratainak kutatására. Vö. Jahresbericht der Görres-Gesellschaft für das Jahr 1913. Köln, 1914.; Az Österreichisches Historisches Institut (Istituto Storico Austriaco) az 1560—1572. évi nunciatura-iratok kiadásánál működött közre, bár a Vatikáni Levéltár feltárásában kutatóinak részvétele, ennél szélesebb körű volt. Vö. *Ph. Dengel*: Das Österreichische Historische Institut in Rom 1901—1913. Wien u. Freiburg u. Br., 1914. Az osztrák intézet első igazgatója Theodor Sickel munkásságáról és Fraknói Vilmossal való kapcsolatairól lásd: *Leo Santifaller*: Briefe von Wilhelm Fraknói zu Theodor Sickel aus den Jahren 1877 bis 1906. Graz—Köln, 1964.

⁴ *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székekkel. I—III. Budapest, 1901—1903. Függetlenül közölt ismertetés: „A Vatikáni levéltár”.

⁵ A nunciatura-történeti kutatás tárgykörébe vágó irodalomból — az előbbieken jelzett német, osztrák, magyar publikációkon túlmenően — utalhatunk a francia, belga, spanyol kutatások eredményeire a XVI—XVII. századra vonatkozóan. A csehszlovák történészek vatikáni kutatásai nyomán az 1582—1628 közötti időszakból jelent meg iratközlés (Prága, 1932.); Az újabb osztrák kutatások a jozefinizmus problematikáját világítják meg: *Fridolin Dörrer* 1961-ben megjelent tanulmánya a pápai államtitkárság és a bécsi nunciatura kapcsolatait vizsgálja a XVIII. század második felének vonatkozásában. (Römische Historische Mitteilungen 4. Heft. 1960/61.); A nunciaturákról és kutatásukról ad tájékoztatást *P.M. Baumgarten*: Verfassung und Organisation der Kirche. Monaco, 1906.; Használható a *Lezioni di diplomazia ecclesiastica* (Roma, 1899—1904) kiadványa.; *Wynen*: Die päpstliche Diplomatie (1922); *R. A. Graham, S. J.*: Vatican diplomacy. Princeton, 1959.

anyagát képezték. Szükségképpen koncentráltak itt nemcsak az európai országokra, de szinte az egész világra kiterjedő súlyos politikai jelentőségű, nemzetközi diplomáciai fontosságú és az egyháztörténetre nézve döntő iratok.⁶

Ilyképpen a nunciatúra-kutatás iránt joggal fordult a magyar kutatók figyelme is, felismerve azokat a lehetőségeket, melyek a hazai történettudomány gazdagítására adódnak. Ugyanakkor eltérő véleményekkel találkozunk a nunciatúra-anyagok történeti fontosságának megítélésében. Elismerve a pápai nunciosok XV–XVI. századi szerepének sok esetben különleges politikai és diplomáciai fontosságát és jelentéseiknek nem ritkán különleges egyedi becsét, fel kívánjuk hívni a figyelmet a későbbi századok nunciatúra-anyagának a középkortól ugyan sok tekintetben eltérő, de mégis számottevő történeti értékére. Koránt sincs arról szó, mintha egyre közelebb kerülve a jelen korhoz, a nunciatúra-anyagokkal való foglalkozás, kutatásuk, feldolgozásuk egyháztörténeti jelentőségűvé szűkülne, és messzemenően elvesztené korábbi köztörténeti, diplomáciai, politikai jelentőségét. Az anyag konkrét tanulmányozása az efajta feltételezésnek, következtetésnek szükségképpen ellentmond. Kétségtelen, hogy a pápai követek szerepköre, aktivitásának lehetősége az idő haladásával változásokon ment keresztül, de ebből még koránt sem vonhatók le olyan következtetések, mintha a nunciatúra-kutatás a későbbi századokra nézve kevesebb figyelmet és tudományos kutatói érdeklődést érdemelne. Észrevételezhető, hogy a roppant anyagbőség, a nunciatúra-jelentések rendszeressé válása, az egyre bonyolultabb újkori történeti problémákkal való összefonódása új helyzet elé állítja a kutatót, a forrásanyag felhasználásának, a forráskritika alkalmazásának számos addig fel sem vetődő problémáját állítva előtérbe. Míg a középkori vatikáni forrásanyagok publikálásának nehézségei elsősorban paleográfiai, oklevéltani, heraldikai problémákból fakadtak, addig az újkori vatikáni forrásanyagok felhasználása, értékesítése a történettudomány számára más természetű komplex tudományos munkát igényel. Feltételezi ugyanis a politikai- és gazdaságtörténet, a diplomáciatörténet és a differenciálódó egyháztörténet eredményeinek együttes alkalmazását.

A középkori kutatásokról történő fokozatos átváltás problémái ugyanakkor nemcsak a forrásanyag természetének, mennyiségének megváltozásával függnek össze. Kapcsolatban állnak a pápaság, az Egyházi Állam egészének permanens válságával, a reformáció nagyarányú elterjedésének következményeivel és mindazzal, amivel ennek következtében a kutató szembe találhatja magát. Ebből kifolyólag is a Vatikáni Levéltár kutatásának a feltételei inkább a korábbi századok feltárására ösztönöztek. A levéltár zárt jellege csak rendkívül lassan változott.

⁶ A Segreteria di Stato kialakulásáról és jelentőségének fokozódásáról: *A. Kraus*: Secretarius und Sekretariat. Der Ursprung der Institution des Staatssekretariats und ihr Einfluss auf die Entwicklung moderner Regierungsformen in Europa. (Römische Quartalschrift. 1960. 43. és köv. l.); További fejlődésének fázisairól: *Lajos Pásztor*: La riforma della Segreteria di Stato di Gregorio XVI. Contributo alla storia delle riforme nello Stato Pontificio (La Bibliofilia, 1958. 285. és köv. l.). Kny. Firenze, É. n.; Ua.: Per la storia della Segreteria di Stato nell'Ottocento. La riforma del 1816. Estratto da Mélanges Eugene Tisseraut. Vol. V. Città del Vaticano, 1964.

Fokozatosan nyílt meg a lehetőség a XVIII. század kutatására, és még annak utána is, hogy XIII. Leó pápa megnyitotta a Vatikáni Levéltárat a kutatók előtt, a kutatás időhatárát és a forrásanyagok felhasználási körét messzemenően korlátozták. Az 1960-as évekig az 1846-os korszakhatárig nyílt lehetőség kutatásra, majd megteremtődtek a feltételek IX. Pius pápa korának levéltári feltárására is. Továbbra is fenntartották azonban a korlátozásokat némely különösen bizalmas természetű egyháztörténeti anyagok vonatkozásában. Mindezek a körülmények szükségképpen befolyásolták a kutatói érdeklődést, melynek mindig is igazodnia kellett a kutatás szűkebb vagy szélesebb lehetőségeihez.

Így elmondható, hogy néhány vállalkozó szellemű, szorgalmas magyar egyháztörténészre korlátozódott a Vatikáni Levéltár újabb kori — tehát 1846-ig terjedő — magyar vonatkozású forrásanyagainak kutatása. Ebben a vonatkozásban figyelemre méltó munkásságot fejtett ki Vanyó Tihamér pannonhalmi főiskolai tanár, aki a XVII. század végi nunciusi jelentések magyar vonatkozású anyagaiból publikált, és a magyarországi püspöki jelentések vatikáni anyagaiból tett közzé iratokat, feldolgozással egybekapcsolva — eljutva a XIX. század közepéig.⁷ Ugyancsak a két világháború közötti időszakban látott napvilágot Mészlényi Antal feldolgozása a jozefinizmus koráról Magyarországon — a Vatikáni Levéltárban folytatott kutatásokra, az 1846-ig terjedő nunciusi jelentésekre alapozva. Csak sajnálattal regisztrálható az 1930-as évek elején írt megjegyzése: „Az lett volna legfőbb óhajom, hogy összegyűjtött anyagomat mint forrásgyűjteményt bocsássam közzé, de a mindent megbénító gazdasági helyzet ennek még reményétől is megfosztott.”⁸ A második világháború utáni időszakban sem szűnt meg a magyar kutatók érdeklődése a Vatikáni Levéltár iránt, és a lehetőségekhez képest akadtak kutatók a középkori és újkori magyar vonatkozású anyagok további feltárására.

A megelőző kutatások eredményeinek és korlátainak figyelembevétele is eléggé utal arra, hogy az 1846-ot megelőző időszakok feltárása terén is bőven akadnak még tennivalók. Ilyen körülmények között a Vatikáni Levéltár kutatási határvonalának további kiterjesztése — IX. Pius pápaságának teljes idejére, az 1846—1878 közötti időszakra — a tudományos kutatás egészen új lehetőségeit teremtette meg, fokozott feladatvállalásra készítette a kutatókat. Akadtak ugyan úttörői ennek a vatikáni kutatások szempontjából legújabb időszaknak számító periódusnak is a beavatottabb egyháztörténészek köréből, akik számára, már ezt megelőzően több vonatkozásban lehetőség nyílt az 1846 utáni korszak kutatására a Vatikáni Levéltárban, de a feladatok megoldásának döntő része természetesen hátramaradt.⁹

⁷ Vö. *Vanyó Tihamér: A bécsi nunciások jelentései Magyarországról 1666—1683. Pannonhalma, 1935.*; Ua.: *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600—1850. Pannonhalma, 1933.*

⁸ *Mészlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780—1846). Budapest, 1934.*

⁹ Az 1846-os korszakhatárt átlépve — annak hivatalos kiterjesztését megelőző időszak — jelentős munkákat tett közzé vatikáni levéltári anyagokra is támaszkodva, többek

Ha arra gondolunk, hogy a kutatási korszakhatár kiterjesztésével lehetőség nyílt az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc időszakának, az ezt követő osztrák abszolutizmus korának, az 1867-es kiegyezés és a konszolidáló dualista polgári magyar állam első évtizedének tanulmányozására – a pápai állam közép- és kelet-európai működésével összefüggésben –, akkor aligha szükséges különösebben bizonyítani a Vatikáni Levéltár magyar vonatkozású forrásanyagai kutatásának szükségességét. Egyébként is a pápaság történetének olyan roppant kritikus időszakáról van szó, amikor súlyos krízisek, válságok, forradalmak és ellenforradalmak után – az olasz nemzeti egység kialakulásával párhuzamosan – a pápai állam világi hatalma végképp összeomlott 1870-re, hogy majd a szűkebb Vatikánba szorulva folytassa működését.

A jelen munkálat éppen arra irányul, hogy megtegye a kezdeményező lépéseket az 1846 utáni időszak magyar vonatkozásainak feltárásához. Hangsúlyoznunk szükséges, hogy csakis az indító munkálatról lehet még szó a tudományos kutatások jelen fázisában. Erre a megfontolásra több ok készlet. Ezek között is kiemelkedőnek véljük a kutatás körébe vonható forrásanyag nagy mennyiségével, összetételével, áttekintésének lehetőségeivel kapcsolatos problémákat. Olyan időszakról van szó az Egyházi Állam életében, amikor a kormányzati, adminisztratív irányítás sokirányú változáson ment keresztül – ami természetesen erőteljesen befolyásolta a keletkező iratok elhelyezésének, rendszerezésének módjait is. Nem is szólva azokról a nagyon is kritikus időszakokról – gondolunk többek között IX. Pius 1848–49-es gaetai és portici tartózkodására, vagy az 1859–60-as és 1870-es események következményeire –, amikor a római Kúria folyamatos teendőinek ellátásában zavarok, kényszerű szünetek, kiesések álltak elő, vagy legalábbis a kapcsolatok fenntartásának rendkívüli formái születtek. Hosszú évek kitartó munkája nyomán érhető csak el, hogy a Vatikáni Levéltár bonyolult forrásanyagainak rengetegében a kutató biztosan mozogjon. A jelenleg rendelkezésre álló levéltári segédletek ugyan máris nyújtanak bizonyos támaszt több igen lényeges 1846 és 1878 közötti forráscsoport kutatásához, de ezek önmagukban még korántsem elégségesek a biztos tájékozódáshoz, a sokrétű anyag áttekintéséhez.¹⁰ Az 1970–77-es időszakban a Vatikáni Levéltárban folytatott kutatások során szerzett ta-

között: *P. Pirri, S. J.*: Pio IX e Vittorio Emanuele II dal loro carteggio privato. I–III. (Vol. 1–5). Roma, 1944–1961. Viszont az 1878-as korszakhatárt túllépve publikált érdelemes vatikáni iratokat *Rudolf Lill*: Vatikanische Akten zur Geschichte des deutschen Kulturkampfes. Leo XIII. Teil I 1878–1880. Tübingen, 1970.

¹⁰ A Vatikáni Levéltár középkori anyagaiban szükséges tájékozódáshoz alapvető kézikönyvek állnak rendelkezésre, mint többek között: *G. Brom*: Guide aux Archives du Vatican. Rome, 1911.; *K. A. Fink*: Das Vatikanische Archiv. Roma, 1951.; Az Enciclopedia Italiana IV. kötetében (Roma, 1929. 88–90. l.) *B. Katterbach* tájékoztat a Vatikáni Levéltárról. A legújabb irodalomból kiemelkedő összefoglalás: *Lajos Pásztor*: Archivio Segreto Vaticano. Estrato da Guida delle fonti per la storia dell’America Latina. Città del Vaticano, 1970.; Az 1846 utáni időszak adminisztrációjának ismeretéhez: *L. Pásztor*: La Segreteria di Stato di Pio IX durante il triennio 1848–1850. Estratto dagli „Annali della Fondazione italiana per la storia amministrativa”. Milano, 1966.

paszlatatok nyomán jutottunk arra a következtetésre — elsősorban IX. Pius pápaságának idejére nézve —, hogy itt voltaképpen történész nemzedékek számára adódnak feladatok, és e tekintetben egy-egy történész munkája legfeljebb a kezdeti úttörésre, alapvetésre, szerény iránymutatásra szorítkozhat. Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy az anyag kritikus feldolgozása megköveteli a nagyon is tekintélyes, tárgyba vágó nemzetközi történeti irodalom ismeretét, az érdekelt nemzeti levéltárak, egyházi levéltárak párhuzamos forrásanyagainak kutatását, csak akkor mérhető fel teljes egészében a munkálatok sokrétűsége és nehézsége.

A kutatások során a magyar vonatkozások feltárására törekedve — az anyag természetéből következően is — az osztrák monarchia egészének problematikájába ágyazottan vettük vizsgálat alá a felmerülő kérdéseket. Ugyancsak a forrásanyag jellegéből következően a magyar vonatkozásokat nem elszigetelten, hanem a sorsdöntően jelentkező nemzetiségi mozgalmakkal, azok politikai, társadalmi, egyházi vonatkozásaival összefüggésben tekintettük. A vatikáni források publikálásánál nem kis feladatot ró a kutatóra az iratközlés mikéntjének meghatározása, legmegfelelőbb módjának kiválasztása. E tekintetben mind a középkori, mind az újkori anyagok közzététele során eltérő nézetekkel, változatos gyakorlattal találkozhatunk. Megítélésünk szerint a publikálás módja mindig alárendelt kérdése volt és marad a kitűzött tudományos cél, feladat elérésének. A fő kérdés az, hogy a vállalt tudományos feladat milyen módszerrel érhető el legoptimálisabban. Szűkebb feladatunknál maradva és a már vázolt több vonatkozású nehézségeket is tekintetbe véve, nem mondhattunk le a kutatott forrásanyag kritikus átvizsgálásával együtt járó válogatásról. A kutatások előterében a bécsi apostoli nunciusok jelentései, valamint a bennük foglalt problémák vizsgálatából adódóan egyéb források álltak — összefüggésben a pápai államtitkárság működésével. Publikálásra azokat az iratokat tartottuk alkalmasnak, melyeknek magyarországi vonatkozásai — közvetlen vagy közvetett módon — lényegesek, melyek politikai, társadalmi, gazdaságtörténeti vagy lényegesebb egyháztörténeti mondanivalóval rendelkeznek. Teljességre törekedni az adott esetben annyit jelentett volna, mint eleve lemondani mindenfajta publikálásról és feldolgozásról. Az anyag mennyiségéből adódó problémák érzékeltetésére említjük, hogy például a kritikus 1848-as évben 343 jelentés érkezett a pápai államtitkárságra a bécsi nunciátúráról — átlagban tehát szinte naponta egy. 1849-ben 127 jelentésben, 1850-ben 224 jelentésben foglalta össze a bécsi nuncius mondanivalóját. A kritikus 1860-as esztendőben 305 jelentés, az Egyházi Államra annyira végzetes 1870-es évben pedig 357 jelentés futott ki a bécsi nunciátúráról. Már önmagában a számszerűség is érzékelteti a Bécsből érkezett nunciusi tájékoztatások hatalmas mennyiségét, felhalmozódását. Durva becslés alapján is körülbelül tízezer jelentéssel lehet számolni az általunk vizsgálandó időszakban. Ennek az anyagnak érdemi felmérése, történeti forrásanyagként való felhasználása tehát szükségképpen előírja a kritikus átvizsgálást, rostálást és válogatást. Nem is szólva arról, hogy a bécsi nuncius hatáskörébe olyan széles terület tartozott, annyira szerteágazó politikai, egyházi problematikát érintett, melyek a magyar történeti vonatkozásokat igen sok esetben messze túl is lépik. Ilyenformán még a tágabb értelmű magyar vonatkozású iratok felmérése is

elkerülhetetlen feladattá tette a szükséges értékelő válogatást. Az ily módon kutató, gyűjtött forrásanyag szolgált végül is az iratkiadás alapjául. Viszont a már publikálásra alkalmasnak ítélt iratokat szó szerint, eredeti nyelven és teljes terjedelemben a munka angol nyelvű kiadásában közöljük.

Utalni kívánunk e helyen még arra, hogy a pápai államtitkárság (Segreteria di Stato) forrásanyagával párhuzamosan a kutatás tárgyát képezték a bécsi nunciátúra levéltárának (Archivio della Nunziatura di Vienna) korszakunkhoz illeszkedő fondjai is. E két forráscsoport ugyanis szorosan egymáshoz kapcsolódik, egymást kiegészíti, magyarázza és segíti. E vonatkozásban talán még fokozottabban kell hangsúlyoznunk, hogy a Vatikáni Levéltár e külön kezelt gyűjteménye mennyire fontos és lényeges a magyar történelem szempontjából. Elég, ha arra utalunk, hogy a bécsi nunciátúra levéltárában teljességében megőrizték – eredetiben vagy másolatban – a Magyarországról, a különböző egyházfőktől, intézményektől és egyénektől hozzájuk érkezett jelentéseket, leveleket, kérelmeket, változatos tartalmú beszámolókat. A bécsi nunciátúra hivatala ily módon történelmünknek egy olyan kritikus szakaszában vált a hazai eseményekről, változásokról tudósító iratok gazdag tárházává, regisztrálójává, amikor az önálló magyar államiság nagyjából hiányzott, és a társadalmi, politikai, gazdasági mozgás a legkülönbözőbb módokon tört magának utat, talált hangot. Ennek egyik igen lényeges gyűjtőállomása volt a bécsi nunciátúra, illetve annak levéltára. Természetesen a magyar ügyek csak egy részét – mondhatjuk kisebbik részét – képezték a bécsi nunciátúra feladatkörének. Levéltára ugyanis az egész osztrák monarchia, sőt szélesebb értelemben a német területek történetére nézve képez döntő forrásanyagot. Érzékeltetheti a kutatói feladatok nehézségeit, ha arra utalunk, hogy a bécsi nunciátúra levéltára, a szóban forgó kutatandó időszak vonatkozásában, 228 kötetre terjed (zömmel egybekötött iratokat, kötetenként durva becslés szerint legalább ezer levelet, valamint a kifutott jelentések fogalmazványait vagy másolatait, továbbá a szükséges mutatókat és segédleteket tartalmazza).

Ha figyelembe vesszük továbbá, hogy a magyar vonatkozású anyagok nem korlátozódnak az államtitkárság és a bécsi nunciátúra levéltárának állagaira, hanem elágazódnak a különböző kongregációs bizottságok – jelenleg nagyjából alig hozzáférhető és természetüknél fogva különösen kényes és bizalmasan kezelt – forrásanyagaihoz, akkor igazolva látjuk azon következtetésünket, hogy a kutatás jelen fázisában csak a kezdeményező, indító lépések megtételéről lehet szó. A jelen kiadvány feladatát éppen abban látjuk, hogy megismertesse a történettudományt – Magyarország újkori történetét figyelembe véve – a mindeddig alig ismert forrásanyaggal. Lehetőséget nyújtson e forrásanyag tanulmányozására, forrásértékének sokoldalú vizsgálatára, felülbírálására. Nem arról van szó, hogy a közrebocsátott forrásanyag, a magyar történeti fejlődés adott szakaszáról kialakított véleményünk alapos revíziójára készítetne, hogy lényegesebb módon változást hozna a fejlődés alapvető mozgatórugóinak megítélése tekintetében. Ami mégis új benne, az a magyar kérdésnek, Magyarország történeti fejlődésének egy különleges nézőpontból, aspektusból, a római Kúria alapvető érdekei szempontjából való áttekintése; mindig és következetesen egy szélesebb európai hori-

zontból szemlélve ezt, a monarchia összességének figyelembevételével és az egymás mellett élő magyar és nem magyar népek kölcsönös viszonyának szemmeltartásával, menten különösebb nemzeti elfogultságtól. A kritikus történelmi feladat e nézőpont alapvető mozzanatának felfedése, azoknak a társadalmi-politikai, ideológiai tényezőknek a nyomon kísérése, melyek a megfogalmazott ítéletek, koncepciók kialakítását meghatározták. Aligha kell hangsúlyoznunk, hogy a nunciusi jelentések elsősorban nem a tárgyi adatszerűségek, bizonyítékok szempontjából fontosak. Kétségtelen, hogy Magyarország és Ausztria belső történetének vannak sokkal elsőbrendűbb és nagyobb fontosságú és hitelesebb forrásanyagai. Ennek ellenére a történelmi fejlődés nem egy kritikus szakaszában, amikor a különböző társadalmi erők megítélése nagyon is eltérő lehet, amikor a konkrétumok nagyon is nehezen bizonyíthatók — némelykor eleve rejtve maradnak —, ilyen esetekben a nunciusi jelentések jól kiegészíthetik a hazai forrásanyagokat, sőt egyes kényes esetekben nélkülözhetetlenné, perdöntővé válhatnak. Az a tény, hogy szükségképpen bécsi nézőpontból tekintettek a magyar események felé, és tanúi, hallgatólagos vagy aktív résztvevői voltak történelmünk nagyon is kényes fordulatainak — figyelemre méltó mozzanat. Egyébként is, ki tagadhatja, hogy éppen ott, ahol a legkritikusabb döntések forrnak és születnek, éppen ott a folyamatok írásos bizonyítékai nem minden esetben kísérik az eseményeket. A nuncius viszont nem is ritkán rögzíti személyes beszélgetéseinek, bizalmasabb társalgásainak részleteit — a legmagasabb politikai-diplomáciai poszton állókkal éppen úgy, mint konfidenseivel. A tévedhetetlenség igénye nélkül, de a legtöbb esetben mégis a jólétesültség alapján és azzal a kifinomult érzékkel, rutinnal, ami e magas tisztség viselésével szükségképpen együtt járt, közölte a nuncius híreit, véleményét, meglátásait és sugalmazandó szándékait a pápai udvarral. E jelentések és számos kényes pillanatban született szentszéki válaszok, a római Kúria érdekeit rögzítő vélemények és teendőkre készítő utasítások — felettébb alkalmasak arra, hogy véleményt formáljunk egy-egy adott időszak konkrét problémáival kapcsolatban az Egyházi Állam politikai irányáról általában és Magyarország tekintetében, annak általános politikai és egyházi ügyeit illetően különösen.

A szóban forgó levéltári állagok forrásértékének elbírálása, megítélése szempontjából nem közömbös tényező annak pontos rögzítése sem, hogy a bécsi nuncius működésének hatáskörét és jelentőségét tekintve a legkiemelkedőbb nunciaturák közé sorolható (a párizsi, madridi, lisszaboni mellett), sőt bizonyos történelmi helyzetekben elsőrendű szerepkörre emelkedik. Ez annál is inkább érthető, mert hatáskörébe tartoztak az osztrák örökös tartományok, Csehország területén kívül, Galícia, a monarchia délszláv–olaszlakta tartományai (Dalmácia, Veneto, Lombardia), Magyarország, Erdély, Horvátország. Ezen túlmenően a bécsi nunciatura hatásköréhez tartoztak a német államok (Poroszországgal együtt, Bajorországot kivéve) katolikus ügyei, Oroszország egynéhány római katolikus körzete, úgyszintén a balkáni államok katolikusainak védelme. Voltaképpen tehát Közép-Kelet- és Délkelet-Európa területére és a lakosság számát tekintve is igen jelentős részére terjedt ki a bécsi nuncius figyelme. Mint a pápa, az apostoli Szentszék képviselője, a római Kúriától nyert felhatalmazás és utasítások értelmében közvetített

Róma és az osztrák birodalom uralkodója között, és töltötte be az Egyházi Állam követének, legfőbb diplomáciai képviselőjének szerepét, és mint ilyen ellátta mindazokat a feladatokat, melyek az egyes államok követeinek szokásos teendői elvégzésével együtt jártak. A bécsi nuncius ugyanakkor a birodalom és a szélesebb értelemben jelzett német- és szláv lakta területek felett gyakorolta a legfőbb egyházi felügyeletet a pápa nevében. Ezen funkciójánál fogva Rómának a különböző egyházi intézményekről, azok vezetőiről, az egyházi viszonyok állapotáról, a katolikus és más vallásfelekezetek egymáshoz való viszonyáról rendszeres jelentésekben számolt be. Ezen túlmenően felhatalmazást nyerhetett időnként olyan speciális kényes politikai és egyházi feladatok ellátására, melyek a Szentszék jól felfogott érdekeiből, megfontolásából egyenesen következtek.

Erre a kényes politikai és egyházi posztra a római Kúria különös gonddal, körültekintéssel választotta ki megbízottait, akik mind tapasztalat, felkészültség, az Egyházi Állam érdekei védelme szempontjából kiválóan iskolázott, a helyi ismeretekben is többé-kevésbé járatos személyek voltak. A nunciusok megbízatásának folyamatosságát biztosította az a körülmény is, hogy hivataluk a pápa halálával nem szűnt meg – feltéve, ha megbízólevelük ezzel ellentétes rendelkezést nem tartalmazott. Így IX. Pius pápai trónra lépésekor 1846-ban, már a bécsi nunciatura élén állt *Viale Prelà Michele* címzetes karthagói érsek, aki eme tisztségét 1845 júniusától töltötte be, miután előzőleg hat éven keresztül Bajorországban látta el a nunciusi hivatalt. Politikai-egyházi méltóságához viszonylag fiatalon jutott 1838-ban, hiszen csak 39 éves volt, amikor Münchenben már pápai követként működött. A bajor iskola a német probléma alapos ismerőjévé avatta, és amikor 46 éves korában elnyerte a nevezetes bécsi nunciatura vezetését, már igazi szakértőnek számított a római udvarnál az osztrák-német ügyek vonatkozásában. Tisztségét a legválságosabb körülmények között is a római Kúria megelégedésére látta el. Sőt az annyira kritikus 1849-es évben is megállta helyét és tapasztalatával, higgadt, józan ítéleteivel biztos támaszt nyújtott a Gaetába menekült pápai udvarnak. Joggal nyerte el 1853-ban a bíborosi kalapot, de mint pronuncius továbbra is bécsi hivatalában maradt. Viale Prelà személye összefonódott azokkal a rendkívül bonyolult és kényes tárgyalásokkal, melyek Ausztria és a Szentszék konkordátumához vezettek. Csakis ennek tető alá hozása után mondott búcsút 1856-ban a bécsi nunciaturának, és foglalta el az 1855-ben már elnyert bolognai érseki széket.¹¹

Tisztségében követő *De Luca Antonino* – ugyancsak előzetesen bajorországi nuncius 1853-tól 1856-ig – nem kevésbé elődjénél, a német kérdés szakértője volt. 51 éves, amikor Bécsbe kerül, és hét éven keresztül – az osztrák birodalom és a pápai állam súlyos válságai közepette látja el feladatát. Ha a nunciatura vezetésével óhatatlanul együtt járó adminisztrációs kötelezettségek nem is tartoztak erős oldalához, mégis lényegében az elődje által jól megalapozott úton haladt tovább, bár kevesebb sikerrel, 1863-ig. Az előzőleg címzetes tarsói érsek 1863-ban

¹¹ Vö. *Giuseppe De Marchi*: *Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956.* (Sussidi Eruditi. 13.). Roma, 1957. 47. és 54. l.; *F. Fantoni*: *Della vita del cardinale Michele Viale Prelà.* Bologna, 1861.

lépett a kardinálisok közé, hogy e legmagasabb testületben még két évtizeden keresztül hasznosítsa egyháza javára a nunciusi szolgálatban is szerzett tapasztalatait.¹²

Ugyancsak nehéz idők és bonyolult körülmények között töltötte be tisztsgét a bécsi nunciatúra élén 1863-tól *Falcinelli Antoniaci Mariano*, aki megelőzően fél évtizeden át képviselte a Szentszéket Brazíliában mint apostoli internuncius, rendkívüli követ. Olyan nyugtalan, egymást követő változások közepette látta el új szolgálatát, ami e nehézségektől vissza nem riadó egyházfőt is kényes helyzetekbe sodorta. Amennyiben csak egy pillanatra is megingott volna, vagy a pápai államtitkárság részéről mindig is tapasztalt bizalom legkisebb csökkenését is észlelte volna — szükségképpen megválna helyétől. De a gyengébb politikai fuvallatra, a politikai atmoszféra még enyhén érezhető változásaira is annyira érzékenyen reagáló nuncius több mint egy évtizeden át szilárdan tartotta posztját. Különös megértés és összhang alakult ki Falcinelli és Antonelli államtitkár között, amire e sok nehézséggel teli években fokozottan szükségük volt, ha kivédeni vagy csökkenteni akarták azoknak a sorozatos csapásoknak a súlyát, melyek egyre-másra érték az Egyházi Államot. Az egyház kebelén belül dúló viták, az első vatikáni zsinattal együtt járó nehézségek, nemzetközi hullámok, Róma elfoglalása, majd az Európa-szerte felerősödött egyházpolitikai küzdelmek nem kis erőpróba elé állították Falcinellit. Egyébként is az 1867-es osztrák–magyar kiegyezéssel kialakult dualista monarchia Lajtán inneni és túli része egyaránt olyan lépésekre szánta el magát, melyek a konkordátumban lefektetett elvekkel való nyílt szakítással voltak egyenlők. Kivédeni a tornyosuló nehézségeket, makacsul tartani az elért pozíciókat és ugyanakkor illetékes birodalmi tényezők bizalmas tanácsadójának szerepét is betölteni — ezt a szolgálatot vállalta 1874-ig Falcinelli bécsi nuncius, a címzetes athéni érsek, 1873-tól kardinális.¹³

Jacobini Ludovico címzetes szaloniki érsek, aki 1874 tavaszától irányította a bécsi nunciatúra ügyeit, egész pályafutásával is bizonyította, igazolta, hogy a Vatikán milyen döntő fontosságot tulajdonított továbbra is a dualista monarchia tekintélyes támogatásának. Különösen olyan körülmények között, amikor az ifjú olasz királysággal a viszonya végtelenig elmérgesedett. Az ellenállás, az elzárkózás kezdeti éveit voltak ezek, amikor a Vatikán megmerevedő politikai-egyházi irányának legpregnánsabb képviselői rendre kihullanak a sorból. Antonelli államtitkár halála 1876-ban, IX. Pius távozása az élők sorából 1878-ban, óhatatlanul is új szakasz bekövetkezését vonta maga után a legmagasabb egyházi vezetésben. A pápai székbe emelkedő XIII. Leó bizalma hamarosan Jacobini nuncius felé fordult, aki 1879-ben a bíborosok sorába lépett, majd pedig 1880-ban végleg megvalva a bécsi nunciatúrától, a vatikáni államtitkári tisztre emelkedett, melyet

¹² Vö. *G. De Marchi*: *Le Nunziature*. I. m. 47. és 55. l.

¹³ Vö. *Enciclopedia Italiana* III. (Milano, 1929). 547–548. l., *Enciclopedia Cattolica* I. (Città del Vaticano, 1948.). 1514–1517. l.; *G. De Marchi*: *Le Nunziature*. I. m. 47–48. és 77. l.; *Angelika Berchtold*: *Nuntius Mariano Falcinelli Antoniaci, seine Persönlichkeiten, sein Einfluss und seine Berichterstattung in den Jahren 1863–1866*. (Römische Historische Mitteilungen. Rom–Wien, 1973. 15. Heft.).

1887-ben bekövetkezett haláláig töltött be. E magas posztra viszonylag fiatalon, 48 éves korában jutva, különös érdeklődést tanúsított a változó idők problémái iránt, bár Bécsben szerzett komoly tapasztalatai, németországi kapcsolatai sem bizonyultak elégségesnek azon hátrányok ellensúlyozására, melyek Németország, Ausztria – Magyarország és Olaszország közeledéséből, politikai szövetséggé is szilárduló együttműködésükből, a hármasszövetség létrejöttéből a Vatikánra nézve keletkeztek.¹⁴

Anélkül, hogy a részletekkel elébe vágnánk a nunciusok bécsi működésére vonatkozó további fejtegetéseknek, utalnunk szükséges általánosságban arra a különleges szerepre, melyet állomáshelyükön, a császári udvarnál akkreditált diplomáciai testületben betöltöttek. Mint a katolikus egyház fejének közvetlen képviselői megelőzték rangsorban az összes nagykövetet, függetlenül kinevezésük időpontjától, betöltötték a diplomáciai testület doyenjének tisztjét. De ezen különleges vezető álláson túlmenően – amely inkább protokolláris természetűnek minősíthető – sokkal fontosabbnak és lényegesebbnek bizonyult az az erkölcsi-politikai szerep, melyet az egyes nunciusok – személyi adottságaiktól, tulajdonságaiktól is mindig függően – több-kevesebb mértékben kivívtak. Mint a pápa személyes képviselőinek messzemenő mód és lehetőség adódott – a szokásos diplomáciai szerepkörön messze túlmenően – beavatottá és bizalmasá is válni mindazon körökben, melyek az udvari, a legfelsőbb állami, kormányzati vezetés lényeges tényezőinek számítottak. A nunciusok egyházi funkciójuknál fogva is jóval többet tehettek és láthattak a szokásos állami követeknél. Ha tapintatosan és a formákra ügyelve is, de a legkülönbözőbb egyházi vezetőkkel kiépített és gondosan ápolat érintkezéseik során a dualista monarchia belső ügyeinek olyan kényes részleteivel is megismerkedhettek és informálhatták minderről megbízóikat, melyek nemritkán a tényleges állami vezetés előtt sem voltak teljesen tudottak. Mindezekon túlmenően az általános olasz–magyar relációban pedig a bécsi nunciusok Magyarország története újkori periódusának nem egy szakaszában már azért is figyelemre méltó, különös szerepet tölthettek be, mert a szétaprózott és csak fokozatosan egységesülő Itália és Ausztria, illetve Magyarország között a hivatalos diplomáciai kapcsolatnak kizárólagos képviselői voltak. Az oly sűrűn és tartósan elmérgesedett piemonti–osztrák viszony a két állam diplomáciai kapcsolatainak gyakori megszakadásával járt együtt – különösen 1848 és 1867 között. A nápolyi királyság összeomlása 1860-ban ezen olasz állam bécsi képviselőjének felszámolódását hozta magával. Ily módon alakulhattak úgy a körülmények, hogy sokszor éveken keresztül a bécsi nuncius volt az egyetlen legális vezető olasz diplomata a császárvárosban. Ennek figyelembevétele egy okkal több, hogy működésük összefüggéseit az olasz–magyar kapcsolatok alakulásának egészében is kellőképpen mérlegeljük.

¹⁴ Vö. *H. Bastgen*: Die Römische Frage. I–III. Freiburg im Breisgau 1919. III. 70. és köv. 1.; *J. Schmidlin*: Papstgeschichte der Neuesten Zeit. Zweiter Band. Papsttum und Päpste gegenüber den modernen Strömungen Pius IX. und Leo XIII. (1846–1903). München, 1934. 331. és köv. 1.; *G. De Marchi*: Le Nunziature. I.m. 48. 1.

REFORM ÉS FORRADALOM

1846–1849

ELSŐ FEJEZET

A PÁPAI ÁLLAM JELLEGÉNEK VÁLTOZÁSA
A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN

Amit mindig is tekintetbe kell vennünk, hogy a nunciatúrák egy olyan állam érdekeinek védelmezői, képviselői voltak, mely elsősorban nem politikai hatalmának jelentős erejéből merítette biztonságát — lévén ennek nagyfokú labilitása —, hanem azokból az erőtényezőkből, melyek nemzetközi méretekben további létében, fennmaradásában érdekelve voltak. Az Egyházi Állam bármennyire is Európa egyik legrégebbi államalakulatának, monarchiájának volt tekinthető, különleges történelmi tradíciókkal, ezernyi szállal kapcsolva az európai államok egész sorának politikai, kulturális fejlődéséhez, mégis helye, szerepe az európai államok történelmileg kialakult egész rendszerében nagymértékben problematikusává vált. Gazdasági és politikai viszonyai nem álltak összhangban a kor igényeivel és ennek fokozott hátrányai nemcsak a helyi lakosság tömegeit sújtotta, de közvetve egész Itáliát is érintette. A 41 400 km² kiterjedésű, a XIX. század közepén kereken három milliós népességű Egyházi Állam — Lazio, Umbria, Marche és Romagna területére terjedt ki, a Tirrén- és Adriai-tenger között húsz tartományra tagolva, beleértve Benevento és Pontecorvo területeit is. Központi helyet foglalt el Itáliában, délről a nápolyi királysággal, északról az Ausztriához tartozó lombardiai — velencei királysággal, a modenai hercegséggel és a toszkánai nagyhercegséggel volt határos. Az Egyházi Állam restaurációja 1815-ben együtt járt a közép-kor eszmei hagyatékából táplálkozó ideológiák további fenntartásával és mind-ebből következően Itália társadalmi újjászületését elősegíteni kívánó progresszív eszmeáramlatok lehetséges üldözésével.¹

Amikor 1846. június 16-án a konklave úgy döntött, hogy Giovanni Maria Mastai Ferretti imolai püspököt emeli a pápai trónra — egy roppant bonyolult, nehéz helyzetben kellett ítéletének érvényesülnie. Az a politikai örökség, melyet XVI. Gergely hagyott másfél évtized után a pápai székbe lépő IX. Piusra, cseppet sem lehetett kedvezőtlen. A nagyhatalmú kardinális államtitkárnak Luigi Lambuschininek gyors távozása is jelezte, hogy a római Kúria életében új éra vette kezdetét — kísérlettel a túlságosan is felgyülemlett tehertételektől való mielőbbi

¹ Vö. A. Zuccagni-Orlandini: *Cartografia, fisica, storica e statistica dell'Italia e delle sue isole*. Vol. X, parte IX. Stato pontificio. Firenze, 1843.; F. Corridore: *La popolazione dello Stato romano 1656–1901*. Roma, 1906.; Domenico Demarco: *Il tramonto dello Stato pontificio. Il papato di Gregorio XVI*. Torino, 1949. 17. és köv. l.

megszabadulásra. Annyi bizonyos, hogy az új pápa megválasztása, nemcsak az Egyházi Államban, de Európa-szerte kedvező hangulatot váltott ki. Talán az egyetlen Piemont kivételével, mely jó néven vette volna ha Gizzi Pasquale kardinális, volt torinói nuncius kerül a pápai trónra. Az utóbbinak 1846 augusztusában az államtitkárság élére emelése viszont e téren is megnyugtatta a kedélyeket.² Az új pápa első lépései – a politikai foglyok és menekültek nagy számának nyújtott amnesztia, a kormányzati gépezet frissítése érdekében meghirdetett intézkedések – még inkább fokozták a változáshoz fűzött reményeket. Ha messzemenő túlzásoktól és illúziók keltésétől nem is mentesen, de az itáliai progresszió felkapja IX. Pius nevét. Valóságos programjává, zászlóvivőjévé kiáltva ki az annyira égető társadalmi, politikai, nemzeti átalakulásnak – elképzelhetőnek vélve, hogy talán kedvező körülmények találkozása esetén, Itália egységének hiányából és társadalmi elmaradottságának megoldatlanságából fakadó problémák végül is rendezhetők IX. Pius pápa jó szándékú liberális jellegű reformpolitikájának realizálódása esetén.³ Mazzininek és Garibaldinak is a pápához intézett nyílt levelei azt a széles körű társadalmi várakozást tükrözték, melyet a lehetséges pápai akciókhoz fűztek.⁴

Függetlenül a messzemenően túlzó – és a római Kúriára már-már nagyon is terhes közhangulattól – az Egyházi Állam felelős vezetői körében ténylegesen is ott rejtőzött valamilyen fajta változás eszközlésének szándéka. Ha ennek jellege, tartalma, mértéke és üteme felettébb problematikus is lehetett az irányító egyházfők előtt, mégis érezték, hogy az állam stabilitásához, a katolicizmus nemzetközi befolyásának fenntartásához nem elégségesek azok az európai hatalmi tényezők, melyek 1815-ben restaurálták a pápai államot. Az utóbbiak részéről is nemegyszer felmerülő követelményeknek is eleget téve, szükségesnek látszott az Egyházi Állam már-már összeomlással fenyegető belső rendszerének érdemleges javítása – ami nélkül egész léte, az európai államok rendszerében betöltött szerepe súlyos veszélyben forgott.⁵ Ezeknek az érlelődő változtatásoknak szükségességéről több

² Vö. *J. Schmidlin*: Papstgeschichte der neuesten Zeit. II. I. m. 11. és köv. 1.; *Roger Aubert*: Il Pontificato di Pio IX (1846–1878. Storia della Chiesa. Vol. XXI. Torino, 1964. 23. és köv. 1.; *Alberto Serafini*: Pio Nono. I. 1792–1846. Roma, 1958.; *T. Buttini*: La morte di Gregorio XVI e l'elezione di Pio IX. (Rassegna Storica del Risorgimento. XXVII. 1940. 41. és köv. 1.)

³ *Bolton King*: Storia dell'Unità Italiana. I–II. Milano, 1909–1910. I. 179. és köv. 1.; *A. Monti*: Pio IX nel Risorgimento italiano. Bari, 1928.; *A. Mercati*: In margine alla amnistia concessa da Pio IX. (Aevum. XXIV. 1950. 103. és köv. 1., 215. és köv. 1.); *P. Pirri*: L'amnistia di Pio nei documenti ufficiali. (Rivista di Storia della Chiesa in Italia. VIII. 1954. 207. és köv. 1.)

⁴ *Bolton King*: Mazzini. London, 1902. 72. és köv. 1.; *G. Salvemini*: G. Mazzini dell'aprile 1846 all'aprile 1848. Pavia, 1907.; *A. Canaletti Gaudenti*: Il neo-guelfismo, lettere inedite di M. d'Azeglio e di Garibaldi. (Rivista d'Italia. 1907.); *Giuseppe Guerzoni*: Garibaldi. Firenze, 1912. 88. és köv. 1.; Mazzini 1847. szept. 8-i leveléről: *H. Bastgen*: Die Römische Frage. I. m. I. 94. és köv. 1.; Garibaldi 1847. okt. 20-án Montevidéóban kelt leveléről: „Hölgfutár” 1861. szept. 3.

⁵ Vö. *Luigi Carlo Farini*: Lo stato romano dall'anno 1815 all'anno 1850. I–IV. Torino, 1850–1853. I. 216. és köv. 1.; *N. Bianchi*: Storia documentata della diplomazia europea in

Mint oly sokszor a forradalmak menetében — a változásra kényszerült, engedményeket tevő erők nem tudnak lépést tartani az eseményekkel, sőt a pillanatnyi lélegzetvételnél szünetet, amihez a kényszerű engedmények nyomán jutottak, ellentámadás előkészítésére kívánják fordítani. Megfelelkezve azokról a ropant súlyos problémákról, melyek egész létét fenyegették, arról, hogy a szükséges és időszerű reformok voltaképpen az állam további fenntartásának feltételéből fakadtak. Egy bizonyos, hogy az 1848-as idők az Egyházi Állam számára a meg rázkódtatás, az erőpróba súlyos hónapjait hozták és egész létét kockára tették. Nem az első és nem is az utolsó derékba törő, elsepréssel fenyegető válságról volt szó ez esetben a pápaság mozgalmas történetében. Annak a hosszan tartó, de közvetlenül a XVIII. századba visszanyúló permamens krízisnek kiújulásáról volt szó 1848–49-ben, mely az európai feudalizmus társadalmi-gazdasági hadállásait ásta alá és tette létét eleve kérdésessé. Ennek a folyamatnak előjátékához tartozó párviadal a feudális abszolút monarchiák és a pápaság, a katolikus egyház erői között az utóbbiak kényszerű engedményeinek sorozatát, pozíciói feladását idézi elő. Majd pedig a francia forradalom fellángolásával kibontakozó események hozták végzetessé válható krízist a pápaság számára. Napóleon olaszországi hadjáratai nyomán 1798-ban megdőlt a pápaság világi hatalma, Rómában köztársaság alakul és VI. Pius francia fogságban fejezi be életét. Utódja, VII. Pius ugyan konkordátumra lépett Napóleonnal, francia védelem alá helyezve az ismét funkcionáló Egyházi Államot, de ellentéteik kiéleződése mégis a pápaság összeomlásával jár. A Franciaországba vitt VII. Pius tehetetlen kiszolgáltatottjává vált a francia császárnak. Ezek az idők messzemenően aláásták Itáliában a feudális viszonyok és monarchiák alapjait, és a pápaság történetének legválságosabb évéhez vezettek. A teljes pápai levéltár elszállítása Párizsba csak egyik élesen jelentkező mozzanata volt a nagyfokú kiszolgáltatottságnak és megalázottságnak.¹⁰

Az 1815-ben bekövetkezett restauráció ugyan visszaiültethette székébe VII. Piuist, helyreállíthatta a pápaság világi hatalmát, ismét Rómába vitethette az elszállított levéltári iratokat, de egyre nem vállalkozhatott — a megalázott, porig sújtott, meggyengített és alapjaiban aláásott Egyházi Állam szükséges tekintélynek és erejének maradéktalan visszaállítására. Ahogy Itáliában és általában Európában, úgy Rómában sem lehetett a francia forradalom és a napóleoni idők következményeit meg nem történtté tenni. Az a mag, melyet elhintettek, termékeny

Farini: Lo stato romano. I. m. 353. és köv. l.; *A. M. Ghisalberti*: Giuseppe Galletti ministero di Pio IX (marzo — settembre 1848). (Rassegna Storica del Risorgimento. 1929.); *N. Cortese*: Le costituzioni italiane del 1848–49. Napoli, 1951.; *Angelo Ara*: Lo statuto fondamentale dello Stato della Chiesa (14 marzo 1848). Milano, 1966. 129. és köv. l.

¹⁰ *I. Rinieri*: Napoleon e Pio VII. I–II. Torino, 1906.; *Ua.*: Pio VII e Napoleone nel 1814. Genova, 1914.; *L. Madelin*: La Rome de Napoléon. La domination française à Roma de 1809 à 1814. Paris, 1906.; *G. Mollat*: La Question Romaine de Pie VI à Pie XI. Paris, 1932.; *D. Spadoni*: Aspirazioni nazionali unitarie nello Stato Romano 1706–1799. (Nuova Rivista Storica. 1938.); *Lajos Pásztor*: Per la storia del „Concordato” di Fontainebleau. (Chiesa e stato nell’ottocento. I–II. Padova, 1962. II. 597. és köv. l.); *Raffaële Colapietra*: La formazione diplomatica di Leone XII. Roma, 1966.

talajba hullott, és a történelem által napirendre tűzött annyira szükséges égető társadalmi és nemzeti változásoknak tartósan már nem lehetett gátat vetni. A pápaság restaurációjának egész természetéből — az abban részt vett, érdekelt katolikus és nem katolikus hatalmak (a pravoszláv Oroszország, az anglikán Anglia, a protestáns Poroszország a katolikus Ausztriával, a nápolyi királysággal és Spanyolországgal egyetértésben) eljárásaiból egyenesen következett az Egyházi Állam európai helyének meghatározása. Akarva-akaratlanul Rómában tudomásul kellett venni, hogy a restauráció ára az Egyházi Állam változott kiszolgáltatottsága, az érdekelt hatalmaktól függő helyzete lett. A katolikus egyháznak kényszerűen kapitulálnia kellett — most már nem Napóleon —, hanem a konzervatív európai monarchiák központosító törekvései, a gallikanizmus, a jozefinizmus jegyében kiteljesedő egyházpolitikai irányzatok érvényesítése előtt. A fegyveres segítség átmenetileg ugyan biztosíthatta a pápai állam restaurálását, de óhatatlanul maga után vonta a kiszolgáltatottságot a szövetséges hatalmaknak, tetézve Ausztria területi terjeszkedésével az Egyházi Állam rovására.¹¹

Elmondható, hogy az a kereken százéves periódus, amely a XVIII. század utolsó harmadától a XIX. század utolsó harmadáig, pontosabban 1870-ig terjedt, az Egyházi Állam felbomlásának, a világi hatalom fokozatos és teljes felszámolásának időszaka volt — súlyos válságokkal, küzdelmekkel, erőfeszítésekkel telve, a régi politikai és társadalmi állapotok fenntartásáért, átmentéséért. Viszont az egész Európát fokozatosan birtokba vevő új társadalmi erők meg-megújuló támadásainak tartósan nem lehetett ellenállni, a kapituláció elkerülhetetlenné vált. Ha igaz az, hogy az alapvető megrázkódtatást az Egyházi Államra nézve is a francia forradalom hozta, a második — következményeiben nem kevésbé súlyos — csapást 1848–49-ben kellett elszenvednie, hogy majd a következő krízis 1860 és 1870 között végleg pontot tegyen a pápaság világi hatalmára.

Óhatatlanul is felmerül a kérdés, feltétlenül így kellett ennek történnie? Bölcsebb, előrelátóbb és a fejlődés igényeit gondosabban mérlegelő, tekintetbe vevő politika esetén vajon a vész elhárítható lett volna? Ha a társadalmi fejlődés alapvető szükségleteinek kielégítése elől nem is lehetett kitérni, de az átalakulás mikéntje, formái és ezen belül a pápaság, a katolicizmus helyzete, az egyházi vezetők által meghatározható jól felfogott védelme szempontjából volt-e lehetőség a tornyosuló nehézségek hajlékonyabb rendezésére? Valamivel több megértés a belső problémák és általában Itália nemzeti egysége napirendre került feladatainak megoldásánál — eltávolíthatta volna a súlyosabb konfliktusok méregfogát. Amit a diplomáciai érzéssel megáldott XII. Leó 1829 előtt el is mulasztott, azt XVI. Gergely pápának módja lett volna 1846-ig bepótolni. Természetesen sokkal könnyebb ítéletet mondani, mint nyomon követni azoknak az okoknak a sorozatát,

¹¹ *I Rinieri*: Il Congresso di Vienna e la Santa Sede. Roma, 1904.; *M. Rossi*: Il conclave di Leone XII. Lo Stato pontificio e l'Italia all'indomani del Congresso di Vienna. (Bollettino della R. Deputazione di Storia patria per l'Umbria. 1935.); *D. Spadoni*: Roma segreta all'indomani della Restaurazione. (Rassegna Storica del Risorgimento. 1922); *M. Petrocchi*: La restaurazione il cardinale Consalvi e la riforma del 1816. Firenze, 1941; Ua.: La restaurazione romana (1815–1823). Firenze, 1943.

melyek a mulasztásokat előidéztek, állandó elégedetlenségben, forradalmi lázban tartva ezzel az Egyházi Állam népeit. Az 1831-es forradalmi mozgalmak leverése után ugyan némileg felgyorsult a kormányzati vezetés reformjának ügye, de a jelentkező szerény, inkább közigazgatási változásokat nem követték lényegesebb reformok, sőt a kemény kéz politikájának újabb periódusa vette kezdetét.¹² Ami reform mégis utat tört az idők folyamán, annak eredményessége, céljának elérése felől a felelős vezetésnek is kétségei lehettek. Ugyanis az egyházi jellegű közigazgatás már annyira korhadtt, elmaradott állapotába ütköztek, hogy azok tettleges végrehajtása rendszerint befulladás a tehetetlenségbe, az álmodásba, a helyi érdekeket átszövő nepotizmusba, a mindent elborító korrupcióba. Tekintettel arra, hogy az alapvető társadalmi szerkezeten és tulajdonviszonyokon semmiféle változást nem óhajtottak eszközölni, a hatalmi apparátusban érdekelt egyházi és világi arisztokráciának — mely a földtulajdont szinte monopolizálta — és a szorosan hozzá illeszkedő társadalmi csoportoknak módjában állt továbbra is osztályérdekeiknek — az alávetett vidéki és városi népesség rovására — érvényt szerezni.¹³ Az Egyházi Állam már krónikussá váló pénzügyi nehézségein a szorító adóprés már azért sem segíthetett, mert a római kereskedő- és pénzületeiből élő polgárság — a tőkeerősebb ipari burzsoázia hiányában — ehhez nem nyújtott elégséges alapot.¹⁴ Ily módon a római Kúria óhatatlanul is függő, kiszolgáltatott helyzetbe került a nagyjából külföldi bank- és uzoratókétől, főképpen a pápai kölcsönökben érdekelt párizsi Rothschildoktól; rendszeresen kényszerülve az udvar fenntartását szolgáló, államcsődöt elkerülni segítő kölcsönök felvételére. Ezekből produktív beruházásra — a fellelhető manufaktúraipar támogatására, az elmaradott úthálózat korszerűsítésére és egyéb szükséges kiadás fedezésére — szinte alig került sor.¹⁵

¹² *M. Rossi*: Note storiche sullo Stato pontificio e in particolare sull'amministrazione di Gregorio XVI. Roma, 1913; *F. Falaschi*: Un progetto di riforma nello Stato Pontificio. La missione a Roma dei deputati di Osimo (maggio 1831). (Rassegna Storica del Risorgimento. 1932.); *R. Del Piano*: Roma e la rivoluzione 1830—31. Imola, 1931.; *Narciso Nada*: Metternich e le riforme nello Stato Pontificio. La missione Sebregondi a Roma (1832—1836). Torino, 1957.; *L. Pásztor*: La riforma della Segreteria di Stato di Gregorio XVI. I. m.; *Emilia Morelli*: Le rivoluzioni del 1831 nello Stato pontificio e la più recente storiografia.) Chiesa e stato. I. m. II. 549. és köv. l.).

¹³ *A. Zuccagni-Orlandini*: Roma e l'Agro romano, illustrazione storico-economiche. Firenze, 1870.; *Melella*: I papi e l'agricoltura. Roma, 1880.; *P. Roux*: La question agraire en Italie; le latifundum romain. Paris, 1910.; *D. Demarco*: Il tramonto dello Stato pontificio. I. m. 25. és köv. l.

¹⁴ *Gabriello Rossi*: Sulla condizione economia e sociale dello Stato pontificio. Bologna, 1948. I—II.; *D. Demarco*: L'economia e la finanza degli stati italiani dal 1848 al 1860. (Nuove questioni di storia del Risorgimento e dell'Unità d'Italia. I—II. Milano, 1961. I. 765. és köv. l.); Ua.: Il tramonto dello Stato pontificio. I. m. 129. és köv. l.; *Luigi Dal Pane*: La vita economica e sociale a Bologna durante il Risorgimento. (Bollettino del Museo del Risorgimento. Convegno di studi sul Risorgimento a Bologna e nell'Emilia 27—29 Febbraio 1960. I—II. Bologna, 1960. I.).

¹⁵ Az Egyházi Állam kölcsöneiben a párizsi Rothschildok jelentős szerepére mutat, hogy 1831 és 1846 között lebonyolított hét államkölcsön akcióból ötöt a Rothschild bankház vál-

Ebbe az állapotba valóságos égi háborúként robbantak bele az 1848-as események, elsöpörve, eltávolítani akarva mindazt, ami maradi, korhadt és terhes akadály a fejlődés útjában. A népi forradalmi mozgalmak Rómától Milánóig képezték a fejlődés fő hajtóerejét, a demokratikus átalakulásért és Itália nemzeti egységének megteremtéséért folyó változatos küzdelemben. Érthető volt a gyűlölet és elkeseredés a Lombardiát és Veneto tartományát birtokló Habsburg hatalommal szemben, mely Itáliában mindenütt a retrográd és partikuláris fejedelmi erőket támogatta. Az eseményektől hajtva Károly Albert piemonti uralkodó – akit messzebbmenő dinasztikus terjeszkedési célok is vezettek –, egyetértésben szűkebb kabinetjével, vezérszerepet igyekezett vállalni az Ausztria elleni háborúban, miközben mind a piemonti, mind a lombardiai liberális mozgalmak legyűrésére is törekedett. Egyidejűleg nemzeti jelszavakkal támogatásra hívta fel Itália valamennyi államát – köztük az Egyházi Államot is. Rómában érthető bizalmatlansággal és nem alaptalan gyanakvással tekintettek a piemonti udvar kezdeményezése felé, de a pápai udvar magatartásának alapvető motívumát azonban az itáliai egységmozgalommal szembeni értetlenség és idegenkedés képezte, viszolygva annak még dinasztikus formákkal párosuló, konzervatívabb tartalmú megoldásaitól is. Így szükségképpen az itáliai mozgalmak politikai küzdőterén a pápai állam politikája – ha ellentmondásoktól nem is mentesen, de a legszélsőbb jobboldalon foglalt helyet. Viszont 1848 márciusában, főképpen a római népmozgalmak hatására, a közvélemény nyomására, ha kényszeredetten is, de a vezető egyházi körök mégis pozitív választ adtak a torinói felhívásra. Giovanni Durando tábornok vezetésével pápai katonák, zömmel önkéntesek indultak Észak felé, hogy harcba szálljanak a közös olasz érdekek mellett. Ezen lépés következtetlenségére és őszintétlenségére azonban hamarosan fény derült.¹⁶ IX. Pius 1848. április végén, már összeegyeztetetetlennek jelentette ki a háborúban való részvételt az Egyházi Állam egyetemes jellegével, a katolicizmus általános érdekeivel.¹⁷ Az ezt követő, egész Itálián végigvonuló felháborodás – melyet a torinói kabinet még inkább szított –, fokozta IX. Pius elszigeteltségét, elhatárolódását az olasz nem-

lalt, mégpedig a 17 750 00 scudi névleges összegéből 12 millió scudit, ténylegesen kifizetve 9 245 00 scudit. A kibocsátási árfolyam 65–95% között mozgott. A további két hitelakció során keletkező 5 750 000 scudi államkölcsonből 3 750 000 járadékos kölcsön volt. 2 milliós névleges kölcsönt nyújtottak a római Torlonia és a genovai Parodi bankházak, 95%-os kibocsátási árfolyam mellett. (Vö. *D. Demarco*: Il tramonto dello Stato pontificio. I.m. 145. l.).

¹⁶ *C. Spellanzon*: Storia del Risorgimento e dell'unità Italia. IV. Milano, 1938.; *D. Demarco*: Pio IX e la Rivoluzione romana del 1848. Modena, 1947.; *P. Pirri*: La missione di mons. Corboli Bussi in Lombardia e la crisi della politica italiana di Pio IX aprile 1848. (Rivista di Storia della Chiesa in Italia. I. 1947. 38. és köv. l.); *Ernesto Ovidi*: Roma e i romani nelle campagne del 1848–49 per l'indipendenza Italiana. Roma, 1903.; *Adolfo Omodeo*: Difesa del Risorgimento. Torino, 1955. 156. és köv. l.; *Narciso Nada*: Dallo Stato assoluto allo Stato costituzionale. Storia del Regno di Carlo Alberto dal 1831 al 1848. Torino, 1980. 143. és köv. l.

¹⁷ Acta Pii IX, Pontificis Maximi. Vol. I. Roma, 1854. 92. és köv. l.; Vö. *M. Monaco*: I presidenti ed il significato dell'allocuzione del 29 aprile 1848. (Studi Romani. III. 1955. 175. és köv. l.); *L. Salvatorelli*: Prima e dopo il Quarantotto. Torino, 1948. 127. és köv. l.

zeti mozgalom célkitűzéseitől. A viharos eseményekbe előzetesen belesodródott, majd abból kiutat kereső pápa itáliai helyzetének megingása ide vezethető vissza. A neoguelf mozgalom reményei ily módon végképp porba hulltak, és a IX. Pius személyéhez fűzött várakozások a közönybe fulladtak.¹⁸ Az itáliai koalícióból kilépő IX. Piusnak, ha meg akarta tartani a pápai kormányzat maradék tekintélyét, szükségképpen a további belső engedmények terére kellett lépnie. Tette is ezt, miközben a legszűkebb egyházi vezetés fenntartásáról sem mondott le – ily módon előidézve a hatalom valamiféle kettősségének létrejöttét. Egyik oldalon állt az új minisztérium, melynek élére 1848. május 4-től a mérsékelt szabadelvű Terenzio Mamiani került, míg másik részről működött, rendelkezett IX. Pius szűkebb kabinetje, a bíborosok kollégiuma, a pápai államtitkárság, melynek élén 1848. március 10-től Giacomo Antonelli, május 5-től Anton Francesco Orioli, és június 4-től az év végéig pedig Giovanni Soglia állt.¹⁹ A kétirányú törekvések, rendelkezések szükségképpen okozta zűrzavarában fellépő jogos elégedetlenséget és népharagot a július 30-án megbukott Mamiani helyébe lépett Fabbri-minisztérium épp oly kevéssé tudta elhárítani, mint a szeptember 15-én hivatalba került új kormányfő Pellegrino Rossi. Sőt, az utóbbi tetters lépései a bizonytalanság felszámolására, egyaránt beleütköztek a magas klérus érdekeibe és a hathatós reformok sürgetőinek törekvéseibe. Miután a fokozódó elégedetlenség hangulatában november 15-én a kancellária palotájának lépcsőjén Rossit leszúrták, elkerülhetlenné vált a nyílt összecsapás a két ellentétes irányzat között.²⁰ Ezt előre látva, IX. Pius nagy titokban november 24-én elhagyta Rómát, hogy a forradalmi mozgalom növekvő árja elől a nápolyi királyság területén, Gaetában keressen menedéket.²¹

Megisméltódték, ha más formában is, a fél évszázad előtti jelenetek – mintha a vak véletlen, a történelem váratlan sodrása valamennyi Pust arra ítélte volna, hogy idegen földön keressen védelmet a mindent elsőpréssel fenyegető viharok elől. VI. Pius, VII. Pius után IX. Pius távozása Rómából egy visszavonhatatlan, meggátolhatatlan történelmi folyamatot szimbolizált. Viszont az új római állam – élén Giuseppe Mazzini, Carlo Armellini, Aureli Saffi triumvirátusával – olyan történelmi kísérletbe fogott, mely évszázadok mulasztásait remélte pótolni, háttározott intézkedésekkel megvetni a polgári társadalmi viszonyok alapjait. Előrelépésük a pápa világi hatalma megszüntetésének nyílt deklarálásáig, a római köz-

¹⁸ Vö. *G. Candeloro*: Storia dell'Italia moderna. I.m. III. 206. és köv. l.; *Guido Quazza*: La questione romana nel 1848/49. Modena, 1947.; *R. Cessi*: Il problema della guerra e della pace nell'azione diplomatica di Pio IX durante la crisi bellica del 1848. (Rivista di Storia della Chiesa in Italia. 1949.).

¹⁹ *G. Spada*: Storia della rivoluzione di Roma. I.m. 293. és köv. l.; *G. De Marchi*: Le nunziature. I.m. 11. l.

²⁰ *Farini*: Lo stato romano. I.m. II. 388. és köv. l.; *R. Giovagnoli*: Pellegrino Rossi e la rivoluzione romana su documenti nuovi. I–III. Roma, 1898–1911.; *Bolton King*: Storia dell'Unità Italiana. I.m. I. 290. és köv. l.

²¹ *G. Mollat*: La fuite de Pie IX à Gaëte. (Revue d'Histoire Ecclésiastique. XXXV. 1939. 266. és köv. l.); *L. Simeoni*: La fuga di Pio IX a Gaeta nella relazione del ministro di Baviera conte Spaur. (Rassegna Storica del Risorgimento, 1932.).

társaság kikiáltásáig 1849. február 9-én, korszerű és Itália összérdekeit tekintve is jogos intézkedésnek tartható. De nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ez a radikális tett nem állt teljes összhangban a szerényebb társadalmi reformokkal, az agrárviszonyok szükséges méretű átalakításával, gyenge hátteret nyújtva így módon a forradalomnak — és nemcsak a szélső konzervatív erőket provokálta, de visszatetszést szült a római eseményeket egy ideig szimpátiával kísérő nemzetközi diplomáciai körökben is. Mindezen okoknál fogva a római köztársaság — anélkül, hogy belső ellentmondásaiból fakadó problémái a felszínre kerülhettek volna — idő előtt elszigetelődik és elbukik. Vagyis korai elődeihez hasonlóan nem bizonyult tartós államalakulatnak az adott európai erőviszonyok és államrendszerek közepette. Miként 1815-ben, úgy 1849-ben is felsorakoznak mindazok a társadalmi, politikai nemzetközi hatalmak, melyek elég erősnek, szilárdnak bizonyultak ahhoz, hogy meghosszabbítsák a pápai állam életét két évtizeddel, hogy a római köztársaság helyébe restaurálják az Egyházi Államot.²²

Amennyiben a Gaetában összegyűlt egyházi vezetők nem kis száma abban reménykedett, hogy az elvesztett hatalmi pozíciók változatlan formák között visszaszerezhetők, újabb csalódásban részesült. Nem arról van szó, hogy az effajta elképzelések minden alapot nélkülöztek volna és a forradalmi lázban égő Európából hiányoztak volna már azok a tényezők, melyek éppen ezen törekvések sikere irányában hatottak. Viszont az események roppant bonyolult összességében a porondon jelentkeztek mindazok az erők is, melyek érdekei a múlt változatlan fenntartásával nem estek egybe, sőt egyenesen arra törekedtek, hogy a feudális viszonyok minél hathatósabb felszámolása útján, az új tőkés társadalmi viszonyok alapjainak megszilárdítása közepette haladjanak előre. A pápai udvar hangadó vezetői képességeit, politikai tapasztalatát, nemzetközi ügyekben jártas ismereteit értékelnénk le, ha nem vennénk figyelembe, hogy a nemzetközi erőviszonyok ezen hullámszáásával kalkuláltak. Sőt nagyon is sok gondot, fejtörést, álmatlan éjszakát okoztak számukra azok a fájdalmas hírek, melyek a római köztársaság lehetséges nemzetközi szövetségeseinek esetleges további akcióiról érkeztek. A pozitívnak tekinthető hírek a pápaság nemzetközi szövetségeseinek jelentkezéséről, tömörüléséről viszont vegyes érzelmeket váltottak ki Gaetában, és nem minden alap nélkül okoztak további problémákat. Ugyanis amennyiben, csak a spanyol vagy a nápolyi udvar segítségét kellett volna igénybe venni, az egyházfők valahogy érvényre juttathatták volna szándékaikat. De a római forradalom erejével, szívós kitartásával szemben a jelzett szövetséges monarchiák — melyek egyébként is a belső bajok tömkelegével kínlódtak — nem látszottak elégségesnek, viszont a többi támogatásra kész katolikus hatalom segítségének kényszerű elfogadása, a pápaság számára már olyan kockázatot rejtett magában, melynek végső kimenetelét maguk sem

²² *Giuseppe Leti*: La rivoluzione la repubblica romana 1848—49. Milano, 1913. 75. és köv. l.; *G. Spada*: Storia della rivoluzione Romana. I.m. III. 27. és köv. l.; *L. Rodelli*: La Repubblica romana del 1849. Pisa, 1955.; *R. M. Johnston*: The Roman Theocracy and the Republic 1846—1849. London, 1901. 225. és köv. l.; *L. P. Wallace*: Pius IX and Palmerston 1846—1849. (Power public and diplomacy. Durham, 1949.); *A. Simon*: Palmerston et les Etats Pontificaux en 1849. (Rassegna Storica del Risorgimento. 1956. 539. és köv. l.).

tudták számba venni.²³ A szorongató dilemma annál is inkább valóságos nehézségekből fakadt, mert az osztrák császárság nyílt katonai intervenciójának igénybevétele — ami felettébb rokonszenvesnek tűnt a gaetai pápai udvarban — mérhetően bonyodalmakat, következményeket rejtett magában, nagymértékben megbántva az olaszok nemzeti érzését, kihíva Piemont rosszállását, sértve az osztrákok túlzott itáliai hatalmára féltékeny Franciaországot.²⁴ Meglátásuk szerint viszont az utóbbi segítségének háttérében olyan veszélyek rejtőznek, melyek az Egyházi Állam egész funkciójával, alapvető szükségleteivel állhatnak ellentétben. Gaetában aggodalommal és bizalmatlanul tekintettek a köztársasági Franciaországra, annak ellenére, hogy Cavaignac tábornok, a hatalmát szilárdító nagyburzsoázia védelmében 1848 júniusában könyörtelenül leverte a demokratikus forradalom főerejét képező munkásosztály ellenállását, és a francia kormány félreérthetetlenül kinyilvánította azon szándékát, hogy gátat kíván vetni a forradalmi hullám további terjedésének. Kétségtelenül jól estek IX. Pius pápának Gaetába érkezése után azok az együttérző szavak, melyeket Cavaignac tábornok hozzá intézett, a francia nemzet messzemenő támogatásáról biztosítva. Az a tény, hogy egyidejűleg négy francia csatahajó, 3500 katonával a fedélzetén Civitavecchiába indult, a pápa személyes biztonsága védelmére szóló utasítással, még nagyobb súlyt adott Cavaignac szavainak.²⁵ Viszont bármennyire szimpatikusnak tűnt is IX. Pius előtt az a szívélyes kérelem, mellyel Franciaországba hívták, a végső esettől eltekintve ezzel a lehetőséggel mégsem kívánt élni. Ebben talán azok a keserű tapasztalatok is közrejátszottak, melyek a múltban a Piusok szomorú sorsát annyira beárnyékolták. Ez a félelem a jelen esetben azonban túlzott volt, már azon lényeges különbségből fakadóan is, ami a fél évszázaddal előtti Franciaországot az 1848-as júniusi fordulatot követő kormányzattól megkülönböztette.²⁶ Nem éppen alaptalanul fogadták bizalmatlansággal Gaetában a köztársasági elnöki székre aspiráló Louis Napóleon szavait, aki a párizsi nunciushoz, Fornari Raffaéléhez intézett 1848. december 9-én kelt nyílt levelében lándzsát tört a pápa világi hatalma visszaállításának szükségessége mellett. Mert indoklása szerint, az „a legszorosabban összefügg a katolicizmus fényével, valamint Itália szabadságával és függetlenségével”. Viszont az ezzel a programmal és a francia katolikus párt erőteljes támogatásával elnöki székbe jutott Louis Napóleon gyakorlati lépései már jóval megfontoltabbnak tüntek — ami IX. Piusban az amúgy is meglevő bizalmatlanságot növelte.²⁷

²³ Vö. I. Arcuno: *Il regno delle Due Sicilie nei rapporti con lo Stato pontificio* (1846—1850). Napoli, 1933. 72. és köv. l.; *Ruggero Moscati: Austria, Napoli e gli stati conservatori italiani* (1849—1852). Napoli, 1942. 31. és köv. l.; *A. M. Ghisalberti: A. De Liedekerke de Beaufourt, Rapporti delle cose di Roma* (1848—1849). Roma, 1949.

²⁴ *R. Moscati: La diplomazia europea e il problema italiano nel 1848*. Firenze, 1947. 18. és köv. l.; *Friedrich Engel-Janosi: Österreich und der Vatikan 1846—1918*. I—II. Graz-Wien-Köln, 1958—1960. I. 38. és köv. l.; *R. Aubert: Il Pontificato di Pio IX*. I. m. 60. és köv. l.

²⁵ Cavaignac tábornok IX. Piusnak, Paris, 1848. dec. 3. (*H. Bastgen: Die Römische Frage*. I. m. I. 153—154. l.).

²⁶ IX. Pius Cavaignac tábornoknak. (Uo. I. 154—155. l.); *G. Mollat: La Question Romaine*. I. m. 234. és köv. l.

²⁷ Vö. *É. Bourgeois et É. Clermont: Rome et Napoléon III 1848—1870*. Paris, 1907. 31.

Ilyen körülmények között természetesnek tűnt volna, hogy a Gaetába menekült pápai udvar örömmel fogadja Piemont felajánlkozását. Az utóbbi ugyanis nagy hajlandóságot mutatott arra, hogy fegyveres segítséget nyújtson a pápának, hogy közvetítsen a római köztársaság és IX. Pius között — félreérthetetlenül azon célból, hogy Mazzini csoportját elszigetelve, a hatalomból kiszorítva, a pápa világi hatalmának további folyamatosságát biztosítsa. De ha voltak Gaetában aggodalmak a különböző külhatalmak támogatásának természete, következményei felől, még inkább tartottak, valósággal irtóztak még annak gondolatától is, hogy a szárd királyság segítségét vegyék igénybe. Nem alaptalanul számoltak ugyanis a piemonti monarchia messzebb menő terveivel, azzal, hogy ha egyszer a piemonti fegyveres erő beteszi lábát pápai területre, akkor onnan többé már nem fog eltávozni. Mert ha igaz az, hogy Mazzini ellen még igénybe lehetett venni a katolicizmus egyetemes érdekei védelmének jegyében Franciaország és egyéb hatalmak segítségét, ugyanezt Piemont ellenében már nehezebben lehetett volna keresztülvinni. Elég az, hogy a pápai udvar félreérthetetlenül — mit sem törődve a torinói kormányzat, a neoguelph Gioberti érzékenységgel — visszautasította a piemonti ajánlkozásokat, eleve kizárva azt a szerveződő intervenciók együtteséből.²⁸

A Gaetában összeülő bíborosok körében — a sokirányú aggodalmat, kockázatot, rejtett veszélyeket figyelembe véve — az a nézet kerekedett felül, hogy a pápai állam helyreállítására kész európai monarchiák teljes erkölcsi támogatását biztosítva, a nápolyi, spanyol, osztrák monarchiák és Franciaország közös és több irányból indított egyidejű, egységes, célra törő fegyveres intervencióját igényelve kell megkezdeni az ellentámadást a római köztársaság megbuktatására. A fegyveres külhatalmi intervenciót tehát a katolikus hatalmak egységes fellépésével gondolták Gaetában keresztülvinni. Így vélték megtalálni a fő biztosítékot — a részt vevő hatalmak erőegyensúlyának létrehozásával — a pápaság számára nem kívánatosnak ígérkező, különösen francia részről várható, kellemetlen következményekkel szemben. Viszont bármennyire előrelátónak is tűnt a pápai udvar vezetőinek törekvése, kénytelen-kelletlen tudomásul kellett venniük, hogy ez esetben a végső döntések már nem a consistorium ülésein, hanem sokkal inkább Párizsban vagy Bécsben születnek, illetve az utóbbiak Gaetába delegált hivatalos képviselőinek felsőbb utasításaiktól függő határozatain múlnak.²⁹

Éppen a függőben levő kérdések — a fegyveres intervenció miképpen lebonnyolítása, a pápa világi hatalmának visszaállítása, az Egyházi Állam restaurálása és jellegének eldöntése — céljából ültek össze 1849 tavaszán Gaetában a pápaság és az utóbbi hatalmának visszaállításában érdekelt, abban részvételt vállaló

és köv. I.; *A Lebey*: Louis-Napoléon Bonaparte et le Ministère Odillon Barrot. Paris, 1912. 94. és köv. I.

²⁸ *Farini*: Lo stato romano. I.m. III. 189. és köv. I.; *M. Lupo Gentile*: La missione diplomatica di P. Berghini Presso i governi di Firenze e Roma nel 1849. Pisa, 1941. 41. és köv. I.

²⁹ *N. Bianchi*: Storia della Diplomazia. I.m. VI. 223. és köv. I.; *Antonio Capograssi*: La conferenza di Gaeta del 1849 e Antonio Rosmini. Roma, 1941. 101. és köv. I.; *A. M. Ghisalberty*: Roma da Mazzini a Pio IX. Ricerche sulla restaurazione papale del 1849—1850. Milano, 1958. 50. és köv. I.

hatalmak képviselői, hogy Antonelli bíboros 1849. február 18-án kelt, Franciaországhoz, Ausztriához, Spanyolországhoz, a nápolyi királysághoz intézett hivatalos, fegyveres intervenciót kérő levele után megállapodjanak az együttműködés részleteiben, a gyakorlati kivitel módozataiban. A gaetai konferencia — ahol a különböző tendenciák, ellentétes nézetek összecsaptak — 1849 márciusában és áprilisában tartott ülésein sorra megvitatva a lényeges problémákat, ha elvileg közös alapra is helyezkedett és a célok azonosságában is egyetértésre jutott, mégsem tudott végleges döntést elérni a fegyveres intervenció lebonyolításának módozatában, lévén a pápai udvar továbbra is ragaszkodott az érdekelt hatalmak egyidejű és közös fellépéséhez.³⁰ Ebbe az egy helyben topogásba vágott bele könyörtelenül az a párizsi határozat, hogy azonnali fegyveres intervenciót indítanak Oudinot tábornok vezetésével — Franciaország egyedül magára vállalva annak minden kockázatát, következményét, várható előnyeit, vagy hátrányait. Ez a döntés a rejtett félelmeket és aggodalmakat IX. Piusban még inkább megnövelte — nem látva tisztán annak mozgó rugóit, hátsó motívumait —, de ugyanakkor egyben örömet is keltett annak tudata, hogy immár végeszakadt a bizonytalan várakozásnak és remélhetően Mazzini uralma leáldozóban van.³¹

A francia fegyveres intervenció új szakaszt nyitott a pápai állam restaurációjáért folyó erőfeszítések történetében. A pápai udvarnak tudomásul kellett vennie, hogy az erőviszonyok diktálta változott helyzet alakult, ki és addigi taktikája felülvizsgálatra szorul. Vagyis, ha a veszélyeztetett pápai érdekek hathatós védelmezésének vélt előnyös formája — a négy hatalom közös intervenciója — nem kivihető, miképpen hárríthatók el a számukra esetleg káros következmények, melyek a kizárólagos francia intervenció velejárói lehetnek — olyan reformokra, változtatásokra kényszerítve a pápaságot, melyek annak természetével megítélésük szerint nem egyeztethetők össze. Olyan fajta törekvések, hogy az egyoldalú francia akciót, talán majd Ausztria erélyes fellépésével lehetne ellensúlyozni, nem bizonyultak reálisnak.³² Ausztria a Piemont ellen vívott második háborúban döntő győzelmet aratott, és csapatai nemcsak Lombardiát tartották szilárdan, de a pápai államhoz tartozó Bolognát is megszállták, mégis a birodalom súlyos válságának gondjai — a korántsem lezárt magyarországi háború nagy erőket lekötő erőfeszítései mellett, aligha gondolhatott arra, hogy kiélezze helyzetét Franciaországgal. Habár Ausztria szentszéki követe, gróf Esterházy Móric a kapott utasításoknak megfelelően a közös intervenció mellett is kardoskodott, arra már nem volt felhatalmazása, hogy a váratlan francia lépés elhárítására a legcsekélyebb ellenlépést is

³⁰ Uo.; Vö. *Maria Cessi Drudi*: *Intorno alla Conferenza di Gaeta del 1849*. (Rassegna Storica del Risorgimento. XLI. Fasc. II—III. 1954. 299. és köv. 1.); Ua.: *Contributo alla storia della Conferenza di Gaeta*. (Uo. XLV. 1958. 219. és köv. 1.).

³¹ *G. Mollat*: *La Question Romaine*. I.m. 245. és köv. 1.; *Franco Valsecchi*: *Luigi Bonaparte e gli intenti della sua politica d'intervento a Roma nel 1849*. (Rassegna Storica del Risorgimento. XXXVII. 1950. Fasc. I—IV. 500. és köv. 1.).

³² Vö. *R. Moscati*: *La diplomazia europea*. I.m. 45. és köv. 1.; *A. M. Ghisalberti*: *Roma da Mazzini a Pio IX*. I.m. 68. és köv. 1.; *F. Engel-Janosi*: *The return of Pius IX in 1850*. (The Catholic Historical Review. XXXVI. 1950/2. 129. és köv. 1.).

megtegye.³³ A Schwarzenberg-kormány mindaddig, amíg Párizs egymagában nem döntött — a közös intervenciót látta jónak, de miután az események másképpen alakultak, azt is tudomásul vette. Amennyiben arra számított IX. Pius, hogy talán az osztrák kormányban hathatós védelmezőre lel az Egyházi Állam visszaállítását követhető belpolitikai reformokra vonatkozó francia igényekkel szemben — csalódní kényszerült. A bécsi nunciushoz az osztrák kormány álláspontjáról küldött — a francia intervenciót követő jelentései, nem hagynak kétséget az iránt, hogy Párizs és Bécs között végső soron egyetértés alakult ki. Az Egyházi Állam jövőjének, európai helyének, kormányzati jellegének kialakítása kérdésében nemcsak Párizsban vallottak olyan nézeteket, hogy bizonyos szükséges változások, a kor igényeihez mért szabadelvű reformok elengedhetetlenül szükségesek, de Bécsben is hasonló következtetésekre jutottak.³⁴

A gaetai pápai udvar ily módon meglehetősen kényelmetlen szorítóba került, amiből kiutat nehezen lehetett találni. Különösen azután, hogy Drouyn de Lhuys francia külügyminiszter határozottan utasította Harcourt herceget, a gaetai francia megbízottat, hogy a francia expedíciós sereg megindulását közölve a pápával, hozza tudomására a francia kormány egyéb kívánságait is. E szerint IX. Pius bocsásson ki egy olyan felhívást — a francia seregek civitavecchiai partraszállásával egyidőben —, melyben népét szabadelvű, a kor szükségleteivel összhangban álló intézmények bevezetéséről biztosítja.³⁵ IX. Piusnak mind Harcourt hercegnek adott szóbeli válasza, mind a bíborosok testületéhez 1849. április 20-án intézett allokúciója, egyaránt a tartózkodó óvatosság alapján állt, elkerülve a határozott választ a kért felhívás kibocsátása tekintetében. A pápa szavaiból az derült ki, hogy a kritikus események bekövetkezését éppen a túlzott engedmények megadásával magyarázza és az 1848-as alkotmányt követő változtatásokat kieroszakoltnak tekinti, melyek felülvizsgálatot igényelnek. Az április 20-i allokúció a hangsúlyt korántsem az engedményekre, hanem éppen az azokból a múltban fakadt elítélendő következményekre helyezte — rendkívül keveset árulva el abból, hogy az illetékesek a lezajlott eseményekből a szükséges tanulságot levonták volna.³⁶ A néphez intézendő későbbi nyílt felhívástól nem zárkoztak el — a gaetai konferencia április 27-i ülésén erre nézve javaslatot is tettek. Ebben viszont egy — a pápa által a római köztársaság megszűnése után kijelölendő — kormánybizottság feladatává tették annak elbírálását, hogy az alkotmányos intézményekből majd mit tartanak meg. Mindebből látható, hogy legalábbis egyelőre a francia kormány követelésének nem sok foganatja volt — és IX. Pius megtagadta a kért felhívás kibocsátását, előre semmiféle formában nem akarván megkötni kezét az Egyházi Állam jövő intézményeit illetően. Sőt, az április 27-i gaetai ülésén továbbra is kitartott

³³ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. jan. 6. (ASV. S.St. 1848—1850. Rub. 247. fasc. 6. 133.).

³⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 28. (ASV. ANV. 322/212.); szept. 6. (Uo. 216.); szept. 12. (Uo. 220.).

³⁵ Farini: Lo stato romano. I.m. III. 412. és köv. l.

³⁶ Acta Pii IX. I.m. I. 167. és köv. l.; Gaillard: L'expédition de Rome en 1849. Paris, 1861.

valamennyi érdekelt hatalom intervenciójának szükségessége mellett – mondván, hogy az egyik kezdeményezése, még nem zárja ki a többi három közreműködését. Miután a francia intervenció seregek első támadása Róma ellen április 30-án kudarcba fulladt, a gaetai pápai udvar még inkább a várakozás álláspontjára helyezkedett.³⁷

A francia seregek erőgyűjtésének, egy sikeresebb döntő támadásra való felkészülésnek, további katonai egységek Itáliába indításának az időszakában, Párizsban nem erőszakolták tovább IX. Pius jövőre utaló elkötelezettségeket tartalmazó felhívása kibocsátását, bár az ilyen irányú biztatások és diplomáciai aktusok mégsem hiányoztak. Ferdinánd Lesseps itáliai küldetése 1849. május második felében, hogy kipuhatolja a római köztársaság gyengéit, hogy engedelményekre készítse azt, hogy a közvélemény előtt bizonyítsa a francia kormány békülékeny szándékait, mielőtt a fegyvereknek adná át a szót – a pápai udvarnál túlzott idegességet, félelmet keltett. Azoknak az ígérgetéseknek, melyeket Lesseps Rómában a köztársasági kormánynak tett, viszont semmiféle komoly fedezete nem volt és Louis Napóleon valóságos szándékait nem fedte fel, hanem ellenkezőleg, leplezte.³⁸ Így alig néhány nappal Lesseps visszahívása után megindult Róma ostroma. Az a hősi ellenállás, melyben Garibaldinak oly kiemelkedő vezető szerepe volt, ugyan fényesen bizonyította a római nép valóságos szándékait, de a teljesen bekerített város sorsa mégis meg volt pecsételve. Július 3-ára a francia seregek lerombolták a védőművek döntő részét és bevették Rómát.³⁹ A köztársasági kormányzat megdöntését hozó francia katonai siker után a gaetai udvarnak fel kellett adnia ugyan tartózkodását, de a jövőt illető tisztázatlan helyzet miatt még továbbra is fenntartásokkal élt. Miután Oudinot tábornok elküldte a pápának Róma város kulcsait – IX. Pius sem késlekedett az elismeréssel. 1849. július 5-én kelt levelében üdvözlétét küldi a győzőknek: „a rendnek az anarchia feletti diadaláért, a szabadságért, melyet visszaadott a keresztényeknek és minden jóknak, akiknek nem fog többé vétkül betudni, hogy élvezik a javakat, melyeket Isten kegyelméből nyertek . . .”. E levélhez viszont mellékelte az április 20-i allokució több példányát is – azon alig félreérthető céllal, hogy politikai tekintetben az abban foglaltak számára továbbra is irányadók. Ezt követte hamarosan – július 17-én – a pápa nyílt felhívása, mely összhangban a gaetai konferencia április 27-i döntésével, bejelenti a kormányzat újjászervezésére életre hívott egyházi bizottság alakulását, mely egy minisztérium segítségével majd szabályozza az Egyházi Állam kormányzatát. Se többet, se kevesebbet ennél nem ígért – szabad kezét nyerve ily módon a jövő számára.⁴⁰

³⁷ I protocolli della Conferenza di Gaeta. 1849. apr. 27. (A. Capograssi: La Conferenza di Gaeta. I.m. 115. és köv. l.).

³⁸ Vö. G. Spada: Storia della rivoluzione di Roma. I.m. III. 497. és köv. l.

³⁹ G. M. Trevelyan: Garibaldi e la difesa della Repubblica romana. Bologna, 1909.; Piero Pieri: Storia militare del Risorgimento. I.m. 415. és köv. l.

⁴⁰ Vö. Farini: La stato romano. I.m. IV. 259. és köv. l.; G. Spada: Storia della rivoluzione di Roma. I.m. III. 682. és köv. l.; Füssy Tamás: IX. Pius pápasága. I–III. Budapest, 1878–1880. II. 338. és köv. l.

Amennyiben Párizsban egy ideig úgy vélekedtek, hogy a pápa a döntő események után visszatér Rómába — amit nagyon is kívánatosnak ítélték —, csalódni kényszerültek. IX. Pius távolmaradásával is tüntetni kívánt minden olyan változtatással szemben, mely a pápai hatalom érdekeivel ellentétesnek látszott. Ennek az állapotnak véget vetendő — Párizsban nem mulasztották el a kellő nyomás alkalmazását. Ezt szolgálta Louis Napóleon nyílt levele 1849. augusztus 18-án Edgar Ney ezredeshez, a Rómába küldött személyes megbízottjához, melyben a pápai udvar számára félelmetesnek tűnő, messzemenő szabadelvű változtatások szükségességét hangoztatja. Ezzel maximális célokat állított előtérbe — azon alig félreérthető burkolt fenyegetésnek szánva, hogy Franciaország hatalmában áll érvényt szerezni akarátának, amennyiben a pápaság nem alkalmazkodik a szükséges mértékben a francia igényekhez. Elképzelhető, hogy Louis Napóleon szavai a pápa világi hatalmával szemben támasztott igényekről: „általános amnesztia, világi kormányzat, Code-Napoléon és szabadelvű kormány” — vagyis a feudális viszonyok teljes felszámolása és korszerű polgári jellegű intézmények bevezetése — minő hatást tettek Gaetában.⁴¹ Ha a Ney ezredeshez intézett levél nem is nélkülözte a képmutatást és a római forradalom tényleges leverése utáni helyzetben az őszintétlenséget, annyiban mégis tükrözte a valóságot, hogy a francia burzsoá köztársaság, mely ugyan a 48-as munkásfelkelés leverése után, 49 júniusában a radikális kispolgári ellenzékkel is végzett, emigrációba kényszerítve annak vezérért Ledru-Rollint — olyan társadalmi viszonyok meggyökereztetéséért szállt síkra nemzetközi vonatkozásban is, mely a francia nagyburzsoázia igényeivel összhangban áll. Ilyen értelemben törekedtek Párizsban az Egyházi Állam restaurációját nemcsak végrehajtani, de a pápaságot az 1849 utáni európai viszonyokhoz illeszteni is — annak szolgálatára képessé tenni. Ezek a kísérletek ütköztek össze a pápaság ellenállásával, mely világosan kifejezésre jutott a bíborosi kollégium azon döntésében, hogy IX. Pius és udvara hagyja el Gaetát és még távolabbra Rómától, a Vezuv lábánál fekvő Porticibe költözzön, amire 1849. szeptember 5-én sor is került. Néhány nappal később pedig megszületett IX. Pius Porticiben, 1849. szeptember 12-én kelt Motu proprio-ja, világos és határozott összefoglalását adva annak, hogy mi az a végső határ, ameddig az Egyházi Állam átszervezése terén elmenni óhajtanak. Vagyis messzemenő engedményekre hajlottak a municipális jogok terén, hozzájárultak a világiak — pontosabban fogalmazva a vagyonos polgárság és nemesség érdekeinek fokozottabb figyelembevételéhez, az államtanács (Consiglio di Stato), a pénzügyi tanács (Consulta di Stato per la Finanza) működésének biztosításához, de szigorúan ügyelve a legfőbb államvezetés egyházi jellegének és a pápaság történelmi jogainak maradéktalan fenntartására. A pápa elköltözése Gaetából, a Motu proprio kiadása, világos válaszvonalat húzott egy periódus után, melynek eszméi, a restauráció természetét illető gondolatai a gaetai értekezletek során kristályosodtak ki.⁴²

⁴¹ Vö. *H. Bastgen*: Die Römische Frage. I.m. I. 157. és köv. l.

⁴² Vö. *Farini*: Lo stato romano. I.m. I4. 304. és köv. l.; *F. Engel-Janosi*: The return of Pius IX in 1850. I.m.

Különleges szerepe, tevékenysége folytán méltán érdemel figyelmet Giacomo Antonelli bíboros államtitkár, aki IX. Pius Gaetába menekülését követően ismét visszatér 1848 május elején megszakadt kulcsszerepéhez. Ez a viszonylag fiatal egyházi vezető és államférfi 42 éves, amikor a 48-as forradalmi hullám a pápai államon végigsöpör. Karrierje XVI. Gergely idejében kezdődött és alapozódott meg, amikor a vagyonos polgári Antonelli-családot nemesi rangra emelték. Giacomo Antonelli kétségtelenül új emberként bukkant elő 1848-ban, aki nem volt megterhelve túlságosan a múlt hagyatékával, aki ugyanakkor az állami pénzügyek jó ismeretével is rendelkezett, betöltve egy ideig az apostoli kamara főkincstárnoki tisztségét. IX. Pius 1847-ben az államtanács élére állította. Az 1848-as márciusi napokban pedig egy személyben a pápai államtitkárság feje és az új minisztérium elnöke és külügyminisztere. A néhány hónapos visszavonulása – 1848 májusától decemberéig – csak jótékony hatással volt politikai pályafutására és megóvta a felesleges kompromittálódástól. Gaetában ismét az államtitkári székben a kritikus idők kulcsembere, akinek mindig is döntő szava volt. Tudott makacsul kitartani, de ha kellett, tettengedményeket. Miután felismerte Louis Napóleon és Schwarzenberg osztrák kormányfő ellentétek ellenére is fokozatos közeledését és egyetértését az Egyházi Állam restaurálásának igénye, jellege tekintetében, befolyását latba vetve, a bíborosi kollégium konzervatívabb elemeivel is vitázva, a pápai államnak az európai államok rendszeréhez való jobb alkalmazkodása mellett szállt síkra. Antonelli vezető államférfia az 1848 utáni – változásban, átalakulásban, súlyos problémákban gazdag korszaknak. Első számú tanácsosa IX. Piusnak, vezetője a minisztériumnak, 1852-ig formailag helyettes államtitkár, majd véglegesen betölti e tisztséget. Szava bel- és külpolitikai ügyekben egyaránt döntő volt a vizsgálat alá vont egész korszakban.⁴³ Miután annyi huzavona, ingadozás és bizonytalankodás után IX. Pius 1850. április 12-én végleg visszatért Rómába, hogy formálisan is pontot tegyen az 1849. július 3-án megdöntött római köztársaságot követő restaurációra, már az alapelvek, a kormányzás természete és jellege tekintetében véglegesen kialakult helyzet fogadta.⁴⁴

IX. Pius és Antonelli neve elválaszthatatlanul egybefonódott az Egyházi Állam immár második súlyos krízisével az európai polgári forradalmak beköszönése óta, a válságból történő fokozatos kilábolással, a restauráció organizálásával és az államkormányzás új szakaszának bevezetésével. Az Antonelli képviselte irány túlsúlya a bíborosi kollégiumban nem az 1848 előtti állapotok egyszerű

⁴³ G. De Marchi: *Le Nunziature*. I. . 11–12. l.; V. *Vetere*: I ventidue anni del cardinale Antonelli. Roma, 1871.; A. *Gennarelli*: Giacomo Antonelli. (L. *Capri*: Il Risorgimento italiano. 1896. II. 223. és köv. l.); E. *Soderni*: Giacomo Antonelli. (Enciclopedia Italianna. III. 547–548. l.); P. *Pirri*: Il cardinale Antonelli tra il mito e la storia. (Rivista di Storia della Chiesa in Italia. XII. 1958. 81. és köv. l.); R. *Aubert*: Il pontificato di Pio IX. I.m. 59. és köv. l.; *Adolfo Omodeo*: Antonelli Giacomo, cardinale. (Rassegna Storica del Risorgimento. XLVII. Fasc. III. 1960. 319. és köv. l.); A. M. *Ghisalberti*: Appunti sull'attentato al cardinale Antonelli (Chiesa e stato. I.m. I. 297. és köv. l.).

⁴⁴ A. M. *Ghisalberti*: Roma a Mazzini a Pio IX. I.m. 159. és köv. l.; F. *Engel-Janosi*: The return of Pius IX in 1850. I.m.

folytatását jelentette. Konzolidálták az Egyházi Államot, ismét rögzítették a magas klérus centrális szerepét, megoltalmazták gazdasági és politikai előjogait, de ugyanakkor az előző időszaknál tágabb lehetőséget biztosítottak a burzsoá érdekek számára, a tőkés viszonyok kiterjesztésére, eltörölve a fejlődés útjában álló számos akadályt. Az Egyházi Állam kormányzati rendszerét némileg korszerűsítették, gazdasági állapotát alkalmazták az európai országok kívánta igényekhez. Természetesen szó sem lehetett az államvezetés egyházas jellegének megváltoztatásáról, a pápa hatalmának választott parlamenttel való korlátozásáról — de a világi érdekek szóhoz jutottak az 1850-től ismét működésbe lépett államtanácsban, a pénzügyi tanácsban, a tartományi helyi igazgatásban. Az idevágó rendelkezések világosan meghatározták, hogy csakis a legvagyonosabb polgárok, földbirtokosok tarthattak igényt az említett testületekbe történő kinevezésre, és a cenzust, ha mérsékeltebben is, de még a vezető testületekbe esetleg kinevezett egyetemi tanárok esetében is alkalmazták.⁴⁵ Kétségtelen, hogy az Egyházi Állam kormányzati rendszerét joggal lehetett továbbra is kritikával illetni, különösen félresiklott gyakorlata miatt, de a felelős kormányzás, az alkotmányosság, a parlamentarizmus hiányát számon kérni már túlzás lenne. Különösen ha arra gondolunk, hogy a korabeli Európa — az 1850-es és 60-as átmeneti periódusban — e tekintetben követendő példát nem mutatott. Az alkotmányosságot teljesen sutba vető, diktatórikus rendszer bevezetése Franciaországban III. Napóleon császársága alatt, az abszolutizmus gyakorlata a 49 utáni Ausztriában, a nápolyi királyságban alkalmazott lényegében terrorisztikus kormányrendszer, a spanyol monarchia restaurációval tetézt abszolutista gyakorlata s egyéb európai monarchiák — változástól ugyan nem mentes, de szinte korlátlan abszolutizmusa, köztük a cári birodalomé — nem azt bizonyítják, hogy az újjászerveződő Egyházi Állam kormányzási rendszere súlyosabb ellentmondásba jutott volna a korabeli európai kormányrendszerekkel, azok gyakorlatával, legalábbis az 1860-as évek derekáig, habár egyházi jellegének szigorú fenntartása állandó bonyodalmakba sodorta. A pápai állam konszolidálása és funkcionálása így egy időre lehetségessé vált; mindaddig, amíg a tőkés fejlődés összeurópai igényei, érdekei és ezzel összhangban Itália nemzeti egysége megteremtésének szükséglete, súlyos ellentmondásba nem került egész további létével.

⁴⁵ Vö. R. De Cesare: *Roma e lo Stato de Papa dal ritorno di Pio IX al 20 settembre. 1850—1870.* I—II. Roma, 1907. I. 7. és köv. l.; Giuseppe Leti: *Roma e lo stato pontificio dal 1849 al 1870.* I—II. Ascoli Piceno, 1911. I. 153. és köv. l.; A. Lodolini: *L'amministrazione Pontificia del Buon Governo.* (Gli Archivi Italiani. 1919—1920); Alfonso Ventrone: *L'amministrazione dello Stato Pontificio dal 1814 al 1870.* Roma, 1942. 3. és köv. l.; Paolo della Torre: *L'opera riformatrice ed amministrativa di Pio IX fra il 1850 e il 1870.* Roma, 1945.; Ua: Pio IX e la restaurazione del 1849—50. (Aevum. XXIII. 1949. 267. és köv. l.).

A JOZEFINIZMUS HATÁLYTALANÍTÁSÁÉRT

1846–1849

Figyelembe véve a pápai állam súlyos gondjait és nehézségeit a XIX. század első felében, melyek a kritikus 1848-as időkben csak fokozódtak, nem akadhatunk fel azon, hogy az egyházi vezetők figyelme és erőfeszítése az alapvető lét kérdéseire összpontosult. Ennek keretében a magyar ügyek szükségképpen csak megfelelő arányú figyelemben részesülhettek – mint az osztrák birodalom problémáinak részei. Ebből is következően a római Kúria és Magyarország viszonyának nyomon kísérése, a legszorosabb összefüggésben áll az előbbi osztrák-politikájával, Ausztriához fűződő kapcsolataival – csakis ennek tekintetbevételével közelíthető és érthető meg. Magyarország önálló külképviselettel nem rendelkezvén, a Szent-székhöz akkreditált osztrák diplomaták mint a birodalom egészének követei egyben Magyarországot is képviselték, és a mindenkori bécsi nuncius pedig az osztrák birodalomban, sőt ezen messze túlmenően is az Egyházi Állam követe, ellátva e szerepkört Magyarország vonatkozásában is. Rómában Metternich kancellár kipróbált embere, a nagy diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező gróf Rudolf Lützow több mint két évtizeden keresztül – 1826 és 1848 között – töltötte be követi posztját.¹ Bécsben az 1845-ben távozó Altieri nunciust a már említett Viale Prelà váltja fel. Az utóbbi feladatává vált, hogy e roppant kényes és jelentős poszton képviselje határozottan, de diplomatához illő hajlékonysággal és tapintattal a római Kúria politikáját. Ennek a szerepnek betöltése annál is inkább nehézségekbe ütközött, mert Róma és Bécs viszonya korántsem volt felhőtlen, problémamentes, és az egymásrautaltság, az alapvető érdekek egybeesése ellenére jócskán akadtak rendezésre, tisztázásra váró fájdalmas kérdések – politikai és egyházi vonatkozásban egyaránt. Metternich kancellár, mint az 1815-ben restaurált Egyházi Állam egyik fő védnöke, mindig is jogot formált az utóbbi belügyeibe történő beavatkozásra, ami önmagában még nem feltétlenül kárhozatos hatások érvényesítését jelentette, különösen nem XVI. Gergely pápa és Lambruschini pápai államtitkár idején. Viszont Ausztria hatalmi túlsúlyának jelentkezése IX. Pius pápaságának első időszakában már aligha ítéltető meg hasonló módon.² Ugyanis míg az előbbi esetben Bécs hatása éppen bizonyos pozitív reformok megkezdését segí-

¹ Vö. A. Hundal: Die oesterreichische Vatikanbotschaft. 1806–1918. Monaco, 1952.

² A. Filipuzzi: Pio IX e la politica austriaca. I.m. 91. és köv. l.

tette, addig utóbb éppen ellenkezőleg, azok fékezését szolgálta. Így történt ez 1847 nyarán is, amikor az Egyházi Államban bekövetkezett némely reformok és az ezeket követő élénkebb politikai mozgás ellensúlyozására Ausztria megszállta az Egyházi Államhoz tartozó Ferrara városát. Jóllehet az 1815-ös rendelkezések engedélyezték osztrák katonaság állomásozását a ferrarai erődben, viszont ennek önkényes kiterjesztése a városra is, joggal váltotta ki a pápai udvar rosszállását, tiltakozását. Sőt, maga után vonta szerte Itáliában az osztrákellenes tüntetések sorát. A fellobbanó ellentétek ugyan kölcsönös kompromisszummal lezárást nyertek, de mégis erőteljes nyomokat hagytak.³ A Szentszék messzemenően óvakodott attól, hogy Bécsset magára haragítsa, hiszen létének egyik fő támaszát látta benne, a konzervatív társadalmi és politikai viszonyok nemzetközi védelmezőjét. Ennek jegyében fogtak össze és működtek együtt 1847 őszén is, amikor a svájci Sonderbund — a hét konzervatív-katolikus kanton — elszakadási akcióját, lázadását pártolták a központi kormány ellenében.⁴

Viale nuncius teljesen logikusan vethette fel Metternich előtt a Szentszék azon igényét, hogy az egymásra utalt két szövetséges útból távolítsanak el minden olyan akadályt, ami zavarólag hat vissza kapcsolataikra. Így tartósabb és súlyosabb tehertételként nehezedett Róma és Bécs viszonyára a jozefinista egyházpolitika további fenntartása. Metternich ugyan igyekezett a pápai udvart e tekintetben megnyugtatni és azt bizonyítani, hogy e rendszer már messzemenően megszéldült, enyhült, és a továbbiak során még inkább gyengülni is fog, viszont a gyakorlat, amit a birodalom püspöki kara és a pápai udvar tapasztalt, mindezt nem látszott kellőképpen igazolni. A Rómából érkező sürgetésekre és tetteket igénylő szorgalmazásokra Viale nuncius fokozott aktivitással válaszolt, minden alkalmat megragadva arra, hogy az illetékes osztrák államvezetőket a Szentszék által rosszállt egyházpolitikai törvények megváltoztatására készítse. A nuncius arra a következtetésre jutott, hogy Metternich jóakarátában és a Szentszék iránti elkötelezettségében bízni lehet. A rendszer rossz szellemét az uralkodóra döntő befolyást gyakorló Lajos főhercegben látta, aki szerinte rideg közömbösségével, nemtörődömségével és nehezen kiszámítható meggondolásaival egyaránt útját állta a változtatásoknak. Mindenesetre Metternich kancellár sokoldalúságára, diplomáciai ügyességére mutatott, hogy a vele gyakran tárgyaló Viale nuncius bizalmát sikerült kivívnia, amit több, a császárhoz benyújtott és egyházpolitikai reformokat sürgető iratával is alátámasztott a Szentszék képviselője előtt, akiben elültette azt a korántsem vitathatatlan feltevést, mintha a Szentszék óhajainak teljesülése tőle független tényezőkön múlna, vagyis a belpolitikai adminisztrációt irányító néhány vezetőn.⁵ Viszont az óhajtott változások elmaradása, melyek

³ *Farini*: Lo stato romano. I.m. I. 259. és köv. l.; *A. Gori*: Storia della Rivoluzione italiana durante il periodo delle riforme 1846 — 14 marzo 1848. Firenze, 1897.; *R. Quazza*: Pio IX e M. d'Azeglio nelle vicende romane del 1847. I—II. Modena, 1954—55. I. 44. és köv. l.

⁴ *Vö. J. Crétineau-Joly*: Histoire du Sonderbund. Paris, 1850.; *E. Staehelin*: Der Jesuitenorden und die Schweiz. Basel, 1923.

⁵ Viale Gizzinek, Vienna, 1846. okt. 3. (ASV. S.St. 1847. Rub. 16. fasc. 5. 340/64582/6.)

miatt Viale a katolikus Ausztria egyházpolitikáját „botrányosnak” minősítette, azt jelezte, hogy ez esetben sokkal mélyebbre nyúló összefüggésekről van szó, az abszolutisztikus osztrák kormányzat olyan igényéről, amely a társadalmi fejlődés követelményeiben leli végső magyarázatát.

Ugyanis az egész Metternich-rendszer lényegével, alapvető természetével ellenkezett volna, ha feladják azokat az egyházpolitikai elveket, melyek korántsem csak Ausztriára voltak jellemzőek. Egyenesen következtek az európai társadalmi fejlődés egész szükségletéből, jellegéből és irányából. A súlyos válságát élő feudalizmus állami-kormányzási rendszere, a feudális abszolút monarchia a XVII. századtól. Franciaországban éppen úgy, mint Spanyolországban és a Habsburg-császárságban, a méhében kialakuló tőkés termelési viszonyok igényének, a polgári fejlődés szükségleteinek is érvényt szerez, amikor a szigorú állami központosítás útjára lép. Természetesen tették mindezt a feudális vezető osztályok alapérdekeinek megóvása és védelme érdekében, a feudális viszonyok fenntartása céljából. Az az elkerülhetetlen összeütközés, mely e folyamat kibontakozása során a központosító állam és a katolikus egyház között lejátszódott, egyenes következménye volt annak a szükségletnek, hogy az egyház partikuláris érdekeinek, mozgásának gátat szabjanak, az egyházat a feudális abszolút monarchiában kifejezésre jutó fő állami érdekeknek rendeljék alá. Nem arról van szó, mintha XIV. Lajos és utódainak egyházpolitikája, a gallikanizmus érvényesítése vagy a német államokban a febronianizmus Róma jogait korlátozó elveinek alkalmazása, vagy a mindezekkel rokon jozefinizmus az egyoldalúságoztól, túlzásoktól és következetlenségektől mentes lett volna, mintha nem viselte volna magán a bizonytalanságokat és gyermekbetegségeket, melyek szükségképpen velejárói voltak a határozottabb állami központosítás e korai szakaszának. Ennek ellenére a fejlődés fő vonalát figyelembe véve a társadalmi haladás bizonyos érdekeit juttatták kifejezésre. A pápaságot, a katolikus egyházat kétségtelenül sújtották az egymást követő hátrányos rendeletek, az egyházi vagyon korlátlan rendelkezése feletti megszorítások, az egész egyházi szervezetet érintő állami szabályozások, a püspökök és Róma kapcsolatait korlátozó intézkedések, a szerzetesrendek részbeni felszámolása, vagyonuk elkobzása, illetve az állam által meghatározott célokra történő igénybevétele, a katolikus egyház régen élvezett monopol szerepének fokozatos korlátozása, az egyéb vallásfelekezeteket régebben sújtó rendelkezések enyhítése, sőt hatályon kívül helyezése, a vallási türelem szellemének érvényesülése, az egykor kizárólag a kánonjog alapján szabályozott emberi-társadalmi viszonylatok világi törvényekkel történő rendezése, a művelődés, a kultúra, az iskoláztatás terén élvezett egyházi előjogok szűkítése, a felvilágosodással együtt járó széles körű antiklerikális propaganda megerősödése, melynek a világi hatalom nem vetett túlságosan gátat. A XVIII. század eszmeáramlatai, Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Holbach, Helvétius, Diderot, a francia enciklopédisták szelleme hozza lázba Európát és hatásuk korántsem korlátozódik a világi társadalomra. A felvilágosodás szellemi áramlatai

ris.); dec. 17. (Uo. 397/67644/6.); 1847. jan. 8. (ASV. ANV. 320/405.); Viale Ferretti nek, Vienna, 1847. aug. 20. (ASV. S.St. 1847. Rub. 16. fasc. 5.—556.).

alól a katolikus egyház sem képes kivonni magát, és hatásuk ott érződött a legmagasabb egyházi méltóságok képviselőinek soraiban is. Csakis ily módon érthető meg, hogy a gallikanizmusnak és a jozefinizmusnak jócskán akadtak klerikus barátai, akik korántsem csak az erőszak, hanem a belátás és meggyőződés nyomán vállalták támogatásukat és szolgálatukat.⁶ Így nagyon is érthető, hogy a több oldalról szorongatott római Kúria, melynek számára még keserűbb tapasztalatokat hozott a francia forradalom időszaka, 1815 után nemcsak a politikai-állami hatalom konzervatív formáinak fenntartását igényli, de a vallási normák középkori érvényéhez is lehetőleg ragaszkodik. Ennek teljesítését szorgalmazta Ausztria viszonylatában is. Éppen ezért Metternich kancellár minden diplomáciai tapasztalatára szükség volt, hogy a Magyarországra vonatkozó vegyes házasságokról szóló 1844. III. tc. előkészítése során — Lonovics József csanádi püspök közreműködésével — némi engedményre késztesék Rómát, mely váltig ragaszkodott a tridentin zsinat által rendelt formákhoz. XVI. Gergely pápa maximális engedménye az úgynevezett „passiv assistentiában” jutott kifejezésre, mely a házassafelek érzelmeit és vallási meggyőződését egyaránt sértette — lévén hogy vegyes házasságok esetében a katolikus pap pusztán jelenléténél többet nem szolgáltathatott. (A kánonjog széles társadalmi köröket sújtó korlátozásainak fenntartása, a római diszpenzációkkal járó költségek és hosszadalmas tortúrák, korántsem voltak alkalmasak arra, hogy megtörjék a pápaság által kárhoztatott jozefinista gyakorlatot. Így ez a rendszer több-kevesebb érvénnyel, de 1848-ig fennmaradt az osztrák birodalomban.)⁷

Mindezzel összefüggésben válik érthetővé, hogy a Szentszék — a konzervatív Európa fenntartásának érdekközössége ellenére is — bizalmatlansággal viseltetett az osztrák császárság belpolitikája iránt, és aggodalmait nem csitultak. Ha egyelőre eredménytelenül is, de kitartóan ostromozta Viale nuncius a Szentszék szempontjából kárhozatos jelenségeket és azok magyarországi megnyilvánulásait is. Kritikájának egyik határozott célpontja József főherceg, Magyarország nádora volt, aki a nuncius megítélése szerint „Harminc éven keresztül liberális tendenciát képviselt, ami gyászos következményekkel járt ebben az országban, ahol a függetlenség eszméi sajnos többé-kevésbé uralkodnak”. A nuncius nem tagadta, hogy a nádor kiváló ember volt, ritka tudással és szívjósággal rendelkezett, de nem bocsátotta meg neki, hogy a benne rejlő ellentmondásokból, belső viaskodásokból rendszerint a „kárhozatos” elvek kerekedtek felül és Magyarországon „az ellenzéki párt hiúságát legyezgette”, mely az ország szabadságának erős támogatóját látta József nádorban. Az utóbbi gondokodásának, vallási szempontból kárhoztatható maga-

⁶ Vö. *Paul v. Mitrofanov*: Joseph II. I—II. Wien u. Leipzig, 1910.; *H. Srbik*: Metternich. I.m. I. 147. és köv. l.; *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában. I—III. Budapest, 1885.; *Meszlényi Antal*: A jozefinizmus kora Magyarországon. I.m. 16. és köv. l.; *Lonovics József*: A josephinismus. Bécs, 1851.

⁷ *Horváth Mihály*: Huszonöt év Magyarország történetéből. 1823-tól 1848-ig. I—III — Pest, 1868. II. 170. és köv. l.; *Várady L. Árpád*: Lonovics József római küldetése. Budapest, 1924. 62. és köv. l.; *Hermann Egyed*: Lonovics József római küldetésének (1840—41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Budapest, 1934.; *Gózon György*: Egyházi törvénykezés Magyar-országban. Pest, 1841.

tartásának jellemzésül említette Viale, hogy a nádor ugyan a katolikus egyházhoz tartozónak vallotta magát, de „amikor arról volt szó, hogy engedményeket kell tenni, akár az evangélikusoknak, akár a reformátusoknak, vagy görögkeletieknek, mindig hajlandó volt együttműködni és lényegében kooperált is”. Terhére rótt a nuncius, hogy háromszor nősült és először egy görögkeletit, majd pedig protestánsokat vett el feleségül. Különösen óvatosságra intett a harmadik feleséggel, Mária württembergi hercegnővel kapcsolatban, aki szerinte minden eszközt felhasznál a protestáns hittérítés sikere érdekében.⁸ József nádor 1847. január 13-án Budán bekövetkezett halála után Viale megjegyezte, hogy miután feltehetően Mária hercegnő el fogja hagyni Magyarországot ez „nagy szerencsének tekinthető a katolikus egyház számára”. A nádor végső perceiről Rómába küldött jelentésében úgy szól, hogy az bizonyítékokat nyújtott hitéről és a katolikus egyház iránti ragaszkodásáról, miután a haldokló magához vette a szükséges szentségeket, gyermekeit jámborságra intette, hangsúlyozottan szólva második leányához, a katolikus szellemben nevelt tízéves Mária Henriettéhez – akit protestáns anyja kísért a főherceghez –, hogy „Tarts ki határozottan a vallásos igazságok mellett, melyeket neked tanítottak és tarts ki mellettük haláلودig. Szeresd felebarátodat, bármilyen vallási elveket vall, de sose történjen meg, hogy vallást cserélj”.⁹ Azok a következtetések, melyeket Viale nuncius József nádor halála alkalmából levont, kétségtelenül azt bizonyították, hogy utódjaként a radikális törekvésekkel szemben sokkal erélyesebben fellépő és a katolikus egyház igényeihez fokozottabban alkalmazkodó személyt kívánt. Nagy szerencsének tartotta, hogy a magyar országgyűlés csak kilenc hónappal később fog összeülni, így a kormánynak ideje lesz arra, hogy jól megfontolja a dolgot és a legalkalmasabb személyt válassza ki. Azok a várakozások viszont, hogy a Szentszék által megrótt állapotok egy békés időszakban, a kormányzati vezetők jobb belátása következtében fognak talán megváltozni, hiú reménynek bizonyultak. 1848 tavasza olyan nem várt eseményeknek lett elindítójává, mely ha az annyira gyűlölt jozefinista rendszer elsőprérének ígérétevel is kecsgetett, annál az egyház számára sokkal veszélyesebb következményeket vont maga után.

Ennek nyitányát kétségtelenül a Párizsban 1848. február 22-én kirobbant forradalom képezte, mely egy csapásra elsöpörte Lajos Fülöp királyságát, Guizot terhessé vált kormányával együtt, megvetve az alapjait a második francia köztársaságnak. A Bécsbe érkező hírek, amennyire felvillanyozták a Metternich-rendszer ellenfeleit, annyira megdöbentették az uralkodó köröket. Viale nuncius szerint a Párizsban kirobbant forradalom és annak váratlan gyors győzelme „mély megrökönyödést váltott ki, olyat, mint egy hatalmas országnak egy bizonyos földrengés által történő elpusztulásának és feldúlásának híre”. Úgy látta, hogy Metternich kancellár e súlyos órákban sem vesztette el nyugalmát, ámbár nem táplált illúziókat a körülmények roppant veszedelmességét, a bajok súlyosságát illetően,

⁸ Viale Gizzinek, Vienna, 1847. jan. 14. (ASV. S.St. 1847. Rub. 247. (16). fasc. 1. 407/67281/6).

⁹ Viale Gizzinek, Vienna, 1847. jan. 15. (ASV. S.St. 1847. Rub. 247. (16). fasc. I. 408/67282.).

és számolt a borzasztó és gyászos következményekkel. A nuncius úgy vélekedett, hogy a franciaországi események „előrelátható nagy felfordulást fognak előidézni Európában”. Megítélése szerint a Szent Szövetség államai nem fognak Franciaország ellen intervencióhoz folyamodni, tudomásul veszik a köztársaság megalakulását, amennyiben az utóbbi is nyugton marad. De mint az események bizonyították, a konzervatív hatalmak kormányainak már nem is állott módjában, hogy valamit is tegyenek – mégha az szándékukban is lett volna –, mert alig három héttel Párizs után már végigsöpört Európán a forradalom győzelmes hulláma, mely visszavonhatatlanul maga alá temette a gyűlölt Metternich-rendszert is, kancellárjával együtt.¹⁰

Viale nuncius az 1848. március 13-i bécsi forradalom eseményeit ugyan nem aggodalom, félelem és rettegés nélkül fogadta, de a bukott rendszerért nem sok könnyet hullatott. Rómába küldött beszámolóit a forradalmi napok korszakváltó izgalma fűti át, megérezve az események sorsdöntő jelentőségét. Mialatt a forradalmi nép, munkások, diákok, polgárok előzönlik a bécsi utcákat és áldozatokkal terhes küzdelmüket vívják az állig felfegyverzett – de voltaképpen, már demoralizálódott – katonasággal, mely végül is hátrálni kényszerül, Viale a nunciatúra palotájába zárkózva, terhes gondolatokban elmerülve latolgatja a jövőt, keresi a mindent elsöpréssel fenyegető zűrzavar közepette is a Szentszék előnyére fordítható mozzanatokot. A bukott kancellár miatt – akiben pedig erőteljesen bízott – nem sokat fáj a feje, és szinte már az első pillanatokban előre tekint, azon személyeket mérlegelve, akik utódjaként számításba jöhetnek. Kezdetben Coloredo grófra gondolt mint lehetséges kancellárra, akihez jó kapcsolatok fűzték még müncheni tartózkodása idejéből, de utóbb Ficquelmont gróf személye került előtérbe, aki március 18-án át is vette a birodalom külügyminiszteri székét, majd egy hónappal később a minisztertanács elnöki posztját Kolowrat gróftól. A változással Viale elégedett volt, annak tudatában, hogy a 70 éves tapasztalt diplomata Metternich bizalmát élvezte, sőt lehetséges utódjaként is ki volt szemelve. Vallási elveit kitűnőnek tartotta, aki ámbár vegyes házasságot kötött, de leányának katolikus nevelést adott. A nuncius a Szentszék megnyugtatóására közölte Ficquelmont grófról: „Abban az előnyös helyzetben vagyok, hogy igen jó kapcsolatban állok vele.”¹¹

A félelmetesnek tűnő utcai tüntetések viszont azzal a megnyugtató következményekkel jártak Viale számára, hogy a változást, alkotmányt, sajtószabadságot, nemzetőrséget követelő tömegek ritka szimpátiát tanúsítottak IX. Pius pápa iránt, akiben az Egyházi Állam újítóját, korszerűsítőjét, az 1848. március 14-i római alkotmány megadóját, a haladó eszmék barátját tisztelték. Ezzel függött össze, hogy az alkotmány megadását ígérő Ferdinánd császárral együtt éltette az utca népe IX. Pius pápát is. A viharos eseményekkel szemben egyébként is teljesen tehetetlen nuncius aligha cselekedhetett mást, mint azt, hogy igyekezett alkalmazkodni a történetekhez, kényszeredetten bár, de csatlakozni a pápát is éltető töme-

¹⁰ Viale Bofondinak, Vienna, 1848. márc. 5. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41. 647/3322.).

¹¹ Viale Antonellinek, Vienna, 1848. márc. 14. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41. 649/3740.); márc. 18. (Uo. 653/4009).

gek lelkes ovációihoz. Már március 13-án este, amikor a tömeg díszkivilágítást követelt és bezúrta azon házak ablakait, melyek nem voltak kivilágítva, a nuncius úgy intézkedett, hogy a nunciatúra palotájának összes ablakát gyertyákkal világítsák ki. Március 15-én este 8 óra tájban közel 3—4 ezer ember, egy nemzetőr ezred kíséretében érkezett a nunciatúra palotájához és folyamatosan éljenezni kezdett. Viale eleinte nem vett tudomást a tüntetésről, de amikor jelentették, hogy a nép a pápai képviselő mellett kíván tüntetni, megjelent a loggián. Ekkor a tömeg IX. Piust, Ferdinánd császárt, a császári családot, Németországot, Olaszországot és a népek közötti testvériséget éltette, sőt Viale nunciust éljenezte. „A loggián maradtam és csupán meghajlással köszöntem meg a tömeg ünneplését és én is részt vettem a pápa, a császár stb. tiszteletére kiáltott éljenezekben” — számolt be az eseményről a nuncius.¹²

Érthető okoknál fogva a történeken felbátorodott tömegek ennyivel nem elégedtek meg. Egy olaszokból álló népes küldöttség arra kérte Vialét, hogy járjon közbe a császárnál az olasz politikai foglyok szabadon bocsátása érdekében, amire ígéretet is kaptak, miután a nuncius már előzően tudomást szerzett egy készülődő széles körű amnesztiarendeletről. Mások pedig arra kérték Vialét, hogy tartson gyászistentiszteletet a március 13-i utcai harcok polgári áldozataiért, amit viszont a Szentszék engedélyének hiányára hivatkozva elhárított magától. Arra azonban vállalkozott, hogy a császárnénál és Windischgrätz hercegnél, a bécsi katonai körzet új parancsnokánál kegyelmet kérjen egy tisztt számára, aki március 13-án a felkelők oldalán harcolt.¹³ Megítélése szerint a császár és az új kormány akkor cselekszenek helyesen, ha az alkotmányra vonatkozó ígéreteket megtartják, ha fenntartás és mellékgondolatok nélkül haladnak előre a meghirdetett úton és ellenállásukkal, bizalmatlanságukkal nem haragítják magukra a népet.¹⁴ Az a viszonylagos jótékony hatás, mely a forradalmat követő napokban a nuncius részéről megnyilvánult, hamarosan súlyos akadályokba ütközött és jócskán meg is zavarta Ausztria és az Egyházi Állam viszonyát. Gondolunk elsősorban az 1848. március 25-én kirobbant piemont—osztrák háborúra, mely egy csapásra véget vetett Bécsben a pápabarát hangulatoknak. Ugyanis Károly Albert szardíniai király támadásának megindulása és a pápai kormánynak ehhez történt átmeneti csatlakozása, a Durando tábornok vezette pápai önkéntes csapatok megindulása a front irányába, lehűtötte a „jó pápa” iránti kedélyeket. A bécsi utca embere — ha kétkedésektől, bizonytalanságoktól nem is mentesen —, de támogatja az osztrák kormányt és annak háborús erőfeszítéseit. Az itáliai uralmához ragaszkodó osztrák császárság, annak kormánya természetesen övédelemről, igazságos küzdelemről beszélt, elhallgatva a milánói, velencei forradalom leverésére és általában a progresszív itáliai mozgalmak megfékezésére irányuló célokat. Ebben a kritikus helyzetben Viale nuncius egymást követően küldi aggasztóbbnál aggasztóbb jelentéseit

¹² Viale Antonellinek, Vienna, 1848. márc. 16. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41. 652/3743.).

¹³ Viale Antonellinek, Vienna, 1848. márc. 23. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41. 654/4009/a.).

¹⁴ Uo.

a bécsi helyzetről — a nunciatúra előtti, most már pápaellenes tüntetésekről és az osztrák uralkodó körök felháborodásáról —, arról a nagyfokú csalódásról, mely a pápa látszólagos osztrákellenes magatartását kísérte.¹⁵ Az osztrák diplomáciai kar egyik felelős tagja szenvedélyes keserűséggel jegyezte meg a római hírek hallatára, hogy „... itt van a mi kedves papánk, aki valódi Anti-Krisztus. Ő is meg fogja kapni jutalmát... az Olaszországban ellenünk folytatott háború tönkrefogja tenni”.¹⁶ Azok a bizalmas instrukciók Rómából, hogy az Egyházi Állam állásfoglalását nem lehet az általános olasz közhangulattól elválasztani és hogy voltaképpen a pápa kényszerhelyzetbe jutott és igazi szándékaival a történetek nem is egyeznek, elég hatástalan érveknek mutatkoztak. Viale nunciusra szinte úgy tekintettek, mint egy Ausztriával ellenséges állam megbízottjára, aki ennek következtében elszigetelődött, működési lehetősége megbénult.¹⁷ Így volt ez mindaddig, amíg az osztrák kormánynak nem jutott a tudomására IX. Pius 1848. április 29-i allokuciójának és ezt követően május 1-én kelt háborúellenes Motu propriojának szövege, melyekben a pápa nem vállalt szolidaritást az osztrákellenes háborúval, az Egyházi Állam semlegességének szükségességét hangsúlyozva.¹⁸ 1848. május 3-án IX. Pius külön levélben is fordult Ferdinánd osztrák császárhoz — békejobbot nyújtva Ausztriának —, mely a római hivatalos lapban is megjelent.¹⁹ Viale nunciust pedig, miután sikerült kihallgatást eszközölnie a császárnál, személyesen is a legnyomatékosabban hangoztatta a pápa békés és baráti szándékait Ausztria iránt.²⁰ Mindezek a lépések, ha a bécsi közhangulatot a pápa irányában előnyösebb-

¹⁵ Viale Antonellinek, Vienna, 1848. ápr. 4. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41. 668/4773.); ápr. 5. (Uo. 669/4774.); ápr. 9. (Uo. 676/5011.); ápr. 11. (Uo. 677/5132.).

¹⁶ Gróf Apponyi Rudolf gróf Apponyi Józsefnéhez, Paris, 1848. ápr. 13. (*Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. II—III. Iratok. Budapest, 1952—1965. II. 66—67. l.*).

¹⁷ A Szentszék tájékoztatta Viale nunciust az Egyházi Állam és az olasz háború viszonyáról, azokról a belső nehézségekről, melyek közrejátszottak a pápa állásfoglalásaiban, — a római néptömegek osztrákellenes tüntetéseiről, háborús részvételi szándékairól: Antonelli Vialénak, Roma, 1848. ápr. 4. (ASV. ANV. 329/4303/1.); ápr. 14. (Uo. 4769/6.); ápr. 15. (Uo. 4775/1.); A római osztrák követség elleni tüntetések, római önkénteseknek az osztrákellenes háborúban való részvétele miatt Lützow, Ausztria szentszéki követe kikérte útlevélét és elhagyta állomáshelyét. Lützow jegyzékei Orioli államtitkárhoz, Roma, 1848. máj. 4. (ASV. ANV. 329.); máj. 5. (Uo.); Orioli Lützownak, Roma, 1848. máj. 6. (Uo.); Orioli Vialénak, Roma, 1848. máj. 8. (Uo. 329/5648.); máj. 11. (Uo. 5698/6.); Ezt követően Lützow már nem is tért vissza állomáshelyére és posztját, csak 1849 januárjában váltja fel gróf Esterházy Móric. Ausztria és az Egyházi Állam diplomáciai kapcsolataiban beállott ezen kényszerszünet ellenére a bécsi nunciatura nem szüntette be működését. Viale, majd annak Frankfurtba történő távozása után, helyettese Montani uditor, tovább küldte Bécsből jelentéseit Rómába.

¹⁸ Acta Pii IX. Vol. I. l.m. 92. és köv. l.; Motu proprio. 1848. máj. 1. (*Bastgen: Die Römische Frage. l.m. l. 109. és köv. l.*).

¹⁹ IX. Pius I. Ferdinándnak, Roma, 1848. máj. 3. (ASV. ANV. 329.) Kiadva: *Spada: Storia rivoluzionale di Roma. l.m. II. 276. és köv. l.*; *Farini: Lo stato romano. l.m. II. 120. és köv. l.*; Friedrich Engel-Janosi in Zusammenarbeit mit *Richard Blas und Erika Weinzierl: Die Politische Korrespondenz der Päpste mit den Österreichischen Kaisern 1804—1918. Wien—München, 1964. 230—231. l.*

²⁰ Viale Oriolinak, Innsbruck, 1848. jun. 9. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 2/6344; 6371.).

ben is befolyásolták és az Innsbruckba távozott császári udvar és a bécsi kormány számára megnyugtató is szolgáltak, de azon már mit sem változtathattak, hogy véglegesen eltemetődtek az események nyomán a liberális pápához fűződő itáliai és nemzetközi illúziók. E tekintetben a római és a bécsi nép máris közös nevezőre jutott, az előbbi a felszabadító itáliai háborút ellenző, az utóbbi az azt „támogató” pápát kárhoztatva.²¹

A nagyon is érthető okoknál fogva a nuncius figyelmét elsősorban az itáliai háború eseményei és annak hatásai kötötték le, Rómába küldött információinak zöme is erre vonatkozott. Mindebből azonban korántsem az következett, mintha figyelmét elkerülték volna a németországi és a magyarországi események. Mindenesetre nagyon meglepőnek, sőt következetlennek is tartotta, hogy Poroszország királya, aki az 1848. március 13–18. között lezajlott berlini forradalom napjaiban tűzzel-vassal pusztította népét, semmiféle irgalmat nem ismerve – a felkelők állhatatossága, bátorsága, hősie küzdelme nyomán meghátrálva, hirtelen szakított addigi meggyőződésével és a társadalmi-politikai átalakulás vezetőjeként lépett fel „arra az elhatározásra jutva, hogy felemeli a német nemzeti lobogót, kijelentve, hogy a német mozgalom és nemzet élére áll és kezébe veszi Németország hercegeinek és népeinek vezetését, hogy a nemzetet egy testbe egyesítse és elősegítse a német nemzet egységét . . .”²² Viale meglátása szerint a porosz uralkodó elhatározása bármennyire logikátlannak és veszélyesnek is tűnik, mégis számára kedvező időpontot választott ki programja meghirdetésére, amikor Ausztria helyzete megingott, amikor a német államok uralkodói – ha jó néhányan félnek is a porosz hatalmi törekvésektől, de ahhoz vallási, gazdasági kapcsolatok fűzik és nem kevésbé az a szándék, hogy valamilyen formában, hatalmuk, trónjaik megőrzésével, átmentésével vészeljék át a forradalmi átalakulást, színlelve csatlakozva annak célkitűzéseisehez. Viale a németországi helyzetet felettébb zavarosnak, anarchikusnak ítélte, a porosz és a többi uralkodók kísérleteit pedig, hogy a mozgalmak élére álljanak, olyan felettébb kockázatos vállalkozásnak, mely könnyen koronáik, trónjaik elvesztésébe kerülhet. Mint megjegyezte, egyáltalában nem csodálkozna azon, ha egyik pillanatról a másikra olyan hírt kapna, hogy „Poroszország királyának ugyanaz a sors jutott osztályrészül, mint Lajos Fülöpnek”.²³ A németországi politikai mozgalmak jelentőségének elismerése is rejlett abban, hogy Viale nuncius 1848 júniusában elhagyta Bécset és Frankfurtba – az ott összeült alkotmányozó nemzetgyűlés székhelyére – sietett, és a bécsi nunciatura vezetését átmenetileg Montani kanonokra bízta. A szeptember elejéig tartó távolléte alatt jelentéseit

²¹ Viale Oriolinak, Vienna, 1848. máj. 13. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 708/5968.); máj. 18. (Uo. 713/6005.); máj. 19. (Uo. 716/6010.); Vö. *Joseph Alexander Helfert: Geschichte der österreichischen Revolution 1848/49. I–II.* Freiburg–Breisgau, 1907–1909. I. 34. és köv. l.; *Heinrich Friedjung: Österreich von 1848 bis 1860. I–II.* Stuttgart und Berlin, 1908–1912. I. 19. és köv. l.; *Rudolf Kiszling: Die Revolution im Kaisertum Österreich 1848/49. I–II.* Wien, 1948. 26. és köv. l.

²² Viale Antonellinek, Vienna, 1848. márc. 24. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41.. 665/4009/b.).

²³ Uo.

szinte kizárólag az össznémet problémáknak szentelte, kellő részletességgel és alaposággal elemezve a helyzetet, a frankfurti parlament összetételét, működésének lehetőségeit és korlátait.²⁴ János osztrák főherceg, akit Frankfurtban Németország ideiglenes birodalmi kormányzójává választottak, 1848. július 12-én ünnepléyes külsőségek között vette át tisztségét a frankfurti Pál-templomban. Viale nuncius úgy vélte, hogy sokkal könnyebb volt megválasztani a birodalmi kormányzót és létrehozni egy birodalmi ideiglenes kormányt, mint e névleges központi hatalomnak tényleges érvényt szerezni Németország valamennyi államában. Rámutat arra, hogy az előbbieket nem rendelkeznek azokkal a szükséges eszközökkel, melyek a központi intézkedések végrehajtására kötelezhetnék az egyes uralkodókat. Az utóbbiak nem hajlandók kiengedni a kezükből a katonai hatalmat és nem hajlandók ahhoz sem hozzájárulni, hogy az ideiglenes frankfurti kormány Németország egyedüli képviselőjeként szerepeljen a külhatalmak előtt. Márpedig e két feltétel teljesülése nélkül – vélekedett a nuncius – a frankfurti parlament, a kormány, csak tehetetlenségre van kárhozthatva. Megítélése szerint Poroszország, mely eleve rossz szemmel nézte egy osztrák főhercegnek birodalmi kormányzóvá történő megválasztását, mindent elkövet annak érdekében, hogy a frankfurti kormány tevékenységét véglegesen megbénítsa. A parlament mérsékelt párti többsége viszont teljesen képtelennek bizonyult arra, hogy elképzeléseinek kellő érvényt és tekintélyt szerezzen, ami óhatatlanul elvezetett 1848 szeptemberében a porosz és osztrák katonai intervenció felülkeredéséhez.²⁵ Így voltaképpen Viale nuncius akkor tér vissza Bécsbe, amikor Frankfurtban a porosz és osztrák katonai intervenció nyomán a parlament működése végleg a tehetetlenségbe fulladt, és szertefoszlottak egy német központi kormány működésének sikerébe vetett előzetes remények, melynek előnyeit Viale is elismerte.

Annak ellenére, hogy a bécsi nuncius figyelmét joggal kötötték le az itáliai és németországi események és a magyarországi mozgalmaknak kezdetben provinciális jelentőségét tulajdonított, már a forradalom kirobbanásának első pillanatától felfigyelt a magyarországi politikai mozgalmak azon mozzanataira, melyek észrevehetően birodalmi kihatásúaknak tűntek. Így nem ment el szólanul a pozsonyi magyar országgyűlés népes küldöttségének Bécsbe érkezése mellett, mely 1848. március 16-án István nádor vezetésével és „a radikális ellenállás vezetőinek” részvételével azért érkezett a császárvárosba, hogy a szükséges engedményeket elérje, melyek Viale nuncius egyidejű észrevételei szerint azt célozzák, hogy Magyarországon a „képviseleti és a liberális alkotmány radikális iránya” jusson érvényre. Kossuth nevének említése nélkül, de félreérthetetlenül rá célozva írta, hogy „A magyar ellenállás vezetője a köztéren szónokolt Bécs lakosságához, állítván, hogy

²⁴ Viale Sogliának, Soden presso Francfort, 1848. jul. 12–13. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 3/6803.); A témakör vonatkozásában a jelen munka kéziratának lezárása után jelent meg *Balázs Péter: Viale Prelà bécsi nuncius jelentései az 1848. évi magyar forradalomról.* (Levéltári Közlemények. 1974. XLIV–XLV. évf. Budapest, 1977.), kiterjesztve az 1849. évre vonatkozólag is. (Uo. 1975. XLVI. évf. Budapest, 1978.).

²⁵ Viale Sogliának, Soden, 1848. aug. 7. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 9/7297.); aug. 27. (Uo. 14/7936.).

a magyar nemzet csak azt kérte, ami helyes és amit jogában állt kérni. Megkérdezte a bécsi népet, hogy fejezze ki világosan, hajlandó-e tetteikkel támogatni Magyarországot óhajait az esetben, ha az uralkodó azokat nem teljesíti. A nép éljenzésbe kezdett, azon elhatározottsága bizonyítékeként, hogy támogatja a fenti küldöttség kéréseit. A pillanat igen válságos volt, és a kormány mindent megadott, amit kértek.” Viale véleménye szerint a 80 tagú magyar küldöttség Bécsbe érkezése, az uralkodónak benyújtott követelése, melyben Magyarország számára önálló igazgatást, felelős minisztériumot és sajtószabadságot követeltek, és ennek nem teljesülése esetére az erőszakos fellépést helyezték kilátásba, roppant kritikus pillanatokot idéztek elő a városban, és tartani lehetett attól, hogy „valami szomorú dolog történhet”. Jelentős fordulatnak könyvelte el, hogy a magyar küldöttség úgy utazott vissza Pozsonyba, hogy István főherceg nádort teljhatalommal ruházták fel az ország új igazgatásának megszervezésére, az igényelt változtatások végrehajtására, gróf Apponyi, Magyarország kancellárja pedig egyidejűleg beadta lemondását, melyet a császár elfogadott. Nem lényegtelen szempontként említette fel a nuncius, hogy az adott pillanatban különösképpen Stájerországban, Magyarországon, Csehországban és Galíciában egyaránt tartani lehetett nagyobb parasztmozgalmaktól, „és a magyar urak, azok is, akik profi módjára üzték a liberalizmust, kezdenek nyugtalankodni tulajdonaik és talán életük miatt is”.²⁶ A napirendre kerülő reformok, politikai-társadalmi változások szükségessége felől Viale nuncius teljesen meg volt győződve, tekintettel arra, hogy az osztrák birodalomban „a feudalizmus még erőteljében van”. Megítélése szerint a bekövetkező változások igen jelentősek lesznek, és alapjaiban fogják megváltoztatni a földesurak és jobbágyaik viszonyát, miután az előbbieket kénytelenek lesznek lemondani a jobbágyok fizetéséről és munkaszolgálatairól, melyeket addig megköveteltek. Visszatérően hangsúlyozza, hogy a magyarországi urak lemondása a tizedről és más szolgáltatásokról, melyeket a parasztoktól kaptak, korántsem valamiféle nemes gesztus eredménye, hanem egyenesen következett annak belátásából, hogy csakis így módon „biztosíthatják tulajdonaikat”. Ugyanakkor szól e változások előnytelen kihatásairól a nemesség irányába, tekintve a számos családot érintő jelentős veszteségeket.²⁷

Viale nuncius az osztrák birodalom átalakulásának, alkotmányos útra térésének nem kis akadályát és buktatóját látta a monarchiát alkotó sokféle nép és nemzetiség eltérő törekvéseiben, érdekeiben. Megítélése szerint olyan alkotmányt biztosítani, amely valamennyi érintett nép óhajait kielégíti, kívánságait figyelembe veszi, teljességgel lehetetlen. Magyarország alkotmányos átalakításának is legfőbb gyengeségét abban vélte felfedezni, hogy egyidejűleg felkeltette az országban élő különböző nemzetiségek hasonló természetű igényeit, törekvését öngazgatásuk, saját nyelvű kormányzásuk elérésére. Elsősorban Horvátország szerepével foglal-

²⁶ Viale Antonellinek, Vienna, 1848. márc. 18. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41. 653/4009.).

²⁷ Viale Antonellinek, Vienna, 1848. márc. 23. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 41. 654/4009/a.).

kozik, Jellačić bán befolyásának növekedésével, aki a leghatározottabban szembe szállt az 1848-as magyar alkotmány nyomán létrehozott önálló magyar hadügyminisztérium és pénzügyminisztérium működésével, azok létjogosultságát egyenesen tagadva. Követelte a központi, bécsi hadügy-, pénzügy- és külügyminisztérium fenntartását, és Horvátország beligazgatásában teljes egyenjogúságot igényelt Magyarországgal. Jellačić helyét, mozgalmának, fellépésének birodalmi összefüggéseit a nuncius igen világosan látta és messzemenő tárgyilagossággal kísérte figyelemmel működését. Rámutatott arra, hogy a monarchia különböző szláv mozgalmaitól, különösen Prágából erőteljes segítségben részesül a bán, aki egyidejűleg a császári udvar támogatását is élvezzi, mely hajlik arra, hogy a magyarok ellenében, azok megtörésére felhasználja. Miután Jellačić csapatai átkeltek a Dráván és gyors ütemben törtek előre a magyar főváros irányába, a nuncius reménytelennek ítélte a magyar kormány helyzetét. A nemzetiségek felkeléseitől nyugtalanított, majd a horvát bán seregétől létében veszélyeztetett Magyarország közeli kapitulációját sejtette. Viale jelentéseiből kitűnik, hogy Jellačić, akinek egyértelmű felhasználását illetően az osztrák udvari és katonai körök kezdetben ingadoztak, utóbb elkerülhetetlennek ítélték igénybevételét. Ez kifejezésre jutott Ferdinánd császárnak Jellačić bánhoz intézett levelében is, melyben azt „dícséri, mondván, hogy értékeli a dinasztia iránt tanúsított hűségét és ragaszkodását”. Majd megjegyzi a nuncius, hogy mindez „pontosan akkor történik, amikor Jellačić fegyvereit a magyar kormány felé irányítja. Ebben kifejezésre jut azon szándék, hogy a császár erkölcsi támogatást kíván nyújtani számára és az udvar pártját fogta . . .”²⁸ Jellačić ezen titkos megbízatásáról, egyenes bujtogatásáról, hallgatólagos támogatásáról Viale nem a legjobb véleményt táplálta, és voltaképpen el is ítélte azon eszközöket, ahogy az udvari körökben a magyarországi ügyeket rendezni igyekeztek. Kétségtelenül arról lévén ez esetben szó, hogy a nuncius eleve idegenkedett attól, hogy a magyar forradalom elfojtását egy másik népmozgalom szításával, támogatásával, felhasználásával ériék el. Mint hangsúlyozta „ilyen természetű dolgok, csak forradalmi időkben történnek, pontosan olyan időkben melyekben élünk”. Annyit azonban ő maga is elismer, hogy az adott pillanatban a magyarországi helyzet roppant kritikussá vált, megoldhatatlannak látszó problémák sorát vetette fel, és ha nem is lelkesedett érte, de bizonyos megoldásnak vélte, ha más eszköz nem adódik, akkor a gordiusi csomót” Jellačić kardja fogja elvágni”. Majd arra a végső következtetésre jut, miszerint „az eredmény talán jó lehet, amennyiben Magyarország – mely most majdnem teljesen elvált az osztrák császárságtól – ismét csatlakozik hozzá az ősi magyar alkotmány elvei szerint; azonban nem lehet elfogadni azokat az eszközöket, melyeket használnak a célok elérése érdekében, ugyanis megtörténhet az, hogy idővel e példát mások is követik a Monarchia kárára”.²⁹

Azokban a kritikus napokban, amikor a Batthyány-kormány válságos óráit éli, István nádor meghátrál a rábízott sereg vezetésétől és Bécsbe távozik, amikor

²⁸ Viale Sogliának, Vienna, 1848. szept. 14. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 25/8212.).

²⁹ Viale Sogliának, Vienna, 1848. szept. 19. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 34/8353.).

a sebtiben verbuvált magyar sereg tapasztalatlansága, felszerelésének hiányossága mellett még a nyílt összeütközéstől visszariadó — az udvarral a szakítást kerülni kívánó — katonai vezetők ingatagságával is súlyosbodik a magyar tábor helyzete, Kossuth, a pesti radikálisok, a népfelkelés — a forradalom további erőforrásainak felszínre törése képes a reménytelennek tűnő helyzeten változtatni.³⁰ E fordulatot voltaképpen csak felszította és erősítette a császári udvar döntése, hogy Lamberg gróft kinevezi az összes magyarországi hadak főparancsnokává, teljhatalommal ruhazza fel, teljes kapitulációra szólítja fel a magyar ellenállás vezetőit. Viale nuncius meglátása szerint e döntés háttérében sokkal több húzódott meg, mint az, hogy véget vessenek Magyarország túlzott önállósági törekvéseinek és megnyirbálják a minisztérium hatáskörét. Ugyanis Lamberg gróf kinevezése egyben azon utolsó és végső kísérletet is jelentette, hogy a magyar kormány és az udvar ellentéteit egymás között, ha hatalmi szóval is, de eldöntsék. Vagyis Lamberg kijelölt funkciója az lett volna, hogy elejét vegye a horvát és magyar összecsapásnak, visszaparancsolja azokat az erőket — céloz a nuncius a szerb, horvát, román felkelőkre, melyeket eddig „felhasználtak”, és egyidejűleg a magyar igényeket is kellő szintre szorítsák vissza.³¹ De az udvar intézkedésének eredményességében a nuncius már azért is kételkedett, mert nehezen tudta elképzelni, hogy azok a nemzetiségek, melyeket Bécs addig pártolt, izgatott a magyarsággal szemben, akiknek fűt-fát ígértetett, most egyszerűen békességben visszavonulnak, leteszik a fegyvert és lemondanak követeléseik teljesítéséről. Felveti a kérdést, hogy vajon a felkelt nemzetiségek ha „Jellačić-csal az élén nem kapják meg azt, amit kértek, amiért fegyvert fogtak, megelégednek-e ezzel és elállnak-e a háborútól. Amikor polgárháborúról van szó, sokkal könnyebb azt fejleszteni, mint annak véget vetni, és féltő, hogy ez vonatkozik Magyarország esetére is”.³² E kétségek megválaszolására azonban az események már nem hagytak időt. Lamberg gróf megbízatásából ugyanis nem lett semmi. „A katonai biztost, akit a császár küldött, hogy vegye át a csapatok vezetését a polgárháború megakadályozására, borzalmas körülmények között meggyilkolták Pesten” — közölte a Szentszékkal 1848. október 1-én a nuncius. Szólt a hatalmas népmozgalomról, a radikálisok szerepéről, arról, hogy a magyar országgyűlés visszautasította a császár kiáltványát, azt törvénytelennek minősítve, hivatkozva arra, hogy azon nem szerepel a magyar minisztérium több tagjának jóváhagyó aláírása. Egyenesen megtiltották Lamberg grófnak, hogy a császár által ráruházott parancsnokságot átvegye, és hazaarulókká nyilvánították azokat a katonákat, akik a császári kiáltványnak engedelmessé válnak. „Mindezeket az in-

³⁰ Vö. *Horváth Mihály*: Magyarország függetlenségi harcának története 1848–1849-ben. I–III. Genf, 1865. I.; *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben I–III. Budapest, 1882–1889. I.; Kossuth Lajos 1848–49-ben. II. Kossuth Lajos az első felelős minisztériumban. 1848. ápr. — szept. Szerk. *Sinkovics István*. Budapest, 1957., III. Kossuth L. az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1. és 2. rész. 1848. szept. — 1849. ápr. Szerk. *Barta István*. Budapest, 1952–53.; *Spira György*: A magyar forradalom 1848–49-ben. (A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó alfejezetek Arató Endrétől.). Budapest, 1959.

³¹ Viale Sogliának, Vienna, 1848. szept. 27. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 52/8487.).

³² Uo.

tézkedéseket Kossuth, a radikális párt vezetője javasolta, és az országgyűlésen nagy szavazattöbbséggel elfogadták”. A nuncius megítélése szerint ezek a körülmények teremtettek kedvező atmoszférát a pesti népmozgalom fellobbanására, bátorították fel a tömegeket erőszakos lépések megtételére. A Battyány-kormány lemondását hírül adva egyidejűleg közli, hogy Pesten egy hattagú ideiglenes kormány alakult – vagyis a Honvédelmi Bizottmány –, mely a vezetést kézben tartja.³³

Mindenesetre meglepő, hogy Viale nuncius a magyar csapatok pákozdi győzelmét, annak fordulatot hozó jelentőségét korántsem emelte ki, mindössze oly értelemben szólt róla – napokkal Jellačić csapatainak veresége és visszavonulása után, hogy „csaták voltak a horvátok és a magyarok között. Az utóbbiak győztek”. De megjegyzi, hogy ez a győzelem korántsem volt olyan „mint amilyenek a magyarok mesélik”.³⁴ Mindennél jóval nagyobb súllyal és részletességgel szól a császár 1848. október 3-án kelt kiáltványáról, melyben Jellačić bárót az összes magyarországi hadak főparancsnokává nevezi ki és teljhatalommal ruházza fel a szükséges teendők ellátására. E császári manifesztum, mely végleg eltemette a békés megegyezés reményeit és teljes nyíltsággal meghirdette Magyarország önállóságának eltiprását, elrendelte a magyar országgyűlés feloszlását, törvénytelennek, semmisnek nyilvánította az országgyűlés minden döntését, utasítását, mely nem kapta meg a királyi hozzájárulást. A nyugalom helyreállítása érdekében a haditörvényszékek érvényességéről szól, felhívja az összes polgári, katonai, valamint egyházi hatóságokat, hogy mindenben engedelmességeskedjenek Jellačićnak. Az események ezen viharos napjaiban érthető, hogy a nuncius információinak döntő részét osztrák forrásból merítette, lévén közvetlen és megbízható híreket Pestről aligha kaphatott. Annyit mindenesetre megjegyyez, hogy az október 3-i császári kiáltvány törvényessége látszatát oly módon kívánták biztosítani, hogy a császár Récsey bárót, a magyar gárda kapitányát bízta meg kormányalakítással, aki a császári leiratot kézjeggyével ellátta. Értesülései szerint gróf Batthyány Lajos volt magyar miniszterelnök, aki Bécsbe érkezett, felajánlotta, hogy hajlandó új minisztériumot alakítani és aláírni az október 3-i manifesztumot. Ennek elmaradása a nuncius szerint csak azért történt, mert a császár már megbízta Récseyt és egyébként is már nem akarta igénybe venni Batthyány szolgálatait. Viale megítélése szerint Batthyány gróf lépésének hátterében azon meggondolás állt, hogy sürgősen véget vessen azoknak a bajoknak, melyek Magyarországot sújtják és még azon nagyobb bajoknak, melyek fenyegetik. „Valójában el lehet mondani, hogy Kossuth most diktátor Pesten és egy olyan párt élén áll, amely képes mindenféle szélsőséges lépésre.” Ennek bizonyítékaként említette gróf Zichy Ödönnek – a veszprémi püspök testvérének, Jellačić pártolójának – halálra ítéletét, mely megítélése szerint az előkelő magyar családokban azzal a visszahatással fog járni, hogy eltávolodnak Kossuth pártjától. A pesti helyzetet egyébként úgy ítélte meg, hogy ott „terrorrendszer” uralkodik.³⁵

³³ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 1. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 42. 62/8559.).

³⁴ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 6. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 68/8725.).

³⁵ Uo.; Gróf Zichy Jenő kivégzését hírül adó plakát 1848. október 2-án, az Ödön nevet

A tépelődés, ingadozás, mely 1848 októberéig a bécsi nunciust jellemezte — legalábbis a forradalom megfékezésének eszközeit illetően —, jócskán alábbhagyott a félreérthetetlen helyzet kialakulása után, Ausztria és Magyarország nyílt fegyveres konfliktusának kirobbanásával. Most már teljesen egyértelműen azok mellett tört lándzsát, akik a magyar forradalom fegyveres leverésének mielőbbi megvalósítását tűzték ki célul. Ez a magatartás annál is inkább indokoltnak és érthetőnek tűnik az Egyházi Állam képviselője részéről, mert a forradalom hulláma időközben Rómában is magasra csapott és felidézte a pápa világi hatalma teljes elvesztésének veszélyét. Azok a megnyugtató hírek, melyek Észak-Itáliából érkeztek a császárvárosba 1848 júliusában és augusztusában a piemonti seregek vereségéről, Radecky győzelmes előretöréséről, a római forradalom vészjósló eseményeivel hamarosan ellensúlyozódtak.³⁶ Az európai ellenforradalmi tábor, mely 1848 júniusában a párizsi munkásfelkelés leverését követően valósággal felélezett, 1848 októberében ismét kritikus eseményekkel találta magát szemben. Rómában, Bécsben, Pesten a forradalom új erőre kapott, kockára téve az osztrák monarchia egész létét éppen annyira, mint a pápai állam jövőjét. Teljesen érthető, hogy a bécsi nuncius magatartása, diplomáciai működésének alapvető tendenciája is arra irányult, hogy a létében fenyegetett konzervatív-ellenforradalmi erőket mentse a végső pusztulástól, hogy teljes erejével, befolyásával, egyházi és politikai helyzetének súlyával azok győzelmét mozdítsa elő.

Ebben a felettébb válságos helyzetben a vallási, egyházi kérdések még inkább alárendelődtek a politikai célszerűség követelményeinek, mint annak előtte. Ezen alapállás éppen annyira meghatározta a forradalmi tábor működését, mint az ellentábor akcióit. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miképpen foglalt állást az 1848 márciusával kezdődő nagyarányú átalakulás kapcsán a magyarországi katolikus egyház és állásfoglalására, magatartására a bécsi nuncius milyen értelmű és természetű befolyást igyekezett gyakorolni? Ebből a szempontból nem látszik érdekeltennek az utalás arra, hogy a jozefinizmussal és annak törvénykezési maradványaival és a kormányzatban érvényesülő gyakorlatával szemben, nemcsak Rómában, de a magyar katolikus egyház vezető köreiből is súlyos kifogásokat emeltek. Ez igen világosan kibontakozott az 1847—48-as pozsonyi püspöki tanácskozások folyamán. Ennek során, ha ellentmondásoktól nem is mentesen, de az ítélet lesújtó volt. A határozatok sérelemként adták elő, hogy a magyar püspöki kar kapcsolatai Rómával a kormány és a diplomácia szigorú ellenőrzése alatt állt, még a szorosabban vett lelkiekre vonatkozó diszpenzációkat illetően is. Az egyházi alapítványok döntő részét a helytartótanács kezelte. Az iskolák igazgatása a kormánnytól függött és a tanulmányi alap is annak rendelkezésére állt. II. József óta el voltak tiltva attól, hogy Rómába a Collegium Germanico-Hungaricumba papnövendékeket

említi és a későbbiekben így is terjedt el. Vö. *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom története 1848 és 49-ben. Pest, 1850.; *Pesti Hírlap*. 1848. 179. sz.; *Andics E.*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe. I. m. II. 150. és köv. l.

³⁶ Vö. *V. Bortolotti*: Storia dell'esercito sardo e de' suoi alleati nelle campagne di guerra 1848—49. Torino, 1889.; *P. Pieri*: Storia militare del Risorgimento. I. m. 197. és köv. l.

1. A bécsi nunciatúra épülete az Am Hof téren

1. VIII. Pius pápa (1846–1878)

2. IX. Pius pápa (1846–1878)

3. Antonelli Giacomo kardinális, pápai államtitkár (1848–1876)

4. Scitovszky János prímás, esztergomi érsek (1849–1866), kardinális 1853-tól

küldhessenek. Nemzeti zsinat tartását legfelsőbb engedélyhez kötötték, határozatait királyi jóváhagyásra kellett felterjeszteni, viszont az 1822. évi nemzeti zsinat végzéseit elintézetlenül egyszerűen irattárba helyezték. A magyar püspöki kar sérelmezte, hogy az egyház szabad mozgását a rendeletek sora kötötte gúzsba és az egyházi közszellem érvényesülését a mindent ellenőrző és irányítani akaró kormányvezetők és hivatalnokaik gátolták. Helytelenítettek bizonyos házassági rendeleteket, melyek a katolicizmusra nézve hátrányosak, a panaszok sorában említették a püspökök és más nagyobb egyházi javadalmasok végrendekezési jogának korlátozását, illetve azokat a súlyos díjtételeket, melyekkel e jogok mégis teljességében kiterjeszthetők voltak. Az államnak az egyház számára nyújtott anyagi támogatását viszont ellensúlyozták a javadalmasok megválasztása körül tapasztalt részrehajlások és tévedések. A primási szék a XVIII. és XIX. században 52 évig üresen állt. Egyéb érsekségek és püspökségek is sokszor évekig betöltetlenül maradtak — melleleg megjegyezve, hogy ezen idő alatt a jövedelmekkel a kamara rendelkezett. Ennek az állapotnak a fenntartásához — annak ellenére, hogy a katolikus vallás mindvégig megtartotta kizárólagos elsődlegességét, államvallás jellegét és a társadalmi, kulturális élet lényeges vezető posztjain döntő szavát, befolyását — a katolikus egyháznak egyre kevesebb érdeke fűződött.³⁷

Az a következtetés viszont, melyet a püspöki tanácskozás a jozefinista korszak bírálataból levont, már nehezen volt összeegyeztethető azokkal a korszerű követelményekkel, melyek éppen az 1848-as fordulattal kerültek felszínre. A formális logika szempontjából ugyan bármennyire is következetesnek tűnik annak igénye, hogy a rossz emlékű Metternich-korszak egyházra nézve is sok tekintetben hátrányos évtizedei után a katolikus egyház helyzettessen vissza teljes régi jogaiba, élvezze most már korlátozás nélkül szabadságát, az egyházi vagyonok, alapítványok kezelése terén éppen úgy, mint az iskolaügy vonatkozásában és egész belső organizmusának működtetése, valamint külkapcsolatainak ápolása terén, mégsem arról tanúskodik, hogy a felelős egyházi vezetők megértették volna azt a reális szerepet, mely a fejlődés általános igényeivel összhangba hozható. Ily módon az 1848-as forradalom kirobbanása után, a bekövetkezett alkotmányos változásokat követően, amikor az osztrák örökös tartományok és Magyarország püspökei a szabadság liberális szellemű követelése keretében a katolikus egyház régi szabadságának igényét is beágyazni óhajtották — erőteljesen sürgetve az új rendszerrel szemben a katolikus autonómia teljességének érvényesítését —, akkor a társadalmi-politikai változások valóságos természetétől idegen követeléseknek adnak hangot. Aligha lepődhetünk meg azon, hogy ezen törekvések mind Ausztriában, mind Magyarországon beleütköztek a polgári átalakulás érdekeibe, és így értetően visszautasításra is találtak.³⁸

³⁷ Emlékirat, az 1847/8. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. Egy résztvevőtől. (Szerzője Fogarassy Mihály skodári püspök). Pest, 1866.

³⁸ Vö. *Szemnecz Emil*: *Katolikus autonómia*. Budapest, 1897. 22. és köv. l.; *Meszlényi Antal*: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928. 83. és köv. l.; *Török Jenő*: *A katolikus autonómia mozgalom 1848—1871*. Budapest, 1941. 17. és köv. l.

Ugyanis az 1848-as forradalmakkal együtt járó gazdasági, társadalmi és politikai átalakulás szükségletei korántsem a jozefinizmussal járó, a katolikus egyház középkori eredetű jogait korlátozó folyamat megállítását, sőt azzal esetleg gyökeresen ellentétes irány alkalmazását igényelték. Inkább arról volt szó, hogy a kialakuló polgári államok, a feudális abszolút monarchiák fejlődést előmozdító intézkedéseit a polgári viszonyok igényével szoros összhangba hozzák és alkotmányos formák szabta keretek között alkalmazzák. A fejlődés irányának messzemenő félreismeréséből fakadhatott csak annak feltételezése és megkísérlése, hogy akár az osztrák Kolowrat, Ficquelmont, avagy Pillersdorf, majd Doblhoff vezette kormányok, akár a magyar Batthyány-kormány úgy értelmezhetik az alkotmányos átalakulást, hogy tág teret nyitnak majd a divergáló erőknél és lehetőséget adnak a katolikus egyház partikuláris érdekei előtérbe kerüléséhez.³⁹ Mindez éles ellentétben állt volna a fejlődés alapvető tendenciájával, mely határozottan az egységes, központosított polgári állam felé mutatott. Ennek keretébe az óhajtott nagyobb egyházi szabadság és autonómia sehogy sem illett bele, miután az új kormányok legfőbb gondja éppen arra irányult, hogy a forradalmi mozgalmakkal együtt járó fellazulásoknak hamarosan gátat vessenek, a kormányzati gyepőlőt erős kézzel megragadják, tekintélyt és befolyást biztosítva az állami érdekeknek, egyforma mértékkel mérve, valláskülönbség nélkül az állampolgárokat — a jogegyenlőség elvének polgári korlátai között. Az az érvelés, hogy voltaképpen csak a meglevő protestáns autonómia alkalmazásáról lenne szó a katolikus egyházra — az egyenlő jogok és előnyök jegyében — aligha volt tartható álláspont. II. József türelmi rendeletével, majd az 1791. évi XXVI. törvénycikkkel éppen hogy emancipálódó protestáns hitfelekezetek a domináló katolikus egyházzal szemben számos vonatkozásban még súlyos hátrányban voltak, és a katolikus autonómia voltaképpen ezt az egyenlőtlenséget konzerválta volna. Mert ami a protestantizmus számára a lét fenntartásának minimuma volt, az a katolicizmus számára az igények maximális biztosításával lett volna egyenlő.⁴⁰

Tévedés lenne azt feltételezni, hogy a katolikus egyház vezetői esetleg tájékozatlanságból, a helyzet alapos félreismeréséből fakadóan léptek fel a meglepő igényekkel. Inkább arról volt szó, hogy megérezték a változásokkal együtt járó új veszélyeket, és kísérletet tettek azok elhárítására. A magyar püspöki kar pozsonyi tanácskozásain eléggé kikristályosodott az az álláspont, hogy voltaképpen két veszélyes szírtet kerülve kell révbe vinni az egyház hajóját: a gyengült jozefinizmus és az alkotmányos érával együtt járó felelős minisztérium között. Amennyiben a két „rossz” között mégis választaniuk kellett — kiderült, hogy az egyházi vezetők

³⁹ Vö. *C. Wolfsgruber*: J. O. Rauscher. Wien, 1888.; Ua.: *Kirchengeschichte Oesterreichs—Ungarn*. Wien, 1909.; *A. Springer*: *Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden*. I—II. 1863—65. II. 706. és köv. l.; *Erika Weinzierl-Fischer*: *Die Kirchenfrage auf den österreichischen Reichstage 1848/49*. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs). Wien, 1955. 160—190. l.

⁴⁰ Vö. *Zsilinszky Mihály*: *A magyarhoni protestáns egyház története*. Budapest, 1907. 565. és köv. l.; *Révész Imre*: *Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából*. Budapest, 1957. 29. és köv. l.

az annyira kárhozottatott jozefinizmusban és annak intézményeiben még mindig kisebb veszélyt láttak, mint az új minisztériumban.⁴¹ Véleményüket egyáltalán nem rejtették véka alá és elég következetesen, határozottan kifejtették azt 1848 márciusában, a felelős minisztérium megalakulását előkészítő törvény főrendiházi tárgyalása során is. Kertelés nélkül kimondták a felszólaló katolikus püspökök – köztük Lonovics József csanádi, Ocskay Antal kassai, Rudnyánszky József besztercebányai püspökök –, hogy a katolikus érdekek megóvását még mindig inkább biztosítva látják a rendi alkotmányhoz illeszkedő régi kancelláriában és helytartótanácsban – tekintettel a primás és az oda delegált püspökök azokban betöltött érdemleges szerepére, az egyházi bizottság mindig is hatékony szavára – mint az új felelős minisztériumban. Úgy vélték, hogy az utóbbi nem örökölheti az előbbieket jogait és éppen azért emeltek szót, hogy a jövőben – régi főkörmányszékek nem lévén – a legfelsőbb kegyúri jogokat, egyházi javadalmak adományozásának, püspökségek felállításának, püspökök kinevezésének jogait az uralkodó kizárólagosan és egyedül gyakorolja – kizárva abból a felelős minisztériumot. Ezen igényt a nagyobb nyomaték kedvéért az uralkodóhoz intézett külön memorandumban is megfogalmazták.⁴²

Elég világosan kitűnik az egyházi vezetők álláspontjából, hogy voltaképpen csak olyan igények érvényesítése és feltételek teljesülése esetén adnák fel fenntartásukat a felelős minisztériummal kapcsolatban, melyek az utóbb funkcionálásával aligha voltak összeegyeztethetők. Viszont az általános európai helyzet, az egész osztrák birodalom válságos állapota, a Habsburg-dinasztia megrendült kényes pozíciója, nem nyújtottak a katolikus egyház álláspontjához reális hátteret. Ha kényszerűségből és nem éppen jó érzésekkel, de tudomásul kellett venniük az erőviszonyok számukra egyelőre kedvezőtlen alakulását. A következtetések levonásának mértéke már határozottabban differenciálta a katolikus egyház vezető tisztségviselőit éppen annyira, mint az alsó klérus népesebb táborát. A feudalizmus magyarországi alapjait megrendítő 1848-as áprilisi törvények, melyek a jobbágyfelszabadítást, az alkotmányos minisztériumot, a polgári parlamentarizmust hozták, egyidejűleg intézkedtek a XIII. törvénycikkben a papi tized megszüntetéséről, a XX. törvénycikkben pedig kimondták a vallásfelekezetek egyenlőségét, jelentős rést ütve a katolicizmus régi pozícióin. Mindezekbe az alapvető változásokba kénytelen-kelletlen, de azoknak is bele kellett nyugodniuk, akik a megelőző országgyűlési vitákon még kísérletet tettek korlátozásukra vagy megbuktatásukra. Viszont az új helyzetben felszínre törhettek a hazai katolicizmusban rejlő fejlődőképesebb tendenciák is, azok az elemek melyek Magyarország társadalmi és politikai újjászületését serkentő változásokkal lépést kívántak tartani, legalábbis mindaddig követni, amíg az alapérdekeikkel, legjobb meggyőződésükkel összeegyeztethetőnek látszott.⁴³

⁴¹ Emlékirat, az 1847/48. országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki tanácskozmányokról. I. m. 36. és köv. l.

⁴² Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847–1894. I–II. Budapest, 1894. I. 80. és köv. l.

⁴³ Uo. 86. és köv. l.

A bécsi nuncius a magyarországi katolikus egyház magáralálásának, tájékozódásának és feladatvállalásának ezen új időszakában ugyan a kölcsönös megbékélést, az érdekek egyeztetését igyekezett előmozdítani, de mindig is nyomatékosan hangsúlyozva a jozefinista korlátok elvetésének sürgősségét, a katolicizmus vezető pozíciói megtartásának szükségességét. Ugyan mindennek szellemében, de korántsem Viale nuncius hajlékonyságával, tapasztalt diplomáciai ügyességével és körültekintésével foglalkozott a magyarországi egyházzal kapcsolatos problémák rendezésével a nunciatúra uditorja, Montani kanonok, mialatt a nuncius Frankfurtnak időzött. Meglátásait, sérelmeit, a Szentszék igényeit a magyar egyházzal kapcsolatban nem közvetlenül a Batthyány-kormánynak hozta a tudomására, hanem Doblhoff belügyminiszterrel tárgyalt, nem titkolva rosszallását a magyar kormánynak a katolikus egyház érdekeit állítólagosan sértő intézkedései felett. Túlzásoktól korántsem mentesen azt igyekezett bizonyítani az osztrák belügyminiszter előtt, hogy a magyar kormány az egyházi méltóságok kinevezésénél egyoldalúan a politikai megbízhatóság szempontjait helyezi előtérbe, hogy ily módon pártot teremtsen az egyházban, mely majd hajlandó lesz bizonyos újítások bevezetésére az egyházi fegyelembe. Hangoztatta, hogy ez a módszer igen veszélyes következményekkel járhat a birodalmi kormányzat számára, mert a magyar klérus, mely eddig hűségesnek mutatkozott, könnyen az ellenállás támaszává is válhat. Kifejtette annak szükségességét is, hogy a püspöki kinevezéseknél először konzultáljanak a primással, valamint egy másik tiszteletreméltó püspökkel – miként ez a múltban történt – és csak annak utána javasoljanak. Miután Doblhoff belügyminiszter kijelentette válaszában, hogy mindezekben a problémákban nem illetékes, mert most a magyarországi püspöki kinevezések közvetlenül a magyar minisztériumtól függenek, és hogy ő „nem segíthet”, Montani uditor a leghatározottabban visszautasította ezt az elvet. Kifejtette, hogy a püspöki kinevezés privilégiumát az uralkodó kapta és nem a magyar kormány, és a császárnak teljesen jogában áll, hogy függetlenül a minisztériumtól meghozza döntéseit.⁴⁴ Némileg körültekintőbben, a változott helyzetet némileg józanabban figyelembe véve foglalt állást a püspöki kinevezések ügyében a nunciatúra uditorja, miután megbeszéléseket folytatott a magyarországi püspöki kar legtekintélyesebb vezetőivel, többekkel, akiket időközben a magyar kormány helyezett egyházi méltóságába.⁴⁵

Amikor a bécsi nunciatúra Bécsben és a magyar egyházi vezetők körében egyaránt sürgette a betöltetlen magyar egyházmegyék vezetőinek kinevezését, teljesen jogosan járt el, és olyan régóta várt sérelmek orvoslását óhajtotta, melyek valóban nehezítették az egyház működését. Ugyanis Kopácsy József 1847 szeptemberében bekövetkezett halála óta betöltetlenül állt az esztergomi érsekség, a primási szék. Üres volt az egi érsekség, a váci, a szepesi püspökség. 1848-ban pedig a győri, a székesfehérvári püspökök halála vetett fel újabb problémákat. Így teljesen érthető, hogy a Pesten összeülő püspöki értekezlet – melyet báró Eötvös

⁴⁴ Montani Sogliának, Vienna, 1848. szept. 2. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 44. 144/7992.).

⁴⁵ Montani Sogliának, Vienna, 1848. szept. 11. (ASV. S.St. 1848. Rub. 247. fasc. 5. 157.).

József magyar kultuszminiszter kezdeményezése nyomán hívtak össze – az egyéb problémák megvitatása mellett kötelességének tartotta nyomatékosan emlékeztetni a kultuszminisztert a püspöki kar kiegészítésének fontosságára. A magyar kormány és a katolikus egyház vezetői között kialakuló érintkezés, ha korántsem volt mentes a bizalmatlanságtól, zökkenőktől, mégis olyan fázisba lépett, mely reményekre jogosított. Montani uditornak azon sommás ítélete, hogy állítólag a magyar minisztérium a püspöki kar tagjainak meghallgatása nélkül döntött volna, nem bizonyítható. Ugyanis a minisztérium az uralkodóhoz eljuttatott kinevezési javaslatok előkészítése során kikérte a püspöki kar számos tekintélyes tagjának véleményét, mérlegelte a felvetődő érveket, habár egy körültekintőbb vizsgálat és fokozottabb figyelem nem ártott volna.⁴⁶ Az uditor panasza legfeljebb annyiban látszott indokoltnak, hogy az adott esetben a magyar kormány illetékesei eltekintettek attól, hogy a szóban forgó egyházi méltóságokra több személyt javasoljanak, és az uralkodó végül is azokból válassza ki azt, akihez leginkább bizalma van. Ilyen értelmű eljárásra a helyzet – az adott viharos körülmények, az intézkedések sürgőssége miatt – nem látszott alkalmasnak, éppen annyira, mint a nunciatúrának azon igénye, hogy a javasolt személyek neveit közöljék bizalmasan a Szent-székkal, és csak annak előzetes pozitív válasza után szülessen meg az uralkodói döntés. Amikor Montani uditor ezen igényt hangoztatta, arra hivatkozott, hogy a magyarországi gyakorlat szerint ugyanis az uralkodói kinevezéssel a jelölt a püspökség javait tulajdonába veszi az ország törvényei értelmében. Viszont az esetben, ha utólagosan a Szent-szék jóváhagyása a kinevezést illetőleg elmaradna, súlyos súrlódások keletkeznének és egyházz jogilag a szóban forgó püspökség üresen maradna.⁴⁷ Az 1848-as püspöki kinevezéseknél ezen bonyolultabb és a Szent-szék érdekeire nézve mindenképpen biztosítottabb eljárás valóban elmaradt, ami viszont önmagában korántsem nyújtott kellő biztosítékot a magyar kormány számára, hogy jelöltjei beváltják a beléjük vetett bizalmat és megállják helyüket a súlyos történelmi vihar körülményei között is. Hám János szatmári püspök jelölése a primási székbe feltehetően több oldalról megnyilvánuló kívánalomból fakadt és a császári ház támogatásával is találkozott – jól ismerve kipróbált dinasztiahűségét. Kétségtelen, hogy a magyar püspöki karnak akadtak nagyobb kvalitású, szélesebb látókörű, tetterősebb tagjai is, de úgy látszik, a kényes körülmények közepette, egyesek jobbnak látták háttérben maradni és a könnyen befolyásolható, 70 év felé tartó, a politikai életben nem túlságosan járatos, de jóakarató hírből álló Hám püspököt előtérbe állítani – amin ő maga lepődött meg a legjobban. Egyidejűleg Hám primási székbe emelésével – melyet az 1848. június 25-én V. Ferdinánd király aláírásával kiadott okmány tanúsított – Lonovics József csanádi püspököt egri érsekké, Karner Antal győri kanonokot székesfehérvári, Jekelfalusy Vince esztergomi kanonokot szepesi, Horváth Mihály hatvani prépost-plébánost pedig

⁴⁶ *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban. Nagyvárad, 1915. 280. és köv. l.; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 426. és köv. l.; *Hajdú János*: Eötvös József báró első minisztersége (1848.). Budapest, 1933. 66. és köv. l.

⁴⁷ Montani Sogliának, Vienna, 1848. szept. 11. (ASV. S.St. 1848. Rub. 247. fasc. 5. 157.).

csanádi püspökké nevezték ki.⁴⁸ Az újonnan kinevezettek közül Hám és Lonovics, valamint a pécsi püspökség élén már régebben álló Scitovszky János tárgyaltak a továbbiakban Montanival, akivel teljes egyetértésre jutottak abban a vonatkozásban, hogy a lehetőségekhez képest a püspöki kinevezések során a magyar minisztérium döntési lehetőségét korlátozni szükséges. Ezt annál is inkább indokoltnak vélték, mert nem tartottak kizártnak a jövőben egy protestáns magyar kultuszminisztert sem, akinek javaslatától, befolyásától még inkább óvakodtak. Az általában károsnak ítélt tendenciák érvényesítése ellen komoly biztosítékot láttak abban, ha a jövőben a magyar minisztérium a püspöki helyekre több személyt javasol az uralkodónak, és előre megszerzik a Szentszék igenlő hozzájárulását. Mindennek érdekében a tárgyaló magyar főpapok azzal a kérelemmel álltak elő, hogy leghelyesebb lenne, ha ennek érvényesítése érdekében maga IX. Pius pápa fordulna közvetlenül az uralkodóhoz, amit viszont Montani már nem helyeselt.⁴⁹ A probléma túlzott feszegetését, vagy legalábbis a legmagasabb szinten történő tárgyalását annál is inkább elkerülni óhajtotta, mert közvetlen tapasztalatok alapján győződött meg arról, hogy még korántsem nyugodtak meg a kedélyek a bécsi uralkodó körökben az Egyházi Állam – utólag ugyan módosított és tisztázott, de mégis fájdalmas – közreműködése miatt az olasz–osztrák háborúban. Amit Doblhoff azon megjegyzéséből is kiolvashatott, hogy „önök nagyon rosszat tettek nekünk és most valamit kell, hogy fizessenek”.⁵⁰

Ilyen körülmények között a bécsi nunciatúra a magyarországi püspöki kinevezéseket – ámbár módszerében nem helyeselte – tudomásul vette és ennek megfelelően sürgette Rómában a pápai hozzájárulást biztosító praeconisatiós iratok megküldését. Ezek elmaradásához ugyan kétségtelenül hozzájárult a magyar minisztérium tapasztalatlansága – elmulasztva időben mellékelni a felterjesztéshez a pápához intézendő praesentatiós iratokat – viszont közvetlen diplomáciai kapcsolatban nem lévén a Szentszékkel, az Ausztriával kiéleződött helyzet után ezt a hiányt már nem is pótolhatta. A Rómában bekövetkezett események pedig (a pápa menekülése Gaetába) szintén nem kedveztek az ügy végleges rendezésének. Az ily módon előállt helyzet – melyet a kánoni eljárás befejezésének hiánya komplikált – lehetőséget nyújtott utóbb Bécs számára az 1848-as magyar püspöki kinevezések revízió alá vételére.⁵¹

Mindezen bonyolult problémák ellenére 1848 őszeig, az Ausztriával kiéleződő válság és fegyveres harc kitöréséig terjedő időszakban, a Batthyány-kormány és a katolikus egyház vezetői között a kapcsolatok normalizálása vált jellemzővé, ugyan félelmektől, aggodalmaktól és a császári udvarhoz küldött vést jelző segélykérésektől nem mentesen. Viszont Jellačić seregének betörése és veresége,

⁴⁸ Vö. *Meszlényi A.*: A katolikus egyház 1848/49-ben. I.m. 72. és köv. l.; Ua.: A magyar hercegprimások arcképsorozata (1707–1945). Budapest, 1970. 236. és köv. l.

⁴⁹ Montani Sogliának, Vienna, 1848. szept. 11. (ASV. S.St. 1848. Rub. 247. fasc. 5. 157.).

⁵⁰ Montani Sogliának, Vienna, 1848. szept. 2. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 44. 144/7992.).

⁵¹ Vö. *Eckhart Ferenc*: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Budapest, 1935. 25. és köv. l.

a Batthyány-kormány bukása, az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulása új helyzetet teremtett, tovább differenciálta a felső és alsó klérus elemeit, egyeseket jobbra, másokat balra taszítva. Nagy nehezen és a magyar kormányférfiak részéről kifejtett erőfeszítés után, 1848 októberében ugyan a püspöki kar arra még hajlandó volt, hogy egy memorandumot juttasson el az uralkodóhoz, az osztrák részről várható támadás, a fegyveres harc továbbfolytatásának eléggé reménytelennek tűnő megfékezése céljából, de ennek az akciónak sikertelensége és egyéb tényezők befolyásának érvényesülése után jelentős eltávolodása következett be az egyházi vezetők és a nemzeti kormány között.⁵² Az utóbbi szorgalmazása nyomán október 25-i kelettel még napvilágot látott egy pásztorlevél, mely a hívőket a törvényes rend iránti tiszteletre és a béke megóvására intette a püspöki kar nevében, de annyira általános fogalmazásban, hogy többféleképpen volt értelmezhető és aláírói nem lévén, az sem derült ki, hogy kik is bocsátották ki és értettek vele egyet a püspöki karból. Viszont ezen meglehetősen felemás akciónál a magyar nemzeti kormány többre már aligha számíthatott a katolikus püspöki kar részéről, melyet a szeptemberi—októberi események, a nyílt fegyveres harc kirobbanása megbénított.⁵³

Pedig amikor a Kossuth vezette Honvédelmi Bizottmány vállalta a bizonytalan kimenetelűnek ígérkező, de elkerülhetetlen önvédelmi harcot, akkor már a békés kiegyenlítés összes lehetséges módozatait megkísérelték, és arról bizonyosodhattak meg, hogy az udvari kamarilla — az olaszországi háború sikerein felbuzdulva — elérkezettnek látta az időt arra, hogy az 1848 tavaszán kényszerűségből adott alkotmányos engedmények korántsem lényegtelen pontjait visszavonja és ismét megerősítse a központi hatalmat. Segítséget és támaszt nyerve ezen elhatározásához Jellačić horvát bánban éppen úgy, mint a különböző nemzetiségek általuk is segített felkeléseiben. Az osztrák kormány birodalmi politikájának lényegére mutatott rá Viale nuncius, amikor kifejtette a Szentszék előtt, hogy miként a múltban, úgy a jelenben is a császári hatalom fő kormányzási módszere abban rejlik, hogy a birodalom különböző nemzetiségeit egymás ellen használja fel, „nemzetiséget nemzetiséggel szembeállított”. Mint megjegyezte: „a német csapatokat felhasználta a rend megőrzésére Csehországban, elküldte az illíreket Csehországba, a magyarokat Galíciába és így tovább, felhasználva az egyik nemzetiség csapatait a másik nemzetiségi tartományban, hogy azt kötelességteljesítésre szorítsa”.⁵⁴ Ennek a módszernek alkalmazását vélte fellelni a nuncius 1848 októberében is, amikor az ismét kirobbant bécsi forradalom valósággal végveszéllyel fenyegette a birodalmat. Viale megítélése szerint az 1848. október 6-án kitört felkelés a legszorosabb kapcsolatban állt a magyar forradalommal, annak megsegítését, támogatását szolgálta, amikor nemzetőrök, katonák, diákok és proletárok megakadályozták további csapatok Magyarország ellen vonulását, majd a

⁵² Vö. *Scheffler János*: Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848/49-ből. Budapest, 1928. 56. és köv. l.; Az 1848. okt. 28-án kelt és az uralkodóhoz intézett felirata a magyar püspöki karnak megjelent: *Pesti Hirlap*. 1848. nov. 5.; *Religio és Nevelés*. 1848. II. 431. l.

⁵³ *Közlöny*. 1848. nov. 12.

⁵⁴ *Viale Sogliának*, *Vienna*, 1848. okt. 19. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 89/9044.)

viharos fejlemények során magát Latour hadügyminisztert is meggyilkolták. Viale nunciussnak bőséges alkalmat adódott, hogy az újabb bécsi eseményekről közvetlen tudomást szerezzen, miután a nunciátúra palotája mellett helyezkedett el a hadügyminisztérium, melyet a tömegek megostromoltak és Latour grófot az Am Hof tér egyik hatalmas vaskandeláberére akasztották fel.⁵⁵ Mindezek az események éppen elég okot szolgáltathattak volna a nunciussnak ahhoz, hogy a forrongás színhelyéről eltávozzon, hogy kövesse a császári udvart Innsbruckba. De erre nem került sor és Viale a bécsi októberi forradalom alatt is a fővárosban maradt, illetve csak a végső ostrom napjaiban utazott Hietzingbe. Amennyire kárhoztatta az öntételező tömeg magatartását, annyira meg tudta őrizni tárgyilagosságát az események menetével, értékelésével kapcsolatban. Rómába küldött jelentései azon véleményét tolmácsolják, hogy a felkelést a császári udvar október 3-i kiáltványa, a magyar kormány elleni nyílt fellépése, majd Jellačić seregeinek Bécs alá húzódása egyenesen kiprovokálta.⁵⁶ Azokkal a híresztelésekkel szemben, hogy Bécsben a teljes zavar és anarchia uralkodik, a nunciuss nem értett egyet, hangsúlyozva, hogy ámbár a munkások, diákok fegyverben állnak, tökéletes rend és nyugalom uralkodik a városban. A rendkívüli állapotok legfőbb okaként — a parlament és az általa választott ideiglenes kormányzó bizottság véleményével egyetértően — Jellačić seregeinek jelenlétét említi. Amennyiben a horvát bán seregét lefegyverzné vagy elvonulna, az esetben Bécs élete a régi kerékvágásba térne vissza — alapította meg Viale.⁵⁷ Hangsúlyozottan említi, hogy a bécsi népre mennyire lehangolóan hatott a pesti országgyűlés október 14-i határozata a magyar seregek visszavonásáról a határra. Kétségtelen, hogy az ezt megelőző magyar országgyűlési határozat október 10-én, mely parancsot ad Jellačić seregeinek üldözésére az osztrák határon túl is, a bécsi parlamentben vegyes érzéseket váltott ki, de viszont ez önmagában még nem szolgáltatott elégséges indokul arra, hogy Bécs forradalmi népét, mely vérét, életét áldozta Magyarorszáért, most e kényes, kritikus pillanatban magára hagyják, illetve csak vontatottan, kényszeredve, kellő körültekintés nélkül és megkésve igyekezzenek segíteni. Mint Viale nunciuss kifejtette: „mindazok, akik számítottak a magyar sereg érkezésére, elégedetlenek, illetve igen felháborodtak ezen csapatok visszavonulása miatt, ezt meg lehet jól érteni, újságjaik méltatlankodással és megvetéssel írnak ilyen eljárás ellen, és későn veszik észre, hogy túl könnyen hitelt adtak a magyarok sugalmazásainak és ígéreteinek”.⁵⁸ Az udvari kamarilla viszont egy pillanatig sem késlekedett abban, hogy a „lázadó fővárost” térdre kényszerítse, melyben előfeltételét látta annak, hogy sikeresen küzdje le a magyarok ellenállását is. Viale arról ad hírt Rómába, hogy jelentős seregeket koncentráltak Bécs környékére Windischgrätz hercegnek, az egyesült hadak főparancsnokának vezetése alatt. A csapatok összetételét illetően arra

⁵⁵ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 7. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 71/8727.); okt. 8. (Uo. 72/8728.); okt. 9. (Uo. 73/8792.); okt. 10. (Uo. 75/8786.).

⁵⁶ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 11. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 77/8850.); okt. 12. (Uo. 78/8892.); okt. 13. (Uo. 80/8893.).

⁵⁷ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 14. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 81/8929.).

⁵⁸ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 19. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 88/9043.).

mutat rá, hogy azok főképpen szláv eredetűek, nagyobb részét csehek, lengyelek. Úgy látja, hogy miként a múltban, úgy a jelenben is a császári udvar ügyesen manőverezett, amikor élve a csehek németellenes törekvéseivel, a bécsi felkelést és a parlamentet is elítélő magatartásával, igyekezett felhasználni indulataikat, cselekvési készségüket a forradalom eltiprásához.⁵⁹ Valóban, a magára maradt Bécsre és a határon veszteglő magyar seregre, melyek egymástól elszigetelve, a szűkeséges együttműködés megteremtése és biztosítása nélkül külön-külön küzdöttek, csak vereség várt, ami október végén be is következett. Bem tábornok kísérlete, hogy a végső ellenállásra vállalkozó munkásokkal Mariahilf és Josephstadt külső kerületekben tovább tartsa magát, már nem változtatható a végső kimenetelben, éppen annyira, mint október 30-án a magyar sereg schwechati küzdelme. Windischgrätz herceg terve, hogy először nagy túlerővel Bécsset veszi be, majd pedig a magyarok ellen fordul, célra vezetett. Miután seregei elfoglalták Leopoldstadtot, a Landstrassét, a belvárosi részeket, a forradalmat visszaszorítva a külvárosokba, melyek a Magyarországgal ellentétes részen fekszenek és melyeket ráadásul még dombok is vesznek körül a városon kívül, végképp meghiúsította a bécsiek és a magyarok egyesülésébe vetett reményeket.⁶⁰ Ezek után már parancsot adhatott Jellačićnak, hogy hadtestével vonuljon a magyar tábor közelébe, majd megindította az Auersperg gróf vezetése alatt álló hadtestet is október 30-ára virradó éjjel a magyarok ellen. Windischgrätz herceg személyesen is a helyszínre sietett, hogy a harapófogóba került magyar seregek elleni támadást irányítsa. A közkeletű felfogással ellentétben, miszerint a támadást Móga altábornagy vezetésével a magyarok kezdték Bécs megsegítésére, Viale bizalmas információi nem igazolják. Amellett érvelve, hogy Windischgrätz jó előkészítés után maga adott parancsot a magyarok megtámadására, miután Bécs körül a katonai helyzet döntő mértékben az előnyére változott, és elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy a magyar sereg fenyegető állását – mely a bécsi felkelőkben további reményt táplált megsegítésük tekintetében – megszüntesse.⁶¹

A bécsi forradalom leverése, a magyarok schwechati veresége után nyeregbe került udvari kamarilla most már megtehetette a szükséges előkészületeket a magyarországi ellenállás általuk remélt végső felszámolására is. Az ellenforradalom felülkerekedésének, helyzete megszilárdulása jeleként értékelhető a Schwarzenberg-kormány megalakulása is 1848. november 21-én, melyet nyomon követett Ferdinánd császár lemondása és december 2-án Ferenc József trónra lépése. A Magyarország meghódítására induló Windischgrätz herceg előrenyomulása, majd a magyar csapatok bábolnai és móri kudarcai után 1849. január 5-én Buda és Pest szintén osztrák kézre kerül, ami érthető okoknál fogva keltett nagy örömet és túlzott optimizmust az ellenforradalom táborában, nem nagy jövőt jósolva immár

⁵⁹ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 13. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 80/8893.); okt. 14. (Uo. 81/8929.).

⁶⁰ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 22. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 93/9057.); Hietzing, 1848. okt. 24. (Uo. 96/9315.); okt. 30. (Uo. 103/9317.).

⁶¹ Viale Sogliának, Vienna, 1848. okt. 31. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 43. 104/9318.).

a magyar ellenállásnak.⁶² Viszont ami mégis nagy meglepetést és váratlan fordulatot hozott, az a Debrecen városába átköltözött magyar kormány és országgyűlés harcot sikerrel folytató és szervező, a néptömegek támogatását elnyerő erőfeszítése volt. A Schwarzenberg-kormány kockázattól nem mentes, birodalmat átszervező tervei, melyek az 1849. március 4-i olmützi alkotmányban is kifejezésre jutottak, azonban nem nyertek kellő alátámasztást az osztrák seregek magyarországi hadműveletei részéről. Az új osztrák alkotmány, mely Magyarországot ismételten beolvasztja a birodalomba, annak csak szűk provinciális jogokat hagyva, ily módon egyik oka és indoka is lett, sőt éppen felszítója is, az ez ellen felháborodottan és jogosan is tiltakozó magyar ellenállásnak. Windischgrätz csapatai ugyan 1849. február 26-án Kápolnánál még előnyt nyertek a magyar sereggel szemben, de anélkül, hogy annak visszavonulását megakadályozták volna. Az osztrákok korábbi erőfeszítése, hogy a Pestről kivonult és a Felvidékre húzódó Görgey vezette seregnek útját állják és felmorzsolják, hasonlóképpen sikertelen vállalkozásnak bizonyult. Így történhetett meg, hogy a Tisza mögé visszahúzódtott magyar seregeknek 1849 tavaszára, nemcsak átszervezése, de offenzívára alkalmas koncentrálása is sikerült.⁶³ A magyarországi katonai helyzetnek ily módon történő alakulását Viale nuncius elsősorban Windischgrätz túlzott óvatosságának terhére írta. Értesülései szerint Pest bevétele után két terv felett kellett dönteni. Az egyik Jellacicé volt, aki azt szorgalmazta, hogy az összes császári csapatokat koncentrálják és ezen csapatokkal haladéktalanul keljenek át a Tiszán, és foglalják el Debrecent. A másik terv, melyet Windischgrätz pártolt, az volt, hogy előbb el kell foglalni az országban a különböző erődítményeket, majd a hadsereget egy nagy félkörben elrendezni Magyarország északi és délkeleti részén, előrehaladni Debrecen felé, a felkelőket a Kárpátok felé szorítani, és végül teljesen megsemmisíteni. Viale megítélése szerint Windischgrätz, saját tervét követte, „De nem lehet elmondani, hogy az eddig elért eredmények túlságosan előnyösek lennének”. A császári csapatoknak ugyan sikerült számos erődítményt elfoglalniuk, de a két legfontosabb, Komárom és Pétervárad továbbra is a felkelők kezén maradt. Viale véleménye szerint Kossuth befolyására, akit a felkelők „lelkének” tart, sikerült a magyar seregeknek az ország keleti részébe vonulnia, és miután az ország eléggé kiterjedt és sok erődítménnyel is rendelkeztek, megszilárdíthaták állásaikat.⁶⁴ Megítélése szerint Windischgrätz túlságosan is lassú és körülményes eljárásával „a felkelők időt nyertek arra, hogy megnöveljék hadseregüket, hogy azt kellőképpen fegyelmezzék és ütőképessebbé tegyék”. Így alakult ki az a helyzet, hogy

⁶² Vö. *H. Friedjung*: Österreich von 1848 bis 1860. I.m. I. 92. és köv. l.; *Hanns Schlitter*: Versäumte Gelegenheiten. Die oktroyirte Verfassung vom 4. März 1849. Ein Beitrag zur ihrer Geschichte. Zürich—Leipzig—Wien, 1920. 41. és köv. l.; *Helfert*: Geschichte der österreichischen Revolution. I. m. I. 81. és köv. l.

⁶³ Vö. *Gelich R.*: Magyarország függetlenségi harca. I.m. II. 72. és köv. l.; *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. I—III. Budapest, 1929—1930. I. 106. és köv. l.; *Mód Aladár*: Pártharcok és a kormány politikája 1848—49-ben. Budapest, 1949. 101. és köv. l.

⁶⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. ápr. 10. (ASV. ANV. 322/158.).

míg januárban a császári csapatoknak nem került volna különösebb erőfeszítésébe, hogy „szétverje a felkelők bandáit”, utóbb Windischgrätz herceg kénytelen volt defenzívába átmenni, és többé-kevésbé olyan körülmények közé került, mint Radeczky Santa Lucianál – 1848 májusában a szardíniai csapatok részéről – állapította meg Viale. Az erdélyi helyzetet is meglehetősen siralmasnak rajzolja le, ahol Puchner tábornok csapatai „nem tudtak ellenállni a felkelők állandóan növekvő erejének” és az osztrákok segítségére Erdélybe érkezett mintegy hatezer főnyi orosz sereg is kénytelen volt a Bem tábornok vezette csapatok elől visszavonulni, melyek sorra elfoglalták a legjelentősebb városokat. Egyoldalú információk alapján a nuncius „az elkövetett megdöbbenő borzalmakat” a magyarok rovására írja, említés nélkül hagyva a román felkelők pusztításait, az osztrák katonaság atrocitásait. A császári hadsereg kedvezőtlen helyzete ellenére Viale úgy látja, hogy az erőviszonyok Ausztria javára billennek, amit az észak-olaszországi háború alakulása, a szardíniai hadsereg novarai veresége 1849 márciusában, csak elősegíthet. Megítélése szerint „A császári hadsereg kétségtelenül győzni fog, de ez a győzelem nem lesz fáradtság nélküli és nagyon véres lesz”.⁶⁵ Amit az egyre hevesebb harcok máris bizonyítottak, győzelmet hozva az előretörő magyar csapatok számára 1849 áprilisában Hatvannál, Tápióbicskénél, Isaszegnél, Gödöllőnél és Vácánál egyaránt, ahol maga Götz osztrák tábornok is a csataterén maradt. Az április 19-i nagyszallói győzelem után pedig elhárultak az akadályok a hosszabb idő óta ostromlott Komárom vára felmentése előtt. Az események visszavonhatatlanul megingatták Windischgrätz herceg pozícióját, akinek leváltása a császári udvarban is végleges elhatározássá érlelődött, amit a nuncius a forradalmi párt győzelmeként könyvelt el. Megítélése szerint erre „a császár csak a legkényszerítőbb szükségesség láttán határozta el magát”, megbizonyosodva arról, hogy a hadi vállalkozás felülmúlta Windischgrätz erejét. Így a prágai és a bécsi forradalom eltiprója, az osztrák monarchia nemrégén még lelkesen ünnepelt megmentője elég dicstelelenül fejezte be katonai pályafutását, akinek utóda Welden báró – lovassági tábornok, Bécs katonai és polgári parancsnoka – legfeljebb csak arra szorítkozhatott, hogy az örökül kapott terhes hagyatékot a lehető legkevesebb további veszteséggel oltalmazza, biztosítsa az osztrák csapatok rendezettebb visszavonulását Bécs körzetébe.⁶⁶

Magyar részről 1849. április 14-én Debrecenben ugyan kimondták az elszakadást a Habsburg-háztól, az ünnepélyesen elfogadott függetlenségi nyilatkozatban, és Buda 1849 májusában történt visszafoglalása után az új magyar kormány Szemere Bertalan vezetésével és az időközben kormányzóvá választott Kossuth Lajossal az élén átköltözhetett a magyar fővárosba, de e feltűnő és radikálisnak minősíthető változások önmagukban mégsem járultak hozzá elégségesen a forradalom belső erőforrásainak növekedéséhez, és nem voltak képesek változtatni Magyarországon növekvő nemzetközi elszigeteltségén sem. A magyar kormány

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. ápr. 14. (ASV. S.St. 1848–1850. Rub. 247. fasc. 6. 165.).

mindenesetre határozottan igyekezett fellépni a nemzeti ügy védelme érdekében, és éppen ezért következetlenségnek tűnt volna, ha a katolikus püspöki kar egyes tagjaival és általában a klérus Habsburgokkal szimpatizáló elemeivel szemben ellenző álláspontra helyezkedik. Természetesen arról szó sem volt — amit az ellenforradalom támogatói oly erőteljesen elterjeszteni igyekeztek —, mintha a magyar nemzeti kormány valamiféle vallásellenes, a katolicizmust üldöző magatartást tanúsított volna. Kétségtelenül a nemzeti kormány részéről akadtak kísérletek az alsópapság radikálisabb elemeinek támogatására, összefogásaik elősegítésére, a magyar katolikus egyház belső szervezetét is érintő korszerűsítő változtatások elősegítésére, amihez katolikus papi részről nemcsak támogatók, de kezdeményezők is jócskán akadtak a rendi és világi klérus köréből egyaránt. Montani, a nuncius helyettese is úgy látta, hogy a katolikus egyházférfiak körében jócskán akadnak elégedetlen elemek, akik méltán érdemlik ki a püspökök rosszalását. Megjegyzi, hogy „a minoriták és a piaristák inkább botránnyosan, mint épületesen viselkednek”.⁶⁷ A magyar függetlenségi tábor már kezdettől fogva örömmel fogadta a hazafias érzésű papnövédeket, katolikus papokat. Az 1848-as áprilisi alkotmány kihirdetése és a nép számára történő kellő magyarázata terén éppen annyira kitűntek egyesek a papi rendből, mint ahogy nem hiányoztak a Jellačić ellen vonult magyar seregből sem. Látva, hogy a horvát csapatok „igyekeznek elpusztítani Magyarországon mindazt amit találnak, a házakat, vidéket egyaránt” — írta Viale — „sok magyar pap fegyvert fogott és részt vett a nemzetországban. Miután a püspökök tiltakoztak, a kormány ismertette, hogy nem kényszerítette őket és azok önkéntesek”.⁶⁸ Ezek a jelenségek az önvédelmi harc további szakaszában is feltalálhatók voltak, és katolikus papság számos képviselője tett hitet magatartásával és mártíromságával egyaránt a haza iránti szeretetéről. A vezető egyháziak körében ugyan kétségtelenül más volt a helyzet, de korántsem lehet ez esetben sem általánosítani és a magyar püspöki kart egyetemesen elítélni. Nemcsak Horváth Mihály — a Szemere-kormány kultuszminisztere — tett hitet a nemzeti ügy mellett, de többen a püspöki kar tagjai közül, habár óvatosan és következetlenül, de értve az idők szavát, a lehetőségekhez mérten támogatást nyújtottak a nemzet erőfeszítéseire. Korántsem lehet teljes egyértelműséggel megítélni a püspöki kar egyes tagjainak szerepét Ferdinánd császár 1848. október 3-i kiáltványát követő időszakban. Így például Lonovics József egri érsek továbbra is a „lázaadónak” minősített fővárosban maradt, és 1848 végén tagja lett annak az országgyűlés által választott bizottságnak, melyet gróf Batthyány Lajos vezetett, hogy Windischgrätz herceg táborát felkértesse, és végső — bár eléggé reménytelen — kísérletet tegyen a békeség helyreállítására.⁶⁹ Hasonlóképpen Pesten maradt az országgyűlés feloszlását kimondó uralkodói határozat után is Jekelfalussy Vince szepesi püspök, majd december végén tér vissza püspöki székhelyére — nem várva be Windisch-

⁶⁷ Montani Sogliának, Vienna, 1848. jul. 26. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 45. 42/7054.).

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Közlöny. 1849. 1. sz.

grätz csapatait, és püspöki székhelyén kifejtett működése során nem adott okot a magyar kormány rosszsallására.⁷⁰ Rudnyánszky József besztercebányai püspök pedig 1848 decemberében körlevélben szólította fel az egyházmegyéjéhez tartozó papságot a Honvédelmi Bizottmány iránti engedelmességre és ellenállásra a betörő ellenséggel szemben. A függetlenségi nyilatkozat kibocsátása után ünnepi táborig misét mondott és palotájában díszebédet adott. Bémer László nagyváradi püspök a Habsburg-házat detronizáló függetlenségi nyilatkozat után a magyar kormányt feliratban üdvözölte.⁷¹

Mindezek tudatában azonban a magyar kormánynak számolnia kellett az ellentétes tendenciák jelentkezésével, számos kiemelkedő egyházi tisztséget viselő személyiség retrográd működésével is. Már 1848. október 14-én a Honvédelmi Bizottmány hazaárulónak nyilvánította Haulik György zágrábi püspököt, és javainak lefoglalása iránt intézkedett.⁷² Más kérdés az, hogy Haulik szerepe korántsem tekinthető egyértelműnek a horvát nemzeti mozgalom keretében. Annak kezdeti szakaszában, 1848 tavaszán ahhoz a császárpárti békülékeny irányzathoz tartozott, mely mérséklettel igyekezett befolyásolni Jellačić és híveinek a magyar kormánnyal szembeni követeléseit és emiatt Montani uditor értesülései szerint „nagy üldözést kellett elszenvednie és el kellett hagynia egyházmegyéjét. A klérus nagy része szintén a püspök ellen foglalt állást és különösképpen azok, akik a nőtlenség megszüntetését kérték”. A viharok Haulik körül csak azután csendesedtek le, hogy Jellačić és Bécs összefogása egyértelműbbé vált, miután „elismerték a püspök ártatlanságát, aki visszatért székhelyére és rendkívüli ünneplésben részesítették” – tudósított Montani, aki egyébként rendkívül meglepődött azon, hogy Haulik távollétében Ossegovich Imre zeng-modrusi püspök részvételével nagy misét celebráltak illír nyelven, és kifejezésre jutott azon kívánság is, hogy ezentúl e nyelven végezzék az egyházi szertartásokat. Amikor ez ügyben magyarázatot kértek Hauliktól, az valamiféle ősi privilégiumra hivatkozott, melyet a pápák adományoztak Dalmáciának – aminek jogosságában viszont az uditor kételkedett. Annyi bizonyos, hogy a magyar kormány súlyos ítéletét magára vonó Haulik korántsem tartozott a legszélsőségesebb horvát nemzeti csoporthoz, és pásztorleveleiben a horvát papságot és népet ugyan a Habsburg-ház iránti hűségre, de mérsékletre is intette.⁷³

A magyar katolikus püspöki karból gróf Zichy Domokos veszprémi püspököt a magyar kormány az ellenséggel való együttműködés bűnében marasztalta el, egyházi tisztségétől és javadalmaiktól egyaránt megfosztotta.⁷⁴ 1849 tavaszán hasonló sors érte Hám János kinevezett esztergomi érseket, a primást is, akit Pesten ért Windischgrätz seregeinek bevonulása. Az utóbbi kifejezett kívánságának

⁷⁰ Vö. *Hermann Egyed*: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében. Gödöllő, 1932. 45. és köv. l.

⁷¹ Uo. 35. és köv. l.; 54. és köv. l.

⁷² Közlöny. 1848. 128. sz.

⁷³ Montani Sogliának, Vienna, 1848. jul. 12. (ASV. S.St. 1848. Rub. 165. fasc. 45. 42/7054.).

⁷⁴ Pesti Hirlap. 1848. 203. sz.

eleget téve — jócskán tartva attól is, hogy az országgyűlés feloszlatását követő időszakban a magyar fővárosban maradt — Hám lojális hangú pásztorlevelek kibocsátásával, melyek koránt sem álltak távol belső meggyőződésétől, és egyéb módon is az osztrák hatalom rendelkezésére állt. Mindezért a magyar kormány hazaárulónak nyilvánította és megfosztotta méltóságától. Ilyen értelemben jártak el a Bécsbe távozott Scitovszky János pécsi püspökkel szemben is.⁷⁵ A magyar nemzeti kormány, amikor eljárásával kárhóztatta a szabadságharccal szembe forduló egyházfőket, következetesen hangsúlyozta, hogy megtorló intézkedéseivel nem a katolikus vallást, hanem annak az ellenforradalommal együttműködő magas egyházi képviselőit kívánja sújtani. Ezek a lépések tagadhatatlanul a rendkívüli szükség diktálta statáriális idők bélyegét viselik magukon, és ezért is szükségképpen nélkülözik mindazokat az egyházi formai kellékeket, melyek békésebb körülmények között, egy körültekintőbb és gondosabb eljárás esetén mégis tekintetbe vehetők. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azon körülményt sem, hogy a Schwarzenberg-kormány, ugyan egészen ellentétes okok miatt, de alapvetően elégedetlen volt a magyar püspöki kar többségének magatartásával, beleértve Hám János primás forradalom alatt tanúsított ügyködését is, ami miatt egészen szélsőséges megtorlással élt utólag a magyar katolikus egyház több vezető pásztorával szemben, nem kímélve a vitathatatlanul Habsburg-barát Hám primást sem. A magyar kormány radikális ítéletének kárhóztatói igazságtalanságot emlegetnek, figyelmen kívül hagyva azt a kérdést, hogy mennyivel volt jogosabb a Schwarzenberg-kormány eljárása Hám esetében, mint a magyar kormányé? Ugyanis Hám kinevezése Ferdinánd császártól, a legfőbb kegyúrtól, a koronázott magyar királytól származott. Hogyan tekinthetett el ettől Ferenc József, aki — a szigorúan vett törvényesség szerint — a magyar katolikus egyház feletti főkegyúri jogát csakis az érvényes koronázási eskü letétele után nyerhette el? Felmerül jogosan a kérdés, hogy miért kellett a császárnak Hámtól „lemondó nyilatkozatot” venni, amikor a szentszéki praeconisatiót amúgy sem nyerte el, érseki kinevezését a Szentszék még nem erősítette meg és ünnepélyes beiktatása sem történt meg magas tisztségébe. A „lemondó nyilatkozat” ugyanis szigorúan kánoni igény, a pápához irányul, hozzájárulásának elnyerésére szolgál. De a pápának miért kellett volna felmentenie Hámot, amikor érseki kinevezéséhez hozzájárulását még meg sem adta. Ha Bécsben úgy értelmezték, hogy a „lemondó nyilatkozat” esetleg a főkegyúrnak szánandó, — akkor ez mindenesetre új igény felmerülését jelentette, mely az egyházi méltóságok elnyerése és elvesztése sorában egyedi esetnek látszik! Az egész bécsi tortúra, amit Hámmal szemben alkalmaztak, mégis annyiban tekinthető logikusnak, amennyiben Hám és néhány püspök társa maguk szabta, sajátos „jogfelfogásához” igazodik. Ugyanis abban a bizonyos 1849. január 20-i inkriminált

⁷⁵ A magyar igazságügyi minisztérium 1849. máj. 17-i döntése (1367. sz.) Hám és Scitovszky javainak elkobzásáról. (Közlöny. 1849. 110. és 139. sz.); *Meszlényi A.*: A magyar katolikus egyház és állam 1848/49-ben. I.m. 196. l.; *Scheffler J.*: Hám János emlékiratai. I.m. 16. és köv. l.; *Andics Erzsébet*: Az egyházi reakció 1848/49-ben. (Forradalom és szabadságharc 1848—1849. Budapest, 1948. 315. és köv. l.); Ua.: Hám János hercegprimás honárulóvá nyilvánításának előzményei. (Századok. 1948. 1—4. sz. 313. és köv. l.).

pásztorlevélben — mely alapul szolgált a magyar kormánynak a hazaárulóvá nyilvánító eljárás lefolytatásához — egyáltalában nincs kétségbe vonva Ferenc József törvényessége, uralkodói illetékessége Magyarország felett, sőt a legnagyobb nyomatékkal van kihangsúlyozva, hogy az új uralkodó iránt alattvalói hűség és engedelmesség nemcsak a legszorosabb állampolgári, de keresztényi kötelesség is. Tehát Ferenc József császár ezen értelmezésből fakadóan törvényes uralkodó, magyar király, akinek rendelkezései előtt meghajolni nem lehet vita tárgya.⁷⁶

Hám magatartására a katolikus történetírás talál mentő érveket és ezek nem is minden esetben elvetendők, ha a körülmények szigorúságát és főképpen a dinasztiahűségben elért magas korát is figyelembe vesszük. Viszont kétségtelen, hogy a primási méltóság viselőjétől remélhető felelősségteljesebb magatartás hiányzott adottságaiból és 1848–49-es cselekedeteiből.⁷⁷ Bár messze túllépte az egyházi méltóságával összeegyeztethető határokat — szinte kivívva maga ellen a sorsot —, mégis mint a kétoldalú megtorlások szenvedő alanya, tragikus figuraként jelentkezik, aki a maga készítette csapdába zuhant bele. Így bármennyire is fájralja és igazságtalannak is ítéli Hám mindazt, amit Bécsben ellene elkövettek, a primási székéből történő letételét törvénytelenységnek sohasem tekintette. Ugyan e szubjektív érzés és a valóság között mély szakadék tátong, melyet a szatmári püspökséget továbbra is megtartó, oda 1857-ben bekövetkezett haláláig visszavonuló Hám emlékiratában foglalt öngazolással sem tudott áthidalni.⁷⁸ Az pedig már egyenesen cinizmusnak tekinthető, ahogy Bach belügyminiszter búcsúzott a Bécsből távozó volt magyar primástól, mondván, hogy „megpróbáltatásaiban keresen a vallásban vigasztalást”.⁷⁹ E megjegyzés nagyfokú tapintatlanság volt annak részéről, aki a leváltási procedúrában komoly szerepet vállalt, akinek nézete szerint Hám primási székbe emelése a magyar kormány megfontolt ravaszságának következménye volt, olyan embert terjesztve fel e magas méltóságra, akinek arra minden kelléke hiányzott, aki sohasem tudott a hazája szűk korlátain felülemelkedni és műveltségében sem volt valami elsőrangú.⁸⁰

Ami Viale nunciust illeti Hám bécsi lemondatása körül, az főképpen arra szorítkozott, hogy a Schwarzenberg-kormány a lehetőségekhez képest vegye tekintetbe a kanonikus előírásokat, kerüljön el minden olyan lépést, ami egyházi jogi szempontból kifogásolható lenne. A maga részéről annyiban játszott közre a magyar primás kényes ügyében, hogy a szükséges kanonikus eljárás lefolytatását Rómában nem szorgalmazta és ily módon voltaképpen már eleget is tett az osztrák

⁷⁶ A püspöki kar pásztorlevele, Pest, 1849. jan. 20. (Közlöny. 1849. ápr. 20. Ugyanitt Horváth Mihály kísérőszövege. Kiadva: *Andics E.*: Az egyházi reakció 1848/49-ben. Kny. Budapest, 1949. 122. és köv. l.; Ua.: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848/49-ben. I.m. II. 375. és köv. l.).

⁷⁷ Vö. *Meszlényi A.*: A magyar katolikus egyház és állam 1848/49-ben. I.m. 188. és köv. l.; Ua.: A magyar hercegprimások arcképsorozata. I.m. 236. és köv. l.

⁷⁸ *Scheffler J.*: Hám János emlékiratai. I.m. 70. és köv. l.

⁷⁹ Ua. 79–80. l.; Vö. Bach Hám Jánosnak, Bécs, 1849. aug. 8. (*Andics E.*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848/49-ben. I.m. III. 377. l.).

⁸⁰ Bach előterjesztése a minisztertanácshoz, 1849. jul. 3–10. (Uo. III. 330. és köv. l.)

kormány óhajának, hogy a Szentszék ne erősítse meg a magyar kormány által egyházi méltóságokba emelt személyek kinevezését, többek között Hám Jánosét sem. A teljesen magára hagyatott, elszigetelt helyzetben levő magyar primás bécsi tartózkodásának felettébb gyöttrő napjaiban még halványan reménykedett abban, hátha a Szentszék képviselője védelembe veszi az igazságtalan eljárással szemben és megmaradhat pozíciójában. De Viale, ha némi túlzásokat is fedezett fel az osztrák kormány szándékaiban, az illetékesek figyelmét legfeljebb arra hívta fel, hogy a császár az előzetes primási kinevezést annullálhatja — szentszéki döntés nem lévén — és ennek érvényességéhez aligha férhet kétség, de ez viszont nem érintheti Hám státuszát a szatmári püspökségben, mely viszont egy megelőző és a pápa által megerősített helyzetből fakad. Ezen formai meggondolásokat a kormány figyelembe is vette. Annál is inkább nem lehetett kifogása a szatmári püspökség megtartását illetően, mert még a legtúlzóbbak sem tudták kétségbe vonni az öreg főpap lojális politikai magatartását, feltétlen dinasztiahűségét.⁸¹ Viale ámbár nem tulajdonított különösebb jelentőséget a Hám ellen Bécsben felsorakoztatott „vádaknak”: miszerint 1848 szeptembere után is kapcsolatban maradt a magyar kormánnyal, részt vett az uralkodó által felosztatott magyar országgyűlés munkájában, az uralkodó által elítélt memorandum szerkesztésében is részt vett 1848 októberében és egyebek —, de mindemellett távozását nem bánta. Ugyanis maga sem tartotta eléggé alkalmasnak Hámot a meglehetősen nagy erőfeszítéseket kívánó, fiatalosabb lendületet követelő magyar primási székbe. A katolikus egyház érdekei szempontjából is előnyt látott abban, hogy ezt a magas egyházi méltóságot az udvar bizalmát határozottabban bíró és tetterősebb Scitovszky János nyerje el.⁸²

Azon következtetés mindenesetre levonható Hám primás messzemenően komplikált esetéből, hogy helyzete teljesen tarthatatlanná vált a mindkét oldalról ellene megnyilvánuló bizalmatlanság miatt, melyre kétségtelenül így vagy amúgy, de okot szolgáltatott. Más okok, más szempontok miatt lett kegyvesztett és kiátkozott a nemzeti kormány oldaláról, abba a felemás állapotba kerülve, hogy ami túlságosan is soknak tűnt Bécsnek, az kevésnek bizonyult a magyar kormánynak. Ez a meglehetősen paradox helyzet, ha Hám esetében jelentkezett is a legélesebben, de többé-kevésbé nyomon kísérhető a magyar püspöki kar más tagjai vonatkozásában is. Mindazok, akik számára a magyar kormány forradalmi határozottsága túlzásként hatott, az események tanulságából aligha rekeszthetik ki — a történeti igazság megsértése nélkül —, hogy a magyar püspöki kar utólagos megrendszabályozása körül a Schwarzenberg-kormány meglehetősen szabad kezét kapott, és voltaképpen úgy csereberélte az egyházi tisztségeket, ahogy kénye-kedve tartotta. A történetek — melynek részleteire még bővebben kitérünk — mindenesetre a „jozefinista gyakorlat felszámolásának” igen tág értelmezéséről tanúskodnak.

⁸¹ Vö. *Eckhart F.*: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése. I.m. 26. és köv. l.; *Hermann E.*: A magyar katolikus papság az abszolutizmus idején. I.m. 10—11. l.; *Scheffler J.*: Hám emlékiratai. I.m. 72. és köv. l.

⁸² Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 2. (ASV. ANV. 322/205.); aug. 31. (ASV. S.St. 1848—1850. Rub. 247. fasc. 6. 214.).

Ugyanis az önkénynek olyan feltűnő sorozatával állunk szemben, melyet Viale nuncius interveniálásai, formai korrekciói legfeljebb szépíthettek, de a lényegen mit sem változtattak. Az annyira kárhozottat jozefinista idők legzordabb éveinek eseményeit messze túlszárnyaló eljárások viszont a jelen körülmények között elnyerték a római Kúria hozzájárulását, ámbar mindennek árát, részben szó szerint véve is, az új püspöki kinevezések során, részben a katolikus egyház befolyásának messzemenő érvényesítése útján, behajtották Bécsben.

Annak ellenére, hogy 1848 ősztől voltaképpen a Szentszék és Ausztria között a diplomáciai kapcsolatok – Lützow római távozása után – megszakadtak, az alapvető érdekek találkozására folytán, csak idő kérdése volt a normális helyzet visszaállítása. Mindkét részről felmerülő óhajok és kívánságok után, hogy teljes erővel fogjanak össze az Egyházi Államot és Ausztriát egyaránt fenyegető forradalmi ár visszaszorítására, hozzáálltak a függő és vitatott kérdések rendezéséhez. Ezt nagymértékben segítette elő, hogy Viale nuncius nem hagyta el bécsi állomáshelyét és így módjában állott megtenni mindazokat a lépéseket, melyek az érdekek egyeztetését előmozdíthatták. E vonatkozásban messzemenően sürgetőleg hatott közre, hogy a Gaetába menekült IX. Pius pápa a római forradalmi események miatt azonnali segítségért folyamodott az európai konzervatív kormányokhoz, így természetesen Ausztriához is. Ezen szentszéki óhajnak külön is nyomatékot adott IX. Pius pápának a császárhoz intézett 1848. december 4-én kelt levele, melynek átadása a közbejött uralkodó változás miatt némileg késett.⁸³ Viale nuncius ebben a helyzetben elérkezettnek látta az időt arra, hogy meggyorsítsa a problémák rendezését. Werner báró külügyi államtitkár közvetítésével Schwarzenberg herceg – aki Olmützben tartózkodott a császári udvarnál – tudomást szerzett IX. Pius több gaetai nyilatkozatáról, alattvalóihoz és a diplomáciai testülethez, melyben sürgetőleg felszólította az utóbbiakat, hogy siessenek Gaetába. Továbbá értesült a pápa december 4-i leveléről is, valamint Viale azon óhajáról, hogy „ez az a pillanat Ausztria számára, mely alkalmas arra, hogy visszaállítsa normális kapcsolatait a Szentszékkel és elküldje Gaetába a Rómába akkreditált nagykövétét.”⁸⁴ Ezen előzmények után hívatta magához Schwarzenberg herceg Vialét és közölte, hogy „késelem nélkül visszaállítja az osztrák udvar a kapcsolatokat Ő Szent-ségével”. Ezt az osztrák kormányelnök nemcsak azért tartotta szükségesnek, hogy közölni lehessen hivatalosan is a pápával Ferenc József trónra lépésének tényét, de nem kevésbé azért is, hogy ismét szorosabbra fonódjanak a kapcsolatok az egyház fejével. Viale meglátása szerint Schwarzenberg nem pártolja Lützow gróf visszatérését Rómába, hanem más személyre esett a választása. Az összbonyomása

⁸³ IX. Pius I. Ferdinándnak. Gaeta, 1848. dec. 4. (Kiadva: *Andics E.*: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848/49-ben. I.m. II. 219–220. l., de tévesen dec. 8-i dátummal. Ugyanitt Schwarzenberg herceghez 1848. dec. 21-én írt kísérő levél, melyet „M. kartagói érsek” továbbított). Az utóbbi levelet Viale nuncius magyarázatképpen fűzte a pápai levélhez, utalva Ferenc József trónralépésére, melyről csak utólag értesültek, de a levél szándéka és értelme szerint most az új császárnak szól. A dec. 4-i levél továbbá kiadva: *F. Engel-Janosi*: Die Politische Korrespondenz der Pápste. I.m. 235–236. l.

⁸⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1848. dec. 26. (ASV. ANV. 321/133.).

a nunciusnak az volt e fontos és messzire kiható megbeszélés után, hogy Schwarzenberg herceget „kiváló érzések töltik el a Szentszék irányában”, és hogy „ez a kormány mindig hajlandó lesz arra, hogy a többi hatalommal együtt védelmezze a Szentatya világi hatalmát”. Viale látogatása a továbbiak során Olmützben – hol személyesen adta át Ferenc József császárnak IX. Pius szóban forgó levelét –, valamint utazása Prágába, ahol tiszteletét tette a lemondott Ferdinánd császárnál és nejenél, egy-egy mozzanatát képezték a Szentszék politikai gesztusainak.⁸⁵ Viale, aki kezdetben kissé aggodalmaskodott Ausztria várható szentszéki nagykövetének kijelölése tekintetében, nagymértékben megnyugodott, amikor tudomására jutott, hogy az osztrák kormány választása gróf Esterházy Móricra esett. Aki, mint megjegyezte Antonelli államtitkárnak küldött beszámolójában: „az egyik legrégebb magyar vallásos és kegyes családhoz tartozik”. Előadja, hogy mennyire kifogástalan személy az édesanya és az édesapa egyaránt, és egyébként is e család Rómát különösen szereti, ahol többször hosszabb ideig tartózkodtak. „Móric gróf, ifjú korában hosszú éveket töltött Rómában, ahol római nevelésben részesült.” A negyven év körüli új követet nagy tehetségűnek, őszinte embernek, lojális, könnyű és mérsékelt természetű, igen kellemes modorúnak tartja, akinek „Politikai elvei konzervatívok, mint ahogy ez illik az osztrák udvar képviselőjéhez”. De kiemelendőnek tartja viszont, hogy Esterházy Móric gróf már az új generációhoz tartozik, és éppen ezért „képes figyelembe venni az idők követelményeit és jól megérti annak szükségességét, hogy ezekhez alkalmazkodjon”. Értve ez alatt pontosabban azt, hogy tiszteletben tartja az uralkodó hatalmát és méltóságát és „szem előtt tartja a rend, a nyugalom és a stabilitás elvein alapuló igazi haladást”. Vallásos elvei tekintetében Viale úgy vélekedett, hogy azok olyanok, amilyent csak kívánni lehet és megfelelnek a családi hagyományainak. Figyelemreméltó célzása a nunciusnak azon argumentuma is, hogy Esterházy gróf „Jól tudja, hogy a jozefinista törvényhozás sok cikkelyében mennyi a kevéssé katolikus, sőt katolikusellenes elem” és éppen ezért biztos abban, hogy eredményesen fog hozzájárulni, amennyire csak módjában lesz, ahhoz, hogy azokat az egyház törvényeivel és elveivel összeegyeztesse. E tekintetben maga az új nagykövet személyesen is nyilatkozott Viale előtt.⁸⁶

1849 januárja tehát elhozta a várva várt fordulatot Róma és Bécs viszonyában a diplomáciai viszony rendezésével. Február 10-én Antonelli államtitkár már örömmel értesíti Vialét arról, hogy Esterházy gróf átadta Gaetában megbízólevelét, aminek egyenes következményeként a Szentszék azonnal intézkedett Viale nunciusi megbízatásának ismételt megerősítéséről, elküldve számára az erre vonatkozó pápai levelet, a szükséges ajánló sorok kíséretében a császárhoz és külügyminiszteréhez.⁸⁷ Kétségtelen, hogy az energikus, tevékeny és határozott Viale számára e fordulat valósággal felszabadító erőként hatott és rendkívül boldoggá tette annak

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. jan. 7. (ASV. S.St. 1848–1850. Rub. 247. fasc. 6. 134.).

⁸⁷ Antonelli Vialénak, Gaeta, 1849. febr. 10. (ASV. S.St. 1848–1850. Rub. 247. fasc. 6.).

tudata, hogy az az átmeneti zavar, ami 1848 tavaszától ugyanezen év végéig tartott az észak-olaszországi háborúval összefüggésben — most végképp megszűnt és a Szentszék ismét érezheti majd az osztrák kormány oltalmazó kezét. Most, amikor a pápai hatalom rendkívül súlyos válságba került, Róma a forradalom székhelyévé vált, IX. Pius a nápolyi királyságban keresett alattvalói elől menedéket, amikor a világi hatalom visszaszerzése a konzervatív Európa összefogásától, sőt fegyveres intervenciójától volt csak remélhető — Ausztria és annak kormánya teljes szolidaritásáról biztosította a Szentszékét. Viale megítélése szerint nagy előnyt jelent az egyház számára, hogy Schwarzenberg herceg tág látókörű ember, aki érzi, hogy olyan időben, amikor teljes a felfordulás, „minden mozog és leomlik”, feltétlenül szükséges a társadalmi létnek és a birodalomnak egy olyan alapot adni, ami nem található meg többé a politikai elvekben és amely csak „az addigi béklyóktól megszabadított vallásban található meg”. Megnyugtatónak találja, hogy Schwarzenberg herceg élete teljében van, határozott jellemű, aki ha rájön egy intézkedés szükségességére, hasznosságára vagy célszerűségére, nem habozik egy pillanatra sem és hozzálát a megvalósításhoz. Viale megjegyzi, hogy „a vallásos ügyek ezen szent intézésében” az osztrák kormányelnök értékes támogatóra lel Werner báróban és Esterházy Móric grófban egyaránt.⁸⁸

Mint Viale egész egykorú tevékenységéből kiderül, két alapvető szempont mozgatta tetteit: a pápát világi hatalmához visszasegítő fegyveres intervenció elősegítésének ügye, továbbá sürgetőleg hatni az illetékesekre annak érdekében, hogy a jozefinizmus egyházra hátrányos rendelkezéseit eltöröljék. Ami az elsőt illeti, abban a döntés Franciaország kezébe csúszott át, annál is inkább, mert Ausztria éppen a magyar offenzíva 1849 tavaszán elért sikere következtében maga is külső intervenció támogatására szorult. Ami a másik probléma rendezését illeti, e tekintetben a kremsieri parlament feloszlása után kibocsátott olmtüzi alkotmány csillantott fel bizonyos reménysugarakat. Viale leplezetlen örömmel fogadta a kremsieri parlament feloszlásának hírért, azon meggyőződésének adva kifejezést, hogy attól csak nagyon sok rosszat lehetett várni mind politikai, mind vallási tekintetben. A képviselőkről azon véleményt táplálta, hogy már éppen eléggé megmutatták igazi arculatukat az 1848-as októberi bécsi forradalom napjaiban, amikor ellenálltak az uralkodó parancsainak és nagyban előmozdították a felkelés ügyét. A Schwarzenberg-kormány elhatározását nem tartotta valamiféle váratlan fordulatnak, sőt úgy látta, hogy a minisztérium hónapokon keresztül csak azért tűrte meg a parlament működését, mert „így követelték a súlyos körülmények”. Az 1849. március 4-i olmtüzi alkotmányban üdvözli az osztrák császárság egységét szolgáló tendenciát és különösen annak a vallással kapcsolatos részeit, mert abból kitűnik, hogy a katolikus egyházat elvben szabadnak ismerik el Ausztriában. Ha ebből Viale azt olvasta is ki, hogy csapást mért a jozefinista kötöttségekre, nyugtalansága nem ült el a vallásszabadság deklarálásáról szóló általános kifejezések miatt, melyek voltaképpen számos nyugtalanító kérdést nyitva hagytak a katolikus egy-

⁸⁸ Viale Antonellinek, Vienna, 1840. jan. 7. (ASV. S.St. 1848—1850. Rub. 247. fasc. 6. 134.).

ház vonatkozásában.⁸⁹ Amikor ez ügyben a nuncius Schwarzenberg hercegnél tudakozódott és igyekezett kipuhatolni a kormány értelmezését az alkotmány vonatkozásában és további szándékait, megtudta, hogy nem kívánnak megállni az alkotmány általános rendelkezéseinél, és a kormánynak szándékában áll rendezni a összes vallási ügyeket és kiküszöbölni a jozefinizmus rendelkezéseinek egyházra hátrányos vonatkozásait. E célból a kormány máris kezdeményező lépéseket tett annak érdekében, hogy Bécsben összeüljenek a birodalom püspökei és tanácskozásukon összegezzék kívánságaikat, az egyház igényeit, hogy ennek alapján a polgári törvényhozást összeegyeztessék vallásos vonatkozásban az egyház törvényeivel.⁹⁰

Annak ellenére, hogy a háborús körülmények több tekintetben ellene szóltak egy birodalmi püspöki értekezlet összehívásának — lévén hogy azon a birodalom összes püspökeinek jelenlétét a rendkívüli helyzet miatt biztosítani egyébként sem lehetett és más megfontolások szerint nem is lett volna kívánatos, különösen Magyarország tekintetében —, mégis 1849. április 30-ával a tanácskozás kezdetét vette. Erre való tekintettel is IX. Pius szükségesnek látta, hogy 1849. április 20-án kibocsátott allocutiójában baráti szavakkal szóljon Ausztriáról, annak segítségét nagyra értékelve, de ugyanakkor kifejezésre juttatva azon reményét, hogy „...forró óhajásainknál fogva és jogszerű követeléseink nyomán meg fognak szüntetni némely ismeretes elvet, melyeket az apostoli Szentszék mindenkor rosszallt, és az egyház a hívek legnagyobb java- és hasznára fel fog szabadíttatni”.⁹¹ Ezen remények valóra válásának kedvező előjeleiről szól a továbbiakban Viale, akinek tág lehetősége és módja volt arra, hogy az 1849. június 17-ig elhúzódó püspöki konferencia alatt kellőképpen instruálja az egyes püspököket, a Szentszék befolyását érvényesítse. A magyar katolikus egyházat Bécsben ugyan csak Scitovszky János pécsi püspök és Haulik György zágrábi püspök képviselték, ami viszont nem korlátozza a püspöki konferenciát abban, hogy az egyház kívánságait összegező végső felterjesztésekben ne összbirodalmi igényekkel lépjen fel.⁹² A magas egyházfők, Viale nunciussal együttműködve a leghatározottabban kifejezésre juttatták azon óhaját, hogy a lehető legsürgősebben számolják fel végre a jozefinista törvényhozás egyházra sérelmes rendelkezéseit, biztosítsák minden vonatkozásban a katolikus egyház belső szabadságát éppen úgy, mint szabad érintkezését a Szentszékkel. Ha a bécsi püspöki konferencia azon nyomban nem is mutathatott fel az egyház számára konkrét eredményeket, de Viale joggal vonta le azt a következtetést, hogy a felvetett és a megtárgyalt problémák súlyossága és fontossága tekintetében történelmi határkő a Szentszék és Ausztria viszonyának alakulásában, és igazi jelentősége a jövőben még nagyobb nyomatékkal fog kidomborodni. Erre mutatott a

⁸⁹ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. márc. 9. (ASV. ANV. 322/152.).

⁹⁰ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. márc. 19. (ASV. ANV. 322/155.).

⁹¹ Acta Pii IX. Vol. I. I.m. 167. és köv. l.

⁹² Viale Antonellinek, Vienna, 1849. ápr. 14. (ASV. ANV. 322/166.); ápr. 28. (Uo. 170).

bécsi püspöki konferencián választott öttagú bizottság további munkája is, mely az összekötő szerepet játszotta a későbbi konkordátumhoz.⁹³

Mialatt Bécsben a katolikus egyházfők a jozefinizmussal végleg szakító, számukra reménykeltőbb jövőt készítettek elő, azalatt nemzetközileg is határozottan megalapozódott az ellenforradalom győzelme. Rómában a francia intervenció kerekedett felül a köztársaságon, Magyarország irányába pedig megindultak a cári intervenció seregek, hogy eleget téve Ferenc József császár Varsóban személyesen is előadott kérelmének és a forradalomtól fenyegetve látott Oroszország biztonságának, leverjék az osztrák hadsereggel karöltve, a több mint egy év óta tartó magyar szabadságharcot. E lépés nagyon is kiszámítható következményeivel Viale nuncius teljesen tisztában volt, és megítélése szerint a végső kimenetel eldöntött kérdéssé vált. Nem vitatja a magyarok további küzdelemben tanúsítható vitézségét, sem azt hogy tekintettel az ország nagy kiterjedésére, ellenállásra alkalmas területekre, még hosszabb időn keresztül számítani lehet a fő seregek leverése után is kisebb gerillacsoportok tevékenységére. Nem becsüli le olyan kiváló és fontos erődítmény jelentőségét sem, mint Komárom vára, mely jó értesülései szerint, nemcsak jelentős seregeket fogadott magába, de hónapokra el volt látva a szükséges élelmiszerral. Mindezeket a tényezőket figyelembe véve tehát a nuncius sem könnyű, sem gyors sikerre nem számított, de a fő erők felszámolását a cári intervenció megindulását követően, hat–nyolc hétre várta.⁹⁴ A főként osztrák hírforrásokból származó értesülései alapján kíséri figyelemmel a magyar hadsereg végső küzdelmeit, mely Paskievics, Haynau, Jellačić seregeinek egyidejű és nagy kiterjedésű offenzívája nyomán kialakult, és ha nem is véres és súlyos harcok nélkül, de hamarosan elvezetett a legjelentősebb magyar városok elfoglalásához. Így volt kénytelen a magyar sereg feladni az ország fővárosát Pest–Budát, Szegedet, Debrecent. E feltartóztathatatlan katonai összeomlás felé mutató láncolatban azonban szükségesnek látta annak felemlítését, hogy a Görgey tábornok vezette hadsereg, melyet Paskievics mindenáron harapófogóba akart zárni és megsemmisíteni, ügyes manőverezéssel elkerülte e csapást és sikerrel kelt át a Tiszán olyan módon, hogy az orosz csapatok szinte nyomukat veszítették.⁹⁵ A végső erőfeszítések Temesvárnál nem jártak sikerrel és az utolsó jelentősebb magyar sereg Görgey parancsnoksága alatt, Rüdiger orosz tábornok seregei előtt tette le a fegyvert Világosnál 1849. augusztus 13-án. Teljesen érthető az a nagyfokú öröm, mely a nunciust eltöltötte e hír vétele után. Görgey „dezertálásáról” szólva, igen lényegesnek tartja, hogy a diktatori hatalommal felruházott fővezér azonnal futárokat küldött Komáromba és Péterváradra, oly értelemben, hogy példáját kövessék. Viale értesülései szerint a történetek egyenes következményei voltak, nemcsak a katonai túlerő kibontakozásának, de a magyar ellenállás táborában

⁹³ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. máj. 3. (ASV. S.St. 1848–1850. Rub. 247. fasc. 6. 173.).

⁹⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. máj. 7. (ASV. ANV. 322/175.); máj. 25. (Uo. 184.); jun. 22. (Uo. 192.).

⁹⁵ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. jun. 27. (ASV. ANV. 322/194.); jul. 3. (Uo. 197.); jul. 7. (Uo. 199.); jul. 14. (Uo. 200.); jul. 15. (Uo. 202.); aug. 4. (Uo. 206.).

bekövetkezett bomlásnak is. Úgy tájékoztatta Antonelli államtitkárt a magyar szabadságharc utolsó napjainak eseményeiről, hogy Kossuth, aki megelőzően vitathatatlan tekintélynek és befolyásnak örvendett, aki a felkelők „pártjának lelke és bálványja volt”, fokozatosan elvesztette népszerűségét és a magyar országgyűlés tagjainak többsége is elfordult tőle. A nuncius szerint a csalódás, a kiábrándultság úrrá lett a magyar nemzeti táborban.⁹⁶

A mindenképpen előre várt, de mégis váratlan meglepetés erejével ható fegyverletétel híre, még inkább előtérbe állítja Viale nunciusban a nemsokára bekövetkező békés időszak feladatait. Szinte a cári intervenció kezdetének pillanatától visszatérő gondolatként hangoztatja, hogy Magyarország katonai leverése vitathatatlanul könnyebb dolog lesz, mint megbékéltetése, a lelkek, a társadalom pacifizálása. Mint kifejezésre juttatta: „A magyar kérdést eldöntöttnek lehet tekinteni, és részemről az volt már attól a perctől, hogy Miklós cár arra az elhatározásra jutott, hogy segítséget nyújt az osztrák udvarnak. A legnagyobb nehézség azonban nem az ország visszaszerzésében áll, hanem megbékítésében”.⁹⁷ Nos e lényegesnek ítélt kérdés vonatkozásában Viale nuncius azt látta helyesnek, ha az osztrák kormány gondos előrelátással, bölcsességgel, határozottsággal ugyan, „de sok mérsékletességgel is” lát hozzá feladatának végrehajtásához.⁹⁸ A nuncius jelentéseiben sem találtunk annak nyomára, mintha a megtorlásnak és „bűnösök” elleni kérlelhetetlen eljárásnak lett volna szorgalmazója. Inkább támogatta, pártolta azokat a tendenciákat, melyek a magyarok mielőbbi kibékítésében, a súlyos sebek begyógyításában remélték a kibontakozást, az osztrák birodalom megalapozott konszolidációját. Más kérdés az, hogy az adott erőviszonyok, az események kérlelhetetlen logikája folytán e békésebb tendenciáknak a gyakorlatban nem sok hely jutott abban a periódusban, amikor a katonai diktatúra minden önkénye sújtott le a lázadó országgra. Nem kímélve e tekintetben a messzemenő túlzással Bécsben vád alá helyezett magyar püspöki kar jó néhány képviselőjét és az alsópapság számos tagját sem. A beköszöntő abszolutizmus ugyanakkor nemcsak igényelte, de el is várta elsősorban a katolikus egyház felelős vezetőitől és nem kis mértékben a Szentszék képviselőjétől is, hogy vegyék ki részüket a birodalom pacifizálásának általuk szorgalmazott feladataiból.

⁹⁶ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 4. (ASV. ANV. 322/206.); aug. 17. (Uo. 207.); aug. 18. (Uo. 209.).

⁹⁷ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 4. (ASV. ANV. 322/206.).

⁹⁸ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 17. (ASV. ANV. 322/207.).

ELLENFORRADALOM ÉS ABSZOLUTIZMUS

1849–1867

HARMADIK FEJEZET

A KONKORDÁTUM LÉTREHOZÁSA JEGYÉBEN

1849–1859

Annak ellenére, hogy Viale nuncius figyelmét, jelentős energiáját lekötötték az Egyházi Állam alapvető létével, biztonságával, jövőjével kapcsolatos kérdések, melyekhez a római Kúria messzemenően igényelte Ausztria jóindulatát, rokonszenvét, éppen annyira, mint sokoldalú aktív segítségét — beleértve a fegyveres támogatást is —, korántsem tekintett el az egyéb vonatkozású érdekeiből fakadó ügyektől. Párhuzamosan a Schwarzenberg-kormánnyal folytatott eszmecserével, a Gaetában hónapok óta tartó konferenciával — mely a legszorosabban összefüggött a római forradalom leverését követő pápai restauráció mikéntjének, tartalmának, jellegének a meghatározásával —, a bécsi nuncius megtette már a kezdeményező lépéseket annak érdekében, hogy a jozefinista törvényhozásból fakadó egyházpolitikai irány véglegesen felszámolódjék. Ugyanis a magas egyházi körök ebben látták a legalapvetőbb feltételét annak, hogy Róma és Bécs között helyreálljon az áhított tartós békesség, gyümölcsöző együttműködés és szövetség. Az ellenforradalmi front kialakuló átmeneti egységét egy tartós és megalapozott, a kölcsönös érdekek tiszteletben tartásán nyugvó összefogássá kívánták fejleszteni. Ennek a fő célnak voltaképpen az összes egyéb kérdést alárendelték, illetve azokat a leglényegesebb érdekek szempontjából mérlegelték. Ebben az összefüggésben szemlélve a magyar kérdést, a magyarországi egyház jövőjének, a monarchia keretében elfoglalt helyének és szerepének problémáit, úgy tűnik, hogy a bécsi nuncius kellőképpen értékelte e vonatkozású feladatai jelentőségét is.

A Vatikán és Ausztria kapcsolatainak megítélése szempontjából sok tekintetben figyelemreméltó a tapasztalt nuncius véleményének kialakulása a forradalom leverését követő bécsi kormányzatról és annak nemzetközi és belső politikájáról. Ítéletei és információi nem kis mértékben hozzájárultak a Szentszék osztrákpolitikájának kifermálódásához, habár ennek alapjai az Egyházi Állam történelmi tapasztalataiban, jól felfogott aktuális érdekeiben és jövő terveiben lelhetők fel, ami viszont a bécsi nuncius működéséből is messzemenően kiolvasható. Talán a legdöntőbb mozzanat, amit Rómának meg kellett érteni Viale tárgyilagosságra törekvő jelentéseiből, hogy a Schwarzenberg-kormány bármennyire is a pápai restauráció támaszát képezte, bármennyire is féltékenyen és ellenszenvvel nézte Franciaország itáliai előretörését — mindebből még nem következett, hogy IX.

Pius római visszatérését érdemlegesebb kormányzati reformok bevezetése nélkül óhajtotta volna. Schwarzenberg herceg egy pillanatig sem tagadta Viale előtt, hogy az 1849 nyarától Rómában működésbe lépett egyházi kormánybizottság tevékenységével számos vonatkozásban nem ért egyet és azt tanácsolta a Szent-széknek, hogy lépjen határozottabban az újítások és a szükséges reformok útjára — értse meg a történelem diktálta változások és igények szükségleteit. Azt sem titkolta az osztrák kormányelnök, hogy Róma a jelen körülmények között aligha számíthat arra, hogy Franciaország ellenében Bécs erélyesebb lépésekre szánja el magát. Schwarzenberg annak szükségességére utalt, hogy „Ausztria jó összhangban éljen Franciaországgal, mert ettől függ egész Európa békéje és nyugalma”. Ezen magasabb igénnyel kellett a Szentszéknek a továbbiakban számolnia.¹

Ami pedig az osztrák birodalom belső állapotát illeti a forradalom leverése után, Viale nuncius ennek legfőbb sajátosságaként a birodalom soknemzetiségű voltát emelte ki. Megítélése szerint ebből fakadóan valamiféle egységes hangulatról, egyöntetű problémákról aligha lehet beszélni. Nem sok szót vesztegetett arra, hogy mi a helyzet Lombardia és Veneto tartományokban, feltételezve, hogy az itteni állapotokról Rómában kellően informálva vannak és nagyon is jól ismerik a létező veszélyes tendenciákat, melyek ellentétesek az osztrák monarchia alapérdekeivel. Viszont a Habsburg-ház „leghűségesebb és legalkalmazkodóbb” tartományaként jelölte meg Tirolt — kivéve Salzburg városát. Már kevésbé pozitíven jellemezte Stájerországot, különösen a németeket, még az itteni szláv lakosságot engedékenyebbnek ítélte. A szorosabb értelemben vett ősi osztrák tartományok lakosságát általában kormányozhatónak tekintette, habár véleménye szerint a hatóságok tekintélye itt is megcsappant. Viszont figyelembe véve a vallásos érzés uralkodó szerepét úgy véli, hogy ennek erősítése „igen hasznos lehet a kormánynak, hogy az itteni népeket a kötelesség és az engedelmesség keretei között tartsa”. A legrosszabbnak Bécs lakosságát ítéli, ahol az ostromállapot, az impozáns katonai erő tartja féken az elégedetleneket. Morvaországban a szorgalmas és vallásos népet dicséri, viszont „Brünnben, amely kézműves város, rossz szellem uralkodik”. Dicséri általában Csehország népét, intve azonban, hogy „a rossz Prágában koncentrálódik, a cseh párt vezetői itt találhatók, akik mindenfajta politikai és vallásellenes eszközökkel igyekeznek a lakosságban elhinteni a nemzeti érzést, ami a forradalom irányába mutat . . .”. A cseh nemzeti pártot úgy ítéli meg, mint a birodalmi centralizmus ellenségét, mely ugyan elismeri a császár főségét, de az osztrák birodalmat föderalista alapon kisebb államokra akarja széttagolni, így az csak névleg lehetne egységes. Kiemeli, hogy Galíciában a kormány elismert egy új nemzetiséget, a rutént, miután a galíciai lakosságnak több mint a felét teszik ki és a márciusi forradalom után nemzetiségi jogokat követeltek. Megítélése szerint a ruténok nagyon ragaszkodnak a dinasztiahoz, de nem tartja kizártnak, hogy eljön még az idő, amikor Oroszország befolyását veszik szívesen. A lengyelek körében a rutének előretörése lehangoltságot idézett elő.

¹ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 28. (ASV. ANV. 322/212.); szept. 6. (Uo. 216.); szept. 12. (Uo. 220.); szept. 28. (Uo. 231.).

Bár a nuncius szükségesnek tartja, hogy különbséget tegyenek a nemesek és a parasztok között. Míg az előbbieket szerinte a lengyel nemzetiséget képviselik és az emigrációval is együttműködnek, addig az utóbbiak alkalmazkodnak a dinasztiahoz és egy nemesi felkelési kísérlet könnyen azzal járna, hogy „a vidéki lakosság lemészárolná őket”.

Magyarország helyzetével kapcsolatban még határozottabb nyomatékkal emeli ki Viale nuncius, hogy számos nemzetiség él itt együtt és a magyarokon kívül laknak az országban szlovákok, rutének, románok, szászok, szerbek, szlávok és horvátok, valamint németek és még más nemzetiségi elemek. Véleménye szerint a magyar alkotmány megszüntetése a különböző nemzetiségekben felkeltette a vágyat, hogy saját külön vezetésük legyen, és a szerbek ezt már el is érték, ami további engedményekre fog vezetni. A magyar nemzetéről azt tartja, hogy általában „igen elégedetlen amiatt, hogy régi alkotmányát felfüggesztették”. Állítja, hogy a magyarok, ha ragaszkodnak is a császári házhoz, azért a régi alkotmányukhoz húznak, és visszautasították, hogy részt vegyenek az új vezetésben. A magyarországi klérusról is az a véleménye, hogy a régi alkotmányhoz ragaszkodik. „Most a magyarok alávetik magukat az erőnek és nyugalomban vannak, de jó lesz, ha a kormány hosszabb távon, 100 ezer embert tart Magyarországon”. Horvátország és Szlavónia vonatkozásában a cseh párt előretöréséről szól, vagyis a föderalista tendenciák megerősödéséről, mellyel szemben Jellačić horvát bánnak fel kellett lépnie.

A nunciusnak az a következtetése, hogy az 1849. március 4-i alkotmány voltaképpen egy kísérlet és annak elvetésétől, illetve átformálásától egy pillanatra sem riadnak vissza Bécsben, ha ennek szükségessége felmerül. Az osztrák kormány politikájának biztonságát a félmillió hadseregével hozza szoros kapcsolatba, melyet a legjobb szelleműnek tart. Újabb forradalmi veszélytől nézete szerint csak az esetben lehetne tartani, ha Franciaországban ismét felkelés robbanna ki és győzne. Nem tartja kétségesnek, hogy ez esetben Itália és Magyarország, „Ausztria két rákfeneje”, élne az alkalommal és mozgásba lendülnének. Viszont a status quo megőrzésének fő biztosítékaként jelöli meg Oroszországot, feltéve, hogy a cár birodalmán belül fenntartja a nyugalmat — ez esetben a Visztulán innen Oroszország tekinthető a monarchiák egyetlen támaszának.²

Az általános kül- és belpolitikai helyzetelemzésen túlmenően, sokoldalúan mutatja be Viale Antonelli államtitkárnak az osztrák birodalom egész vezető garnitúráját, vagyis azokat a partnereket, akikkel a Szentszéknek az együttműködést szorosra kell fonnia. A fiatal Ferenc József császárról kifejti, hogy erős jellemű, igazságszeretetre törekvő, ámber intelligenciájáról szűkszavúsága miatt nehezen lehet véleményt alkotni. Zsófia főhercegnőről — az uralkodó anyjáról — azt tartotta, hogy befolyása erős és valósággal örökdió fia magatartásán, továbbá mindent megtesz annak érdekében, hogy miként a múltban megkövetelte, úgy továbbra is a legvallásosabb szellem hassa át az uralkodót. Nem tartja a nuncius

² Viale Antonellinek, Vienna, 1850. jan. 31. (ASV. S.St. 1848—1850. Rub. 247. fasc. 6. 285.).

szerencsésnek, hogy a császárt főképpen katonák veszik körül és azt akarják, hogy katonajellem formálódjon belőle. Főhadsegédjére, Grünne grófra és helyettesére utalva állítja, hogy „nem nyújtanak nagy garanciákat erkölcsösség szempontjából” és nem található meg bennük azok a tulajdonságok, amelyek méltóvá tehetnék őket arra, hogy magas tisztségüket betölthessék. Ferenc József szerint az orosz cárt állította maga elé mintaképül és környezete ezen ambíciókat csak táplálja.³ Viale nuncius feltétlen szükségét érezte annak, hogy minden lehető módon fenntartsa a személyes érintkezést a császárral és befolyását erősítse. Kezdeményezésére Róma kereste az alkalmakat arra, hogy felkeltse az uralkodó valóságos érzéseit, a katolikus egyház iránti kötelességeire emlékeztesse. IX. Pius pápa levelei Ferenc Józsefhez, többek között 1853. február 24-én – a Libényi merényletet követően –, majd ugyanezen év március 7-én, a császár teljes felépülése alkalmából, valamint az azokra érkezett válaszok, egy egységes folyamat és törekvés láncszemeit képezik.⁴

Schwarzenberg herceg kormányelnökről úgy nyilatkozott Viale, hogy jelentős államférfiúi képességekkel rendelkezik, bár ezt nem mindenki hajlandó benne felismerni. Politikai elveit illetően állítja, hogy a liberalizmustól ugyan távol van, de hajlandó vállalni a körülmények szükségszerűségét. Kissé könnyelmű ifjúkori ténykedései miatt vallásos érzéseinek szilárdságában nem túlságosan bízik, viszont abban teljesen biztos, hogy nem ellenséges a katolikus egyházzal szemben, sőt mi több meg van arról győződve, hogy a jelen időben, melyben élünk „a vallás szükségesebb az államnak, mint az utóbbi a vallásnak”. Ezen túlmenően nagy előnyként értékelhető a nuncius szerint, hogy Schwarzenberg herceg meggyőződése szerint Ausztria politikája azt követeli meg, hogy katolikus államnak mutassa magát, azért, hogy megnyerje Németország katolikusainak szimpátiáját. Viale nuncius megítélése szerint a Németország feletti hegemoniáért küzdő Ausztria és Poroszország érharcából „a katolikus egyház remélhetőleg nem kis előnyre fog szert tenni”.

Az osztrák kormány másik kulcsemberéről, Bach belügyminiszterről a nuncius alapján véve igen pozitív véleményt alakított ki. Mint írta „Bach miniszter igen tehetséges ember és e szempontból azt hiszem, hogy a legkiválóbb az összes

³ Viale Antonellinek, Vienna, 1850. jan. 30. (Uo. 284.).

⁴ Ferenc József császár ellen 1853. február 18-án Libenyi János, magyar származású szabólegény követett el merényletet. A császár a nyakszirtén esett sebéből néhány héten belül felgyógyult. A merényletöt rövid vizsgálat után 1853. február 26-án Bécsben kivégezték. (H. L. Kriegsgerichtliche Special Commission des k. k. Militaer Gouvernements in Wien 1853.); O. L. M. C. G. Just. Sec. G. Pr. 1853. febr. 26. – 38.k/1343.); IX. Pius levele Ferenc Józsefhez, Roma, 1853. febr. 24. (*F. Engel-Janosi*: Die politische Korrespondenz. I.m. 247–248. l.); A levél Bécsbe érkezéséről: Viale Antonellinek, Vienna, 1853. márc. 6. (ASV. ANV. 324/1056.). IX. Pius 1853. márc. 7-i levele, mely a császárnak küldött ereklyeajándékot kísérte: *F. Engel-Janosi*: I.m. 249–250. l.; E levél és ajándék érkezéséről: Viale Antonellinek, Vienna, 1853. márc. 13. (ASV. ANV. 324/1065.); A merényletről, a császár egészségi állapotának alakulásáról, hálaadó küldöttségek érkezéséről: Viale Antonellinek, Vienna, 1853. febr. 18. (Uo. 324/1028.); febr. 22. (Uo. 1033.); febr. 28. (Uo. 1045.); márc. 9. (Uo. 1059.); Vö. *Lukács Lajos*: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849–1867. Budapest, 1955. 131. és köv. l.

miniszter között”. Liberális irányzatát mérsékeltnek tekinti, a szélsőségektől távol állónak tartja. Vallási elveit illetően semmi bizonyosat nem állít. Viszont szerinte Bach éleselméjűségénél fogva tudja, hogy „a társadalmat mennyire felbolygatták a forradalmi elvek és meg van győződve arról, hogy csupán a vallás adhat egy szilárd alapot, melyre számítani lehet a rend és a nyugalom fenntartásában a monarchiában”. Meglepő tárgyilagossággal szól Bach múltjáról, hogy kezdetben ügyvédeskedett, majd nem keveset járult hozzá a március 13-i forradalomhoz, tagja is volt a forradalmi minisztériumnak, de látva a forradalom túlkapásait, azzal szembe fordult és 1848 októberében elhatározta, hogy megfékezi azt. Ettől kezdve a forradalmárok gyűlöletének tárgya lett, akik még életére is törtek, „ezzel kiérdemelte azt, hogy a jelenlegi minisztériumban kinevezték miniszternek”. E forradalomtól megtért „bűnös” lélek iránti bizalma a nunciushoz olyan mértékű volt, hogy azt tartotta volna kívánatosnak, ha a belügyminisztérium helyett a kultuszminisztérium élén állna, melynek kényes ügyeivel néhány hónapig megelőzően foglalkozott, amikor is Viale a legjobb kapcsolatot építette ki vele.

Az új kultuszminiszterrel, Thun gróffal már nem volt ennyire megelégedve. Nem vitatta ugyan jó szándékát és magas erkölcsiségét, de vallásos nézeteinek egyértelműségében kételkedett, mert „ifjú kora óta mindig bolzanizmussal fertőzött egyénekkkel állott összeköttetésben”. Tehetségét sem tartotta túlságosan sokra és éppen középszerűsége miatt úgy vélekedett róla, hogy „rossz emberek befolyása alatt áll”. Eltávolítását előnyösnek tartaná, de nem mentesnek bizonyos kellemetlenségektől, miután számos követője van, különösen Csehországban. A kormány többi miniszterét általában liberális irányzatúnak mondja, köztük „jó katolikus”-ként jelölve Krauss báró pénzügyminisztert. Az egyetlen protestáns miniszterről, Bruckról, aki a kereskedelemügyi tárcát vezette, azt tartotta, hogy talán még jobban, mint minisztertársai érzi „annak szükségességét, hogy az állam az egyházra támaszkodjék, mivel csak benne található meg a hűség, az engedelmesség és ennek következtében a rend garanciái”. Mindezen tapasztalatok alapján jutott 1850 januárjában Viale nunciushoz arra a következtetésre, hogy az új osztrák minisztériumban az érzelem és az akarategység uralkodik, mindenki rendet, nyugalmat, valamint a császár uralkodói jogainak fenntartására alapozott hatalmat akarja. Véleménye szerint ezzel a kormánnyal lehet és szükséges is a Szent-széknél együtt dolgozni, mindazokon a felelősségteljes problémákon, melyeknek rendezése feltételezi az ésszerű együttműködést, az érdekek kölcsönös tiszteletben tartását és támogatását.⁵

Mindennek tekintetbevételével és annak is figyelembevételével, hogy Viale nunciushoz messzemenően kedvébe igyekezett járni az abszolutisztikus kormánynak, az is nyomon kísérhető, hogy nem hallgatott az illetékesek előtt, ha az utóbbiak intézkedései az egyház általános érdekei szempontjából kifogásolhatók voltak. Amennyire boldog örömmel töltötte el a magyarországi forradalom leve-

⁵ Viale Antonellinek, Vienna, 1850. jan. 30. (ASV. S.St. 1848—1850. Rub. 247. fasc. 6. 284.).

rése, annyira aggodalmaskodott az osztrák katonai kormányzat intézkedéseinek túlzásai miatt. Magyarország katonai és polgári főkormányzójának, Haynau tábornagynak személye tagadhatatlanul antipatikus volt előtte. Úgy ítéli meg jelentéseiben, hogy a protestáns katonai parancsnok kifejezett rosszindulattal kezeli a katolikusok ügyeit. Eltúlozza, felnagyítja a magyarországi katolikus egyház belesodródását a forradalmi eseményekbe. A nuncius által is szükségesnek tartott purifikációs feladatok végrehajtása során elvesztette tárgyilagos ítélőképességét, és ott is forradalmi bűnöket vél a katolikus papság körében, ahol legfeljebb meggondolatlanságról, megfélemlítettségről, jellembeli gyengeségről lehet csupán szólni. Általában Vialénak az volt a véleménye, hogy még a forradalomban ténylegesen részes katolikus egyházi férfiak ügyeivel is csínján kell bánni. Az eljárásokat le kell folytatni ellenük, természetesen nem is maradhatnak meg addig viselt posztjaikon, de mindezt kellő körültekintéssel, óvatossággal és a katolikus egyház szükséges tekintélyének megóvása mellett fontos végrehajtani. Különösen óvott minden olyan egyoldalúnak minősített intézkedéstől, mely egyházi személyek meghurcoltatásával jár, illetve nem veszi figyelembe a kanonikus előírásokat. Éppen ezért Haynau tábornagynak nem egy intézkedése váltotta ki Viale nuncius rosszallását, aki nem is késlekedett teljes súllyal tiltakozni ellenük magánál Schwarzenberg herceg kormányelnöknél. Felmerül a kérdés, hogy voltaképpen mi is adott biztonságot és határozottságot a nuncius számára, miből származott ereje és tekintélye? Elsősorban az egyházi érdekek védelme területén tanúsított következetességéből, azon szilárd elhatározásából, hogy a kanonikus törvények megsértése semmiképpen sem tűrhető el, nem maradhat intő, tiltakozó szó nélkül. Ugyan ki vonhatta csak egy pillanatra is kétségbe, hogy a pápa bécsi képviselője mennyire kívánta az ellenforradalom győzelmével konszolidáló osztrák kormány politikájának, törekvéseinek sikerét? Érvelésével, fellépéseivel éppen azt bizonyította, támasztotta alá, hogy a katonai kormányzat félresiklásai az ellenforradalom alapvető érdekei szempontjából bírálhatók, éppen a kialakuló kormányzati rend meggyökereztetése érdekeit sértik. Megértette és keresztülvitte azt a szempontot, hogy a katolikus egyház tagjai mindenképpen sajátos elbánásban részesüljenek. Nem felmentést kért az általa is vétkesnek ítélt személyek részére, csak egykori hivatali állásukkal összeegyeztethető eljárást. Nyomon kísérve a magyarországi katolikus egyház vezetőinek lecserélésével, átváltásával kapcsolatos bonyolult folyamatot, azt láthatjuk, hogy végső soron a Schwarzenberg-kormány szinte valamennyi kényes és felvetett ügyben igazságot is szolgáltatott Viale nunciussnak, és a hibásnak ítélt eljárások korrekcióját keresztülvitte az érdekelt hatóságoknál. Így amit Haynau sehogy sem akart elismerni, Schwarzenberg herceg magáévá tett, hogy a polgári hatóságok egyházi tisztségétől senkit jogérvényesen nem foszthatnak meg. Viale nem azt vonta kétségbe, hogy akit Bécsben tisztségétől meg akarnak fosztani, az helytelen lenne, csupán arra szorítkozott, hogy az eljárás lebonyolítása során vele szorosan együttműködve, a kanonikus előírások szigorú figyelembevételével járjanak el.

Viale nuncius közbelépései szinte a magyar katolikus egyház egész átszervezési folyamatánál nyomon kísérhetők. A problémák viszonylag egyszerűbben je-

lentkeztek azoknál a főpapoknál, akiket a forradalmi kormányzat jelölt tisztségükre, melyhez Ferdinánd császár hozzájárulását adta ugyan, de részükre nem érkezett meg a pápai jóváhagyás. Gondolunk itt a már tárgyalt Hám János prímásra, de hasonló értelemben szólhatunk Horváth Mihály csanádi püspökről, Lonovics József egri érsekről, Jekelfalusy Vince szepesi püspökről. A nevezettek ugyan elfoglalták tisztségüket, de a szokásos kanonikus eljárást irányukban nem folytatták le, és a római hozzájárulás így természetesen végképpen elmaradt. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy korántsem véletlenül! A Schwarzenberg-kormány kellő lépéseket tett annak érdekében, hogy a pápai hozzájárulást ne is kaphassák meg – ami Viale egyetértésével találkozott. Szigorú kanonikus szempontokból nézve tehát az említett egyházi vezetők csak névlegesen voltak kinevezve és leváltásuk egyházi szempontból nem ütközött akadályokba.

Horváth Mihály esetében különösebb probléma nem merülhetett fel. A forradalmi táborban elfoglalt helye teljesen egyértelmű volt, a püspöki székre történt kinevezését egyszerűen hatálytalanították Bécsben és egyébként is emigrációba ment.⁶ Viszont bonyolult problémák özönét vetette fel a volt csanádi püspöknek, Lonovicsnak a helyzete. Miután kanonikusan nem volt megerősítve az egri érseki székből, onnan kiemelni nem okozhatott nehézséget, de ugyanakkor továbbra is nyitott kérdés maradt az illetékesek előtt, hogy Lonovics jogszerűen változatlanul csanádi püspöknek volt tekinthető. Haynaunak vele szemben követett eljárása különösképpen kíméletlennek bizonyult és vizsgálati fogságát a pesti Újépületben töltötte, a többi politikai fogollyal együtt. Mindezt tették egy tényleges püspökkel, akit 1849 őszén, amikor az eljárást folytatták ellene, csak az egri érsekségtől váltották le, de a csanádi püspöki székek formai birtokosa volt, s mint ilyen, annak jövedelme is jogszerűen megillette. Viszont éppen ezen utóbbi kérdésben támadt nézeteltérés, miután a császári kamarai igazgatás a csanádi püspökséget megüresedettnek mondotta ki és a püspöki jövedelmeket zárolta a kincstár javára. Mindezt Viale a katolikus egyház jogaiba történt illetéktelen beavatkozásnak minősítette. Ennek hatására orvosolta csak az ügyet Schwarzenberg, arra intve Bachot, hogy a hivatalos intézkedések során körültekintőbben kell eljárni és kerülni kell minden olyan lépést, ami az egyház nyugtalanságát, jogszerű tiltakozását válthatja ki. Egyházi részről megnyilvánuló többszöri közbenjárás után Lonovics ugyan elhagyhatta börtönét, de a püspöki székről le kellett mondania és önkéntes száműzetésben kényszerült a bencések alsó-ausztriai melki apátságába.⁷ Viale megítélése szerint ez a sokkal inkább államférfiúi adott-

⁶ Egyházi szempontból legfőbb vádként rótták fel Horváth Mihály ellen, hogy a magyar egyház nemzeti szervezésére, Rómától való elszakítására törekedett és „teljesen a forradalom érdekeinek szentelte magát”. Vö. Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 2. (ASV. ANV. 322/205.); aug. 20. (Uo. 210.); szept. 11. (Uo. 219.); Vö. Márki Sándor: Horváth Mihály (1809–1878). Budapest, 1917. 85. és köv. l.; Hermann E.: A katolikus papság az abszolutizmus idejében. I.m. 104. és köv. l.

⁷ Viale Schwarzenberg hg.-nek, Vienna, 1849. nov. 26. (ASV. ANV. 340/A); Vö. Eckhart F.: A püspöki székek. I.m. 28–29. l.; Hermann E.: A katolikus papság az abszolutizmus idejében. I.m. 50–52. l.

ságokkal, mint egyházi képességekkel rendelkező egyén nem volt mentes a karriérista törekvésektől. Kétségtelenül sokoldalúan művelt, tehetséges személy lévén, aki Metternich kormányzata idején különösen bizalmas állami megbízottként járt el Rómában a vegyes házasságok ügyében, — titokban a prímási székre aspirált. Viale szerint ez állt annak hátterében, hogy a mindenkori államhatalommal mindig jó viszonyt épített ki. 1848 előtt a metternichi kormányzathoz rendelkezett kiváló kapcsolatokkal, majd az előbbi bukása után a magyar kormányhoz találta meg a szükséges szálakat.⁸ Aligha csodálkozhatunk azon, hogy Lonovics személye sokoldalúan kompromittálódott innen is, onnan is, fenntartással tekintettek rá egyházi és állami vezetőkörökben egyaránt. Korántsem volt mentes a jozefinista egyházpolitika alkalmazásától és jócskán érintették a forradalmi idők is. Amit Haynau elkövetett ellene, az messzemenő túlzásnak volt tekinthető, de annyi bizonyos, hogy a változott körülmények között a nagy tudású és képzett egyházi vezetőre egyelőre nem tartottak igényt sem Bécsben, sem Rómában, lévén olyan egyéneket kerestek, akik múltjuk viszonylagos egyértelműségével és frissességével képesek lesznek az új körülmények szabta feladatoknak símább megoldására.⁹

A másik katolikus főpap, aki megjárta Haynau börtönét, Jekelfalusy Vince volt. Ezt Viale mindenképpen túlzásnak tartotta, még az esetben is, ha a forradalom idején követett eljárását az illetékesek joggal kifogásolhatták. Ámbár úgy látja, hogy önmagában ezek az okok nem lettek volna elégségesek ahhoz, hogy a Szentszék esetleg ne erősítse meg püspöki székében, de ha már erre nem került sor, azt utólag mégsem bánja. Többek között azért nem, mert a névleges szepesi püspököt úgy tartotta számon, mint aki túlságosan sokat ad a külsőségekre, és mindezzel összefüggésben állítólag a püspökség jövedelmei nem is bizonyulhattak elégségesnek ahhoz, hogy messzemenő igényeit kielégítsék.¹⁰ Annak ellenére, hogy a börtönben csak néhány hónapig állt vizsgálati fogság alatt, a bírósági eljárás ellene még hosszabb időt vett igénybe és kellemetlen meghurcoltatással járt együtt. Ha elítélésére nem is került sor, a történetek az abszolútizmus hatóságai előtt tartósan kompromittálták.¹¹

Akivel szemben szinte alig talált mentséget Viale nuncius is, az Bémer László nagyváradi püspök volt, akit a forradalmi események e tisztségben találtak. Annak ellenére, hogy Viale meglátása szerint is Bémer ellen jócskán lehetett

⁸ Viale nézete szerint a Lonovics elleni vádak messzemenően eltúloztak voltak. Ugy látta, hogy Schwarzenberg herceg igen elfogult volt vele szemben: Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 2. (ASV. ANV. 322/205.); szept. 11. (Uo. 219.); nov. 30. (ASV. S.St. 1848—1850. Rub. 247. fasc. 6. 246.); dec. 19. (Uo. 252.); dec. 29. (Uo. 259.); 1850. jan. 5. (Uo. 264.); febr. 20. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 302.).

⁹ Vö. *Hopf János*: Krivinai Lonovics József kalocsai s bácsi érsek emlékeül. Kalocsa, 1867.; *Várady L. Árpád*: Lonovics József római küldetése. I.m.; Lonovics kolostori internált-sága 1853-ig tartott, amikor is a nuncius közbenjárása nyomán a császár engedélyezte, hogy szabadon választhassa meg lakhelyét. Viale Antonellinek, Vienna, 1853. jun. 27. (ASV. S.St. 1853. Rub. 247. fasc. 1. 1162/47946.).

¹⁰ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 11. (ASV. ANV. 322/219.).

¹¹ *Hermann E.*: A katolikus papság az abszolútizmus idejében. I.m. 44—48. l.

annyi kompromittáló anyagot összegyűjteni, amennyi perbefogásához elégségesnek bizonyult, mégsem tartotta szerencsésnek, ha egy ilyen magas egyházi méltóságot viselő papot a nyilvánosság előtt meghurcolnak, majd el is ítélik. Márpedig a jelen esetben ez történt, amikor Haynau alatt Bémer püspököt először halálra ítélték a forradalom időszakában tanúsított magatartásáért, majd az ítéletet 20 évi vasban töltendő várfogságra változtatták. Ez teljesen érthető izgalmat okozott az egyházi vezető körökben és Vialeval az élen mindent el is követtek annak érdekében, hogy e rendkívül súlyos ítéletet minél előbb hatálytalanítsák. Viale szerint Bémer valóban teljesen alkalmatlannak mutatkozott tiszttségére, nemcsak a nehéz idők bonyolult körülményei közepette, de annak előtte tanúsított magatartása miatt is. Úgy látta, hogy a nevezett egyáltalában nem rendelkezett a szükséges vallásos lelkülettel és sokkal inkább a püspökség bevételei foglalkoztatták, mint a rá bízott egyházmegye lelki életének irányítása. Mindennek következményeként tudta be, hogy a nagyváradi püspök semmiféle megbecsülést nem élvezett hívei körében. Kétségtelenül a bécsi nuncius rendkívüli aktivitásának is köszönhető, hogy végül is az elítélt Bémer — miután lemondott a püspöki székeről — császári kegyelemben részesült és egy kolostorba internálták Maria-Enzersdorfba.¹²

A beszercebányai püspök, Rudnyánszky József ellen indított eljárások is sok gondot okoztak a nunciusnak. Az ő esetében kifejezett meggyőződésévé vált, hogy a hatóságok igazságtalanul járnak el vele szemben. Viale a püspököt az ország egyik legtiszteletreméltóbb emberének tartotta, aki mind vallási, mind politikai téren kifogástalannak mondható, miután állhatatos hűség jellemezte az uralkodóhoz, annak jogait mindig védelmezte.¹³ Éppen ezért a legnagyobb megdöbbenéssel értesült Rudnyánszky letartóztatásáról, valamint arról, hogy püspöki székétől megfosztották és hat évi várfogságra ítélték. Teljesen függetlenül a hadbírószábi eljárás során felmerülhet, általa nem ismert kompromittáló adatoktól, eleve felháborítósnak tartotta, hogy az állami hatóságok egyházi tiszttségétől egyoldalúan felmentették.¹⁴ Mint Schwarzenberg kormányelnök tudomására adta: „Mivel nem a világi kormány az, amely a püspököt méltóságába és egyházi hivatalába helyezi, nem a világi tekintély az sem, amely megfoszthatja tőle. Egyedül a pápára tartozik, úgy az első, mint a második jog.” Mindebből következően jelenti ki, hogy Rudnyánszky megfosztása a püspöki széktől érvénytelen tett, mely ellen tiltakoznia kell a Szentszéknek. Végül is a kormány olyan értelemben módosította az ítéletet, hogy Rudnyánszkyt nem püspöki hivatalától, csupán

¹² Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 11. (ASV. ANV. 322/219.); dec. 29. (ASV. S.St. 1848—50. Rub. 247. fasc. 6. 259.); 1850. jan. 12. (Uo. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 266.); febr. 20. (Uo. 302.); febr. 26. (Uo. 313.); febr. 28. (Uo. 315.); márc. 15. (Uo. 325.); ápr. 15. (Uo. 328.); Viale Schwarzenberg hg.-nek, Vienna, 1850. márc. 9.; 11. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7.; ANV. 340/A.); Vö. *Hermann E.*: A katolikus papság az abszolutizmus idejében. I.m. 54—57. l.

¹³ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 11. (ASV. ANV. 322/219.); dec. 29. (ASV. S.St. 1848—50. Rub. 247. fasc. 6. 259.); 1850. febr. 20. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 302.).

¹⁴ Viale Schwarzenberg hg.-nek, Vienna, 1849. szept. 26. (ASV. ANV. 340/A.).

a püspökséggel kapcsolatos világi jövedelmek élvezeti jogától fosztotta meg. A nuncius és a kormány vitája ez esetben is kompromisszummal végződött. Az előbbinek bele kellett nyugodnia abba, hogy a kényszerítő körülmények hatása alatt Rudnyánszky „önként” lemondjon a püspöki székről, viszont az utóbbi a hadbírószági ítéletet változtatta át ausztriai kolostori internálásra, a magas tiszttség egykori viselőjének kijáró kellő nyugdíj biztosítása mellett.¹⁵

Mindebből elég világosan kiderül, hogy Viale nuncius nem tanúsított közömösséget a magyarországi egyház rendkívül súlyos problémáival szemben és igen hatékonyan közreműködött abban is, hogy előbb vagy utóbb, de mindenképpen gyors ütemben, a betöltetlen magyarországi egyházmegyék vezető pástorra találjanak. E tekintetben vitathatatlanul a legsürgősebbnek ítélte, hogy Hám primás kényszerű lemondása után gondoskodjanak megfelelő alkalmas utódról. Bécsben az addigi pécsi püspökre, Scitovszky Jánosra esett a választás, amivel a nuncius is messzemenően egyetértett.¹⁶ Az 1849. július 21-én kelt császári kinevezést követően — mely az esztergomi érseki és primási szék betöltéséről intézkedett — a nuncius azonnal megtette a szükséges lépéseket a szentszéki hozzájárulás mielőbbi elnyerése érdekében, valamint támogatta Scitovszkynak azon kérését is, hogy a primási szék elnyerése mellett, átmenetileg megtarthassa rendelkezési jogát a pécsi püspökség jövedelmei felett is. Viale nézete szerint „nem lehetett volna méltóbb főpapot ebbe a méltóságba helyezni”, mert jámborságán túl kellő felkészültséggel és erős jellemmel rendelkezik, mellyel az előző primás nem bírt. Megítélése szerint az adott körülmények között, amikor a politikai és vallási ügyek erősen felfordultak Magyarországon, szükséges, hogy a magyar klérus élén olyan főpap álljon, akinek a cselekvéshez nemcsak erős akarata van, de a szükséges eszközök is rendelkezésére állnak.¹⁷ A szentszéki hozzájárulás megérkezése után végül is 1850. január 6-án Esztergomban ment végbe a primás ünnepélyes beiktatása, — bár gyakorlatilag már annak előtte is ellátta a magas funkciójával együtt járó teendőket.¹⁸

Tagadhatatlan, hogy Scitovszky rendkívül kényes helyzetben vette át hivatalát, amikor a problémák özöne zúdult a magyarországi katolikus egyházra. Ki tagadhatja, hogy a forradalmi idők a szervezetet és a funkciót viselőket egyaránt megrázták, és akik az ellenforradalom győzelmétől sokat reméltek, várakozásaik nem mindig és nem éppen elképzeléseik szerint váltak valóra. Scitovszky primás helyzetét mindenestre megkönnyítette, hogy azok akik hivatalához segítették, szinte fenntartás nélkül bíztak is benne, hittek hivatástudatában, képes-

¹⁵ Vö. *Eckhart F.*: A püspöki székek. I.m. 28. l.; *Hermann E.*: A katolikus papság az abszolútizmus idejében. I.m. 35. és köv. l.; Végül is Rudnyánszky a nuncius közbenjárása után 1853-ban felmentést kapott a kényszerszertartózkodás alól. Viale Antonellinek, Vienna, 1853. jun. 27. (ASV. S.St. 1853. Rub. 247. fasc. I. 1162/47946.).

¹⁶ Vö. *Török János*: Magyarország primása. Pest, 1859. 252. és köv. l.

¹⁷ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. aug. 2. (ASV. ANV. 322/205.); aug. 31. (ASV. S.St. 1848—50. Rub. 247. fasc. 6. 214.).

¹⁸ Vö. *Berzeviczy Albert*: Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849—1865. I—IV. Budapest, 1922—1937. I. 159. l.

ségeiben. Ha időnként talán meglepődtek cselekedetei láttán, mégis teljesen bizonyosak voltak abban, hogy működése a katolikus egyház sokoldalú megerősítését szolgálja és arra irányul, hogy a katolicizmust a konszolidáló hatalom tetterős támaszává tegye. Minderről Viale is tökéletesen meg volt győződve. Ebből kifolyólag is a magyar katolikus egyház erősödésére igen előnyösen hatott vissza, hogy a közös feladatokon és célkitűzéseken túlmenően a nuncius és a magyar primás emberileg is közel került egymáshoz, ami megkönnyítette a napirendre kerülő feladatok hatékonyabb elrendezését. Így Viale és Scitovszky teljes egyetértésben jártak el azokban a hónapokban, amikor az eltávolított magyarországi főpapok ügyét kellett humánusabban elrendezni, megtorlásukat kivonni Haynau, a hadbíróóságok hatásköréből. Hol közösen, hol külön-külön, de mindig egy cél felé törekedve tárgyaltak Schwarzenberg herceggel, aki nem kis mértékben éppen ezen közös fellépések hatására is döntött egyházi ügyekben úgy, ahogy a felmerült igények megkövetelték.¹⁹ Aligha kétséges, hogy Haynau személye és döntései nemcsak a nuncius, de Scitovszky rosszalását is maguk után vonták. Viale megítélése szerint a magyarországi legfőbb katonai parancsnok és a legfőbb egyházi vezető között távolról sem volt meg a szükséges összhang. Sőt kifejezetten ellenséges érzelmeket tápláltak egymás iránt. Haynau nem egy intézkedését a nuncius azzal magyarázza, hogy hagyta magát elragadtatni a primás iránti ellenszenvétől, sőt a bosszú érzése is vezette. Majd megjegyezte, hogy Haynau báró feltevése, miszerint a primás ellene működik és azon van, hogy eltávolítsák Magyarországról, korántsem alaptalan. Éppen ezzel magyarázható, hogy a teljhatalmú katonai parancsnok minden alkalmat megragadott, hogy borsot törjön Scitovszky orra alá és éreztesse vele is hatalmát. Ebben a hatalmi ellentétben kétségtelen, hogy a nuncius az egyházi vezető oldalán állt, ámbár körültekintő és óvatos eljárásra hívta fel Scitovszky figyelmét, éreztetve, hogy Haynau bárónak egyébként is egyházellenesnek minősített magatartásából még további súlyos károk származhatnak.²⁰

Scitovszky primás működésének szinte kezdeti pillanatától kezdve nyomon követhető, hogy a legszorosabb együttműködésben járt el és kívánt a továbbiakban is eljárni a római Kuriával és annak bécsi képviselőjével. Az adott bonyolult körülmények között a Szentszékkal tartó szoros kapcsolat és együttműködés az óhajtott problémák megoldásához alapvető szükségletként merült fel mindazok előtt, akik az abszolutizmus körülményei között nyerték el magas egyházi hivatalukat. Ezt a feltétlen bizalmat és odaadást Scitovszky a leghatározottabban képviselte és minden lehető alkalmat megragadott arra, hogy álláspontjának nyomatékot is adjon.²¹ Ezért közölte teljes joggal Viale nuncius Antonellivel

¹⁹ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 11. (ASV. ANV. 322/219.); dec. 29. (ASV. S.St. 1848—50. Rub. 247. fasc. 6. 260.).

²⁰ Viale Antonellinek, Vienna, 1850. márc. 15. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 325.); Haynau báró visszahívását a katolikus egyházi körök szinte leplezetlen örömmel fogadták. Ennek elég nyíltan hangot is adott a „Religio”, megjegyezve, hogy „hivataláboli elmozdítása enyhítőleg hat mi ránk”. (1850. jul. 30.).

²¹ A legmagasabb egyházi körökből származó direktívák alapján e szellemet képviselő

1850. március 15-én, hogy a magyarországi klérus érdekében kifejtett tevékenysége a legüdvösebb hatást keltette mind a magyar püspökök, mind a klérus körében általában és hogy e nemzet „mindig hű volt a Szentszékhez, de most még inkább az lesz és biztos vagyok abban, hogy alkalom adtán szép és ragyogó bizonyítékait fogják szolgáltatni Jézus Krisztus helytartója iránti ragaszkodásnak”. Majd megállapítja — és nem éppen alaptalanul —, hogy „a jelenleg uralkodó szomorú körülmények igen alkalmasak arra, hogy megerősítsék ezen népnek a római pápa iránti szeretetét”.²² A nagyobb nyomaték kedvéért Scitovszky primás a magyarországi egyház nevében egy köszönő levelet juttatott el a nunciushoz, melyben háláját fejezte ki mindazért, melyet az utóbbi tett néhány magyar püspök és általában a klérus védelme érdekében.²³ Viale szükségét érezte annak, hogy e szép gesztusra azonnal válaszoljon, elismerőleg szólva az irányába tanúsított jóindulatú szavakért, majd megjegyezte, hogy a magyar egyház hálája nem őt, hanem a Szentatyát illeti és voltaképpen ő nem is tett mást, mint tolmácsolta „Őszentsége atyai érzéseit a magyar klérus iránt”. A történekről természetesen Antonellit azonnal értesítette, kifejezésre juttatva ismételten, hogy „A magyar klérus mindig hű volt a Szentszékhez és arra számítok, hogy most még inkább az lesz, már a tisztelt méltóságos Scitovszky tevékenysége miatt is, aki igen őszinte híve az egyház legfőbb fejének”.²⁴

Aligha kétséges egy olyan következtetés levonása, hogy Róma és a magyar egyház közötti kapcsolatnak első erőpróbája és megerősödése Haynau időszakára esett, amikor valóban éppen a katonai diktatúra dühöngése, egyháziakat sem kímélő terrorja, a végtelenül kiszolgáltatott nemzetet egyenesen terelte a bűnbánást váró és nyújtó egyház felé, hogy annak nemzetközileg sem lebecsülhető oltalma legalább némileg csillapítsa a hatalom bosszúját. Amikor Viale nuncius a lehető legsürgősebb feladatok közé sorolta a megüresedett magyarországi püspökségek mielőbbi betöltését, megtalálta a szükséges érveket a bécsi kormányzat irányában is.²⁵ A legfelsőbb körökben általában elismerésre talált az a vélemény, hogy a katolikus egyház erősítése általában és különösképpen Magyarországon elsőrendű állami érdek is — egyik feltétele és biztosítéka a forradalom által felzaklatott kedélyek lecsillapításának, az állampolgári fegyelem megszilárdításának.

Ezt a következtetést támasztotta alá, az 1850. augusztus 24 és szeptember 1 között Esztergomban lezajlott püspöki értekezlet is, gondoskodva egyidejűleg arról is, hogy az illetékes körök teljes részletességgel megismerjék mindazokat a problémákat, melyeknek rendezésétől függ a magyarországi katolikus egyház

„Religio” hangsúlyozza, hogy „Ragaszkodás tehát a római székhez és hűség az egyházhoz legyen a kalauzó jelszó”. (1850. jul. 14.).

²² Viale Antonellinek, Vienna, 1850. márc. 15. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 325.).

²³ Scitovszky Vialénak, Strigoni, 1850. márc. 23. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 330/15268. melléklete. N° 604.).

²⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1850. ápr. 17. (Uo.).

²⁵ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 10. (ASV. S.St. 1848—50. Rub. 247. fasc. 6. 222.); 1850. szept. 14. (ASV. S.St. 1850. fasc. 7. 435/20051.).

reorganizációja, konszolidációja. Joggal elmondható, hogy ez alkalommal minden lényeges egyházi kérdés szóba került, megvitatott, majd a teendőkre nézve határozathozatal is történt. Az egybegyűlt püspökök üdvözölve az egyházi jogokat előmozdító 1850. április 18-i és 23-i pátenseket, azok továbbfejlesztésének szükségességére utaltak. Többek között kérték a püspökkinevezés során az egyházi szándékok nyomatékossabb érvényesítését, az üresedésben levő püspökségek mielőbbi betöltését, a vallás- és tanulmányi alap kezelésének egyházi bizottmányra történő ruházását, a főpapok végrendekezési szabadságának biztosítását. Kellő nyomatékkal és részleteiben mutattak rá azokra a hátrányokra, melyek a papi tized elvesztéséből fakadtak és sürgették a szükséges állami kármentesítés biztosítását. Nem mulasztva el ugyanakkor hangsúlyozni azt sem, hogy ámbár nem kívánják a tized visszaállítását, de az igazsággal összhangban állónak tartják annak kinyilvánítását, hogy 1848-ban csak a viharos események kényszerítő hatásának engedve, a várható súlyosabb bajok elhárítása okából mondtak le egyesek általában, mások csak személyükre nézve a tizedről; a küldők megbízását és a római Szentszék hozzájárulását előzetesen el nem nyerve. E tény megemléztetését csak a kármentesítés jogosságának hatásosabb alátámasztása kedvéért tartották szükségesnek az esztergomi konferencián kinyilvánítani. Ámbár a püspök a leghatározottabban hangsúlyozták lojalitásukat az uralkodó, a kormány irányában és elítélték a forradalmi eseményeket, de egyidejűleg szót emeltek az elítélt, fogságba vetett egyházi személyek mellett, amnesztiát kérve számukra. A katolikus egyházi érdekek hatalmas tömkelegéből még utalhatunk többek között olyan kívánságokra, hogy szigorúan óvják meg a katolikus iskolák egyházi jellegét, biztosítsák az egyház kellő befolyását az elemi iskoláktól a katolikus jellegűnek deklarált pesti egyetemig. Kinyilvánították házassági ügyekben az egyházi bíróságok jogosságát a világi bíróság illetékességével szemben. Kérték az 1844-i 3. tc.-ből fakadó gyakorlat korlátozását, mely teret nyitott a vegyes házasságok elszaporodásának. Kérték a hitehagyottnak nevezett volt egyházi személyek házasságának megtiltását. Felhívták a figyelmet a görög katolikusok uniójának további erősítésére, az ortodox görög egyház előretörésének veszélyeire. Az esztergomi értekezlet határozatai között mindenképpen figyelemreméltónak tekinthető annak kihangsúlyozása, hogy Magyarország, Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hierarchiai kapcsolataira nézve a meglévő állapotok fenntartását tartják szükségesnek. Ugyanakkor javasolták az erdélyi román ajkú lakosság számára egy görög katolikus érsekség felállítását. Mindezen vonatkozásban azonban elvessésgéről aligha lehet szólni, és mint a további eseményekből is kiderült, az egyházszerkezeti kérdésekben a magas klérus tagjai között eltérő értelmezések, véleménykülönbségek jócskán felmerültek.²⁶

²⁶ Az esztergomi püspöki értekezlet tanácskozásai titkosak voltak. A felterjesztések és határozatok egy részét csak 1851 tavaszától kezdték nyilvánosságra hozni, melyek a „Religio” 1851. április 1-i és következő számaiban kerültek publikálásra. A konferencia nyomtatott jegyzőkönyvei: Primási Levéltár, Esztergom. Scit. Cat. D.; Vö. *Roskovány*: Monumenta Catholica. IV. (Pestini, 1856.) 410. és köv. l.; További részletek, de nem téves értelmezések nélkül: *Zeller*: A magyar egyházpolitika. I.m. I. 199–200. l.; *Andics E.*: Az egyházi

Mindennek ellenére az esztergomi püspöki tanácskozásnak messzire ható jelentősége volt a magyar katolikus egyház talpraállítása és megerősítése szempontjából. Nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a bécsi kormány alaposabban megismerje a magyar egyház sajátos problémáit, kívánságait és a római Szentszék is részleteiben nyerjen tudomást mindazokról a sérelmekről és megoldásra váró feladatokról, melyek Magyarország püspökei részéről felmerültek. Serkentőleg hatott továbbá a betöltetlenül álló egyházmegyék ügyeinek mielőbbi rendezésére is. A magyar katolikus egyház reorganizációs folyamatának előrehaladását a továbbiakban számos tény igazolja. A megüresedett egi érsekség élére 1850-ben Bartakovics Béla került, aki fiatalos lendülettel irányította az alája tartozó egyházmegyét és tartományt egészen 1873-ig.²⁷ A kalocsai érseki széket Kunszt József nyerte el 1852-ben, aki e jelentős egyházi tartományt 1866-ig vezette.²⁸ Már önmagában a betöltött érseki méltóságok képviselőinek állandóságából is következett, hogy az abszolutizmus korában a magyar katolikus egyház konszolidálódott, és rátalált azokra az alkalmas vezetőkre, akik a hatalom fő irányítóinak bizalmát és pártolását élvezve töltötték be magas egyházi méltóságukat.

Ami a többi megüresedett püspökség betöltését illeti, a rendezés előrehaladt. A leváltott besztercebányai püspök, Rudnyánszky József helyére 1850 őszén Moyses István került. Viale a leghatározottabban ajánlotta Antonelli figyelmébe – hangsúlyozva, hogy személyesen is ismeri, józan elveket valló, tehetséges, erős jellemű egyén, aki szerinte nagyon jól fog tenni a besztercebányai egyházmegyének.²⁹ Hasonló értelmű nunciusi ajánlással, Scitovszky primás fokozott támogatásával emelkedett Ranolder János pécsi kanonok a veszprémi püspökségre, miután onnan gróf Zichy Domokos 1849 júliusában visszavonulni kényszerült.³⁰

reakció. I.m. 95–96. l., 139–140. l.; *Révész I.*: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. I.m. 15. l.; *Meszlényi A.*: A magyar hercegprimások. I.m. 273. l.

²⁷ Lonovics lemondását követően először Palugyay Imre nyitrai püspök neve merült fel utódként, majd a kormány választása végül is Bartakovics Bélára esett. Viale Antonellinek, Vienna, 1849. dec. 29. (ASV. S.St. 1848–50. Rub. 247. fasc. 6. 260.); A praecónisatio eljárás az 1850. szept. 30-i consistorium zárta le, hozzájáruló döntésével. (Religio. 1850. okt. 13.); Az egi érseki székbe történt ünnepélyes beiktatására 1851. január 19-én került sor. (Uo. 1851. jan. 26.); Vö. Schematismus venerabilis Cleri Archidioecesis Agriensis. Agriae, 1853.

²⁸ Kunszt József kanonok, esztergomi fővikáriust, mint püspökségre alkalmas személyt, már 1849-ben szóba hozták – gondolva a szepesi püspökség betöltésére. Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 19. (ASV. S.St. 1848–50. Rub. 247. fasc. 6. 222.); dec. 29. (Uo. 260.); De utóbb a kassai püspökséget nyerte el. Felszentelésére 1850. augusztus 25-én került sor Esztergomban. (Religio. 1850. aug. 29.), ünnepélyes beiktatása Kassán 1850. október 6-án zajlott le. (Uo. 1850. okt. 13.); Majd gróf Nádasdy Ferenc halála után, 1852-ben a kalocsai érsekségbe emelkedett. Vö. Schematismus cleri Archi-Dioecesis Colocensis et Bacsienis Coleozal. 1858. XII. l.

²⁹ Viale Antonellinek, Vienna, 1850. szept. 14. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 435/20051.).

³⁰ Schematismus venerabilis Cleri almae Dioecesis Weszprimiensis. 1853. 7. l.; Vö. Közhasznú és mulattató nemzeti és hazai kalendáriom. 1850.

Az oly sokáig üresen álló váci püspökség élére 1851-ben Roskoványi Ágoston, volt egri kanonok került.³¹ Némileg bonyolultabban alakult Karner Antal kanonok helyzete. Őt még a magyar kormány nevezte ki 1848 nyarán székesfehérvári püspökké. Visszavonult, tartózkodó magatartása miatt nem kompromittálódott, sőt 1849 májusában önként lemondott hivataláról. Bécsben továbbra is alkalmasnak ítélték a püspökség betöltésére és Viale is pártolta. Mindennek tudható be, hogy már 1849-től elnyerhette a győri püspökséget.³² Viszont a megüresedett székesfehérvári püspökséget csak 1851-ben töltötték be Farkas Imre személyében.³³ 1852-ben rendezést nyert a pécsi püspökség ügye is, élére Girk György került, aki megelőzően mint kalocsai érseki helynök működött.³⁴ Balassa Béla szombathelyi püspöknek 1850-ben történt elhalálózása után az üresen maradt egyházmegye élére 1852-ben Szenczy Ferenc került.³⁵ A nyitrai püspökséget változatlanul tovább vezette 1858-ban bekövetkezett haláláig Palugyay Imre.³⁶ Ily módon néhány évvel a forradalom után az esztergomi egyházi tartomány valamennyi püspöksége betöltést nyert és az egyházi vezetés folyamatossága biztosítva lett.

Az egri érseki tartományban a kassai püspökség Ocskay Antal elhalálózása következtében már 1847-ben megüresedett. Utóda átmenetileg 1850 ősztől 1852 tavaszáig Kunszt József lett, akinek a kalocsai érsekségbe történt emelése után a kassai püspökséget Fábry Ignác csanádi kanonok foglalta el. Azok közé tartozott, akinek megbízhatóságát Bécsben a leghatározottabban elismerték és az elsők között gondoltak püspöki székbe helyezésére. Viale nuncius is feltétlen támogatásáról gondoskodott. Úgy tartotta számon, mint igen tekintélyes, jámbor és elővigyázatos embert, akinek komoly tapasztalatai vannak az egyházmegyei irányításban – lévén éveken keresztül a csanádi püspökség fővikáriusa volt. Ezen túlmenően Lonovics mellett jelentős tapasztalatokra tehetett szert, akit 1840 őszén Rómába kísért, amikor a vegyes házasságok kényes problémáját vitatták. Politikai magatartását mi sem igazolhatta jobban, mint az a körülmény, hogy császárhűsége miatt a forradalom alatt hazaárulás vádjával felelősségre vonták és csak kis híján múlt, hogy megmenekült a halálbüntetéstől. Mindezek

³¹ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 19. (ASV. S.St. 1848–50. Rub. 247. fasc. 6. 222.); dec. 29. (Uo. 260.); Vö. Schematismus Cleri Dioecesis Vaciensis. 1854. 12. l.

³² Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 10. (ASV. S.St. 1848–50. Rub. 247. fasc. 6. 222.); *Karácsonyi*: Magyarország egyháztörténete. I.m. 283. l.; Vö. Közhasznú Kalendáriom. 1850.

³³ 1851. november 5-i beiktatási beszéde kiadva. (Székesfehérvár, 1851.); Vö. Schematismus venerabilis almae Dioecesis Alba Regalensis. 1853. 12–13. l.

³⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 19. (ASV. S.St. 1848–50. Rub. 247. fasc. 6. 222.); 1852. szept. 17. (ASV. ANV. 324/885.); Vö. Schematismus venerabilis Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. 1853.; *Karácsonyi*: Magyarország egyháztörténete. I.m. 283. l.

³⁵ Viale Antonellinek, Vienna, 1852. szept. 17. (ASV. ANV. 324/885.); Szenczy kinevezését Rómában 1853. március 10-én erősítették meg. (Religio. 1853. ápr. 10.). Felszentelésére 1853. június 19-én, beiktatására július 3-án került sor. (Uo. 1853. jul. 12.); Vö. *Géfin Gyula*: A szombathelyi egyházmegye története (1777–1935). I–III. Szombathely, 1929–1935.

³⁶ De Luca Antonellinek, Vienna, 1858. aug. 4. (ASV. S.St. 1858. Rub. 247. fasc. 3. 456/95267.); 19 éven át a nyitrai egyházmegye élén állt Palugyay 1858. július 24-én halt meg 78 éves korában. (Religio. 1858. jul. 28.).

alapján vélekedett úgy a nuncius Fábryról, hogy nagyon sok jót remél püspöki munkájától, annál is inkább, mert a kassai egyházmegyét kiválóan ismeri, régebben ehhez tartozott és igen nagy tiszteletnek is örvend.³⁷ A szatmári püspökséget – mint erre már utaltunk – Hám János 1857-ben bekövetkezett haláláig megtartotta. Utódjául Haas Mihályt nevezték ki, aki 1859 márciusában vette át a püspökség irányítását.³⁸ Miután Bartakovics Béla a rozsnói püspökség éléről az egri érseki székre távozott, utódjául Kollarcsik István kassai kanonokot és főesperest jelölték. Neve már 1849 őszén felmerült a püspökségre alkalmasnak talált személyek között, arra gondolva, hogy átvehetné a kassai püspökséget. Viale nuncius messzemenően elismerte a jelölt jámborságát, felkészültségét, viszont felhívta a Szentszék figyelmét a nevezett néhány évvel azelőtti súlyos melankóliájára, mely akkor mindenre alkalmatlanná tette. Idővel bajából felgyógyult és a nuncius magas egyházi méltóság viselésére alkalmasnak találta. A kormány bizalma a rozsnói püspökségbe emelte, melyet 1851 tavaszán vett át.³⁹ A szepesi püspökség élére a súlyosan kompromittálódott és meghurcolt Jekelfalusy Vince után 1850-ben Zabojszky László került.⁴⁰ A csanádi püspökség, melynek vezetését a forradalmi időkben Horváth Mihály látta el, 1851-ben nyert új vezető pástort, Csajághy Sándor személyében.⁴¹ Az elítélt nagyváradi püspök, Bémer László helyére már 1850-ben Szaniszló Ferenc lépett. A szerénységéről közzismert kanonok megelőzően hónapokon keresztül egy ferences kolostorban élt visszavonultságban, ahonnan csak hosszas kapacitálás, biztatás után, Scitovszky primás és Viale nuncius egyenes rábeszélése nyomán távozott, hogy elfoglalja a számára kijelölt méltóságot. Szaniszlót a nuncius szent életű, nagy tudású emberként jellemzi, messzemenő óvatossággal párosulva.⁴² Az 1850-es évek elejére esett a nagy jövőt ígérő fiatal Haynald Lajos udvari káplánnak, a primási iroda igazgatójának püspöki székre kerülése. A primás mellett tevékenykedő rendkívül

³⁷ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. szept. 19. (ASV. S.St. 1848–50. Rub. 247. fasc. 6. 222.); 1852. febr. 11. (ASV. ANV. 324/716.); Fábry 1852 májusától már káptalan-helynök minőségben irányította a kassai egyházmegyét. Püspökké szentelésére és beiktatására 1852. november 30-án került sor Kassán (Religio. 1853. febr. 8.); Vö. *Várady*: Lonovics római küldetése. I.m. 83. és köv. l.

³⁸ Hám János 1857. december 29-én bekövetkezett halála után a szatmári egyházmegyét átmenetileg Obermayer András kanonok apát fővikárius irányította. (Religio. 1858. jan. 16.); Haas Mihály kanonikus eljárásának anyagát De Luca 1858 nyarán küldte el Rómába. De Luca Antonellinek, Vienna, 1858. jul. 29. (ASV. S.St. 1858. Rub. 247. fasc. 3. 448/95390.); Haas Mihály felszentelésére 1859. február 13-án került sor Esztergomban, (Religio. 1859. febr. 19.), beiktatása pedig március 9-én ment végbe. (Uo. 1859. márc. 16–19.).

³⁹ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. dec. 29. (ASV. S.St. 1848–50. Rub. 247. fasc. 6. 260.); A praeconisatiós eljárást az 1850. szeptember 30-i consistorium zárta le. (Religio. 1850. okt. 13.); Ünnepeles beiktatására 1851. március 2-án került sor. (Uo. 1851. márc. 13.).

⁴⁰ Zabojszky praeconisatiós eljárása 1850. szeptember 30-án zárult. (Religio. 1850. okt. 13.).

⁴¹ Schematismus Dioecesis Csanádiensis. 1854. 7. l.; Vö. Közhasznú Kalendárium. 1852.; *Karácsonyi*: Magyarország egyháztörténete. I.m. 283. l.

⁴² Viale Antonellinek, Vienna, 1850. szept. 14. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 435/20051.); Szaniszló püspöki felszentelésére 1851. május 25-én került sor Kalocsán. (Religio. 1851. jun. 3.).

tehetséges és jól használható papot 1851. szeptember 9-én nevezték ki az öreg Kovács Miklós erdélyi püspök mellé utódlási joggal segédpüspökké, és a következő év őszén már véglegesen elnyerte az erdélyi katolikus püspökség vezetését.⁴³

Így valóban elmondható, hogy a forradalmi időket követően a magyar katolikus egyház sokoldalú személyi változásokon ment keresztül. Történt ez részben a hatalom kifejezett akaratából, egyesek elhalálózása következtében, de általában azon törekvéstől vezetettve, hogy az egyházi szervezetnek kellő szilárdságot biztosítsanak, képessé tegyék azoknak a feladatoknak betöltésére, melyeket a változott körülmények előírtak számára. Bepillantást nyerve az átváltás, a kialakulás, a forrás állapotába, joggal állítható, hogy nem ment símán, és az átrendezés témérdek probléma leküzdését követelte meg. A viszonylag gyors ütemű egyházszervezés lebonyolításában Scitovszky primásnak oroszlánrésze volt, de jócskán kivette belőle részét Viale is. Az utóbbi erőteljesen aláhúzza a primás érdemeit és rámutat arra, hogy a nehézségek nem csak a kormányzattal folytatott tárgyalásokon felmerült problémákból adódtak. Scitovszky jelölései, személyi javaslatái számos esetben éppen az egyházon belül nem nyertek kellő támogatást. Viale meglátása szerint ennek forrását a klérus fiatalabb tagjaiban lehet meglelni, akiket különös ambíció fűt, hogy eljussanak a püspöki méltóságig. Éppen ezért céljaik érdekében megbénítani igyekeztek a primás befolyását és ellenállást is fejtettek ki javaslaival szemben.⁴⁴ Helyzetüket megkönnyítette, hogy közülük néhánynak jó kapcsolata volt Geringerhez, Magyarország polgári biztosához, akinek személyét viszont Viale a katolikus érdekek szempontjából kétségesnek ítélte.⁴⁵ A további feladatokat a nuncius abban látta, hogy a nagy nehézségek árán konszolidált helyzetet tőle telhetőleg támogassa és rögzítse. Ezzel állt összefüggésben többek között az is, hogy már 1850 nyarán rászánta magát arra, hogy Magyarországra látogasson. Figyelembe véve a lezajlott eseményeket, e lépésben kétségtelenül határozottságot, elszántságot kell felismernünk. Utazásának célját Antonellinek elég félreérthetetlenül abban jelölte meg, hogy nemcsak vallási, de politikai szempontból is hatni kíván főképpen a katolikus elemre, hogy ily módon is megkönnyítse az állam helyzetét.⁴⁶ Annak ellenére, hogy e látogatás szükségképpen szűk keretekre szorítkozott, mind az érintett terület, mind társadalmi kiterjedés szempontjából, mégsem tagadható, hogy az ünnepélyes fogadtatások, hivatalos aktusok Pozsonyban, Győrben, Esztergomban, Vácott és Buda-Pesten, érdeklődő és

⁴³ Viale Antonellinek, Vienna, 1852. jun. 14. (ASV. ANV. 324/802.); jun. 17. (Uo. 803.); Haynald Lajost 1852. augusztus 15-én szentelték fel Esztergomban püspökké, és Kovács Miklós október 15-én bekövetkezett halála után foglalta el az erdélyi katolikus egyházmegye vezetését. Vö. Vázlatok Haynald Lajos bibornok, érsek életéből 1816—1889. szerk. *Kőhalmi-Klimstein József*. Pozsony—Budapest, É.n.; *Szittyay Dénes S. J.*: Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete. Kalocsa, 1915.

⁴⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1849. dec. 29. (ASV. S.St. 1848—50. Rub. 247. fasc. 6. 260.).

⁴⁵ Geringerről nem táplált túlságosan jó véleményt a nuncius, mert a császári biztos ugyan katolikus volt, viszont protestáns anyától származott, felesége ugyancsak protestáns volt és az a hír járta felőle, hogy a katolikus egyház iránt nincs jó szívvvel. (Uo.)

⁴⁶ Viale Antonellinek, Vienna, 1850. jul. 2. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 393/17731.)

szimpatizáló népcsoportok jelenlétében zajlottak le.⁴⁷ A következő év nyarán a nuncius ismételten ellátogatott Magyarországra, melynek során a megelőző útjánál jóval messzebb jutott el, meglátogatva a pannonhalmi apátságot, Pestet, Kalocsát, Pécsét, valamint a szlavóniai Diakovárt. Meggyőződéssel közli: „nem csekély az az előny, ami utazásomból származik”, mert még inkább megszilárdítja azt a kapcsolatot, ami a hívőket az egység központjához köti.⁴⁸

Feltétlenül egyoldalú lenne a Viale nuncius sokoldalú tevékenységéről kirajzolódó kép, ha figyelmen kívül hagynánk más irányú kötelezettségeit, olyan természetű feladatait, melyek már korántsem oly egyértelmű módon hatottak vissza a vezető magyar főpapok körében. Ezek közé kell sorolnunk a zágrábi püspökség körül forgó ügyeket, melyek egy új érsekség megalapítására vezettek — Bécs kifejezett óhajára és Róma szentesítésével. Kellőképpen ismeretes Haulik György zágrábi püspöknek a forradalmi időkben kifejtett működése, szoros kapcsolatai Jellačić báróval és a bécsi kamarillával. A magyar kormány döntése, mely a zágrábi püspököt tiszttségétől és minden vagyonától megfosztja, természetesen még inkább növelte tekintélyét a vezető bécsi körökben.⁴⁹ A Schwarzenberg-kormány kötelességének tartotta, hogy Haulik érdemeit kellő módon megjutalmazza, és ezzel összefüggésben is született meg a külön zágrábi érsekség létesítésének gondolata. Ezen kívánság egyébként a birodalom általános politikai-kormányzati rendszerének kialakítását is alátámasztotta, tekintve, hogy Horvátországot Jellačić horvát bán vezetése alatt külön kormányozták. Ebből következően is Bécsben a legmesszebbmenően pártolták, hogy az új kormányzati beosztással az egyházi igazgatás is lépést tartson — nyerjen határozottabb nyomatékot a kormányzat szándéka, hogy a Monarchiához hűnek bizonyult horvátoknak a magyarok ellenében kedvezni óhajtanak, továbbá a görögkeleti szerbektől is szeparálódhatnak. A bécsi nuncius kellőképpen megértette a kormány szándékait, és ha Haulik püspök múltjában talált is Róma szempontjából bírálható mozzanatokot — így bizonyos törekvéseket a hagyományos egyházi nyelvnek horváttal történő felcserélésére, szeparatiztikus tendenciákat, horvát nemzeti egyház létesítésére irányuló szándékokat —, mégis úgy vélte, hogy csak átmenetileg jelentkező hibákról lévén szó, szemet lehet hunyni felettük, a mindenképpen jelentősebb érdekek ellenében. Mindezzel Rómában is egyetértettek és hozzájárultak a zágrábi érsekség felállításához.⁵⁰

⁴⁷ Viale nuncius 1850. július 3-án indult el Bécsből Magyarországra. Utja során július 3-án érkezett meg Pozsonyba, 5-én Győrbe és még ugyanezen nap Esztergomba, ahonnan július 8-án távozott Vácra. Pestre 9-én érkezett és 11-én visszautazott Esztergomba, majd Bécsbe távozott. Viale Antonellinek, Vienna, 1850. júl. 18. (ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7. 395/18757.); Antonelli Vialénak, Roma, 1850. aug. 13. (Uo.); Vö. Religio. 1850. júl. 9., 11., 14.

⁴⁸ Viale nuncius ez alkalommal látogatást tett Belgrádban is, ahol az osztrák konzul vendége volt. 1851. június 23-tól július 9-ig tartó jelentős utazás részleteiről: Viale Antonellinek, Vienna, 1851. júl. 11. (ASV. S.St. 1851. Rub. 247. fasc. 2. 602/27769.); júl. 12. (Uo. 603/27770.); Vö. Religio. 1851. jún. 29.

⁴⁹ Közlöny. 1848. 128. sz.

⁵⁰ Viale Antonellinek, Vienna, 1853. jan. 7. (ASV. ANV. 324/1006.); márc. 5. (ASV.

Haulik György érseki beiktatását Viale nuncius személyesen végezte. 1853. május 7-én érkezett Zágrábba, ahol a nagyszabású egyházi ünnepség óhatatlanul politikai jelentőséget is nyert. A pápai bulla kihirdetését május 8-án Haulik beszéde követte, elítélve a leghatározottabban a forradalmi eseményeket, teljes szolidaritást vállalva a császári kormányzattal és köszönetét nyilvánítva az érsekség létrehozásáért. Logikusnak ítélve, hogy miután Horvátország „igazi autonómiát” nyert, „egyházi tekintetben is függetlenné legyen”. Ugyanakkor szükségesnek vélte annak kihangsúlyozását is, hogy mindez nem befolyásolhatja Magyarország főpapjaihoz fűződő „testvéri szeretet” érzéseit – hallgatva ugyanakkor a két egyház szervezeti kapcsolatainak értelmezéséről, mibelétéről.⁵¹ A zágrábi demonstráció alkalmából került sor Jellačić horvát bán pápai kitüntetésére is. Az egyház és az osztrák császárság védelmében tett hűséges szolgálatai jutalmául ekkor nyerte el IX. Pius pápától a Szent Gergely Rend katonai nagykeresztjét.⁵² A zágrábi érsekség szervezése, melynek hatáskörébe a zágrábi, a zengg-modrusi, a szerém-diakóvári egyházmegyéék és a körösi görög katolikus püspökség tartoztak, önmagában nem váltott volna ki ellenérzéseket a vezető magyar egyházi körökben, amennyiben ezen újítással szoros összefüggésben nem vonták volna kétségbe Scitovszky primási jogait az új érsekség felett.⁵³ Viszont mind Haulik megnyilatkozásaiból, mind a bécsi kormányzat és a nuncius állásfoglalásaiból erre lehetett következtetni. Viale a magyar primás sértődöttségéről, érzékenységéről tudott, de a nagyobb érdekek mellett alárendeltebb jelntőségűnek ítélte. Ennek ellenére szükségesnek vélte az egyháznak és az államnak oly nagy szolgálatokat tevő magyar primás kedélyének megnyugtatását. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy IX. Pius 1852. június 25-én kelt bullájában Scitovszky primást három évre a magyarországi kolostorok apostoli vizitátorává nevezte ki, méghozzá három érseki tartományra – az esztergomira, kalocsaira és egrire – kiterjedő érvényességgel.⁵⁴ A következő év tavaszán a consistoriumban már hozzájárultak a magyar primás bíborosi kinevezéséhez is. Ünnepélyes beiktatására 1854 novemberében került sor Rómában, amikor átvehette a bíborosi kalapot.⁵⁵

S.St. 1853. Rub. 247. fasc. 3. 1055/44636.); Pápai bulla a zágrábi érsekség létrehozásáról, Roma, 1852. dec. 3. (*Török*: Magyarország primása. I.m. 245–260. l.).

⁵¹ Viale Antonellinek, Vienna, 1853. ápr. 5. (ASV. S.St. 1853. Rub. 247. fasc. 3. 1082/45560.); máj. 15. (Uo. 1107/46629.); *Vö. Religio*. 1853. máj. 22. és köv. sz.

⁵² ASV. S.St. 1853. Rub. 247. fasc. 3. 44636.

⁵³ A zágrábi érsekhézhöz tartozó zengg-modrusi püspökség élén a 80. évében járó Ossegovich Imre állt, aki gyenge egészségi állapotára tekintettel nem is jelent meg a zágrábi ünnepségeken. (Viale Antonellinek, Vienna, 1853. máj. 15. ASV. S.St. 1853. Rub. 247. fasc. 3. 1107/46629.); A szerém-diakóvári püspökség élére Strossmayer György került, akit 1850. szeptember 8-án Esztergomban szenteltek fel. Az egyházi sajtó már ekkor tiltakozik a zágrábi érsekség felállításával együtt járó szervezeti változtatások ellen. (*Religio*. 1850. szept. 16.); A magyar primás illetékességének kétségbevonásáról Haulik részéről, lásd: Viale Antonellinek, Vienna, 1853. dec. 28. (ASV. ANV. 324/1392.).

⁵⁴ *Török*: Magyarország primása. I.m. 260–261. l.

⁵⁵ A nuncius már 1851-ben javaslatot tett Scitovszky bíborosi kinevezésére: Viale Antonellinek, Vienna, 1851. szept. 26. (ASV. S.St. 1851. Rub. 247, fasc. 2. 641/29997.); Végül 1853.

A mindezekkel együtt járó öröm és megelégedettség ellenére a primás nyugtalan-sága nem szűnt meg teljesen, és az egyházszerkezeti problémák körüli bizonytalanság továbbra is sértette önértetét.

Annyi bizonyos, hogy az 1850-es évek egyházszerkezési gyakorlata a magyar egyházi körökben nem váltott ki egyértelmű helyeslést, és Vialénak nem kis erőfeszítést kellett kifejtjenie annak érdekében, hogy a bécsi kormány érdekeivel és törekvéseivel is összhangban álló lépéseket igazolja és védelmezze. Mindez ugyanakkor a legszorosabb összefüggésben állt Róma más irányú érdekeinek előtérbe kerülésével — vagyis az annyira óhajtott konkordátum létrehozásának igényével. Ennek a fő törekvésnek rendelték alá mindent, így a magyarországi egyházat érintő átszervezéseket is, és ennek tekintetbevételét kérték és várták Rómában a magyar egyházi vezetőktől. Az elszenvedett presztízvesztésekért, bizonyos történeti jogfeladásokért viszont messzemenő kárpótlást helyeztek kilátásba, a katolikus egyház birodalmi méretű megerősítését, a klérus jogainak biztosított oltalmazását, sokoldalú védelmét. A konkordátum kialakulásának folyamatát figyelembe véve úgy tűnik, hogy Viale erőfeszítései kellő eredményt értek el, és a magyar püspöki kar, élén Scitovszky primással, megadta a szükséges támogatást ahhoz Rómának, hogy az óhajtott konkordátum létrejöjjön, és ily módon a magyar katolikus egyház is részesülhessen mindazokban a jogokban, különleges kedvezményekben és előnyökben, melyekre oly nagy súlyt helyeztek az érdekeltek. Ennek tekintetbevétele mellett nem látszik kellőképpen indokoltnak a magyar egyháztörténet nem egy jeles művelőjének igyekezete, hogy óvja, felmentse a magyar egyházi vezetőket a konkordátum létrehozásának összetett folyamatából a rájuk is óhatatlanul háruló felelősség alól. Kétségtelen ugyan, hogy a kialakításban és megvalósításban a fő szerepet korántsem a magyar főpapság játszotta, de az arra vonatkozó tényeket sem lephetjük fel, mintha a konkordátumban foglalt egyházi előnyök biztosításáért, rögzítéséért a magyar egyházi vezetők kellő súlylyal nem léptek volna közbe. Amit sérelmeztek, az a primási jogkör tényleges és vélt szűkítésével, a magyar klérusnak az 1848 előtti rendi alkotmányból fakadó előjogai átmentésére irányuló törekvéseivel hozhatók inkább összefüggésbe. Minderről eléggé tanúskodik Viale nuncius is, akinek Antonelli államtitkárhoz intézett 1853. március 11-én kelt jelentése kellő alaposággal és részletességgel szól a magyarországi főpapságnak a konkordátummal összefüggésben előterjesztett sajátos kívánságairól.⁵⁶ Ennek előzményeképpen, hivatalos felszólításra tanácskozássra ült össze Bécsben Scitovszky primás, Kunszt kalocsai és Haulik zágrábi érsek, hogy előterjessék igényeiket és óhajaikat. 1853. március 5-én kelt — Viale nunciusnak átadott — memorandumuk mindazokat a lényeges kérdéseket magában foglalja, melyeket megítélésük szerint a kötendő konkordátumba helyes lenne belefoglalni. Az előterjesztés tartalmilag nem is annyira újdonságával,

március 7-én tartott consistoriumban a biborosi kinevezést megerősítették és 1854. november 16-án Scitovszky a biborosi kalapot személyesen vette át Rómában. (Religio. 1854. dec. 17.); Vö. *Meszlényi*: Hercegprimások. I.m./ 280—281. l.

⁵⁶ Viale Antonellinek, Vienna, 1853. márc. 11. (ASV. ANV. 324/1061.).

mint az egyházi jogoknak a sajátos magyarországi helyzetből fakadó tömör összegezésével érdemel figyelmet. Tartalma több vonatkozásban ismételt kihangsúlyozása mindazoknak az igényeknek, melyeket 1849 tavaszán már a bécsi püspöki konferencia összegezett, majd tovább szélesített a magyar püspöki karnak 1850 augusztusában Esztergomban tartott titkos konferenciája. Scitovszkynak és két érsek társának kétségtelen bátorságot és határozottságot adott továbbá az igények körvonalazásánál, hogy a jozefinista egyházpolitika már az 1850. április 18-i és 23-i császári pátensekkel alapvető vereséget szenvedett és voltaképpen kellő alapot nyújtott a konkordátumhoz vezető lépések megtételéhez. Mindezen előzmények és más kedvezőnek tekinthető körülmények hatása alatt zajlott le tehát Bécsben a szóban forgó egyházi vezetők megbeszélése és alakult ki igénylistája. A katolikus egyház működési szabadságának, a Szentszékhez fűződő kapcsolatok ápolásának kívánságán túlmenően, részletes felsorolását nyújtják azon kéréseknek, melyektől az iskolák, az egyetem katolikus jellegének megővését remélték biztosítani, továbbá a püspökök széles körű befolyását az oktatásügy szellemi, szervezeti részleteibe, beleértve a tanári személyzet kiválasztásának és kinevezésének ügyét. Óhajtották a vallás- és tanulmányi alapon katolikus egyházi tulajdonként való elismerését és igazgatására megfelelő bizottság kijelölését, a püspökök közreműködésével. Mindezen igények számos kisebb-nagyobb kívánsággal párosultak, köztük nem egy nehezen volt már összegeyzetethető a korszerű követelményekkel.⁵⁷

Viale nuncius ugyan kellő tisztelettel és lelkiismeretességgel kezelte a magyarországi főpapok memorandumát, de szükségesnek látta felhívni Antonelli államtitkár figyelmét arra, hogy egynémely esetben a kívánságoknak határt kell szabni és a konkordátum létrehozásánál mellőzésük aligha kerülhető el. Így többek között utalt a hitehagyott papok osztrák területről történő kiutasításának igényére, mint olyan kérésre, mely aligha kaphat majd helyet a konkordátumban. Továbbá így látta az elveszett tized utáni kármentesítési igény felvetését is, miután e tekintetben a császár már kellő ígéretet tett. Egyébként a felvetett problémák alapos megfontolását javasolta és tekintetbevételét az előkészítő tárgyalásokon.⁵⁸

Ami az 1855-ös konkordátumra vonatkozó történeti irodalmat illeti, annak főképpen mennyiségi jelentősége domborodik ki. Minőségi értékük meglehetősen egyetlen és korántsem mentes bizonyos egyoldalúságoktól, szubjektív jellegű értékelésektől. Tagadhatatlan, hogy e sok tekintetben korszerűtlen egyezmény

⁵⁷ Utalhatunk többek között azon óhajra is, hogy korlátozzák Magyarországon a címzetes püspökök számát, továbbá arra, hogy papi személyek államhivatalt csak püspökök hozzájárulásával viselhessenek. Kérték a polgári bíróságok illetékességének precíz meghatározását egyházi személyek vonatkozásában. Kivánták a főpapok végrendelkezési jogának biztosítását. Kérték a prébános kongruájának felemelését, a káplánok körülményeinek javítását. Adómentességet kértek a plébánosok részére, amennyiben évi jövedelmük a 600 forint alatt van. Kérelmezték, hogy a plébánosok házait, a püspöki rezidenciákat mentesítsék a katonai beszállásolások alól. Végül is, de nem utolsósorban igényelték annak megtiltását, hogy katolikus ifjak protestáns iskolába járjanak. (Viennae, 1853. márc. 5. ASV. ANV. 338.).

⁵⁸ Vienna, 1853. márc. 11. (ASV. ANV. 324/1061.).

már a maga korában is súlyos támadásoknak, ítéleteknek volt kitéve. Elsősorban a joggal sértett protestáns fél emelte fel tiltakozó szavát – a lehetőségekhez mérten az osztrák birodalomban is –, de főképpen a németországi protestáns többségű államokban, ahol az effajta bíráló cikkek és propaganda iratok megjelenésére mód és lehetőség adatott. Ki tagadhatja egy pillanatra is, hogy a konkordátum éppen elég irritáló részletet tartalmazott ahhoz, hogy felkeltse a tiltakozását a legszélesebb skálán a progresszív erőknek. Félelmük korántsem volt alaptalan, de ugyanakkor nem volt mentes túlzott félelmektől sem.⁵⁹ A konkordátum körüli egykorú vihar hullámai azonban tovább gyűrűztek a történeti irodalomban. Különösképpen a protestáns beállítottságú történetírók soraiban akadhatunk határozott kritikusokra. Ha a szerzők élesen bíráló hangja érhető is, továbbá úttörő szerepük sem vonható kétségbe, ennek ellenére nem hagyható figyelmen kívül, hogy munkásságuk idején nem álltak rendelkezésükre azok az alapvető források, melyeknek tekintetbevétele sokoldalúbbá teheti a konkordátum kritikus vizsgálatát.⁶⁰

Az 1855-ös konkordátummal kapcsolatban főképpen két szempontot szükséges nyomatékosabban figyelembe vennünk, melyek az eddigi kutatásokon túlmutató eredményekhez segíthetnek. Az egyik, hogy korántsem elégséges az ítéletek megfogalmazásánál pusztán a nyilvánosságra hozott hivatalos szövegből kiindulni és annak jól ismert pontjait különböző oldalról mérlegelni, bírálni, kritika tárgyává tenni. A konkordátum végleges szövege és mindaz, ami addig elvezetett, tehát a kezdeti tárgyalásoktól nyomon követhető út, a tárgyalások bonyolult menete, az azokon tapasztalható megállások, viták, az egyes problémák mérlegelése, a kölcsönösen tett engedmények – mindezek egy egységes egészet képeznek, olyan folyamatot, melyből csupán a végső szövegezést kiragadni éppen annyira téves következtetésekre vezethet, mint csupán a tárgyalások láncolatának bármely részletét a többtől elvonatkoztatva szemlélni és előtérbe állítani. Az 1852 végétől 1855 nyaráig tartó bonyolult tárgyalási folyamat kellő mérlegelése vezethet csak el a tárgyilagosabb ítélethez, akár az egyik, akár a

⁵⁹ Az 1855-ös konkordátumra vonatkozó egykorú és későbbi irodalomból többek között utalhatunk: *H. F. Jacobson*: Ueber das österreichische Concordat vom 18. August 1855. Leipzig, 1856.; *Austriai concordatum fölvilágosítása*. Pest, 1856.; (*J. Fessler*): Studien über das österreichische Concordat vom 18. August 1855. Wien, 1856.; (*Vergottini*): Analisi del Concordato Austriaco. Venezia, 1856.; *Kirchliche Zustände in Österreich unter der Herrschaft des Concordats*. Leipzig, 1859.; *M. Hussarek*: Die Verhandlung des Konkordats vom 18. Aug. 1855. Wien, 1922. (Archiv für Oesterreichische Geschichte. CIX. 447–881. l.); *Ua.*: Die Krise und die Lösung des Konkordats vom 18. August 1855. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Staatskirchenrechts. Wien und Leipzig, 1932. 214–480. l.; *R. Höslinger*: Das österreichische Konkordat aus 1855 in seiner Stellung im staatsrechtlichen Problembereich. (Oesterreichische Archiv für Kirchenrecht. VI. 1955.); *Erika Weinzierl-Fischer*: Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933. Wien, 1960.

⁶⁰ *Zsilinszky Mihály*: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. 676. és köv. l.; *Berzeviczy*: Az absolutismus kora. I.m. II. 74. és köv. l.; *Révész Imre*: Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából. I.m. 19. és köv. l.; *Vö. Singer*: Das Konkordat von 1855. (Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen. LXII. 1924.); *Ua.*: Kritische Bemerkungen zu einer Geschichte des österreichischen Konkordates. Prag, 1924.

másik fél vonatkozásában. A másik szempont, amely kellő figyelmet érdemel, az az 1855-ös konkordátum tényleges társadalmi-politikai szerepe, a mindennapi gyakorlatban, az élet bonyolult összhatásában jelentkező valóságos megjelenése. Ugyanis egészen más kérdés a konkordátum formába öntése, elfogadása és megint más kérdés a gyakorlatba történő átvitele, valóságban jelentkező érvényesülése. Hivatalosan az 1855-ös konkordátumot az 1867-es kiegyezést követően hatálytalanították. De felmerül a kérdés, hogy vajon ez az oly sokat bírált és támadott egyezmény a jogi érvényesség több mint egy évtizede alatt milyen mértékben került tényleges végrehajtásra? E probléma felvetésének indokoltságát számos más, közel egykorú vagy egykorú konkordátum sorsa, története igazolja. Ugyanis nem valamiféle ismeretlen történeti folyamattal állunk szemben. Elégséges, ha többek között utalunk az 1817. évi bajor konkordátum életképességére, illetve életképtelenségére – miután alig egy évig volt csak ténylegesen érvényben. Nem jutott jobb sorsra az 1851-es spanyol konkordátum sem, hiszen az 1854. évi politikai mozgalmak következményeképpen alig kerülhetett végrehajtásra. Bár 1859-ben a Szentszékkal kötött újabb egyezmény ismét teret nyitott a megelőzően óhajtott egyházi követeléseknek, de ennek élettartama sem haladta túl az egy évtizedet. Sorolhatnánk tovább a történeti példákat, melyek kétségtelenül arra mutatnak, hogy a konkordátumok sorsa rendszerint egy adott társadalmi-politikai állapothoz kötődik, és nem volt ez másképpen az 1855-ös osztrák konkordátum esetében sem.⁶¹

Az érlelődő egyezmény vonatkozásában a Szentszék érdekei és igényei bármennyire is egyértelműek voltak, és a jozefinista egyházpolitika végleges kiiktatására irányultak, a részletek, a kívánságok megfogalmazása körültekintő előkészítést, gondos mérlegelést és az érdekek sokoldalú figyelembevételét követelte meg. Viale nuncius, aki 1852. december 2-i kelettel kapta meg IX. Piustól a széles körű felhatalmazást a konkordátum előkészítésével kapcsolatos tárgyalások lefolytatására, ugyanezen év kora őszétől a következő év nyaráig voltaképpen folyamatos felmérő munkát végzett.⁶² Információk halmazát gyűjtötte össze, értekezett, tárgyalt mindazokkal a birodalmi főpapokkal, osztrák és magyar egyházi vezetőkkel, akiknek véleménye és álláspontja figyelmet érdemelt. Csakis ezen információk birtokában alakította ki elképzeléseit a teendőkről és közölte véleményét az államtitkársággal.⁶³ A Viale nunciustól származó bizalmas anyagok alapján

⁶¹ Vö. *Nussi*: *Conventiones de rebus ecclesiasticis inter S. Sedem e civilem potestatem*. Mainz, 1870. 146, 281. és köv. l.; *Angelo Mercati*: *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le Autorità civili*. I–II. Vaticano, 1954. I. 591–597. l.; 770–796. l.; 920–929. l.; *R. Aubert*: *Il Pontificato di Pio IX*. I.m. 279. és köv. l.

⁶² ASV. ANV. 339.

⁶³ Tapasztalatait, álláspontját, többek között összefoglalta: Viale Antonellinek, Vienna, 1853. febr. 5. (ASV. ANV. 324/1020.). Ebből különösképpen világosan kiderül, hogy a püspökök jogainak kiterjesztése, megszilárdítása állt az előtérben. Értve ez alatt szerepüket a főpapi hierarchia kiegészítése, kinevezése körül, a közoktatás befolyásolásában, a vallás és tanulmányi alapok felhasználásában, továbbá súlyt helyeztek a főpapság végrendelkezési jogának biztosítására, a kármentesítés érvényesítésére a tizedért. Továbbra is legproblematisabbnak ígérkezett a házassági jog körüli ügyek rendezése, e téren az egyértelműség biztosítása

látott hozzá 1853 nyarán a legtekintélyesebb kongregációk egyike: a Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari, hogy kidolgozza a Szentszék álláspontját. E kongregáció, melynek feladatkörébe tartozott a pápai állam és más államok kapcsolatainak rendezése, államközi tárgyalások előkészítése és vitele, valamint konkordátumok kötése, a legszorosabban együttműködött az államtitkársággal, és az utóbbi közvetítésével juttatta el döntéseit a nunciusok számára.⁶⁴ Így történt ez az osztrák konkordátum előkészítésével kapcsolatban is. Megjegyezni kívánjuk, hogy maga Antonelli államtitkár is állandó tagja volt a különleges egyházi ügyeket intéző kongregációnak, és így szinte személyében garantálta a lehető legszorosabb együttműködést és közös munkát.⁶⁵ Mindennek eredményeképpen születtek meg azok a terjedelmes, a legaprólékosabb részletekre is kiterjedő precíz utasítások, melyek Viale nuncius számára meghatározták a szükséges teendőket. Ezek sorából, mint a Szentszék álláspontját részleteiben tükröző dokumentumokból, történeti jelentőség szempontjából különösképpen az 1853. augusztus 9-én kelt két utasítás érdemel figyelmet. Visszatükrözték e dokumentumok a Szentszék tárgyalási tapasztalatait a más államokkal kötött konkordátumokkal kapcsolatban és tekintettel voltak azokra a sajátos igényekre, melyeknek érvényesítésére osztrák vonatkozásban súlyt helyeztek. Az állam és az egyház viszonyának a jozefinista szemlélettől és gyakorlattól mentes rendezésére irányuló római erőfeszítés stratégiai célkitűzései mindenesetre évszázados egyházi előjogokból alakultak ki és félreérthetetlenül arra irányultak, hogy a katolikus egyház számára vitathatatlan vezetőszerepet harcoljanak ki, a római katolikus vallásnak a többi vallásfelekezetekkel szemben kizárólagos előjogokat biztosítsanak.⁶⁶ A taktikai elképzelések ennél már szerényebb mértékkel és messzemenő óvatossággal fogalmazódtak meg, lehetőséget nyújtva a kompromisszumokra, a tárgyaló felek alapérdekei kölcsönös figyelembevételére. Míg az augusztus 9-én kelt első dokumentum inkább a Vatikán stratégiai célkitűzéseit rögzítette, addig az ugyancsak augusztus 9-én kelt titkos utasítás a hangsúlyt a taktikai feladatokra helyezte, vagyis ahhoz nyújtott támpontot és segítséget Viale számára, hogy miképpen is járjon el a konkrét tárgyalások folyamán, meddig mehet el az engedmények terén, milyen mértékben hajolhat a kompromisszumok irányába.⁶⁷ Ezen iratokhoz csatlakozott kiegészítésként Antonelli államtitkárnak 1853. december 26-án kelt irata, mely további magyarázatokat fűzött az alapvető augusztusi utasításokhoz.⁶⁸

A Szentszék álláspontjának, taktikai megfontolásainak megismerése szempontjából a titkos utasítás különösképpen gondos figyelmet érdemel. Többek

Viale e vonatkozásban a magyarországi gyakorlat birodalmi kiterjesztése mellett foglalt állást, — vagyis az egyházi bíróságok működésének általános érvényességét szorgalmazta.

⁶⁴ Vö. *Lajos Pásztor*: La Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari tra il 1814 e il 1850. (Archivum Historiae Pontificiae, 6/1968.).

⁶⁵ ASV. ANV. 404.

⁶⁶ Antonelli Vialénak, Roma, 1853. aug. 9. (ASV. ANV. 338.).

⁶⁷ Antonelli Vialénak, Roma, 1853. aug. 9. Istruzione secreta. (ASV. ANV. 338.).

⁶⁸ Antonelli Vialénak, Roma, 1853. dec. 26. (ASV. ANV. 338.).

között Viale nuncius tudomására hozták, hogy a nehézségek leküzdésénél, mindig is legyen tekintettel néhány olyan kedvező tényezőre, mely az erőteljesen óhajtott egyezmény létrehozását támogatja. A Szentszék megítélése szerint apelálni lehet a császár jóakarására, vallásos érzületére, az osztrák kormány kifejezett szándékára a megegyezést illetően, valamint a Bécsben és Esztergomban lezajlott püspöki értekezletek kívánságaira. Úgy látták, hogy az a pápai döntés, mely a szokásoktól eltérően lehetővé tette, hogy a tárgyalásokat ne Rómában, hanem Bécsben folytassák, szintén kamatoztatható a Szentszék javára. Meglepőnek, bár nem alaptalannak hangzott az a tanács, hogy messzemenően hasznosítható Róma számára az osztrák birodalom kormányzásában érvényre jutó centralizációs elv. Számoltak ugyan azokkal a veszélyekkel is, melyek ennek alkalmazása során Magyarországra hárulnak – elsősorban egyházi vonatkozásban –, mégis úgy vélték, hogy az egységesítésre törekvő osztrák kormánypolitika kedvezően fogadhat minden olyan megegyezést is, amely a katolikus egyház vonatkozásában is uniformizál, birodalmi méretekben egységesítésre irányul. Rómában mindenesetre arra törekedtek, hogy azok az egyházi előnyök, melyek Magyarországon régebről többé-kevésbé biztosítva voltak, ne csak megerősítést nyerjenek, de a lehetőség szerint az összbirodalom valamennyi tartományára kiterjesztődjenek. A titkos utasításban foglaltak szerint Viale a tárgyalások során támaszkodhat az 1851. december 30-i császári pátensre, mely többek között biztosította az egyház jogait saját ügyei igazgatásában. De ugyanakkor kifejezésre jutott azon aggodalom is, mely a szóban forgó pátenssel összefüggésben Rómában keletkezett. Mint hangsúlyozták azért, mert nem tett elégséges különbséget a katolikus és nem katolikus felekezetek között, „... a katolikus vallást összekeverik az összes átkozott hamis szektákkal” – annak ellenére, hogy a bécsi püspöki konferencia már ez ügyben reklamált a császárnál. A katolikus vallásnak mindenképpen elsőbbséget követelő igény védelmét hangsúlyozó álláspont azonban óvatossággal is párosul. Felhívják Viale nuncius figyelmét arra, hogy „nem kell közvetlen háborút indítani a protestánsok ellen”, hanem harcolni kell a „vallási közöny” érvényre jutásával, azaz a felekezetek egyenlőségének elvéből kiinduló birodalmi alaptörvények szellemével szemben, és majd „a konkordátumban szögezzék le az igazi katolikus elveket” – ily módon majd kiiktatódnak az ezzel ellentétes törvények. A Szentszék alapvető igényei között szerepelt Róma és az osztrák birodalom katolikus egyházai közötti szabad érintkezés biztosítása, a placet jogának megszüntetése. Az 1850. április 18-i és 23-i császári pátensek ugyan ez irányban már nagyot léptek, de ezt Rómában kevesellték. Ezért is javasolták Vialénak, hogy e pátensekben szereplő előnyöket tovább kell fejleszteni, bár a konkordátum szövegében magukról e pátensekről ne tegyenek említést. Érzékeny vitapontnak ígérkezett a püspökök közleményeinek szabad terjesztésére vonatkozó igény éppen annyira, mint a tartományi és egyházmegyei zsinatok összehívásának szabadságára vonatkozó követelés. A lehetséges kompromisszumot abban látták, hogy a püspökök közleményeik nyilvánosságra hozatala előtt értesítsék szándékukról az állami hatóságokat, úgyszintén zsinatok összehívása előtt figyelmességi aktusként jelentsék be a kormánynak tervüket, ami

viszont korántsem azzal lenne egyenlő, mintha a zsinatok összehívásának jogáról az egyház lemondana. Figyelmet érdemlő részlete a titkos utasításnak, hogy az általános nemzeti zsinatok összehívását nem szükséges támogatni, azokra a kánonjog nem is terjed ki, azok sok veszélyt rejtenek magukban, és ilyen igények támogatását Rómában már a múltban is megtagadták. Egyébként Viale arra megkapta a felhatalmazást, hogy teljes erővel támogassa a birodalom katolikus egyházainak igényét a közoktatás területén érvényesítendő különleges jogok tekintetében, az oktatás szellemi irányításában, a pedagógusok, a tankönyvek megválasztásában, és általában „a vallásra és erkölcsre káros” könyveknek a hívőktől történő megvonásában. Számos egyéb részletre is kiterjed az utasítás, mely a konkordátum végleges szövegében határozottabb, vagy szerényebb megfogalmazást nyert.⁶⁹

Külön figyelmet érdemel Róma álláspontja és Vialéhoz küldött titkos utasítása a házassági ügyek vonatkozásában. A leghatározottabban kívánták az egyházi joggal ellentétben álló osztrák házassági törvények megszüntetését és minden vonatkozásban a kánonjog előírásainak érvényesítését. Ennek az igénynek elismertetését várták Rauscher bécsi érsek folyamatban levő munkájától is, mely az Ausztriában érvényesítendő új házassági jog és a kánonjog összeegyeztetésére irányult.⁷⁰ Az utóbbi megismerése után a Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari még számos ülésén vitatta Rauscher munkáját, és annak következtelenségeit bírálva utasította Vialét további engedmények kiharcolására.⁷¹ Viszont éppen ezen a ponton váltak a konkordátummal kapcsolatos tárgyalások nehézkessé, lassúvá. Az osztrák kormány, illetve annak a konkordátum megkötésére kiküldött egyházi ügyekkel foglalkozó különleges bizottsága, mely Kübeck bárónak, a birodalmi tanács elnökének vezetése alatt állt, nem volt hajlandó kapitulálni a házassági joggal kapcsolatos római követelések előtt, és Rauschernek egyáltalában nem volt könnyű helyzete, hogy eleget tegyen mind bécsi megbízottai igényeinek, mind a vatikáni körök kívánságainak. Főképpen ezzel magyarázható, hogy az 1854-es esztendőben a tárgyalásokban törések, megtorpanások következtek be, míg végül is Rómában folytatódtak.⁷²

Az osztrák kormány egyetértésével és megbízásából 1854 októberében Rauscher bécsi érsek a prágai és az olomúci érsek társaságában Rómába utazott, hogy áthidalják a megegyezés előtt álló akadályokat. Ugyanezen időben Viale nunciusnak Antonelli államtitkárhoz küldött jelentése a nevezett főpapokról nagyon is alkalmas volt arra, hogy a Szentszék jobban megismerje tárgyalópartnereit,

⁶⁹ Antonelli Vialénak, Roma, 1853. aug. 9. Istruzione secreta. (ASV. ANV. 338.).

⁷⁰ Vö. S. Cipriani: *Instructio matrimonialis* R. D. Rauscher Archiepiscopi Vindabonensis 1853–56. Romae, 1952.; V. Bartocetti: *In centenario Instructionis Austriacae Cardinalis Rauscher* (Revue de Droit Can. V. 1955.).

⁷¹ Antonelli Vialénak, Roma, 1854. febr. 14. (ASV. ANV. 404/52654.); febr. 18. (Uo. 51796.).

⁷² Vö. M. Hussarek: *Die Verhandlungen des Konkordats*. I. m. 564. és köv. l.; Cölestin Wolfsgruber: *Joseph Othmar Cardinal Rauscher. Fürsterzbischof von Wien. Sein Leben und sein Wirken*. Freiburg im Breisgau, 1888. 140. és köv. l.; E. Weinzierl-Fischer: *Die österreichischen Konkordate*. I. m. 69. és köv. l.

5. Viale Prelà Michele bécsi apostoli nuncius (1845—1856), kardinális 1853-tól

AF 165
Poggetto

Eminenza Reverendissima

Vici intorno all'allontanamento
del Sr. Windischgrätz dal comando
dell'armata in Ungheria).

Riprontato ad Espania del 8 maggio

Si parla qui di un combattimento che sia seguito nelle vicinanze
di Waitzen, tra le truppe di ribelli ed un corpo dell'armata imperiale,
in cui questo si crede abbia molto sofferto, e si assicura che il general
Götz sia restato sul campo di battaglia.

Già da molto tempo si sentivano da ogni parte lagranze sull'imat-
tività del Principe Windischgrätz, ed il ministero si era occupato della
questione se fosse opportuno od anche necessario di dargli un successore
nel comando dell'armata. — Per l'altro i ministri si recaron tutti
a Ollmütz e si assicura che abbian proposto all'Imperatore di richia-
mar dell'armata il Principe suddetto, e che l'Imperatore abbia adotta-
to questa misura. — La cosa sembra non ammetter dubbio, e si assicura
che un ajutante di S. M. sia stato inviato a Pest per rimettere al
Principe una lettera dell'Imperatore, in cui S. M. nei modi i più
benigni lo invita a recarsi in Ollmütz.

Il successore di Windischgrätz nel comando dell'armata sarà il 6.º
di Welden generale di cavalleria e comandante civile e militare di
Vienna. Si tien per certo ch'egli sia per partire domani stesso onde

Al Sua Emza. Rma.

Il signor Cardinal Antonelli

Pro-Secretario di Stato di S. S.

in un foglio

Monsig^o Nunzio Apr

Vienna

30 genn: 1850

Al S. Padre non è stata finora
presentata la lettera Di Monsig^o
Vescovo Di Krupf, Della quale
V. S. S. e A. fa accenzione nel
suo dispaccio contrassegnato col N.
266. allorchando ciò avvenne il
la S. S. si mostra disposta ad ac-
cettare la rinuncia sudd^{ta}. Vuole
però che non si differisca ad
asignare al Prelato dimittente
tutto quanto ~~gli spettava~~ affogno per suo
decente sostentamento.

Ha appreso poi con vero dispiacere
l'arresto Di Monsig^o Vescovo Di
Granwaraduno soprattutto ~~non~~
stanti i suoi processi al Principe. Ha
quindi ponga in opera tutta la
sua officina, affinché presto il
Vescovo sudd^{to} sia ridonato alla
sua libertà, come altresì non
affetti del reclamare contro questi
attentati alla Dignità Episcopale
senza prima ~~consultare~~ ^{consultare}
più della S. Sede. Un tal abuso
è divenuto oggi unai troppo frequen-
te, ed ogni tutta la Di. dei sudd^{ti}
cittadini.

La ringrazio per avermi posto al
giorno col suo disp^o guardando il
N. 265 della costituzione provvisoria
viale accordata all' Impero austriaco,
e con sensi

7. Antonelli pápai államtitkár Viale Prelà bécsi nunciushoz intézett 1850. január 30-i utasítása

8. Josef Othmar von Rauscher bécsi érsek (1853–1875), kardinális 1855-től

ismerje erejüket, gyengeségeiket. Rauscherről, aki – Milde bécsi érsek 1853. március 14-én bekövetkezett halála után – a seckauai püspökséget váltotta fel a bécsi érsekséggel, Viale azt tartotta, hogy alapos tudással rendelkező, nagyon tehetséges és a Szentszékhez ragaszkodó egyházfő.⁷³ Rauscher magáévá tette a Szűz Mária szeplőtlen fogantatásának elvét, elismerve, hogy mentes volt minden eredendő bűntől, viszont időszerűtlennek tartotta ennek a doktrinapontnak dogmává nyilvánítását. A bécsi érsek a leghatározottabban elhatárolta magát Günther professzor Rómában erőteljesen kárhóztatott elveitől, sőt egy terjedelmes munkát is készített annak bírálatairól.⁷⁴ Viale úgy látta, hogy Rauscher erőteljes támogatója a konkordátumnak, de a házassági jog vonatkozásában nem kíván szembefordulni a bécsi kormány megbizottaival és arra törekszik, hogy további engedményekre készítse a Szentszékét. Ami az egyházi delegáció másik tagját, Schwarzenberg kardinálist, a prágai érseket illeti róla Viale már korántsem a legjobb véleményt táplálta. Úgy látta, hogy karrierjét túlságosan fiatalon kezdte és nem maradt ideje felkészülésre, alapos tanulmányok folytatására. Günther követőjének tartotta és ezzel is magyarázta, hogy negatívan vélekedett a szeplőtlen fogantatás kérdésében. A házassági jog vonatkozásában Rauscher álláspontjához közel állt, de még inkább hajlott további engedmények felé. Ami az olműtzi érseket illeti, Schwarzenberg bíboros elsőfokú unokatestvérét, Viale jelentéktelen személynek tartotta, aki érdemben nem sokat szól bele az ügyekbe, de feltételezte, hogy a házassági jog kérdésében az előzőekkel hasonló álláspontot foglal el.⁷⁵

Ami pedig a római tárgyalásokat illeti, azokon jelentősebb előrehaladást nem lehetett észlelni, legfeljebb az eltérő álláspontok és érdekek kölcsönös megismerését, alaposabb elemzését tették lehetővé. A római tárgyalások végképp azt bizonyították, hogy a házassági ügyekben tanúsított merevebb egyházi álláspont akadálya lehet a konkordátum létrehozásának, és éppen ezért valamiféle kölcsönös kompromisszum elkerülhetetlen, ha előre kívánnak lépni. Mint az események további alakulásából is kiderül, a házassági ügyek bonyolult és ellentéteket rejtő

⁷³ Viale Antonellinek, Vienna, 1853. márc. 14. (ASV. ANV. 324/1067.); márc. 28. (Uo. 1076.).

⁷⁴ Anthon Günther bécsi egyetemi tanár filozófiai nézetei jelentős népszerűségnek örvendtek és számos követője akadt. Rauscher érsek Günther bíráló munkájában szigorúan az egyházi doktrinákhoz tartotta magát, bebizonyította, hogy a güntheri teoriák ellentétesek az egyház alapvető tanításaival. Rauscher két kötetre terjedő munkáját átadta Vialénak, aki azt Rómába továbbította. Megjegyezhető, hogy a kritikai írásban Günther professzor neve – személye iránti figyelmességből – nincs megemlítve, csak közismert elveit kárhóztatják. Viale Antonellinek, Vienna, 1854. márc. 10. (ASV. ANV. 325/1483.); Günther életéről és teóriájáról lásd: *P. Knoodt*: Anton Günther. Eine Biographie. I–II. Wien, 1881.; *E. Winter*: Die geistige Entwicklung. A. Günther und seine Schule. Paderborn, 1931.; *Th. Schäfer*: Die Erkenntnistheoretische Kontroverse Kleutgen-Günther. Paderborn, 1961.; *P. Wenzel*: Das wissenschaftliche Anliegen des Güntherianismus. Essen, 1961.; *L. Orban*: Theologia Güntheriana et Concilium Vaticanum. I–II. Romae, 1942–49.

⁷⁵ Viale Antonellinek, Vienna, 1854. aug. 6. (ASV. S.St. 1854. Rub. 247. fasc. 2. 1590/59493. Riservatissimo.); *Vö. C. Wolfsgruber*: Kardinal Schwarzenberg. I–III. Wien, 1906–1917.

problémáit a konkordátum kialakuló szövegéből egyszerűen kiiktatták, megelégedve bizonyos általános utalásokkal.⁷⁶ Nem kétséges, hogy némileg komplikáltabbá tette a konkordátumra vonatkozó tárgyalásokat a magyar egyház főpapjainak, elsősorban Scitovszky primásnak a magatartása is. Az utóbbi aggódva a magyar egyház történeti jogai és önállósága miatt, 1854 őszén személyesen indult Rómába, hogy álláspontját a legilletékesebbek előtt előadhassa. Ezen szándéka ugyanakkor egybe is esett azzal az 1854. november 16-i ünnepélyes aktussal, amikor a Vatikánban a bíborosok sorába iktatták. A római napok izgalmiból, pompájából és az új kardinálisra gyakorolt hatásáról sok mindent megtudhatunk Scitovszky primás naplójából, melynek egyes részletei az egykorú sajtóban is napvilágot láttak.⁷⁷ De a magyar egyházfő és a vele tartó kíséret tényleges és érdembeli munkálkodásáról Simor János – aki az 1850-es években az osztrák kultuszminisztériumban teljesített szolgálatot – számolt be bizalmas és részletes jelentéseiben, melyeket Thun gróf osztrák kultuszminiszternek küldött Rómából. Ezen érdemleges forrásértékkel rendelkező anyag csak a legújabb időkben publikálódott, gazdagítva ismereteinket a magyar egyházfők és a konkordátum viszonyáról.⁷⁸ Scitovszky római útja nem vonta maga után a magyar katolikus egyház főpapjainak körében jelentkező félelmek és aggodalmak megszűnését. Amit kétségtelenül még fokozott azon körülmény is, hogy éppen az 1855-ös évre áthúzódó és Bécsben folytatódó tárgyalások a lehető legbizalmasabb körben zajlottak le: Rauscher érsekre, Santucci kardinálisra, rendkívüli vatikáni küldöttre és Viale nunciusra korlátozódva. Az álláspontok aprólékos egyeztetése, a szövegezés nagy precizitást követelő munkája, a további teendők felmérése, a leírt szövegek és az abban nem szereplő problémák értelmezése, még igénybe vett több hónapot. A konkordátummal kapcsolatos végső tárgyalási szakasz csak tovább növelte a bizonytalanság érzését a magyar katolikus egyházi körökben, sok mindent feltételezve, ami viszont nagyobb részt alaptalannak bizonyult.⁷⁹

Ilyen körülmények között még inkább érthető, hogy amikor Bécsben már túljutottak a nehezen és tető alá hozták a rég várt egyezményt, Viale nuncius kötelességének tartotta, hogy személyesen keresse fel a magyar primást és tájékoztassa a tárgyalások részleteiről, mindent elkövetve annak érdekében, hogy a kedélyeket megnyugtassa, az alaptalan félelmeket eloszlassa. Magyarországi útjáról Antonellinek küldött jelentésében a nuncius rámutat arra, hogy a magyar

⁷⁶ Vö. *C. Wolfgruber*: Rauscher. I.m. 148. és köv. l.; *Hussarek*: Die Verhandlungen des Konkordats. I.m. 571. és köv. l.

⁷⁷ Vö. *Religio*. 1854. dec. 14. és köv. számok.; Az eredeti napló: Primási Levéltár, Esztergom. Scit. Cat. C.

⁷⁸ *Gábor Adriányi*: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Roma, 1963. 88. és köv. l.

⁷⁹ Santucci jelentései IX. Pius pápának küldetéséről, Palazzo Mariscotti, 1855. ápr. 25.; máj. 2. (ASV. ANV. 404.); Antonelli Vialénak, Roma, 1855. máj. 25. (Uo. 57816.); A Szent-szék végső álláspontját az a 182 pontból álló utasítás foglalta össze, melyet Antonelli 1855. június 12-i kelettel küldött Vialénak. (ASV. ANV. 338.), kitérve az összes kényes problematikusk kérdésre.

egyház vezetőiben felmerülő kétségek és aggodalmak legnagyobbbrészt alaptalanok és indokolatlanok. Megítélése szerint egy meglehetősen helytelen és elítélendő intrika is közrejátszott abban, hogy az események idevezettek. Scitovszky primást környezete tévesen informálta, sőt egyenesen olyan hamis híreket tolmácsoltak hozzá, melyek alkalmasnak látszottak arra, hogy megrontsák a birodalom katolikus elemeinek egységét és zavarólag hassanak közös érdekeik védelmére. Viale esztergomi látogatása során a leghatározottabban szembefordult azon Magyarországon elterjedt nézetekkel, melyek szerint „a konkordátum eszköz arra, hogy Magyarországot megfossszák minden privilégiumától és Ausztria rabjává tegyék”. Továbbá vitatta azon elterjedt híreket is, mintha meg akarnák szüntetni a magyar primási méltóságot és a bécsi érsekségnek különleges jogokat kívánnak juttatni a birodalom összes egyházmegyéi felett. Úgy látszik, hogy a nunciusnak nem lehetett könnyű dolga Esztergomban, mert a kiváltságaiért és primási címéért aggodalmaskodó magyar főpapot az említett hírek felettebb izgatták. Viszont a több órás beszélgetés után — a nuncius jelentése szerint — Scitovszky megnyugodni látszott és kifejezte egyetértését a konkordátummal kapcsolatban. Erőteljesen hatottak rá Viale érvei, aki teljes nyíltsággal kifejtette előtte, hogy a magyar katolikus egyháznak a történelmi alternatívák között végül is a viszonylag legelőnyösebb helyzetet a konkordátum biztosítja. Mert ha történetesen 1848–49-ben a forradalom győz, akkor ennek alighanem egyenes következménye lett volna a magyar egyház elszakadása, „mivel Kossuthnak és híveinek nem volt más céljuk, mint az, hogy Magyarországot leválasszák a katolikus egység központjától”. Ha viszont a régi dolgok folytatódtak volna tovább, ahogy az ügyek 1846–47-ben álltak, az esetben nem sok időbe telt volna és „az egyházat Magyarországon nemcsak megfosztották volna jogaitól és privilégiumaitól, hanem kifosztották volna minden tulajdonából”. Ezeknek a reális érveknek a hatása alatt a primás is kénytelen volt arra a belátásra jutni, hogy „az egyház Magyarországon nemcsak hogy nem vesztett a konkordátum által, de el lehet mondani, hogy sokat nyert vele”.⁸⁰ A konkordátum létrehozásával voltaképpen két tűz közé került magyar egyházfők, — kétségtelenül a legnagyobb meglepéssel és örömmel fogadták mindazokat a vitathatatlan előnyöket, melyek a megegyezésből a katolikus egyház előjogainak biztosítása szempontjából adódtak, de ugyanakkor egyéb irányú félelmeik nem csitultak el teljesen. Ha Vialenak igaza is volt abban, hogy Rauschernek Róma nem juttatott valamiféle birodalmi patriarchátusi előjogokat a konkordátum kapcsán, de a bécsi érsek ennek ellenére helyzeténél, kimagasló állásánál fogva potenciálisan és ténylegesen a birodalom katolikus egyházfői között a vezető szerepet töltötte be, legalábbis az uralkodó és a kormány így tekintett rá és Róma is a legtöbbet adott szavára. Mindezt a helyzeti előnyt a magyar egyház vezetője talán még szóltanul tudomásul is vette volna, amennyiben nem vonják kétségbe, nem vitatják az esztergomi érsekséggel együtt járó primási jogait. Márpedig vitatták, és maga Viale azon a nézeten volt — mint ezt Antonelli tudomására is hozta —, hogy Scitovszky ilyen értelmű igénye nem megalapo-

⁸⁰ Viale Antonellinek, Vienna, 1855. okt. 11. (ASV. ANV. 325/1887.).

zott. Hivatkozott itt különösképpen a kalocsai érsekre, aki a leghatározottabban azon az állásponton volt, hogy a kalocsai érsekség sohasem volt függőségben az esztergomi érsekségtől. Viszont az egri érsek e függőséget — mint kialakult gyakorlatot — nem vitatta.⁸¹ Viale különösképpen a zágrábi érsekség egyházi függetlensége mellett kardoskodott. Nem alaptalanul említette, hogy olyan erős az ellentét a magyarok és a horvátok között és a függetlenség érzése annyira egyértelmű a horvátok és a szlavónok között, hogy semmiképpen sem lenne helyes és elképzelhető, hogy a zágrábi érsekség fellebbezési ügyei esetleg Esztergomhoz kerüljenek. Egyébként Viale álláspontjából az derül ki, hogy a magyar primási jogkörrel kapcsolatos vita nem dőlt el és maga a nuncius — a sokirányú érdekek, a kényes probléma miatt is — azt javasolta, hogy a jelen körülmények között a Szentszéknek tartózkodnia kellene attól, hogy döntsön. Helyesnek vélte, ha bevárják a birodalom püspökeinek közeljövőben esedékes konferenciáját, hogy majd annak ismeretében alakítsák ki a végleges álláspontot.⁸²

Ami pedig az 1855. augusztus 18-án Bécsben aláírt, majd szeptember 4-én Rómában és szeptember 23-án Ischlben ratifikált konkordátum végleges szövegét illeti, az kétségtelenül a Szentszék jelentős győzelméről tanúskodott, a katolikus egyház hatalmának megerősödéséről az osztrák birodalomban. Félreérthetetlenül megerősítette az egyezmény a római katolikus vallás jogait, kiváltságait, biztosította a szabad érintkezést Rómával, úgyszintén a főpapság korlátoktól mentes kapcsolatait egyházmegyéjük papságával, továbbá az érsekek és püspökök egyházkormányzati szabadságát, beleértve a tartományi és egyházmegyei zsinatok összehívásának döntési jogát (I–IV. cikkely). A katolikus ifjúság oktatása terén az egyház jogait kiszélesítették és megerősítették, felhatalmazva a püspököket arra is, hogy a hitoktatáson túlmenően az oktatás egész szellemi irányába beleszólhassanak, gondosan őrködhessenek azon, hogy egyetlen tantárgynál se forduljon elő olyasmi, ami a katolikus hittel és erkölcsi tisztasággal ellenkező. A püspökök kellő felhatalmazást kaptak az oktatói kar kiválasztásában, biztosítékot arra nézve, hogy a katolikus jellegű iskolákban csak katolikus tanárokat, tanítókat fognak alkalmazni, továbbá a püspökök széles körű jogokat kaptak a népiskolák ellenőrzésére is (V–VIII. cikkely). Ezen túlmenően felhatalmazást nyertek a püspökök arra, hogy híveiket visszatartsák „a vallásra és erkölcsiségre” káros könyvek olvasásától és a kormány is kötelezettséget vállalt, hogy az ilyen jellegű könyvek birodalmi terjesztését gátolni fogja. Kiterjesztették, illetve megerősítették széles hatáskörben az egyházi bíróságokat. Kimondták, hogy a püspököknek jogukban áll az egyházi rendhez tartozó elégedetlen elemeket az egyházi törvényeknek megfelelően megbüntetni, beleértve elzárásukat, felügyelet alá helyezésüket is (IX–XI. cikkely). Megegyezés jött létre az egyházi személyeknek a világi bíróság elé tartozó ügyeiről (XII–XIV. cikkely). Az egyház állami biztosítékokat kapott működésének védelméhez. Körültekintő intézke-

⁸¹ Viale Antonellinek, Vienna, 1855. jan. 27. (ASV. ANV. 325/1732.); Scitovszky a primási jogok védelmében IX. Pius pápához feliratot intézett: Esztergom, 1855. jul. 7. (*Török: Magyarország primása*. I.m. 265–272. l.).

⁸² Viale Antonellinek, Vienna, 1855. okt. 3. (ASV. ANV. 325/1883.).

dések rendezték az egyházmegyék szervezésének, a püspökök választásának problémáit, az érsekek és püspökök végrendelkezési jogát (XV–XXI. cikkely). Kellőképpen körülhatárolták a pápa és a császár jogait az egyházi vezető tisztségviselők kinevezése körül, tisztázva a kegyúri jogok értelmezését (XXII–XXVII. cikkely). Figyelemmel voltak a katolikus egyház vagyoni állapotára, javainak kezelésére, kimondva, hogy azok a javak, melyekből a vallás- és tanulmányi alap áll, eredetükénél fogva az egyház tulajdonát képezik és az egyház nevében fognak kezelgetni, továbbá, hogy a megüresedett püspökségek jövedelmét a vallásalapra ruhazzák (XXVIII–XXXII. cikkely). Végezetül bekerült az egyezménybe az elvesztett egyházi tized után biztosítandó kártalanítás ügye is. Kimondották továbbá, hogy az egyházi személyeket és dolgokat illetően, amennyiben ezen egyezményben nem intézkedtek róla, az egyházi elvek az irányadók, és viszont az osztrák birodalom minden olyan előző törvénye, mely a konkordátummal ellenkeznék, megszűntnek tekintendő (XXXIII–XXXV. cikkely). Az utolsó XXXVI. cikkely pedig a szerződés érvénybelépésének formai előírásait taglalja.⁸³

Kétségtelen tény, hogy a konkordátum legszembetűnőbb pontjai a katolikus egyház hatalmának kiterjedését dokumentálják, annak látszatát keltik, mintha az osztrák császárság egyoldalú kapitulációt hajtott volna végre Róma előtt. De ha figyelembe vesszük a Szentszék eredeti igényeit, szándékait és egybevetjük az elért eredménnyel, a végső kép mégsem annyira kedvező Róma számára, mint ahogy azt első pillanatra feltételezhetnénk. Már magának a konkordátumnak a szövegezéséből is nyomon követhető a kormánynak azon szándéka, hogy biztosítani kívánja az állam jogait, nem kíván lemondani ellenőrzési hatalmáról a katolikus egyház felett sem. Ha a jozefinizmus lejáratott és túlhaladott rendszerét és módszereit el is vetették Bécsben, de ebből még korántsem következett, hogy a központosított, abszolutista kormányrendszer nem gondoskodott volna megfelelően a maga védelméről, a kellő biztosítékokról a katolikus egyháznak számára már esetleg alkalmatlan túlkapásaival szemben. Az 1855. november 5-én kelt császári pátens, mely törvényerőre emelte a konkordátumot, arról tanúskodik, hogy mindezen természetű előrelátás korántsem hiányzott.⁸⁴ Ennek néhány részlete, bizonyítéka már azért sem lehet közömbös, mert nemcsak az egykorú, de a későbbi konkordátumot érintő bírálat is hajlamos bizonyos nagyvonalúságra, eltekintve az egyezmény belső ellentmondásaitól, az egyház jogait nemcsak kiterjesztő, de egyben korlátozó tendenciájától is.

Így a szóban forgó rendelet bevezető részének I. pontja értelmében a katolikus iskolaügynek a konkordátum szellemében történő rendezése megfelelő előkészítést, alapos és körültekintő munkát kíván, melynek megvalósulásáig „a fennálló rendeletek szerint kell eljárni”. Mindebből egészen félreérthetetlenül következett, hogy a kultuszminisztérium nem biztosított automatikusan szabad kezét az egyháznak a konkordátum megkötése után. Egy nagyon is nehézkes és korántsem egyértelműen klerikálisnak mondható bürokratikus apparátus közbejötté-

⁸³ Vö. *Mercati*: Raccolta di Concordati. I.m. I. 821–830. I.

⁸⁴ Vö. *Fessler*: Studien. I.m. 193. és köv. I.

vel indulhatott csak meg a végrehajtás. Mindennek gyakorlati következményei így nem keltettek különösebb lelkesítő hatást a katolikus egyházi körökben.

Az annyira kényes és vitatott házassági ügyekre nézve a konkordátum csak általánosságban utal, annak X. cikkelyében, kimondva, hogy házassági ügyekben ugyan az egyházi bíróság illetékes, de annak polgári vonatkozásai a világi bírósághoz tartoznak. A konkordátumot életbe léptető november 5-i pápens II. pontja úgy intézkedett, hogy mindaddig, amíg a házassági ügyekre nézve közzé nem teszik az új kormányrendeleteket, „a főnálló törvények a katolikus alattvalók házasságára nézve hatályban maradnak”, és a bíróságok azok szerint tartoznak ítélezni. Vagyis a konkordátum megkötése e felettébb sokat vitatott kérdésben sem hozott automatikus változást és egyértelmű, azonnali előnyöket a katolikus egyház számára. Csak egy évvel később, 1856. október 8-án jelent meg az a császári nyílt parancs, mely rendezte a katolikusok házassági ügyeit, 1857. január 1-től terjedő hatállyal. Eltekintve e törvényerejű rendelet részletezésétől, arra szükséges utalnunk, hogy a Szentszék által annyira óhajtott változások, csak korlátozott mértékben jutottak érvényre. Róma ugyanis kezdettől fogva az osztrák polgári házassági törvények gyökeres megváltoztatását szorgalmazta, mindannak eltörlését kívánva, ami ellenkezik a kanonikus előírásokkal. Elsősorban az osztrák házassági jogban szereplő házassági akadályok kiiktatását kívánta, melyeket az egyház bontó akadályul nem tekintett. Így többek között utalhatunk az osztrák polgári törvénykönyv 49. §-ára a kiskorúsággal kapcsolatban, az 54. §-ra a katonai személyek házasságával összefüggésben, a 67. §-ra a házasságtörési bűnnel kapcsolatosan és egyebekre, melyek a régebbi házassági jog keretében érvényesültek. A katolikusokra vonatkozó új házassági törvény 3. §-a ugyan kimondja, hogy katolikusoknak házasságra lépnie mindazon szabályok megtartásával szükséges, melyeket az egyházi jog a házasság érvényessége iránt felállít, és elismeri az egyházi bíróságok illetékességét is a jelen törvényhez csatolt utasításokkal összhangban, de ennek ellenére a régebbi polgári házassági törvényben szereplő tiltó akadályokat továbbra is érvényben hagyja. Így a 4. §. szól a kiskorúsággal kapcsolatos akadályról, a 10. §. a katonai személyek házasságára vonatkozó tiltó rendelkezésekről, a 13. §. intézkedik a házasságtörési bűnnel kapcsolatos akadályokról, a 14. §. szól a házasságnak előzetes kihirdetési kötelezettségéről. Mindebből világosan kiderül, hogy Bécsben kitartottak eredeti elképzeléseik mellett, Róma pedig belenyugodott egy számára félmegoldást teremtő helyzetbe. A Szentszék ugyan az új osztrák házassági törvény tiltó akadályainak érvényességét továbbra sem ismerte el, viszont arra az álláspontra helyezkedett, hogy a hívők magatartását polgári törvények és egyházi törvények szerint is lehet elbírálni. Így az a hívő, aki nem tenne eleget az új házassági törvény rendelkezéseinek, kitenné ugyan magát a polgári törvényből fakadó büntetésnek, de házassága ennek ellenére egyházjogilag még érvényesnek tekintendő. A mindebből fakadó kétértelműség szükségképpen a problémák sorát vonta maga után, ami egyéb nehézségekkel is párosult a veyes házasságok esetében.⁸⁵

⁸⁵ Vö. 1856. október 8-án kelt nyílt parancs. (Reich-Gesetz- und Regierungsblatt. 1856.

A konkordátum rendelkezései közül az állam jogait számos részlet védelmezte. Így gondolhatunk az egyházmegyék alakítására, határainak változására, az egyházi méltóságokba történő kinevezésekre, az ezekkel járó jövedelmek élvezetére vonatkozó cikkelyekre, valamint az uralkodó előtti hűségeskü letételének kötelezettségére (XVIII–XX. cikkely). Ebből a szempontból további figyelmet érdemel a konkordátumnak a vallás- és tanulmányi alappal foglalkozó XXXI. cikkelye. Ebből ugyanis az derül ki, hogy ezen alapok megfelelő felhasználását a Szentszékkel kötendő további egyezménytől teszik függővé.

Mindennek figyelembevételével állítható, hogy a kormány voltaképpen számos kulcskérdést a konkordátum keretében gyakorlatilag nem rendezett, és a szabad kezet fenntartotta a maga számára. Így külön rendelkezések szabályozták végül is a közoktatás, a házassági ügyek, a vallás- és tanulmányi alap felhasználásának problémáit, mindig is kellőképpen érvényt szerezve az osztrák kormány szándékainak, legalapvetőbb érdekeinek. A konkordátumban ugyan érintett, de bővebb kifejtést és értelmezést kívánó kérdések, az egyezménnyel ugyan összefüggésben, de mégis különálló aktusokként nyertek elintézészt. Ezek sorába tartozott többek között IX. Pius pápa levele az osztrák főpapokhoz 1855. november 5-én, továbbá Rauscher érsek 1855. november 15-i pásztorlevele.⁸⁶ A konkordátum aláírásával egyidejűleg, tehát 1855. augusztus 18-án Rauscher érseknek Viale nunciushoz intézett levelei és az azokra adott válaszok, melyeket csak 1856 márciusában hoztak nyilvánosságra – további magyarázatul szolgáltak az egyezményhez.⁸⁷ Külön titkos megállapodás intézkedett a konkordátum nyilvánosságra hozatalával kapcsolatban és a XIV. cikkely értelmezéséről, a világi bíróságoknak egyházi személyekre vonatkozó illetékességéről.⁸⁸ Mindebből elég határozottan kiderül, hogy önmagában a konkordátum nyilvánosságra hozott szövege – ha számos problémára vonatkozóan eligazításul is szolgálhat –, de önmagában koránt sem elégséges a Szentszék és az osztrák kormány között létrejött megállapodások egész folyamatának, komplex rendszerének értékeléséhez. Ehhez csatlakoztak még azok a sorozatos kitüntetések, ünnepélyes aktusok, melyek a konkordátum megkötését követték és jócskán át is húzódtak az 1856-os esztendőbe.⁸⁹

okt. 17. XLVI/185. sz.); Magyarországon a vegyes házasságokra vonatkozóan továbbra is az 1844. 3. tc. maradt érvényben.; A konkordátum és a felsőoktatási rendszer összefüggéséhez lásd: *Sashegyi Oszkár*: Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849–1867. Budapest, 1974.

⁸⁶ *Fessler*: Concordat. I.m. 227. és köv. l.; Religio. 1856. ápr. 2.

⁸⁷ *Mercati*: Raccolta di Concordati. I.m. 1. 830–844. l.; Religio. 1856. márc. 8.; Pesti Napló. 1856. március 19.; Vö. Archiv für kath. Kirchenrecht. XIV. (1865). 92. és köv. l.; XVIII. (1867) 453. l.

⁸⁸ ASV. ANV. 339.; Vö. *Mercati*: Raccolta di Concordati. I.m. I. 829. l.

⁸⁹ Az osztrák kormány tajai közül Buol külügyminiszter, Thun gróf kultuszminiszter, Bach báró belügyminiszter IX. Pius pápától a Piano rend különböző fokozatait kapták. Viale Antonellinek, Vienna, 1855. dec. 10. (ASV. S.St. 1857. Rub. 247. fasc. 1. 18107/71689.); További kitüntetéséről Viale Antonellinek, Vienna, 1855. dec. 13. (Uo. 18112/71915.).

A bécsi nuncius sokoldalú tevékenységének ugyan sarkalatos részét képezte a konkordátum létrehozása, de működése korántsem korlátozódott erre. Annál inkább nem, mert jelentős nemzetközi események kerültek előtérbe, melyek Ausztria érdekeit közvetlenül érintették. Az 1853 őszi kirobbanó orosz–török háborúba 1854 márciusában Anglia és Franciaország is bekapcsolódott és ezzel kezdetét vette az 1855 végéig elhúzódó krími háború. Ebben az Egyházi Állam, ha közvetlenül nem is volt érdekelt, de mégis lényeges érdekei fűződtek a keleti kérdés alakulásához, a háború végső kimeneteléhez. A szövetséges hatalmak háborúja ugyanis a keleti ortodoxia legfőbb patrónusának, a cári hatalomnak visszaszorításáért folyt, ami Róma számára sem lehetett közömbös.⁹⁰ Az egyetemes katolikus érdekek szempontjából a Szentszék természetesen nem nézte jó szemmel a keleti ortodox egyházak védelmezőjének szerepében fellépő Oroszországot. Azok a viták, melyek az 50-es évek elején a török birodalomhoz tartozó jeruzsálemi Szentsír körül fellobbantak, az ezzel kapcsolatos cári igények jelentkezése, a török birodalomban élő ortodox keresztény alattvalók feletti védnökségre vonatkozó oroszországi törekvések, visszatetszést szültek Rómában. Nem vették jó néven Konstantin orosz nagyherceg keleti utazási tervét 1852-ben, esetleges jeruzsálemi látogatásának megvalósítását, mert, mint a nuncius megjegyezte: „Világos, hogy egy ilyen utazás, amennyiben megvalósul, nem kedvez a katolikus érdekeknek ezen országokban”.⁹¹ Ebből a szempontból tehát Rómában a török status quo fenntartásával szimpatizáltak. A Szentszék érdeklődésének további tárgyát az oroszországi római katolikusok helyzete képezte. E terület ugyan a bécsi nuncius illetékességi körébe tartozott, azonban gyakorlatilag kevés lehetősége nyílt arra, hogy beleszóljon az ezen a területen levő katolikus egyházak ügyeibe. I. Miklós cár nem tűrt semmiféle ilyen természetű kapcsolatot. Az állami hatóságok mindent elkövettek annak érdekében, hogy korlátozzák a római katolikus egyházak működését, híveiket minél nagyobb számban az ortodox egyház keretébe tereljék. Ez ellen ugyan Róma több esetben felemelte a szavát, Viale nuncius 1850-ben személyesen adott át egy tiltakozó memorandumot Nesselrode orosz külügyminiszternek – a szükséges orvoslás következménye nélkül. Amit kétségtelenül bizonyított azon körülmény is, hogy 1855-ben az Oroszországhoz tartozó „lengyel királyság” kilenc katolikus egyházmegyéje közül, csak egy, a lublini rendelkezett püspökkel. A chelmi egyházmegyéből – ahol a püspökség szintén nem volt betöltve – különösen aggasztó hírek érkeztek az ortodoxia befolyásának növekedéséről, térítő akcióiról. Ugyanezen időben a bécsi nunciusnak azon kísérlete, hogy a Szűz Mária szeplőtlen fogantatását kinyilvánító pápai bullát az orosz területeken levő katolikus egyházakkal is kihirdettesse, kudarcba fulladt. A zsitomiri és a varsói egyházmegyéből – ahová sikerült a pápai bullát

⁹⁰ Vö. *H. Friedjung*: Der Krimkrieg und die österreichische Politik. Stuttgart, 1911.; *G. Klapka*: Der Krieg im Orient in den Jahren 1853 und 1854 bis Ende Juli 1855. Genf, 1855.; *V. J. Puryear*: England, Russia and the Straits Question 1844–1856. Berkeley, 1931.; *H. W. V. Temperley*: England and the Near East. I. The Crimea. London, 1936.; *A. J. Barker*: The War against Russia 1854–1856. New York, 1971.

⁹¹ Viale Antonellinek, Vienna, 1852. márc. 5. (ASV. ANV. 324/728.).

eljuttatni – teljesen negatív válasz érkezett, közölve, hogy cári engedély nélkül semmihez sem kezdhetnek – annak elnyerésére viszont nincs kilátás.⁹² Ilyen körülmények között Viale ismételten kísérletet tett I. Miklós cár halálát követően és II. Sándor cár trónraléptekor, hogy a megromlott kapcsolatokon javítson. 1855 májusában a bécsi orosz követvel folytatott tárgyalásai ugyan udvarias légkörben folytak le, de a nuncius kevés reményt látott a helyzet jobbra fordulására. Mint közölte Antonelli államtitkárral, a problémák rendezéséhez Sándor cár feltételezett jóindulata a katolikus alattvalók iránt önmagában nem elégséges. Ugyanis Konstantin nagyherceg, a régi orosz párt feje, határozott ellensége a római katolikus egyháznak és a krími háború folytatásával az ortodoxok fanatizmusát fokozni kívánja. A kölcsönös bizalmatlanságot Potoczki grófnak, a cár küldöttjének 1855 tavaszi római látogatása sem oldotta fel – ámbár a megbízott IX. Piusról kedvező jelentést küldött.⁹³

A Szentszék politikáját egyidejűleg a keleti ügyek vonatkozásában más tényezők is befolyásolták. Ugyan a cárizmus előretörését nem látták szívesen, viszont az sem állt érdekükben, hogy a forradalmak leverése után, 1849-ben kialakult európai hatalmi egyensúly az orosz birodalom érdemleges gyengülésével felboruljon. Ebből a szempontból Ausztria kulcsszerepet töltött be, ugyanis esetleges csatlakozása bármelyik hadviselő félhez döntő következményekkel járhatott. Ez a kérdés felettébb érdekelté Rómát, és éppen ezért a bécsi nuncius közlése 1853. június 21-én arról, hogy „Ausztria pillanatnyilag semleges lesz”, megnyugtatólag hatott, de korántsem bizonytalanságoztól mentesen. Az osztrák semlegesség ugyanis Oroszország további lépéseitől függött.⁹⁴ Mint Viale közölte, Ferenc József császár elismerést és igaz barátságot érez Miklós cár iránt és az Oroszország elleni fegyveres harcban való részvételt nem támogatja – feltéve, ha a cári hatalom túlzott előretörése ezt ki nem kényszerítené. Az udvarhú arisztokrácia köréből a nuncius olyan véleményeket hallott, hogy Miklós cár akkor cselekedne helyesen, ha nem lépne túl Moldva és Havasalföld megszállásán és a törökkel szemben a kedvezőnek tűnő védelemre rendezkedne be. A nuncius szerint is „Ez mindenesetre a legbölcsebb dolog lenne, de éppen ezért azt kell hinni, hogy a cár nem így fog eljárni” – ami viszont Ausztriát könnyen kilendítheti semleges állásából. Viale megítélése alapján az orosz uralom a román fejedelemségekben „kifejezett ellentétben van az osztrák birodalom legalapvetőbb érdekeivel”, mert a cári befolyás fokozódása az osztrák birodalommal határos területeken és kiterjesztése a török uralom alatt élő 11 millió szlávra, „lehetővé tenné Oroszország számára, hogy ugyanilyen befolyással legyen Ausztria szikizmatikus alattvalóira is”.⁹⁵

Végül is 1854 nyara megérlelte a döntést Ausztria számára. Kellő előkészületek után az orosz csapatok elhagyták a román fejedelemségek területét és helyük-

⁹² Viale Antonellinek, Vienna, 1855. máj. 24. (ASV. ANV. 325/1839.).

⁹³ Viale Antonellinek, Vienna, 1855. máj. 19. (Uo. 1836.).

⁹⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1853. jún. 21. (Uo. 324/1152.).

⁹⁵ Viale Antonellinek, Vienna, 1854. febr. 23. (ASV. S.St. 1854. Rub. 242. fasc. 4. 1473/54567.); márc. 15. (Uo. 1489/55188. Riservato.).

be osztrák csapatok vonultak. A katonai akció ellenére Ausztria semleges maradt, funkciója csak a szóban forgó terület ideiglenes megszállására vonatkozott. Oroszország számára viszont e lépés előnyökkel is járt, miután megakadályozta a szövetségeket abban, hogy a Balkán félsziget felől frontot létesítsenek ellene és így erejét a Krími félszigetre összpontosíthatta. Az események illetően alakulása Róma szempontjából is kedvezőnek tűnt és eleve gátat szabott minden olyan következménynek, mely a levert forradalmi erők újabb komoly mozgolódását vonhatta volna maga után.⁹⁶ Különösebben nem aggodalmaskodtak Rómában amiatt sem, hogy Piemont 1855-ben a szövetséges hatalmak oldalán beléphet a krími háborúba. Úgy látták, hogy a szardíniai királyság lekötöttsége a háborúban, csökkentti annak itáliai ambícióit. A La Marmora vezette piemonti expedíciós sereg távozása a háború színterére értesüléseik szerint nem gyengítette meg annyira Piemont katonai erejét, hogy egy esetleges belső forradalmi mozgalmat ne lett volna képes határozottan megfékezni.⁹⁷ A Szentészék viszont továbbra is kitartott a semlegesség mellett, — ámbár mentesen mindenfajta túlzott oroszellenességtől. Odesszában a krími háború évei alatt továbbra is működött a szentszéki konzulátus és nem szakadtak meg az Oroszországhoz fűződő kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatai sem.⁹⁸ Feltehetően nem éppen indokolatlanul az angol és a francia kormány szükségesnek vélte a pápai kormányt figyelmeztetni a semlegesség szigorú betartására és kérni arra, hogy az Egyházi Állam kikötőibe ne fogadjanak be orosz zászló alatt hajózó „kalózhajókat”, ne lássák el azokat sem fegyverrel, sem élelmiszerral.⁹⁹ Ausztria is tudomására adta Rómának, hogy a semlegesség nem egyeztethető össze fegyverszállítással, bármely háborús fél számára és éppen ezért kérte annak tudomásulvételét, hogy az osztrák birodalmon keresztül effajta akciók lebonyolítása szigorúan tiltott.¹⁰⁰ Róma számára a krími háborút lezáró, 1856 februárjában Párizsban összeült konferencia nem hozott hasznot, sőt miután Piemont, háborús részvételének elismerésképpen az előtérbe került — az Egyházi Állam kifejezett presztízsvesztéséget szenvedett és elszigeteltsége növekedett, ami párosult a jövő bizonytalan kilátásaival.¹⁰¹

⁹⁶ Vö. *H. Friedjung*: Österreich von 1848 bis 1860. I.m. II/1. 229. és köv. l.; *I. J. Nistor*: Corespondența lui Coronini diu Principate. Cernăuți, 1938.; *A. Wimpffen Gr.*: Erinnerungen aus der Walachei während der Besetzung durch die österreichischen Truppen in den Jahre 1854—1856. Wien, 1878.

⁹⁷ Viale Antonellinek, Vienna, 1855. jan. 13. (ASV. S.St. 1855. Rub. 242. fasc. 1. 1729/63107.); Antonelli jegyzéke, Roma, 1855. márc. 26. (ASV. S.St. 1855. Rub. 242. fasc. 3. 64731.); Vö. *C. Manfredi*: La spedizione di Crimea nel 1855—56. Voghera-Roma, 1896.; *F. Valsecchi*: Il Risorgimento e l'Europa. L'alleanza di Crimea. Milano, 1948.; *Le relazioni diplomatiche tra la Gran Bretagna ed il Regno di Sardegna dal 1852 al 1856. Il carteggio di Sir James Hudson. A cura di Frederico Curato. I—II. Torino, 1956.*

⁹⁸ Consolato Generale Pontificio in Odessa. (ASV. S.St. 1854. Rub. 242. fasc. 3.; 5.).

⁹⁹ Antonelli Franciaország szentszéki nagykövetének, Roma, 1854. máj. 1. (ASV. S.St. 1854. Rub. 242. fasc. 5. 56074.).

¹⁰⁰ Antonelli a pénzügyminiszterhelyetteshez, Roma, 1854. szept. 9. (ASV. S.St. 1854. Rub. 242. fasc. 5. 59673.).

¹⁰¹ Vö. *U. Marcelli*: La questione d'Oriente e la questione italiana al Congresso di Parigi. (Atti del XXXV. Congresso di Storia del Risorgimento Italiano. Roma, 1959.).

A Szentszék álláspontjának alakulása a keleti ortodoxiával kapcsolatban egyidejűleg más irányban is nyomon követhető. Gondolunk itt elsősorban magán az osztrák birodalmon belül a római katolikusok és a szkizmatikusok viszonyának alakulására. Viale nuncius messzemenő gondot fordított arra, hogy párhuzamosan az osztrák kormány összbirodalmi érdekeinek figyelembevételével, mindent elkövessen a Szentszékhez hű egyházak támogatására, erejének kiszélesítésére, különösen azokon a területeken, ahol a keleti ortodoxia erős bázisokkal rendelkezett. Mindezeket a lépéseket a magyar egyházi körökben ugyan helysélssel, de nem fenntartások nélkül fogadták, főleg az esetben, ha egyházszerkezeti problémákat is érintettek. Márpedig ez utóbbiak elkerülhetetlen velejárói voltak a kalocsai érsekséghez tartozó területeken, Erdélyben és a Délvidéken, a katolikus egyházak erősítésének. Ennek jegyében került sor az önálló fogarasi görög katolikus érsekség megalapítására, — amelyről szóló pápai bulla 1853 decemberében adatott ki.¹⁰² Kétségtelen, hogy a jelen esetben is — hasonlóképpen a zágrábi érsekség létrehozásához — korántsem csupán egyházi szempontok érvényesítéséről volt szó. Nem kevésbé arról is, hogy az osztrák kormány ily módon is honorálni kívánta az erdélyi románok 1848–49-es magatartását, kivonva őket a magyar vezetés alatt álló egyházi tartomány alól. De az új érsekség létrehozását Viale elsősorban a keleti ortodoxia visszaszorítása szempontjából tartotta lényegesnek, olyan alapnak, melyre támaszkodva a magyar erdélyi románok minél nagyobb számban a Rómához hű unionistákhoz csatlakoztathassanak. Elképzeléseinek nyomtatékot adva a nuncius 1855. október 18-án személyesen indult Erdélybe, hogy az új érsek ünnepélyes beiktatását elvégezze, a keleti rítusú katolikusokat megerősítse „a Szentszék iránti ragaszkodásukban”. Tette mindezt annak reményében, hogy „a Szentatya műve, az ottani egyházi tartomány felállításával bőséges gyümölcsöt hoz áldásban és az Úr felhasználja ezen eszközt arra, hogy sok lelket visszavezessen a katolikus egységhez”.¹⁰³

A tapasztalatok, melyeket a nuncius erdélyi és bánági útja során szerzett, megdöbbenőnek tűnnek. Nem kívánta a Szentszék előtt szépiteni a való helyzetet és előadta a láttottakat a maguk komor valóságában. Figyelme egyaránt kiterjedt a görög katolikus és a görög keleti román lakosság helyzetére. Megállapította, hogy mindaddig, amíg a régi magyar alkotmány érvényben volt, a románok semmiféle politikai jogokkal nem rendelkeztek, a jobbágsághoz tartoztak, uraik elnyomása alatt éltek, megalázó helyzetben és nyomorban. Nem vonja kétségbe, hogy a román nemzet idővel felvirágozhat, de ennek feltételét abban látja, hogy kivonják „az apátiának és közönyösségnek azon állapotából, melyben van”. Meglátása szerint a román lakosság életerős fajtaból való, szinte az olaszokra emlékeztet, vannak jó tulajdonságai, de „ha valamilyen szenvedély felizgatja, könnyen barbár módra viselkedik”. Életkörülményeiről azt említi, hogy „a román parasztság igénytelen, a kukoricakása és egy kis disznóhús képezi fő táplálékát”,

¹⁰² Vö. *Török*: Magyarország primása. I.m. 261. és köv. l.

¹⁰³ Viale Antonellinek, Vienna, 1855. okt. 18. (ASV. S.St. 1855. Rub. 247. 1894/70347.); nov. 9. (Uo. 1896/70812.).

„a nyomor a lakosság normális állapota”. A néptömegek sajnálatos elmaradottságán és civilizálatlanságán túlmenően a nuncius említést tesz a városi román elemekről, akik között találkozott művelt polgárokkal, az unionisták és az ortodoxia köréből egyaránt. A román klérus állapotát messzemenően aggasztónak jelezte. Papjaik csekély jövedelmük következtében ugyanúgy művelik a földet és legeltetik az állatokat, mint a parasztok, hogy „családjaik éhen ne haljanak”. Képzettségüket alacsony színvonalúnak találja, akik teológiát nem is végeztek, a latin nyelvet nem ismerik, csak a románt. Az unionistákat a szkizmatikusokkal összevetve a nuncius úgy találta, hogy az előbbieket sokkal képzetebbek és önzetlenebbek. Az utóbbiakban szerinte „kielégíthetetlen pénzéhség uralkodik. A valósi üzérkedés megengedett rendszer náluk. A püspökök igen drágán árulják a javadalmakat.” Ennek következtében végül a hívőket is nagyobb teher sújtja, akik éppen ezért hajlandóságot mutatnak arra, hogy kivonják magukat az effajta nyomás alól.¹⁰⁴

Az unió iránt megnyilvánuló érdeklődés jelentős emeltyűjét képezte a románok és a szerbek ellentéte. Ugyanis a román ortodoxia a karlócai szerb pátriárka egyházfősége alatt állt – ez időben a közismert Rajačić –, aki a nuncius véleménye szerint: a püspökségekre, fődiakónusi és diakónushelyettesi méltóságokra, valamint egyéb jövedelmezőbb javadalmakra „szláv nyelvű és nemzetiségű papokat” nevezett ki. Ellentéteik továbbá nem kis mértékben fakadtak a közöttük meglévő társadalmi, vagyoni különbségekből, lévén, hogy a szerb lakosság életviszonyai kedvezőbbek voltak, jobban éltek. Így egészen természetesnek tűnt, hogy a szerb ortodoxia nyomását kivédeni igyekvő románok körében az unionista érzelmek megerősödtek. Ennek a tendenciának fokozását kívánta szolgálni többek között a fogarasi érsekség létrehozása is. De a nuncius megítélése szerint az ortodoxia elleni harc legdöntőbb feltétele, hogy megfelelően dotálják az unionista egyházközségeket, amit egyébként a konkordátum is kilátásba helyez. Amennyiben egyszerre nem oldhatók meg a problémák, úgy Viale a fokozatosság rendszerének alkalmazását javasolja, vagyis az anyagi lehetőségek szerint, fokról fokra minél több görög katolikus plébánia anyagi dotálását oldják meg. Lényeges kérdésnek tartotta a nuncius a papi szemináriumok alapításának elősegítését, általában a papnevelés színvonalának emelését. Javasolta a Szentszéknek, hogy megfelelő ajándékokkal segítse az új fogarasi román görög katolikus érsekséget – célozva az egyházi kultusszal összefüggő tárgyak küldésére, mert a keleti rítusú szertartás megköveteli a külső pompa fokozását. Emlékeztetett arra, hogy 1849 után az orosz kormány sok szent öltözéket küldött ezen vidék szkizmatikus egyháza számára, „csupán azon szándékból, hogy kiterjessze befolyását az itteni népekre”. Éppen ezért fontosnak tartja – már ennek ellensúlyozására is, hogy a Szentszék is tegye meg a magáét.¹⁰⁵

A nuncius küldetése során két olyan ellenfélre bukkan, akiknek befolyását korántsem látta szívesen, akik leginkább keresztezhatték törekvéseit: Şaguna

¹⁰⁴ Viale Antonellinek, Vienna, 1855. nov. 22. (ASV. ANV. 325/1900.); nov. 28. (Uo^{*} 18101.); dec. 10. (Uo. 18108.).

¹⁰⁵ Uo.

román püspök, Rajačić szerb patriarcha — mindketten a keleti ortodoxia legtekintélyesebb és tagadhatatlanul Bécs szemében is legkedvesebb vezetői. Anna ellenére, hogy e két közismerten Habsburg-párti ortodox egyházfő korántsem állt egymással baráti viszonyban, sőt ellenségeskedéseik az illetékeseknek időnként komoly gondot is okoztak, mégis a Vatikán hivatalos képviselőjével szemben egységesen léptek fel, legalábbis az unionista törekvések elhárítására. Az adott pillanatban Viale számára a jelentősebb veszélyt Şaguna jelentette, aki bécsi pártfogói segítségével egy önálló erdélyi görögkeleti érsekség létrehozását szorgalmazta. Ennek megvalósulása esetén viszont az új fogarasi román érsekség vonzóhatása jelentősen csökkent volna, a szkizmatikusok pedig kiterjeszthették volna befolyásukat. Így Viale nuncius minden lehető elkövetett Şaguna terveinek meggátolására. Illetékes politikai vezetők előtt rámutatott e törekvések veszélyeire, amennyiben az erdélyi, bánági, bukovinai ortodox románok egyházi egyesítését tenné lehetővé, ami megítélése szerint „teljesen ellentétben áll, nemcsak a katolikus egyház érdekeivel, de az orosz monarchia érdekeivel is”. Egyébként Viale elítélte Şaguna egyházi karrierizmusát — addigi sikereit erőteljes ambícióinak, intrikusságának, vagyonosságának tudta be —, az utóbbiról megjegyezve, hogy „részben vallási üzérkedések révén” szerezte.¹⁰⁶ A jelen körülmények között Şaguna terveit a kormány nem méltányolta kellőképpen, habár személy szerint különleges elbánásban, kedvezményekben részesítette. Ennek következtében a fogarasi érsekség még hosszabb időn keresztül az egyedüli román érsekség maradt Erdélyben. Egyházigazgatásilag alája tartoztak a lugosi, nagyvárad, szamosújvári görög katolikus püspökségek. Az új fogarasi érsek Sterka Sulcz Sándor, valamint a tapasztalt görög katolikus nagyvárad püspök, Erdélyi Vazul állt most már az élére annak az offenzívának, mely az unionisták befolyásának kiterjesztése érdekében római áldással meghirdettetett. Gyakorlatilag azonban az új egyházzervezet megerősítése, a súlyos belső gondok és bajok annyira lekötötték az egyházi vezetők figyelmét, hogy másra egyelőre aligha gondolhattak.¹⁰⁷

A rendkívül tevékeny Viale nuncius utolsó jelentős nyilvános szereplése az 1856 áprilisában Bécsben megnyílt birodalmi püspöki konferencia volt, ahol az osztrák császárság 68 főpapja gyűlt össze — köztük harmincan a magyar katolikus egyház képviselőiben —, hogy megvitassák mindazokat a teendőket, melyek a konkordátum létrehozása után, annak végrehajtása kapcsán adódtak.¹⁰⁸ A június második feléig elhúzódo tárgyalásokat Viale még nyomon kísérte és befolyását is éreztette, majd búcsút vett a császárvárostól, ahol kereken egy évtizeden át — viharos és békés körülmények között — működött, 1853-tól már mint bíboros, pronuncius, 1855 szeptemberétől pedig már mint bolognai érsek. Utódja, a nem kevésbé tapasztalt De Luca Antonino — aki megelőzően Bajorországban volt nuncius — hivatalosan 1856. június 16-án vette át bécsi megbízatását.¹⁰⁹ De ugyan-

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Vö. Közhasznú Kalendárium. 1856.; *Gyárfás Elemér*: A román görög katolikusok autonómiája. (Katholikus Szemle. 1905.).

¹⁰⁸ Vö. Religio. 1856. ápr. 19.; jun. 25.; Pesti Napló. 1856. ápr. 7.

¹⁰⁹ *De Marchi*: Le Nunziature Apostoliche. I.m. 47. l.

ezen időben változások következtek be Ausztria szentszéki képviselőjében is. Leváltották Esterházy Móric grófot — aki 1849 óta képviselte az osztrák birodalmat Rómában —, és helyébe Ausztria londoni követe, gróf Franz Colloredo-Wallsee lépett, aki egy korábbi római utazása alkalmával már bemutatkozott Antonelli államtitkárnak. A nevezettet Viale nuncius személyesen jól ismerte, képességeiről a legjobb véleménnyel volt, és elfogadását messzemenően javasolta a Szentszéknek.¹¹⁰

A birodalom katolikus egyházainak folyamatos megerősödése keretében a magyar katolikus egyház is hamarosan megtalálta a maga helyét és szerepét. A magyar egyházfők bécsi szereplése a birodalmi püspöki konferencián ugyan az egységet demonstrálta, ami azonban korántsem tükrözte teljes mértékben sem Scitovszky primás, sem számos vezető társa hangulatát. A konkordátumban biztosított egyházi előnyök felhasználásával párhuzamosan Scitovszky primás megellette a nyilvánosabb szereplés kényesebb politikai szálait is. Mint az egyház reorganizátorának gondja volt a jezsuiták visszatelepítésére Magyarországra, gondoskodva számukra megfelelő anyagi alapokról, biztosítva részükre nemcsak a régi Nagyszombatot, de az egykori kapornaki apátság javadalmait is.¹¹¹ A szatmári, a pozsonyi kollégium, a kalocsai gimnázium ismét a jezsuiták vezetése alá került.¹¹² Szaporította a primás az apácarendeket is — többek között az angolkisasszonyok tevékenysége fokozódott Egerben, majd Veszprémben.¹¹³ Az 1858-ban összehívott esztergomi tartományi zsinaton Scitovszky joggal hivatkozhatott a magyar katolikus egyház erejének növekedésére.¹¹⁴ Ugyancsak ezt dokumentálta a kalocsai egyháztartományi zsinat is 1858-ban.¹¹⁵

Ami a primás politikai tendenciákkal párosuló fellépéseit, működését illeti, azok aligha választhatók el a magyar nagybirtokos arisztokrácia ókonzervatív csoportosulásának Bach-korszak alatti működésétől. Ezen utóbbi körökből akadtak tekintélyes személyek, akik Scitovszky primásnak a birodalmi egyházszervezéssel kapcsolatos aggodalmait osztották, és felkeltették fokozott érdeklődését a primási méltóságnak a magyar történelmi múltban gyökerező politikai állására és súlyára.¹¹⁶ Ide kívánczik annak megjegyzése, hogy egyébként Viale nuncius a

¹¹⁰ Viale Antonellinek, Vienna, 1856. jan. 28. (ASV. S.St. 1856. Rub. 247. fasc. 1. 1937. Riservatissimo.).

¹¹¹ Viale Antonellinek, Vienna, 1852. jun. 15. (ASV. S.St. 1852. Rub. 247. fasc. 1. 804/38372.); jún. 28. (Uo. 813/37598.) júl. 12. (Uo. 827/38053.); Antonelli Vialénak, Roma, 1852. jul. 8. (Uo. 37598.).

¹¹² Vö. *Karácsonyi*: Magyarország egyháztörténete. I.m. 322—323. l.; *Gyenis András*: A jezsuita rend hazánkban. Rákospalota, 1941.

¹¹³ *Mészlényi*: A magyar hercegprimások. I.m. 278. és köv. l.; *Hermann E.*: A katolikus egyház története. I.m. 436. l.

¹¹⁴ *Mészáros Károly*: Tartományi zsinat Esztergomban. Pest, 1859.

¹¹⁵ Vö. *Hermann E.*: A katolikus egyház története. I.m. 437. l.

¹¹⁶ Az ókonzervatív arisztokrácia vezető tagjai közül Scitovszky primással szorosabb kapcsolatot tartott gróf Apponyi György, gróf Károlyi István, gróf Andrássy György, báró Sennyey Pál, gróf Cziráky János. Vö. Szógyény-Marich László emlékiratai. I—III. Budapest, 1903—1918. II. 80. és köv. l.

magyar főpapok politikai szereplési igényét nem pártolta. Sőt kifejezetten arra a véleményre helyezkedett, hogy egyenesen szerencse az egyház szempontjából, hogy az új kormányzati rendszer megszüntette a magyar főpapok közjogi szerepét, a politikai életben való közvetlen részvételét. Szerinte a magyar főpapok a múltban mindennel inkább foglalkoztak, mint saját egyházmegyéik problémáival, a belső egyházépítés feladataival. Inkább az országgyűlésekre jártak, politizáltak, vagyonuk szaporításával voltak elfoglalva. Az új helyzet viszont megítélése szerint lehetővé teszi, hogy a magyar püspöki kar teljes erejével az egyház építésével, a papság képzésével, a hívők vallásos lelkületének elmélyítésével foglalkozzon.¹¹⁷

A nunciusi tanácsok azonban sehogy sem illettek a primás elképzeléseibe, aki egyébként is a sajátos magyarországi körülmények között, magas egyházi méltóságánál, helyzetének kényes összefüggéseinél fogva is szinte predesztinálva volt arra, hogy az egyházi állásán túlmenő szerepkörbe sodródjon. Erre mutattak akarva-akaratlanul az esztergomi bazilika 1856. augusztus 31-i felavatási ünnepségei is. E ritka alkalomból maga a császár, a kormány számos tagja, a birodalom főnemességének, főpapságának színe-java megjelent, közöttük teljes díszben és pompában az ókonzervatív arisztokrácia képviselői is. Az utóbbiak ugyanakkor magatartásukkal és beszédeikkel, alig félreérthető célzaikkal programjuk mellett igyekeztek demonstrálni.¹¹⁸ Még inkább kifejezésre jutott az ókonzervatívok igyekezete Ferenc József 1857. évi magyarországi látogatása során, mely alkalommal kidolgozott sérelmi memorandumukat és kívánásaikat Scitovszky primás első helyen írta alá, és maga vállalkozott arra, hogy azt a császárnak átadja.¹¹⁹ A teljesen lojális színezetű, de mégis ellenzékinek tűnő fellépés az udvari körök rosszallását és korholását váltotta ki ugyan, de anélkül, hogy megszüntette volna a nagybirtokos arisztokrácia és a magyar főpapság között szövődő politikai szálakat. Erre mutatott többek között az 1857. évi maria-zelli búcsújárás is, amelynek keretében a primás — főpapok és arisztokraták társaságában és sokezres tömeg kíséretében, köztük magyarok, németek, szlovákok egyaránt megtalálhatók voltak — vonult szeptember 3-án Pozsonyból a nevezetes zarándokhelyre.¹²⁰ A maria-zelli kegykép-tisztelet hétévszázados emlékére rendezett ünnepségek alkalmából a primás gazdag ajándékkal is adózott a kegyhelynek.¹²¹ Az osztrák rendőrminiszter, Kempfen, bármennyire is eltúlozta Scitovszky szerepének poli-

¹¹⁷ Viale Antonellinek, Vienna, 1852. aug. 9. (ASV. ANV. 324/855.).

¹¹⁸ Pesti Napló 1856. szept. 2—5. sz.; Religio. 1856. szept. 3.; *Török*: Magyarország primása. I.m. 273. és köv. l.

¹¹⁹ Az ókonzervatívok 1857. évi memorandumát gróf Dessenffy Emil öntötte formába, társaival történt teljes egyetértésben. Annak lényeges mondanivalója az 1847-es kormányzati rendszernek modernizált változata visszaállítására vonatkozott, kérve az egykori kormány-szervek, a területi egység visszaállítását, a magyar nyelvek a közigazgatásban és közoktatásban a fokozottabb használatát, a hazai sajátosságokkal összhangban álló törvények alkalmazását. Vö. *Kónyi Manó*: Deák Ferenc beszédei. I—VI. Budapest, 1903. II. 397. és köv. l.

¹²⁰ Scitovszky felhívása a maria-zelli búcsújárásra: Esztergom, 1857. jul. 16. (*Török*: Magyarország primása. I.m. 275—276. l.); Pesti Napló. 1857. szept. 5—17. sz.

¹²¹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1857. szept. 3. (ASV. S.St. 1857. Rub. 247. fasc. 3. 217/87373.).

tikai jelentőségét, annyi mégis tagadhatatlanul bebizonyosodott, hogy a magyarországi klérus egyik tényezőjévé vált annak az inkább rejtett, de mégis létező mozgalomnak, melyet végső soron az ókonzervatív irányzat táplált és élesztett.¹²² A magas állású maria-zelli zárándokok között egyébként megtalálható volt De Luca nuncius is, aki 1857. október 10-én IX Pius pápa nevében helyezte el ajándékát a Szent Szűz csodatevő képe mellé.¹²³

A magyar arisztokrácia ellenzéki elemeivel összetalálkozó magas klérus mozgolódása, bármennyire is a kellő lojalitás keretében mozgott, mégis rejtett magában olyan elemeket, melyek a hatalom kedvezőtlen helyzetében, bekövetkező válsága idején azokat erősíthette, akiknek fő kívánságuk volt a Bach-rendszer megbuktatása. Ily módon Scitovszky primás akarva-akaratlanul is egyik tényezőjévé vált azoknak a változást kívánó erőeknek, melyek ugyan a Habsburg-hatalom fenntartása mellett, a birodalmi egység megóvásával, de mégis Magyarország kormányzati autonómiájának biztosításával keresték a kiutat. A társadalmi tartalmában konzervatív, de nemzeti köntöst öltött irányzat erőteljesebb kibontakozása elválaszthatatlan a továbbiakban az osztrák birodalom 1859-ben kibontakozó válságától, mely az olaszországi háború nyomán tört felszínre.

¹²² Vö. *Josef Karl Mayr: Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Wien und Leipzig, 1931. 425, 441. l.; *Angyal Dávid: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése*. Budapest, 1925. 592—594. l.

¹²³ De Luca Antonellinek, Vienna, 1857. okt. 13. (ASV. S.St. 1857. Rub. 247. fasc. 3. 236/88259.).

AZ ABSZOLUTIZMUS EGYHÁZPOLITIKÁJÁNAK VÁLSÁGA
ÉS FELBOMLÁSA

1859—1867

Mindaddig, amíg az európai erőviszonyokban jelentősebb eltolódások nem következtek be, és a fennálló társadalmi-gazdasági állapotokat stabilitás jellemezte, Ausztria és az Egyházi Állam kapcsolatai is zavartalannak mutatkoztak. Az 1855-ös konkordátumon alapuló egyházpolitikai irányzat érvényesülése az adott politikai helyzet szilárdságával, tartósságával függött szorosan össze. Éppen ebből a szempontból érdemel különös figyelmet az 1859-ben kirobbant háborús válság, mely önmagában és következményeiben elindítójává vált az 1860-as évek szinte pernamens válságsorozatának, kiélezve az európai megoldatlan nemzeti kérdések egész komplexumát, beleértve az olasz, a német, a lengyel és a magyar nemzeti problémákat. Mindezzel összefüggésben pedig egyrésztől kérdéssé tette az egységes Itália kialakulása folyamatának keretében a pápaság világi hatalmát, és csődbe juttatta Ausztria 1850-es években kialakított centralisztikus-abszolútista kormányzati rendszerét, napirendre tűzve e soknemzetiségű birodalom államkormányzati szisztémájának revízióját és eredményesebb megalapozását.

Kétségtelen, hogy De Luca bécsi nunciust a nemzetközi helyzet kiéleződése 1859-ben kényelmetlenül érintette, joggal látta veszélyeztetve azokat az eredményeket, melyeknek kivívásáért elődje oly sokat tett és melyeknek meggyökereztetéséért ő maga is teljes igyekezetével fáradozott. A Szentszék alapvető érdekeivel összhangban így a nuncius továbbra is mindent elkövetett Ausztria barátságának biztosítására, félreérthetetlenül elítélve a szardíniai királyság itáliai terveit, melyek egyaránt veszélyeztették Ausztria és az Egyházi Állam érdekeit. Cavour francia-barát politikájában, II. Viktor Emánuel monarchikus hódító terveinek alátámasztását ismerték fel Rómában, mely III. Napóleon francia császár itáliai befolyásának további kiterjesztését hivatott előmozdítani. A Szentszék amikor bizalmatlansággal viseltetett Párizs tervei iránt — kétkedéssel, fanyalodva és gyanúsán fogadva mindent, ami III. Napóleon udvarából származott —, ugyanakkor szívósan ragaszkodott ahhoz a katonai védelemhez, melyet a francia katonaság római jelenléte egy évtized óta a pápaság számára jelentett. Kétségtelen, hogy III. Napóleonban felvetődtek félelmetesnek tűnő elképzelések, rögtönzések az Egyházi Állam további kormányzati átszervezésének szükségességéről, aktuális reformjainak szorgalmazásáról, egy itáliai konföderáció megalapításáról IX. Pius tiszteletbeli elnöksége mellett, és más egyéb, végig sohasem gondolt tervek, de mind-

ezek valóságos értékét, véghezvitelük érdekében kifejezett ambíciót és akaratot szemlélve, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy mint oly sok esetben, ez alkalommal is III. Napóleon ügyes fogásairól, taktikázásáról volt szó.¹ Mint oly sokszor, ezúttal is a felmerülő és enyhén szellőztetett tervei kettős funkciót tölthettek be. Egyrészt a közvélemény előtt a francia császár liberális elveit voltak hivatva dokumentálni, másrészt félelmet kelteni Rómában, hogy elképzelései előtt kapituláljanak.² 1859-ben kétségtelenül ennek az ügyes játéknak vagyunk tanúi, amikor a francia császárnak esze ágában sem volt csapatait gyengíteni vagy kivonni Rómából, sőt, a háborús helyzetre való tekintettel azok némi megerősítésére törekedett. Ezen sajátos körülményeket tekintetbe véve a Szentszék a kirobbanó háborúval kapcsolatban a semlegesség álláspontjára helyezkedett, méghozzá egészen különös módon. Legfőbb óhaja, melyet képviselői útján Bécsben és Párizsban egyaránt kifejezésre juttatott, hogy a hadicselekmények során tartsák tiszteletben a pápai területek semlegességét. Tették ezt Rómában olyan körülmények között, hogy a hadviselő felek mindegyikénél igényelték: a pápai területeken állomásozó — a belső nyugalom biztosítása végett ott tartózkodó — külföldi csapatok, vagyis franciák és osztrákok, továbbra is változatlanul a helyükön maradjanak. Tehát a franciák Rómában, az osztrákok pedig Bolognában és környékén, valamint az anconai erődben. Arra viszont felettébb ügyeltek Rómában, hogy a megszálló csapatok erőviszonyának kialakult egyensúlyát, semmi sem zavarja meg, és az változatlan formában maradjon fenn.³ A jövő iránt puhatolódzó párizsi nunciusnak III. Napóleon ugyan a semlegesség tiszteletben tartására irányuló óhaját juttatta kifejezésre, de garanciát nem volt hajlandó adni a hadműveleteknek esetleges kiterjedését illetően, az osztrákok által megszállva tartott pápai területekre vonatkozóan.⁴ Annyi bizonyos, hogy a francia csapatok római jelenlétének igénylése ellenére a Szentszék szimpátiája sokkal inkább Ausztria, mint a Szardíniai királysággal szövetséges Franciaország mellett szólt.⁵

¹ Vö. *Bolton King*: Storia dell'Unità Italiana. I.m. II. 48. és köv. l.; *É. Bourgeois et É. Clermont*: Rome et Napoléon III. Paris, 1907.; *G. Mollat*: La question romaine. I.m. 192. és köv. l.; *A. Pingaud*: Napoleon III et ses projets de confédération italienne. (Revue Historique. 1937.); *H. Bastgen*: Die Römische Frage. I.m. I. 269. és köv. l.; La guerra del 1859 nei rapporti tra la Francia e l'Europa, a cura di *A. Saitta*. I—V. Roma, 1960—62.; *Louis Girard*: La politique française de Villafranca aux Plebiscites de l'Italie Centrale. (Atti del XLII Congresso di Storia del Risorgimento Italiano. Ravenna, 2—5 ottobre 1965. Roma, 1966. 143. és köv. l.); *Roberto Cessi*: La crisi europea del 1860 e l'Italia. (La Sicilia e l'unità d'Italia. Congresso Internazionale di Studi Storici sul Risorgimento italiano. Palermo 15—20 aprile 1961. I—II. Milano, 1962. I. 50. és köv. l.).

² Antonelli Sacconi párizsi nunciusnak, Roma, 1859. ápr. 23. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 2. 2617.); Antonelli De Luca bécsi és Sacconi párizsi nunciusoknak, Roma, 1859. ápr. 28. (Uo. 2784.); Antonelli Sacconinak, Roma, 1859. jun. 24. (Uo. fasc. 3. 4316.).

³ Antonelli De Lucának, Roma, 1859. ápr. 30. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 2. 2811.); máj. 3. (Uo. 2899.); De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. máj. 4. (Uo. 655/3252.); máj. 27—jún. 2. (Uo. fasc. 3. 687/3837.).

⁴ Sacconi Antonellinek, Paris, 1859. ápr. 9. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 2. 1249/2509.).

⁵ Antonelli De Lucának, Roma, 1859. jún. 6. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 3. 3837.); De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. jún. 28. (Uo. fasc. 4. 721/4598.).

Ez mindenesetre kellő alapot nyújtott De Luca bécsi nunciának ahhoz, hogy a szükséges magyarázatokat előadja az osztrák kormány előtt a Szentszék rendkívül kényes helyzetével összefüggő problémákról. Bármennyire is áthatotta a bécsi udvart a megértés a pápai állam nehézségeit illetően, a hadihelyzet kritikus alakulása közepette egy pillanatig sem haboztak, amikor francia támadástól tartva gyors ütemben feladták Bolognát és egyéb pápai területeket, ahol viszont a felkelő nép teljes egyöntetűséggel tiltakozott a pápai uralom visszaállítására és a szardiniai király oltalmát kereste.⁶ A háború ugyan hozzájárult a forradalmi átalakulás erjedéséhez, de mégis alapvetően monarchikus és legális jelleget öltött. Miután 1859. április 28-án kirobbant az észak-olaszországi háború egyrésről Piemont – Franciaország, másrésről Ausztria között, és az az utóbbi viszonylag gyors katonai vereségével, Lombardia tartományának feladásával és a váratlan villafrancai fegyverszünettel végződött július 11-én, kiderült, hogy voltaképpen dinasztikus jellegű háborúról volt szó.⁷ Azok a közvetlen veszélyek, melyektől Rómában tartottak, Párizs és Bécs megegyezésével elhárulni látszottak ugyan, de a pápai legációk – Romagna, a Márkák, Umbria – jövője továbbra sem biztatott semmi jóval a Szentszék számára. Mindenesetre az a tény, hogy III. Napóleon Veneto határánál megállt és Ausztria továbbra is itáliai hatalom maradt, némi reményt nyújthatott Róma számára, és annak vigaszát kelthette, hátha az események további alakulása, az osztrák birodalom ismételt erőrekapása még visszafordíthatja a pápaság világi hatalmának felszámolását előidéző folyamatot.⁸

Az 1859-es háborús vereség viszont Ausztria számára sokkal jelentősebbnek mutatkozott annál, semhogy következményei ne rázták volna meg az abszolutisztikus állam egész berendezését, kiélezve gazdasági, politikai válságát egyaránt. Ez a folyamat pedig óhatatlanul továbbvezetett, és jelentősen kihatott az állam és az egyház kapcsolatainak alakulására is. De Luca nuncius mindenesetre nem kis megdöbbenéssel és meglepetéssel tolmácsolta Rómába a háborús vereség egyre nyilvánvalóbb és súlyosabb belpolitikai következményeit. Némileg túlbecsülve az osztrák hatalom erejét, kissé elsietettnek véli azokat a kormányzati intézkedéseket, melyeket Bécsben gyors ütemben megtettek.⁹ Az 1859. augusztus 21-én kiadott császári dekrétum világosan kifejezésre juttatta az abszolutizmus

⁶ Vö. *G. Del Bono*: Cavour e Napoleone III. Le annessioni dell'Italia centrale al regno di Sardegna 1859–60. Torino, 1941.; *P. Pirri*: Pio IX e Vittorio Emanuele II dal loro carteggio privato. I.m. II. La questione romana 1856–1864. Parte I: Testo. Parte II: Documenti. Roma, 1951.; *Aldo Berselli*: Movimenti politici a Bologna dal 1815 al 1859. (Bollettino del Museo del Risorgimento. Convegno di studi sul Risorgimento a Bologna e nell'Emilia. 27–29 Febbraio 1960. I–II. Bologna, 1960. I. 201. és köv. 1.).

⁷ Vö. *W. Rüstow*: Der italienische Krieg 1859. Zürich, 1860; Comando del Corpo di Stato Maggiore – Ufficio Storico. La guerra del 1859 per l'indipendenza d'Italia. I–II. Roma, 1910–1912.; *P. Pieri*: Storia militare del Risorgimento. I.m. 589. és köv. 1.; *Valsecchi*: La paix de Zurich (1859). Revue d'histoire moderne et contemporaine. 1960.

⁸ De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. jul. 12. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 4. 5036.); júl. 30. (Uo. 745/5417.); Antonelli De Lucának, Roma, 1859. júl. 22. (Uo. 5059.).

⁹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. aug. 21. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 5. 761/5754.); okt. 14. (Uo. 792/689.); okt. 23. (Uo. 800/6946.).

rendszerének bukását anélkül, hogy a kormányba lépő politikusok ezt nyíltan bevallották volna, vagy hajlandóknak mutatkoztak volna erőteljesebben szakítani egy lejáratott rendszer gyűlölt módszereivel és bukott politikájával. Ugyanakkor a személycseré ország-világ előtt nyilvánvalóvá tette és félreérthetetlenül bizonyította a régi rendszer csődbe jutását, azt, hogy a régi úton már nem lehet járni, és kísérletet kell tenni a szükséges változtatások végrehajtására. Még a háború első szakaszában távozott a kormányból Buol külügyminiszter, akinek helyébe Rechberg gróf lépett, aki az augusztus 21-i rendelkezés nyomán a minisztertanács elnöki tisztségét is elnyerte. Bach belügyminisztert — aki Rómába távozott Ausztria szentszéki követeként — Goluchowski gróf váltotta fel, az új rendőrminiszter pedig Hübner báró lett Kempen altábornagy helyett.¹⁰

A régi állapotok tarthatatlanságát a kormány alapos átalakítása határozottan jelezte, és szükségképpen felbátorította mindazokat a társadalmi-politikai erőket, melyek eddig nagyobb részét némaságra, tehetetlenségre voltak kárhóztatva. De Luca nuncius megítélése szerint a válság ugyan az egész birodalmat áthatotta, de legszembetűnőbben Magyarországon mutatkozott. Itt támadtak fel most már egyre nyíltabban és határozottabban azok az ellenzéki hangok, melyek félreérthetetlenül elítélték a bukott kormányrendszert, annak egész politikáját és követelték a legerélyesebben a szakítást a múlttal. Ennek a helyzetnek a bonyolultságát és veszélyességét a nuncius megítélése szerint különösképpen fokozta az a körülmény, hogy a társadalmi elégedetlenség korántsem korlátozódott szűk körre, hanem a változás óhaja szinte az egész társadalmat áthatotta a legalsóbb néposztályoktól az arisztokráciáig, sőt, ebből a zárt körből maga a magyarországi klérus sem maradt ki. A célok és az eszközök nyilvánvalóan különbözőek voltak, de abban a minimális programban egyetértettek, hogy az abszolutizmust az alkotmányosságnak valamilyen változata váltsa fel, Ferenc József koronáztassa meg magát magyar királlyá, csatolja vissza az ország területéhez az 1849-et követően leválasztott tartományokat, hívja össze az országgyűlést és mind annak, mind a közoktatásnak és a hazai kormányhivataloknak hivatalos nyelveként a magyart ismerje el.¹¹ De Luca megítélése szerint az új osztrák kormány rendkívül nehezen tud megbirkózni a felmerülő sokrétű problémákkal. Különösképpen azt hibáztatja, hogy egyidőben szeretnék kielégíteni valamennyi egyházfelekezet és nemzetiség igényeit, viszont az ígéretekkel és az engedményekkel elhamarkodottan bántanak, és így attól tart, hogy azok „nem fognak máshoz vezetni, mint a hatóságok erkölcsi erejének meggyengüléséhez”. Hangsúlyozza, hogy a birodalomban „a pénzügyi alapok kimerültek és hitelüket veszítették, a hadsereg elbátortalanodott és elégedetlen”. Úgy látta, hogy „A közügyek helyzete itt nagyobb veszélyben van, mint 1849-ben. Az irtalmas Úristen védje mindenható gondosko-

¹⁰ De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. aug. 23. (ASV. S.St. 1859. Rub. 247. fasc. 2. 762/5851.); szept. 17. (Uo. 777/6316.); Antonelli De Lucának, Roma, 1859. szept. 26. (Uo. 6316.); Vö. *Berzeviczy*: Az abszolutizmus kora. I.m. II. 217. és köv. l.; *J. Redlich*: Das österreichische Staats- und Reichsproblem. I—II. Leipzig, 1920—1926.

¹¹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. nov. 6. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 6. 806/7166.); 1859. nov. 13. (ASV. S.St. 1859. Rub. 247. fasc. 2. 814/7322.).

dásával ezt a birodalmat, mely a katolikus egyház támasza német földön és az egészséges politikai elvek védelmezője Európában!”¹²

Különösképpen fokozta a nuncius gondjait és aggodalmait, hogy a magyarországi klérus nem maradt távol az abszolútizmus elleni mozgalmaktól. Súlyosan elítélte és meggondolatlanak tartotta, hogy a vezető klérus és az alsópapság egyaránt megfeledkezni látszott arról, hogy bármilyen radikálisabb fordulat, az események forradalmi irányú fejlődése óhatatlanul a katolikus egyház ellen fog támadni, és „a katolikus egyház, annak jogai és javai, az első és kívánt áldozatul esnek”.¹³ E látszólagos „meggondolatlanság” mögött viszont az húzódott meg, hogy a Bach-rendszer általános intézkedései, Magyarország kormányzásában alkalmazott módszerei olyannyira a gyűlölet és megvetés tárgyává váltak, hogy a kormány szinte elvesztette valamennyi társadalmi bázisát az országban. Az a hol burkolt, hol nyíltabb ellenzékiesség, melynek zászlóvivői az ókonzervatív arisztokraták voltak az 1850-es években, az 1859-es veszített háború után most már erőteljesebben hangot kapott. A birodalom létét és alapvető biztonságát korántsem veszélyeztető célkitűzések elnyerték a magyarországi vezető főpapság szimpátiáját is. Ebben az átmeneti, kialakulatlan, bár egyre jobban formálódó helyzetben az óhajtott magyarországi változások legfőbb hangadói – legalábbis 1859 őszétől 1860 tavaszáig – az ókonzervatív csoport világi és egyházi képviselői köréből kerültek ki, velük tartva egyelőre a vagyonosabb középnemesi és polgári rétegek is. A tetszetős – mindig össznemzeti érdeket hangsúlyozó – ókonzervatív ellenzékiesség meglegedni látszott az 1847-es régi kormányrendszer modernizált változata felélesztésével, benne a magyar arisztokrácia vezető szerepének ismételt biztosításával, a régi helytartótanács és kancellária működésének helyreállításával, mindebben látva a biztosítékát a birodalmi egység védelmének és a felzaklatott kedélyek lecsillapításának, megnyugtatójának. E túlzásoktól és súlyosabb politikai követelésektől meglehetősen távol álló program ugyanakkor korántsem juttatta kifejezésre a magyar nemzet progresszívabb úton haladni kívánó társadalmi osztályainak és rétegeinek érdekeit, alkotmányos, politikai kívánságait. Az adott helyzetben az ókonzervatív törekvések és mozgalmak további funkciója is egyre határozottabban előtérbe került: a radikálisabb magyarországi követelések lecsillapítása, az általános elégedetlenség, ellenzéki hangulat levezetése, átirányítása egy – a kormány részére veszélytelenebb –, csendesebb mederbe.¹⁴

Ha arra próbálunk választ keresni, hogy vajon De Luca a magyarországi nemzeti mozgalmaknak eme bonyolult szövevényében mennyiben ismerte ki magát és mennyire gondolt az ellenzéki törekvések belső ellentmondásaira, azt kell válaszolnunk, hogy sok mindent felismert, de ugyanakkor annyira rettegett

¹² De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. nov. 13. (ASV. S.St. 1859. Rub. 247. fasc. 2. 814/7322.).

¹³ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. jan. 7. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 1. 873/8378.).

¹⁴ Vö. Szögyény-Marich László emlékiratai. I.m. II. 146. és köv. 1.; *Károlyi Árpád*: Gr. Széchenyi döblingi hagyatéka. I.m. I. 175. és köv. 1.; *Könyi Manó*: Deák Ferencz beszédei. I.m. II. 411. és köv. 1.

a kormányellenes fellépések súlyosabb következményeitől, előre ki nem számítható zavaraitól, hogy helyesebbnek vélte az egész mozgalom globális elítélését. Abból indult ki, hogy célravezetőbb, ha a politikai mozgalmakban szerephez jutó világi és egyházi főrangúak eleve távol tartják magukat a kormányellenes fellépésektől, nem vállalnak semmiféle kockázatot, mert könnyen megeshet, hogy az a tűz, melyet felszítanak, élesztenek a maguk korlátozott programja érdekében, könnyen lángra lobbanhat, és akkor már aligha lesz módjukban úrrá lenni az események felett. Ez a meglehetősen óvatos magatartás, a korántsem indokolatlan aggodalom és félelemérzés vezette a nunciust, amikor éles kritikával illette elsősorban Scitovszky primást, valamint Bartakovics egri érseket, mint azokat a személyeket, akiket elsősorban terhelt felelősség a magyarországi katolikus egyház belesodródásáért az ellenzéki mozgalmakba. De Luca nuncius kirívó példaként említette az 1859. november 6-i esztergomi ünnepséget, melyet Scitovszky primás áldozárságának 50. évfordulója alkalmából rendeztek. A felvonult előkelőségek soraiban többek között helyet foglalt Albrecht főherceg, Magyarország kormányzója is. Ez alkalmat használta fel néhány jelenlevő mágnás hazafias szólamokkal tüzdelt pohárköszöntőre, melyhez végül csatlakozott Bartakovics Béla egri érsek felszólalása is.¹⁵ A nuncius információja szerint „az egri érsek törvénytelennek merte kijelenteni azt a kormányformát, mely egy évtizede Magyarországot irányította”.¹⁶ Az ügy jelentőségén messze túlmenő vihart kavart Bécsben, és maga Rechberg gróf kormányelnök is foglalkozott az ünnepségen elhangzott beszédekkel — utólagos igazolásra, magyarázkodásra szólítva fel a szónokokat.¹⁷ De Luca annyira komolyan vette az illetékesektől nyert információkat, hogy aggódni látszott Bartakovics érsek titkos tanácsosi rangjától történő esetleges megfosztása miatt, sőt egyházi méltóságát is sújtó retorziótól. Az érintettek gyors magyarázkodása után azonban Bécsben napirendre tértek a dolgok felett. Viszont De Luca annak bizonyítására, hogy főpap társának tetteivel nem ért egyet, maga kezdeményezte Rechberg grófnál, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület kolozsvári megnyitó ünnepségére készülő Bartakovics érseket kellő módon előre figyelmeztessék, miszerint ez alkalommal tartózkodjon bármينemű felszólalástól.¹⁸

De Luca nuncius valóban nem volt vádolható azzal, hogy bármينemű szolidaritást vállalt volna azokkal a magyarországi erőfeszítésekkel, melyek az abszolutizmus annyira lejáratos intézményeinek, rendelkezéseinek, súlyos hagyatéká-

¹⁵ De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. nov. 6. (ASV. S.St. 1859. Rub. 165. fasc. 6. 806/7166.); Antonelli De Lucának, Roma, 1859. nov. 14. (Uo. 7166.); Vö. Religio. 1859. nov. 9.

¹⁶ De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. nov. 13. (ASV. S.St. 1859. Rub. 247. fasc. 2. 814/7322.).

¹⁷ Vö. Szögyény-Marich László emlékiratai. I.m. II. 148–149. l.; *Kossuth Lajos*: Irataim az emigrációból. I–III. Budapest, 1880–82. Továbbiakban: *Kossuth Lajos iratai* (Szerk. *Helfy Ignác, Kossuth Ferenc*) IV–XIII. Budapest, 1894–1911. II. 62–64. l.; *Berzeviczy*: Az abszolutizmus kora. I.m. III. 22–24. l.

¹⁸ De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. nov. 13. (ASV. S.St. 1859. Rub. 247. fasc. 2. 814/7322.); nov. 22. (Uo. 821/7528.).

nak felszámolásáért 1859 őszétől kibontakoztak. Számára senki sem volt eléggé megbízható, eléggé császárhű, aki a leghalványabb kritikát is gyakorolta az osztrák kormányrendszer felett. Ebből következően vonta többek között kétségbe a lojalitásban megőszült primás megbízhatóságát is, és voltaképpen túlzásoktól aligha mentesen festette le magatartását Antonelli államtitkár előtt. A primás működésének valóságos „bűnlajstromát” állította össze, annak bizonyítására, hogy megérett az idő Róma közbelépésére Scitovszky „megférézése” érdekében. Magyarország valóban tevékeny és korát messze meghazudtolóan aktív primását tette felelőssé az Esztergomban történekeért is, „hallgatólagos összejárásását” emlegetve. A primás terhére róttá, hogy katolikus papok és magas rangú hívők tevékeny szerepet játszanak a kormányellenes politikai mozgalmakban. Az ő kezét látta abban is, hogy gróf Forgách Ágost kanonok, az esztergomi püspökség és káptalan kiküldöttje, a törvényhatóságok működésének feltételeit tárgyaló titkos megbeszélésen egyszerűen kétségbe vonta a tanácskozás határozathozatali jogát, törvényesnek egyedül az országgyűlést említve. Scitovszky felelősségét emlegette a nuncius a Szent István Társulat esetében is. E tekintélyes katolikus egyesület ellen – mely gróf Károlyi István elnöklete és Danielik János prépost és kanonok vezetése alatt állt – azt a kifogást emelte, hogy az ellenzéki politikai mozgalmakat támogatja. A külföldön sokat utazgató Danielik megbízhatóságát gyanúba fogta, esetleges emigráns-forradalmi kapcsolatait emlegetve. Helytelenítette az utóbbi irányító szerepét a Religio című vezető katolikus újságnál, és a nuncius közbelépésének tudható be, hogy ezen orgánumot Scitovszky a püspöki kar közvetlen patronálása alá helyezte. De a legsúlyosabb kritika a magyar egyház vezetőit De Luca részéről azért érte, mert minden megtorlás nélkül eltűrték, hogy papjaik tevékeny szerepet vállaljanak még az 1859. szeptember 2-án kibocsátott protestáns pátens ellen kibontakozó ellenzéki mozgalmakban is.¹⁹ Az utóbbi rendelet, mely a protestáns vallásfelekezetek életét volt hivatva szabályozni, működési rendjét megállapítani, az állam nagyfokú beleszólási és ellenőrzési jogát biztosítani, lényegében a hagyományos protestáns autonómiát semmisítette meg. Bár kétségtelen, hogy a rendeletben szó volt a protestáns lelkészek állami támogatásáról is, a protestáns egyházi bíróságok illetékességének garantálásáról házassági ügyekben és egyéb előnyökről a protestáns papság számára, mégis a rendelkezés felettébb megkésétt, és főképpen akkor látott napvilágot, amikor a veszített olaszországi háború után a rendszer tekintélye mélyen alászálott. A protestáns pátensben nemcsak az érintettek, de a legszélesebb közvélemény is újabb oktrojt, az abszolutizmus újabb megnyilvánulását látta, és mint ilyet eleve elítélte. Ebben az összefüggésben álltak protestáns társaik mellé a katolikus papok és hívők egyaránt.²⁰ Ezen túlmenően az ókonzervatív arisztokrata politikusok mesterien értették a módját annak, hogy a kormány ezen újabb baklövését, az ellene irányuló felháborodást, a maguk politikai működése szekerébe fogják,

¹⁹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. jan. 7. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 1. 873/8378.).

²⁰ *Révész I.*: A Bach-korszak egyházpolitikájából. I.m. 29. és köv. l.

patronálva országszerte a protestáns pátens elleni fellépéseket. Ebben az összefüggésben válik világossá, hogy miért is következhetett be olyan — a beavatottak előtt is kissé érthetetlen — eset, hogy 1859. december 15-én Pesten, az egyik evangélikus egyházkerületi gyűlésen a protestáns szónokok Scitovszky primást és Bartakovics érseket éltették.²¹ Természetesen De Luca nunciust mindezek az események felettébb aggasztották és a lehetőségeihez képest kereste, kutatta a protestáns pátens körül támadt vihar okait és összefüggéseit, hogy e sajátos problémáról elfogadható magyarázattal szolgáljon a Szentszék számára. Felhívta többek között a figyelmet arra, hogy a pátens illetékessége csak a magyarországi tartományokra vonatkozik, és amit itt elutasítanak, a német-szláv tartományok protestánsai — melyekre egyelőre a rendelkezések nem vonatkoztak — feltehetően szívesen fogadnának. A katolikus tábor pátensellenességének bonyolult összetevőit elemezve a nuncius többek között rámutat arra, hogy a magas klérushoz közel álló körökben aggodalmaskodnak amiatt is, hogy netán a protestáns pátens közömbösítheti a katolikus egyháznak a konkordátumban biztosított egynemű jogait is. E körök azzal is érveltek, hogy a pátens a katolikusok és a nem katolikusok „egyenjogosításának” elvén alapszik, hogy törvényesíti a közömbösséget vallási téren, hogy voltaképpen a protestánsok a kapott autonómia birtokában nagyobb szabadsághoz jutottak — lelkipásztoraik megválasztása, belső adminisztrációjuk, a vallási és oktatási célokat szolgáló alapítványok terén —, mint a katolikusok. Sérelmezték, hogy a működésbe helyezett protestáns házassági bíróságok maguk elé idézhetnek világi és egyházi katolikusokat. Meglepőnek tartották a protestáns lelkészek állami segélyezését is — amire eddig szerintük nem volt példa Ausztriában. Továbbá előadták félelmeiket, miszerint elkerülhetetlenek tekinthető, hogy a német és szláv tartományok protestánsai majd a közeljövőben, a maguk számára hasonló jogokat igényeljenek. De Luca nuncius ugyan messzeemenően figyelembe vette a meglehetősen konzervatív gondolkodású katolikus körök véleményét, de ugyanakkor nem kevésbé mérlegelésre ajánlotta a Szentszék számára mindazokat az érveket is, melyeket illetékes kormánykörökből a protestáns pátens mellett felsorakoztattak. A kormány nem osztotta a túlzó katolikus tábor aggodalmait és felhívta a nuncius figyelmét, hogy a protestáns pátentől semmi oka sem lehet félelemre a katolikus egyháznak és szó sincs a konkordátumban biztosított jogaik esetleges csorbulásáról. Ami a vallások egyenlőségét illeti, arra azt a választ adták, hogy az nem a jogok lényegére vonatkozik, hanem csak arra, hogy az állam egyforma „védelmet” nyújt a különböző elismert keresztény hitfelekezeteknek és ezen alapul az 1849. március 4-i olmützi alkotmánytól az 1851. december 31-i császári pátensen keresztül már eddig is számos esetben megerősítést nyert, és e tekintetben a protestáns pátens nem hozott semmi újat. Ami pedig a protestáns házassági bíróság idézési jogait illeti, azt a gyakorlatban oly módon kívánják megoldani, hogy a katolikusokat világi bíróság elé idézik és tanu-vallomásaikat továbbítják majd az illetékeseknek.²²

²¹ Vö. Lukács L.: Függetlenségi mozgalmak. I.m. 191. és köv. l.

²² De Luca Antonellinek, Vienna, 1859. szept. 10. (ASV. ANV. 405/771.); okt. 9. (Uo. 794.); okt. 16. (Uo. 794.); nov. 27. (Uo. 827.).

Egyébként a protestáns pátens körüli aggodalmak és kétségek az idő előrehaladásával fokozatosan elvesztették jelentőségüket, lévén hogy a kormány a nagyszabású magyarországi ellenállás miatt képtelennek mutatkozott rendeletét a gyakorlatba átültetni, érvényesíteni. A széles társadalmi összefogást élvező pátens-elleni fellépések végül is elérték céljukat, és 1860 tavaszán a kormány kénytelen volt beismerni vereségét, visszavonulót fújni, a szeptemberi pátent visszavonni, a protestánsok egyházi szervezetének, autonómiájának alapjául az 1791-ben elfogadott országgyűlési döntéseket tekinteni, amnesztiában részesíteni mindazokat, akiket a megelőző hónapokban elfogtak, bíróság elé állítottak a pátens elleni fellépéseikért.²³ A további események során De Luca – a magyarországi klérusnak a pátens elleni mozgalmakban tanúsított magatartásából kiindulva – arra törekedett, hogy a lehetőségekhez képest visszatartsa a klérus tagjait a politikai mozgalmakban való részvételtől. Antonellihez küldött jelentésében erőteljesen rámutatott azokra „a veszélyekre, melyekkel az egyház szembe találja magát, amennyiben Magyarországon a püspökök nem tiltják meg szigorúan a klérusnak, hogy részt vegyen a politikai lázításban és azt bátorítsa”²⁴ A nuncius aggodalmait és véleményét bármennyire is megfontolták Rómában, különösebb beavatkozásra, közbelépésre nem szánták rá magukat. Az idő nem az osztrák abszolútizmus mindenhatóságában és erejében túlságosan is bízó De Luca nunciust, hanem inkább az óvatos Antonelli államtitkárt igazolta, aki a nuncius javaslatát, hogy Scitovszky primást a legfelsőbb egyházi helyről származó intésben részesítsék, csak egyszerűen tudomásul vette, anélkül, hogy bármit is tett volna ez ügyben a továbbiakban.²⁵

Viszont nem találjuk nyomát annak, hogy a nuncius kellőképpen hasznosította volna működésében a Szentszék magatartásából kiolvasható árnyaltabb sugalmazásokat. Így nem szűnt meg továbbra is kételyeket támasztani a primással szemben, aki ugyan óvatosságtól korántsem mentesen, de a pergő események ütőerén tartotta kezét, és nem mulasztott el egyetlen alkalmat sem arra, hogy a közvélemény, a széles tömegek támogatását élvező ünnepeken, demonstrációkon megjelenjen, és ily módon is a katolikus egyház és annak vezetői iránt rokonszenvet ébresszen. Ezért is vállalta el Scitovszky annak a gyászmisének a celebrálását, mely 1860. április 30-án zajlott le az április 8-án Döblingben öngyilkos lett gróf Széchenyi István emlékére. A pesti Belvárosi templomban tartott Széchenyi-requiem közel 80 000 embert megmozgató hatalmas nemzeti tüntetéssé vált, széles körű nemzetközi visszhangot is keltve.²⁶ Ami a nunciust illeti, mélységesen

²³ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. máj. 20. (ASV. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 41. 1003/11542.); Vö. *Zsilinszky M.*: Protestáns egyház története. I.m. 708. és köv. l.

²⁴ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. jan. 7. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 1. 873/8378.).

²⁵ Antonelli De Lucának, Roma, 1860. febr. 29. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 1. 8329.).

²⁶ Pesti Napló. 1860. máj. 1.; A „Religio” Széchenyi haláláról és nagycenki temetéséről ugyan nem adott hírt, de május 2-i számában beszámolót közölt az április 30-i pesti gyászünnepegről. Vö. *Zichy Antal*: Gr. Széchenyi István. I–II. Budapest, 1897. II. 330. l.; *Berzeviczy*: Az abszolútizmus kora. I.m. III. 57. l.

elítélően szólt Széchenyi Istvánnak a Bach-rendszert névtelenül bíráló írásairól. „Valójában az embernek hányingere támad azon közönséges gyalázkodások olvasásakor, melyeket Széchenyi gróf az említett írásokban Bach báró úrra két kézzel szór.” — jegyezte meg De Luca, akinek nézete szerint Széchenyi csak „Finom ravaszágból választotta állandó lakhelyéül az elmeigyintézetet, feltételezván, hogy így majd büntetlenül harcolhat a birodalmi kormány ellen. De mesterkedései nem maradhattak titokban”. A bekövetkezett rendőri hajszát, házkutatásokat, olyképpen fogta fel, hogy azok igazolták az előzetes hatósági feltételezéseket.²⁷ Mindezek után De Luca a primás részvételét a Széchenyi-gyász-ünnepségen rosszállólag értékelte, éppen úgy, mint Bartakovics érsek Egerben celebrált gyászistentiszteletét. Mentségükre csupán annyit talált, hogy miután a bécsi érseki kúria az egyházi temetést nem tagadhatta meg, mert orvosi vélemény szerint „az öngyilkosság szokásos elmezavar következménye volt”, a magyar püspökök nem vonhatták meg az imádságot az elhunytól annak kockázata nélkül, hogy kiváltják a nép gyűlöletét és haragját.²⁸ Az esetről szót váltott Rechberg kormányelnökkel is, akinek Rómába továbbított véleménye szerint a magyar primás újabb akciója „inkább jellemgyengedésnek, mint becstelenségnek tudható be, kevésbé lehet szó a felséges uralkodóház iránti odaadás hiányáról”.²⁹ Lévéen ez utóbbiról a magyar primás is tökéletesen meg volt győződve, éppen ezért ment tovább a megkezdett úton, annak teljes tudatában, azon őszinte hittel, hogy cselekedeteivel az adott körülmények között éppen a szélsőségek alól húzza ki az alapot, befolyást, tekintélyt biztosítva a dinasztiahoz, a birodalomhoz hű személyek számára, és kedvező talajt teremt programjuk megvalósításához. Ebből a szempontból ítélte meg mellőzését is a kibővített Birodalmi Tanács tagjainak kijelölésénél, viszont e magas kitüntetésben részesült többek között Rauscher bíboros bécsi érsek, a horvát Strossmayer György diakóvári püspök, Šaguna erdélyi görögkeleti román püspök.³⁰ Ismerve jól a magyar primás nézeteit és fáradhatatlan vállalkozó kedvét, nem túlságos örömmel tekintettek Bécsben az első magyar apostoli király, Szent István napjának ünnepi készülődései elé, melynek központi ünnepségén Scitovszky készült misét celebrálni. De Luca készségesen tett eleget Rechberg gróf kormányelnök kérésének, és saját kezűleg írt bizalmas levelében kérte fel Scitovszkyt arra, hogy tanúsítson mérsékelt magatartást.³¹ Más kérdés az, hogy 1860. augusztus 20-án Budán és Pesten és számos vidéki városban a törvényes keretek között induló ünnepségek hamarosan jelentős tömegeket megmozgató nemzeti tüntetéssé váltak, félelmet keltve immár, nemcsak a polgári és katonai hatóságokban, de azok körében is, akik kezdeményezői, patronálói voltak az ünnepségek-

²⁷ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. ápr. 14. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 2. 961/10734.).

²⁸ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. máj. 7. (ASV. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 41. 988/11287.).

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

³¹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. aug. 11. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 3. 1092/13379.).

nek.³² Egy bizonyos, hogy az események láncolatában augusztus 20-ának is megfelelő súlyú hely jutott és szerepet játszott abban, hogy Bécsben hamarosan eseményekre szánták el magukat. Az 1860. október 20-án kibocsátott októberi diplomát az ókonzervatívok, világi és egyházi híveik egyaránt a maguk jelentős sikereként könyvelhették el, hiszen a birodalom föderatív jellegű átszervezése a nagybirtokos arisztokrácia politikai befolyásának nagymértékű növekedésével járt együtt, ami kifejezésre jutott a visszaállított magyarországi helytartótanács és a magyar kancellária vezetésében, szervezésében egyaránt.³³ Scitovszky primással az élén a magyar püspöki kar egyáltalán nem titkolta örömét az októberi diploma kibocsátása felett, ami nyilvánvalóvá vált a primási nyilatkozatokban éppen annyira, mint a püspökök pásztorleveleiben.³⁴ Mindenesetre meglepő, hogy De Luca nuncius ez esetben sem osztotta a magyarországi főpapok véleményét, és azon nézetének adott hangot, hogy áltatás lenne azt képzelni, hogy a Magyarországnak tett engedmények „nem okoznak kárt a katolikus egyház érdekeinek és jogainak”. Nem alaptalanul úgy fogta fel a birodalom kormányzásának új rendszeréről kiadott rendelkezést, mint egy olyan lépést, mely beláthatatlan következményeket vonhat maga után, veszélyeztetve a birodalom létét, általa nem óhajtott változásokat előidézve a társadalmi-politikai viszonyokban.³⁵ Az a nunciusi feltételezés, hogy az októberi diploma kibocsátását követő, tovább szélesedő magyarországi ellenállás az engedményeket adó politikának következménye, aligha igazolható. Az események éppen azt bizonyították, hogy a tiltakozás, felháborodás és a kormányellenes tüntetések újabb hulláma, éppen ellenkező okokra vezethető vissza. Arra, hogy a magyar társadalom legszélesebb rétegei becsapottnak, kijátszottnak érezték magukat, amikor látszatengedményekkel gondolták Bécsben a valóságos igényeket kielégíteni.³⁶

Rómában nem kis aggodalommal és reménytelenséggel tekintettek az ausztriai események felé, keserűséggel véve tudomásul, hogy őszinte szövetségesük éppen akkor vergődik a súlyos bajok és válságok hínárjában, amikor a Szentszéknek talán a legnagyobb szüksége lenne közvetlen támogatására. Bár kétségtelen, hogy Garibaldi szicíliai expedíciójának megkezdése után, majd még inkább a piemonti fegyveres intervenciót követően, De Luca nuncius az osztrák kormány

³² Pesti Hirlap. 1886. aug. 20.; Pesti Napló. 1860. aug. 22., 23., 24.; Vasárnapi Ujság. 1860. aug. 26.; Vö. *Viola*: Visszaemlékezések. Korrajz az 1860–61-iki időszakról. Vác, 1878. 61–62. l.

³³ Vö. *Sashegyi Oszkár*: Az abszolutizmuskori levéltár. Budapest, 1965. 73. és köv. l.

³⁴ O. L. Htt. eln. 1860. IV. A. 6489.

³⁵ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. nov. 7. (ASV. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 42. 1146/14979.).

³⁶ Vö. Csernisevszkij a magyarokról. Szerk. és a bev. tan. írta: *Fogarasi Béla*. Budapest, 1953.; Megyei alkotmányos mozgalmak. 1860. október 20-ikától, 1861 ápril 2-ig. Pest, 1861.; *Kecskeméthy Aurél*: Ein Jahr aus der Geschichte Ungarns. Vom 20. Oktober bis zur Einführung des Provisoriums. Wien, 1862.; *Berzeviczy*: Az abszolutismus kora. I.m. III. 127. és köv. l.; *Szabad György*: Il contributo politico dell'Ungheria alla realizzazione dell'Unità Italiana (1860–1861). (La Sicilia e l'unità d'Italia. I.m. II. 462. és köv. l.); Ua.: Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61). Budapest, 1967. 77. és köv. l.

összinte együttérzését tolmácsolta – diplomáciai tiltakozásait a pápai hatalmat ért sérelmek miatt, javaslatait a nagyhatalmak együttes fellépésére Itáliában a pápa védelmére –, de anélkül, hogy e kezdeményezéseknek bárminemű gyakorlati következménye lett volna.³⁷ Garibaldi már átkelt a félszigetre, Nápoly is elesett, II. Ferenc a kettős szicíliai királyság utolsó uralkodója a veszített voltturnói csata után Gaeta erődjébe zárkózott, a piemontiak Castelfidardónál 1860. szeptember 18-án szétverték a pápai csapatokat, Ancona is kapitulált –, de Bécs még mindig hallgatott.³⁸ Ennek okait végül is De Luca félreérthetetlenül közölte Antonellivel, tudtára adva, hogy a Rechberg-kormány fegyveres intervenciójára nem lehet számítani. Ugyanis Ausztria erre csak az esetben szánná el magát, amennyiben Franciaország, Anglia és Oroszország egyetértésével, sőt támogatásával is találkozna.³⁹ Márpedig az adott nemzetközi helyzetben az ilyen fajta együttműködésnek feltételei hiányoztak. Az angol és a francia kormány az események szabad folyása mellett volt. Ha Párizsban valami miatt komolyan aggódtak, az legfeljebb Garibaldi volt, de az ő messzebb menő tervei ellensúlyozására kedvezőbbnek tűnt egy piemonti intervenció, mint egy közvetlen francia beavatkozás, ami egyébként is Anglia nehezítését, ellenállását vonta volna maga után. Ausztria önálló fellépését III. Napóleon nem nézte volna jó szemmel, az 1859-es háború eredményeit látva veszélyeztetve. Ebben az együttesben Oroszország sem bizonyult Ausztria támogatójának és inkább a francia politika oldalán állt.⁴⁰ Az 1860 októberében lezajlott varsói konferencia ennek világos bizonyítékait szolgáltatta. Így Ausztria, melynek erejét belső bajai egyébként is jócskán lekötötték, kénytelenségből távol maradt az itáliai eseményektől, melyek az Egyházi Állam számára felettébb kedvezőtlen fordulatot vettek.⁴¹ Világi hatalma az olasz

³⁷ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. szept. 17. (AVS. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 42. 1120/14213.); szept. 20. (Uo. 1123/14269.); Antonelli De Lucának, Roma, 1860. szept. 14. (ASV. ANV. 376/13981.); Vö. *F. Engel-Janosi*: Le potenze conservatrici e gli avvenimenti italiani del 1860. (Atti del XXXIX Congresso di Storia del Risorgimento Italiano. Palermo – Napoli, 17–23 ottobre 1860. Roma, 1961.).

³⁸ Vö. *G. M. Trevelyan*: Garibaldi and the Thousand. London, 1909.; Ua.: Garibaldi and the making of Italy. London, 1911.; *Denis Mack Smith*: Cavour and Garibaldi 1860. Cambridge, 1954.; *F. Valsecchi*: Le potenze conservatrici e la spedizione dei Mille. (La Sicilia e l'unità d'Italia. I.m. I. 181. és köv. l.).

³⁹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. szept. 25. (ASV. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 42. 1125/14309.); szept. 30. (Uo. 1130/14423.); Bach Rechbergnek, Rome, 1860. jún. 1. (H. H. St. W. Min. d. Äussern. Pol. Arch. 201/22. C.); jun. 15. (Uo. 24. D.); júl. 13. Secr. (Uo. 28. E.); szept. 15. (Uo. 38. A. I.); Vö. *Adam Wandruszka*: L'Austria dopo Villafranca. (Atti del XLII Congresso di Storia del Risorgimento Italiano. I.m. 51. és köv. l.).

⁴⁰ Antonelli De Lucának, Roma, 1860. okt. 2. (ASV. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 42. 1123/14269.); okt. 6. (Uo. 1125/14309.); okt. 11. (Uo. 1130/14423.); okt. 13. (ASV. ANV. 376/14493.); *R. Cessi*: La crisi europea del 1860 e l'Italia. (La Sicilia e l'unità d'Italia. I.m. I. 95. és köv. l.).

⁴¹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. nov. 22. (ASV. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 42. 1151/15189.); dec. 6. (Uo. 1154/15426.); Bach Rechbergnek, Rome, 1860. okt. 6. (H. H. St. W. Min. d. Äussern. Pol. Arch. 202/43. D.); nov. 17. (Uo. 49. D.); Vö. *Stefano Jacini*: Il tramonto del potere temporale nelle relazioni degli ambasciatori austriaci a Roma (1860–1870). Bari, 1931. 32. és köv. l.

királyság megalakulása után Rómára és Lazio tartományára korlátozódott, de itt is kénytelen volt eltérni III. Napóleon császár fegyveres oltalmát, mely nélkül pusztá léte sem volt már biztosítva. A francia-piemonti egyezkedésből született 1864. szeptember 15-i konvenció ugyan az olasz királyság fővárosává Firenzét jelölte, de a vatikáni körök mégis aggodalommal tekintettek a bizonytalan jövő felé. Ilyen körülmények között voltaképpen teljesen érthető, hogy a római Kúria világi birtokainak nagyobb részétől megfosztva, még makacsabbul mint annak előtte, ragaszkodott mindazon vallási-egyházi hagyatékhoz, mely nemzetközi szerepének, befolyásának végső biztosítékait képezte. Ennek figyelembevétele nélkül aligha lenne érthető az ultramontanizmusnak az a kiteljesedése, erőteljes jelentkezése, melynek az 1860-as években számos feltűnő jele mutatkozott.⁴²

Mindebből következően az Egyházi Állam diplomáciai karának a megelőző időkhöz képest szinte kiterjedtebb, fokozottabb feladatkör jutott: mozgósítani minden szövetséges erőt, egyházit és világit egyaránt, a súlyos bajba jutott pápaság védelmére, megszervezni az utóbbi támogatását, beleértve anyagi megsegítését, és az egyház hatalmi bázisaihoz szilárdan ragaszkodó, annak jogait minden körülmények között végsőkig védő magatartásra készíteni a klérus valamennyi tagját, a hívőket és mindazokat, akiknek érdekeit a társadalmi átalakulás felgyorsulása sértette. Ebben a feladatkörben De Luca nuncius is megtette a magáét és nem sokoldalú igyekezetén és aktivitásának hiányán múlt, hogy egyre súlyosabb akadályokkal, ellenállással találta magát szembe. Jó érzékkel ismerte fel, hogy az Ausztriában bekövetkezett politikai változások óhatatlanul következményekkel fognak járni a katolikus egyháznak a konkordátumban lefektetett jogaira, és változásokat idézhetnek elő az állam és az egyház viszonyában. Figyelő szeme minduntalan ezt kutatta, erre gondolt minden jelentősebb alkalommal, amikor újabb és újabb meglepetések, váratlan fordulatok következtek be az osztrák birodalom életében. Az októberi diploma életképtelenségének bebizonyosodása, Schmerling államminiszterként történő bevonása a kormányba 1860 decemberében, majd 1861-ben a februári pátens kibocsátása, óhatatlanul felvetette benne annak gondolatát, hogy vajon ezen újabb változások, a birodalom kormányzatának bizonyos szabadelvűbb színezetű doktriner elvek alapján történő átszervezése, nem vonja-e maga után a konkordátum revízióját.⁴³ Aggodalmait, hogy talán a magyar püspöki karban, a klérusban is akadnak ellenzői a konkordátum bizonyos pontjainak, Scitovszky prímás igyekezett eloszlatni, miután „a leghatározottabban és legünnepélyesebben tiltakozott ezen feltételezések ellen”. Sőt kifejtette, hogyha valami felháborítja, az éppen a kormány egynémely rendelkezéseire vonatkozik,

⁴² Vö. *R. De Cesare: Roma e lo Stato del Papa*. I.m. 350. és köv. l.; *Schmidlin: Papstgeschichte*. I.m. II. 58. és köv. l.; *E. E. Y. Hales: Pio Nono*. Garden City, New York, 1954. 235. és köv. l.

⁴³ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. dec. 27. (ASV. S.St. 1860. Rub. 165. fasc. 42. 1164/15679.).

⁴⁴ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. dec. 29. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 3. 1167/15682.).

melyekben a világi hatalom az egyház rovására kívánja jogait kiterjeszteni.⁴⁴ Megnyugtató választ kapott a nuncius Rechberg gróffal folytatott 1860 december végi beszélgetése során is, lévén az utóbbi határozottan kijelentette a konkordátumhoz való változatlan ragaszkodását és kétségbe vont minden olyan feltételezést, mintha a kormány a Szentszékkal tárgyalásokat óhajtana folytatni bizonyos módosítások végett.⁴⁵ Ilyen értelemben nyilatkozott Schmerling lovag is, aki személyesen kereste fel a nunciust. A konkordátumról tárgyalva az utóbbi megerősítette Rechberg kormányelnök állítását, csak annyit téve hozzá, hogy az igazság és az elővigyázatosság megköveteli, hogy tegyenek valamit a protestánsok érdekében. Mire De Luca azt válaszolta, hogy ez nem vonatkozik a konkordátumra, feltéve, hogy nem sértik meg a katolikus egyház jogait.⁴⁶ Mindenesetre Schmerling kijelentései bizonyos óvatosságra készítették a nunciust, akinek tudomására is jutott, hogy illetékes helyen máris foglalkoznak a protestánsok ügyeivel, többek között a vegyes házasságokból született gyermekek vallásos nevelésével kapcsolatos polgári törvénnyel összefüggésben. 1861 februárjában Schmerling államminiszter utasítására már folyamatba is tették egy törvényjavaslat kidolgozását a protestáns hitfelekezetek működési szabadságának biztosításáról, közreműködésre kérve fel a kálvinista és luteránus konzisztóriumokat, mely alkalommal Rechberg gróf ismételten biztosította az aggodalmaskodó nunciust, hogy a maga részéről sohasem járulna hozzá olyan újításokhoz, melyek sértenék a katolikus egyház törvényes jogait, melyek ellentétesek lennének a Szentszékkal kötött meg egyezéssel. E keretbe sorolta a kormányelnök a vegyes házasságokkal kapcsolatos, konkordátum előtt megállapított szabályozásokat is.⁴⁷

A legilletékesebb helyről származó kijelentések ugyan bármennyire is megnyugtatók De Luca nunciust, a birodalomszerte tovább tartó és egyre radikálisabb jelleget öltő társadalmi-politikai mozgalmak, a sajtó mind szabadabb mozgása, a klérus, a katolikus egyház jogait korántsem kímélő kirohanásai, nem alaptalanul élesztik fel aggodalmait és félelmeit az iránt, hogy a konkordátum alatt kimozdult a talaj és a kormány aligha lesz képes ismételt ígéreteihez tartani magát. Magyarországon általános követeléssé érlelődött, hogy az 1848-as törvényeknek megfelelően tartsák meg a választásokat és hívják össze az országgyűlést. A társadalmi nyomás olyannyira határozottan mutatkozott meg, hogy ennek hatása alatt az 1860. december 18-án megtartott esztergomi értekezlet, zömmel az ókonzervatív arisztokraták és a főpapság részvételével, az 1848-as választási törvény alkalmazása mellett foglalt állást.⁴⁸ Az ugyanitt elnöklő Scitovszky primás megelőzően kellő utasítások és tanácsok végett Bécsben járt és már előre jelezte a várható döntést. Ez alkalommal De Luca nunciust is felkereste, akinek meglátása szerint a magyar primás „Elégge ijedtnek mutatkozott honfitársai politikai érzel-

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. febr. 5. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 21. 1201/16177.).

⁴⁸ Pesti Napló. 1860. dec. 19—30.; Vö. *Thewrewk-Pallaghy Attila*: Esztergomi tanácskozmány 1860-ban. Budapest, 1925.

meinek kitörése miatt”, ámbár kifejezte reményét, hogy „a forrongás mindinkább lehiggad.⁴⁹ A magyar országgyűlés összehívásának ténylegesen szántak ilyen értelmű szerepet, amit az részben be is töltött. Ugyanakkor kellő bizonyítékait is szolgáltatva annak, hogy a politikai vezető szerep a szabadelvű programot valló úgynevezett felirati párt és határozati párt kezébe csúszott át és az ókonzervatívok elszigetelődtek. A szabadelvű pártok ugyan elhatárolták magukat a forradalmi tendenciáktól, a külsegítségre épülő emigráns programoktól, előtérbe állítva az 1848-as alkotmány visszaállításának követelését, de ugyanakkor szembefordultak a bukott abszolutizmussal, annak mindenfajta változatának felélesztésével is. Ekkor vált Deák Ferenc, a felirati párt vezetője, a forradalomtól ugyan elhatárolódó, de az alkotmányos rendszerhez ragaszkodó és ezen az alapon Ausztriával kiegyezést kereső párt vezéralakjává.⁵⁰ Potenciális riválisa népszerűségben és tekintélyben gróf Teleki László volt, az 1849 utáni magyar emigráció egyik kiemelkedő egyénisége, akit 1860 decemberében, drezdai tartózkodása alatt a szász rendőrség letartóztatott és Ausztriának kiszolgáltattott. Miután Teleki Bécsben ígéretet tett arra, hogy kapcsolatait az emigrációval megszakítja, — a császár szabadon bocsátotta. Teleki rövidesen a határozati párt élére került, de 1861. május 8-án bekövetkezett tragikus öngyilkossága új helyzetet teremtett.⁵¹ Mindenesetre jellemző az a lényeges különbség, ahogy De Luca nuncius a „mérsékelt” Deákról és a forradalmi múltú Telekiről szólt, akinek személyét különösen alkalmasnak tartotta általa nem kívánatosnak tekinthető szenvedélyek fellobbantására.⁵² Tagadhatatlanul örömmel vette tudomásul, hogy Teleki temetésén „egyetlen katolikus pap sem vett részt” az egyébként hatalmas tömegben, mely a kálvinista hazafit utolsó útjára kísérte.⁵³ Ennek ellenére, a mozgékonyabbá vált sajtó cikkei, a magyar országgyűlésen elhangzott feltűnő radikális beszédek, a konkordátum, a klérus elleni nyílt kirohanások éppen elég keserűséget keltenek a nunciusban, mint ahogy felháborítónak tartotta, hogy egyes törvényhatóságok tagjaiul többek között Kossuthot, Klapkát, valamint Garibaldit és Cavourt is megválasztották.⁵⁴ Súlyos inzultusok érték Haas Mihály szatmári püspököt, aki

⁴⁹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. dec. 29. (ASV. S.St. 1860. Rub. 247. fasc. 3. 1167/15682.).

⁵⁰ Vö. *Kónyi Manó*: Deák Ferenc beszédei. I.m. III. ; *Ferenczi*: Deák élete. I.m. II. 274. és köv. I.

⁵¹ Vö. *Kossuth*: Irataim. III. 274. és köv. I.; *Lengyel Tamás*: gróf Teleki László. É.n. 153. és köv. I.; *Horváth Zoltán*: Teleki László 1810—1861. I—II. Budapest, 1964. I. 444. és köv. I.; Teleki László válogatott munkái. I—II. Szerk. és a bev. tan. írta: *Kemény G. Gábor*. Budapest, 1961.

⁵² De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. jan. 7. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 21. 1174/15859.).

⁵³ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. máj. 21. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 23. 1275/17591.).

⁵⁴ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. márc. 24. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 23. 1237/16874.); Antonelli De Lucának, Roma, 1861. ápr. 8. (Uo. 16874.); Vö. Az 1861. év ápr. 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. *Hajnik Károly*. Pest, 1861.

erőteljesen az októberi diploma mellett foglalt állást. Hazafias hívei valósággal kiközösítették Szatmárnémetiben, ahol miután a püspök belépett a templomba, az ott tartózkodók azonnal eltávoztak. Amikor Haas 1861 áprilisában Pestre jött, hasonló fogadtatás érte: a nép „kifütyülte és sértegette” — írta a nuncius.⁵⁵ Mindebből aligha aaptalanul következtethetett a nuncius a felviharzó politikai mozgalmak antiklerikális tendenciájára, melynek jeleivel az osztrák tartományokban is bőségesen találkozhatott. Ezen félelmének adott hangot De Luca előtt Rauscher bíboros is, aki nagyon is számított arra, hogy az összeülő Birodalmi Tanács képviselői egyházellenes beszédeket fognak tartani. A korántsem biztató jelenségekről De Luca igyekezett ismételtlen értekezni Schmerling államminiszterrel, aki ámbár a konkordátum pontjainak sértetlen betartásáról szólt ez alkalommal is, de ennek ellenére nyilatkozatában — a nuncius megérzése szerint — nyugtalanító hátsó gondolatok is meghúzódtak, és kiérezhető volt belőle bizonyos fajta igény a konkordátum revíziójára.⁵⁶ Nos ezt a feltételezést az idő előrehaladása igazolni látszott, különösen a magyar országgyűlés feloszlását követő időszakban, amikor a Schmerling-kormány nyeregbe került, és az újabb abszolutizmus érvényesítése lehetőséget nyújtott sajátos arculatának nyíltabb kifejezésre juttatására. De Luca most már félreérthetetlenül arra következtet, hogy a Schmerling-provizórium egyházpolitikájában érvényre jutnak a katolikus egyházzal ellenséges, titkos törekvések. Feltételezi, hogy ennek hátterében valószínűleg a kormány azon szándéka áll, miszerint megnyerje a maga számára Németország és Anglia politikai jóindulatát, és általában belső és külső nehézségeinek ellensúlyozására támaszt szerezzen a liberális és protestáns országok közvéleményében, hogy ily módon erőteljesebben léphessen fel Magyarországgal és más birodalmi tartományok igényeivel szemben. A kormánnyal együttműködő osztrák szabadelvű sajtó hangjából is ítélve, úgyszintén a kormány lépéseit követve, a nuncius megítélése szerint a közügyek intézőiben azon meggyőződés kerekedett felül, hogy a konkordátum voltaképpen nem más, mint a protestáns vezetés alatt álló német államokkal szembeni provokáció, mely alkalmas arra, hogy Ausztriát elválassza Németország többi részétől.⁵⁷ A nagynémet politikát ismét felújító schmerlingi külpolitikából így egyenesen következett a gyengébb-erősebb kísérlet az 1850-es évek egyházpolitikai irányának fellazítására, a Szentszékkal kötött konkordátum gyakorlati érvényesítésének enyhítésére, esetleges revíziójára. Ámbár egy utóbbi lépés megtételéhez sem elég bátorsága, sem elég ereje nem volt a kormánynak, mely a szabadelvűséget jobbra csak fügefalevélként alkalmazta, hogy az osztrák polgárság körében szélesítse befolyását, növelje tekintélyét. A tények arra mutatnak, hogy ebben az időszakban ugyan erőteljesen megnövekedett a konkordátum ellenzőinek tábora és a nyíltabb kritikai hangok is erőre kaptak, ami ugyan aggo-

⁵⁵ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. ápr. 14. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 23. 1247/17181.); ápr. 16. (Uo. 1250/17183.); Vö. Budapesti Hirlap. 1884. okt. 6.

⁵⁶ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. márc. 24. (AVS. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 23. 1237/16874.).

⁵⁷ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. szept. 14. (ASV. ANV. 405/1349.).

9. De Luca Antonino bécsi apostoli nuncius (1856–1863), kardinális 1863-tól

10. Kunszt József kalocsai érsek (1852–1866)

11. Bartakovics Béla egri érsek (1850—1873)

12. Haynald Lajos erdélyi püspök (1852—1864), kalocsai érsek (1867—1891), kardinális
1879-től

dalomra adhatott okot Rómában, de gyakorlati következményekre még alig vezettek, és a Schmerling-kormány hivatalos programjában, megnyilatkozásaiban sohasem osztotta a sajtóban, a politikai röpiratokban napvilágot látott és a konkordátum revízióját szorgalmazó, sürgető igényeket.⁵⁸ Akadtak néhanapján kényesebb ügyek is, mint többek között a linzi, a feldkircheni és még más helységek jezsuita vezetés alatt álló gimnáziumaiban tanító tanárok állami vizsgakötelezettségének igényét felvető követelések, melyek ellentmondani látszottak ugyan a Jezsuita Társaságnak az 1850-es években biztosított különleges jogoknak, de egyébként a kultuszminisztérium indokolt igényeiből fakadtak, melyekben a nuncius már a konkordátum határozott megsértését látta. Ezekkel és egyéb jelenségekkel függött szorosan össze a Szentszék azon határozott utasítása, hogy De Luca ne kímélje erejét és befolyását a konkordátum védelmében, és járjon el a leghatározottabban az osztrák kormánynál, hogy a Szentszékkal kötött egyezményt a legpontosabban tartsák be.⁵⁹

De Luca nuncius a kapott utasításnak megfelelően valóban mindent el is követett az illetékeseknél, hogy a katolikus egyházat semmiféle sérelem ne érje, de ugyanakkor mind Rechberg, mind Schmerling részéről messzemenő jóindulatot és együttműködési készséget tapasztalt, ami végül is meggyőzte aggodalmait túlzása felől és egyben arról is, hogy a Szentszék érdekeit voltaképpen továbbra is a legbiztosabb védelemben és oltalomban az osztrák kormány részesíti, és a vele való szoros együttműködés látszik a leggyümölcsözőbbnek. Ebből következően is De Luca a Schmerling-provizórium további szakaszában tőle telhetően mindent el is követ, hogy megkönnyítse a kormány helyzetét. Ezért is vállalkozott arra, hogy határozottan fellép azok ellen, akik előtt a Schmerling-rendszer támogatása, intézkedéseinek végrehajtása korántsem tűnt annyira szükségesnek és fontosnak, mint ömaga előtt. Kritikájának és támadásának célpontja ez alkalommal a magyarországi egyház néhány főpapja, akiknek az alkotmányos időszakban tanúsított magatartása, továbbá az országgyűlés feloszlását követő időszakban is tapasztalt állásfoglalásai, a kormány erőteljes rosszállását vonták maguk után. De Luca nuncius éppen ezért Rechberg gróffal folytatott előzetes tárgyalásai után egy különösen bizalmas levélben kérte fel Antonelli államtitkárt arra, hogy a Szentszék közreműködésével járjanak el Scitovszky primás, Hajnald Lajos erdélyi püspök és Strossmayer diakóvári püspök ellen — megfosztva valamennyiüket mindenfajta polgári tisztségüktől. Indoklásképpen előadta, hogy a magyar primás az 1848-as forradalmi országgyűlés törvényeinek érvényesítéséért szállt síkra, és az 1861-es országgyűlés feloszlása után mint Esztergom megye örökletes főispánja megtagadta a magyar kancelláriának az adóbehajtásban és a katonaeösszeírásban való részvételt. Haynald püspököt hasonlóképpen az 1848-as

⁵⁸ Vö. *Friedjung*: Harcz a német hegemoniáért. I.m. I. 39. és köv. l.; *H. Hantsch*: Geschichte Österreichs. I.m. II. 365. és köv. l.; *F. Engel-Janosi*: Graf Rechberg. München—Berlin, 1927.

⁵⁹ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. szept. 14. (ASV. ANV. 405/1349.); Bach Rechbergnek, Roma, 1861. júl. 9. Res. (H.H.St.W. Min. d. Äussern. Pol. Arch. 203/19. C.); szept. 21. Res. (Uo. 22. E.).

törvények mellett történt állásfoglalásai miatt marasztalta el, valamint azért, mert sikraszállt beszédeiben Erdély és Magyarország egyesítése mellett. Strossmayer püspökről azt tartotta, hogy szláv érzelmű, felkeltette a horvátok nemzeti lelkességét, és ily módon veszélyeztette Horvátország és a birodalom több évszázados kapcsolatait.⁶⁰ Antonelli államtitkár józanságára mutatott, hogy miután a kérdést megtárgyalta IX. Pius pápával, elutasító választ küldött De Luca kezdeményezésére, mondván, hogy a nuncius tartózkodjon attól, hogy túlságosan belemerüljön a birodalom belpolitikai ügyeibe, és egyébként is a nevezett főpapok polgári hivatalaitól történő megfosztását a kormány feladatkörébe tartozónak jelölte.⁶¹

Róma véleménye, ha némi tartózkodásra is készítette a nunciust, alapvető nézeteit tekintve kitarzott a magyar egyház egyes vezetőiről vallott álláspontja mellett. Pedig a De Luca által felsorakoztatott politikai természetű vádak korántsem voltak oly egyértelműek, és igen nagy mértékben hozzájárult a főpapok magatartásához az általános közhangulat nyomása, az egyszerű katolikus hívők véleménye és kívánsága. Nemcsak arról volt szó, hogy az érdekelt főpapokat az ár magukkal ragadta, hanem arról is, hogy annak feltartóztatásához jelentékeny mértékben hozzájárultak. Scitovszky primás, bár a Schmerling-provizórium időszakában átmenetileg visszavonult a nyilvánosabb szerepléstől és általában tartózkodó magatartást tanúsított, de ebből még nem következett, hogy úgy ő maga, mint bizalmasabb környezete letette volna a fégyvert a magyar katolikus egyház vezetését, szervezetét ért sérelmek orvoslásáért folyó küzdelemben. A primási jogok védelmében kialakult csatározások, melyeknek hullámai a közvélemény figyelmét sem kerülték el, könnyen azt a látszatot kelthették, mintha a magyar katolikus egyház vezetői a konkordátum ellen lépnének fel, a Szentszékkal kötött egyezmény revízióját óhajtánák. Kétségtelen, hogy ilyen értelmű hivatalos állásfoglalás sem Scitovszky, sem a magyar püspöki kar egyéb tagjai részéről nem hangzott el. De a magyar egyház vezetői olyan értelmű nyilvános nyilatkozatot sem tettek, mellyel helyreigazították volna a sajtóban és egyebütt elterjedt véleményeket. A nuncius felfigyelt erre a kétértelmű helyzetre, és éppen ezért kitörő örömmel fogadta a Religio 1860. december 5-i és 8-i számaiban megjelent felvilágosító cikkeket a konkordátummal kapcsolatban, melyeknek latin fordítását azonnal elküldte Antonelli államtitkárnak.⁶² Az anonym cikkíró ritka bravúrral és ragyogó érveléssel oszlatta szét azt az illúziót, mintha a magyar egyház vezetői valaha is a konkordátumban foglalt jogok ellen léptek volna fel. Szerényen, de beavatottan céloz olyan természetű mozzanatokra, melyek a magyar katolikus egyház részvételére utalnak a konkordátum létrejöttével kapcsolatban. A cikkíró teljes világgossággal szétválasztja a mesterségesen összekuszált problémákat és kimondja, hogy a magyar primási jogkör megszűkítése egy dolog, és a konkordátum másik

⁶⁰ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. nov. 29. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 23. Ris. — issimo. 20715.).

⁶¹ Antonelli De Lucának, Roma, 1861. dec. 14. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 23. Ris. — issimo. 20715.).

⁶² De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. jan. 12. (ASV. ANV. 405/1176.).

dolog. Az egyik nem következik a másikból. Mert az új érsekségek létesítése, valamint a primási egyházi törvényszékek hatálytalanítása „a concordatumon kívül esik. Azért ha szükséges: a magyar hierarchia korábbi egysége, területe, primási és törvényszéki joghatósági szerkezete, a *concordatum* épsége mellett is visszaállítható”. A cikkíró félreérthetetlenül kimondotta, hogy a magyar egyház a konkordátumban biztosított jogoknak tevékeny részese, annak élvezője és megszeméniően illúziókat kerget az, aki feltételezi, hogy „históriai jogok” alapján — melyek sem 1848 előtt, sem 1848–49-ben az áhított védelmet nem nyújtották — biztosítható lenne mindaz, amit a konkordátum valóban nyújtott.⁶³

De Luca nunciának teljes mértékben igaza volt abban, hogy Scitovszky sérelmei, a primási jogok visszaszerzésére irányuló erőfeszítései, az első- és másodfokú esztergomi egyházi bíróság visszaállítására vonatkozó igényei nem irányultak a konkordátum ellen. Véleményét osztotta Lonovics éppen úgy, mint Simor János, akinek a konkordátum melletti félreérthetetlen kiállása ragyogó dokumentumaként hivatkozott a nuncius a győri püspöki székbe történt beiktatása alkalmával 1857-ben kiadott pásztorlevelére.⁶⁴ Scitovszky kívánságainak alátámasztására az esztergomi káptalan 1861 januárjában két petícióval is fordult a Szentszékhez, a primási jogok érvényesítése, valamint az egyházi bíróságok ügyében.⁶⁵ Határozottságuk és elszántságuk De Luca nunciust kissé meglepte, de azon szerény nézetét juttatta kifejezésre Antonelli előtt, hogy vajon bölcs és hasznos dolog lenne-e visszautasítani Magyarország legmagasabb egyházfőjének kérését egy olyan problémában, mely „nem tartozik szorosan a konkordátumhoz”. Megítélése szerint a legkevésbé sem sértené a Szentszék érdekeit, ha Esztergom gyakorolná a másodfokú egyházi bírósági jogokat.⁶⁶ Az ügyek elhúzódása arra készítette a nunciust, hogy további érvekkel támassza alá álláspontját. Miután 1862 elején arról szerzett tudomást, hogy Scitovszky megbízásából Rómában egy kiváló egyházi jogászt keresnek, aki majd képviseli illetékes szentszéki helyen a magyar egyház álláspontját, félreérthetetlenül kimondotta, hogy Róma érdekében áll a magyar katolikus egyház és annak fejének támogatása, kérése méltányos és kielégítő rendezése. Rámutat arra, hogy a magyar katolikus egyház jelentős létszámú protestáns-sal szemben, valamint a görögkeleti egyházhoz tartozó szerb és román lakosság millióival szemben teljesíti a reá háruló kötelességét és éppen ezért a Szentszéknek nem szabadna megtagadnia a magyar egyházfő jogos igényeit. Nézete szerint az osztrák kormány 1848-tól folyamatosan arra törekedett, hogy különleges előnyökben részesítse, támogassa a nem magyar nemzetiségű skizmatikusokat, annak reményében, hogy felhasználhatók a magyar nemzettel szemben. Mindezzel hozza összefüggésbe a szerbeknek, a románoknak nyújtott különleges egyházi privilégiumokat. De Luca arra az álláspontra helyezkedett, hogyha már választani kell

⁶³ Religio. 1860. dec. 6.; 8.

⁶⁴ De Luca Antonellinek, Vienna, 1860. nov. 14. (ASV. ANV. 405/1148.).

⁶⁵ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. jan. 17. (ASV. S.St. 1861. Rub. 165. fasc. 21. 1186/15932.); jan. 26. (ASV. ANV. 405/1191.).

⁶⁶ De Luca Antonellinek, Vienna, 1861. febr. 3. (ASV. ANV. 405/1195.).

Rómában a kormány által támogatott „híres Şaguna”, a román ortodoxia feje és Scitovszky magyar prímás között, akkor nem szabad késlekedni az utóbbi sérelmeinek orvoslása tekintetében.⁶⁷ Tehát ugyan az a De Luca, aki a magyar prímás polgári méltóságainak megfosztását sürgette — szinte egyidejűleg — egyházi vonatkozásban Scitovszky mellett kardoskodott! A jelek szerint nem túlzott sikerrel sem egyik, sem a másik kérdésben. A Szentszék messzemenő óvatossággal járt el és semmi esetre sem kívánta kiélezni a viszonyt az osztrák kormánnyal; tartózkodni kívánt az utóbbi közvetlen támogatásától éppen úgy, mint szándékainak nyílt keresztvezésétől.⁶⁸

Ez a tartózkodó és óvatos álláspont — legalábbis rövidebb távlatban — az Egyházi Állam egyre bonyolultabbá váló nehéz helyzetében igazolható volt. Egyébként is a magyar püspöki kar, sérelmei ellenére, a Schmerling-provizórium időszakában is hamarosan felismerte alapérdekeit és azzal összhangban járt el. Ezt teljes mértékben alátámasztotta a magyarországi helytartótanács által végzett egykorú vizsgálat is, mely valamennyi püspöki megye, annak vezetője magatartását felülvizsgálta és erről részletes jelentést terjesztett fel Bécsbe. Az eredményt a magas kormánykörökben kielégítőnek tartották, annak bizonyítékait látva, hogy a magyar katolikus egyház vezetői — ki az erőhatalom ténye előtt meghajolva, ki messzemenő alkalmazkodásból, ki kifejezett együttműködési szándékkal, mint többek között Ranolder János veszprémi püspök — elősegítették a hatalom intézkedéseit.⁶⁹ Mindebben kétségtelenül kifejezésre is jutott az a sokoldalú és keserű tapasztalat is, melyet a magas klérus a lezajlott átmeneti alkotmányos időszakban, a feltörekvő népmozgalmak kapcsán szerzett, melynek megismétlődését elkerülni óhajtotta. Ami a magyar egyház szervezetét illeti, az 1850-es évekhez képest nagyobb változások nem következtek be. Mindössze annyi történt, hogy Palugyay Imre nyitrai püspök halála után, székébe Roskoványi Ágoston váci püspök lépett, akinek helyét viszont Peitler Antal vette át 1859-ben.⁷⁰ Változás történt a csanádi püspökségben Csajághy Sándor 1860. február 7-én bekövetkezett halála következtében, akinek helyére a következő évben Bonaz Sándor lépett.⁷¹

Az az ellentmondásoktól korántsem mentes viszony, mely az idők folyamán De Luca és a magyar katolikus egyház között kialakult, nem lehetett előnyös sem a Szentszék, sem a magyar egyház számára. Éppen ezért mind Rómában, mind Magyarország egyházi köreiből fellélegeztek, amikor átmeneti betegeskedés után De Lucát felmentették tisztségéből és helyébe Antoniacci Mariano Falcinelli,

⁶⁷ De Luca Antonellinek, Vienna, 1862. márc. 17. (ASV. ANV. 405/1468.).

⁶⁸ A Szentszék 1862 januárjában az esztergomi primási jogok vonatkozásában úgy döntött, hogy a Congregatio Concilio vegye jogi vizsgálat alá a kérdést. Erről De Luca értesítette Scitovszkyt, aki maga és az esztergomi káptalan nevében megelégedését juttatta kifejezésre a nunciushoz küldött válaszlevelében. De Luca Antonellinek, Vienna, 1862. jan. 12. (ASV. ANV. 405/1414.).

⁶⁹ O. L. Htt. eln. 1862. III. 3927.; 4719.

⁷⁰ Religio. 1859. jún. 15.; 22.

⁷¹ Religio. 1860. febr. 8.; Vö. Közhasznú Kalendárium. 1862.

⁷² Vö. *G. De Marchi: Le Nunziature Apostoliche. I. m. 47—48. l.*

megelőzően brazíliai internuncius lépett.⁷³ Bécsbe érkezése vitathatatlanul új helyzetet teremtett, rövid időn belül sokoldalú bizalmat ébresztve alkalmas személynek bizonyult arra, hogy a Szentszék érdekeit valóban körültekintően védelmezze, a szövetséges erők közötti ellentmondásokat feloldja és ne csak pusztá szemlélője legyen az eseményeknek, de aktív szereplője is az óhajtott kibontakozásnak. De Luca nunciussal ellentétben Falcinelli félreérthetetlenül azt a nézetet vallotta, hogy a Schmerling-féle centralizációs és germanizációs irányzatnak a monarchiában nem lehet jövője. Véleményének kialakításánál számos tényezőt vett figyelembe, de nem kis mértékben hozzájárult állásfoglalásának kiérlelődéséhez, hogy a Birodalmi Tanács szabadelvű képviselőinek fellépéseiből, Schmerling államminiszter politikájának gyakorlati következményeiből a katolikus egyház érdekeinek veszélyeztetését olvasta ki, azoknak az erőknek növekedését, melyek a konkordátumban foglalt egyházi jogok eltörlésére törekednek. Falcinelli nuncius e tekintetben következetes és szívós magatartásával rövidesen valóságos gyűjtőpontja lett a monarchiában azoknak a politikai csoportoknak, melyek fokozatosan leválva a Schmerling-kormány oldaláról, azzal szembe fordulva a rendszer megbuktatásán fáradoztak. Az ellenzéki politikai erők társadalmi összetétele rendkívül sokrétű volt, a birodalom különböző országait, tartományait is figyelembe véve. Megtalálhatók voltak bennük a kifejezetten progresszív csoportok, az álparlamentarizmus helyett felelős minisztériumot és valóságos polgári parlamentarizmust, alkotmányosságot követelő erők éppen annyira, mint a tőlük messze jobbra álló, klerikális-arisztokrata körök, melyek számára viszont a Schmerling-kormányzat túlságosan is szabadelvűnek, parlamentáris jellegűnek tűnt.⁷³ Egy bizonyos, hogy Falcinelli nuncius, amikor e valóban széles körű elégedetlenséget, a kormány ellen gyülekező erőtényezőket felmérte, akkor elsősorban a Szentszék alapvető érdekeiből, a katolikus egyház pozícióinak megvédésére irányuló szándékaiból indult ki. A felülről érkező instrukciók is ellene szóltak a passzivitásnak, a közömbösségnek, sőt határozott értelemben offenzívára biztattak.⁷⁴ Ennek mindennél feltűnőbb jeleként utalhatunk IX. Pius pápa 1864. december 8-án kiadott „Quanta cura” enciklikájára és a hozzá csatolt úgynevezett „Syllabus”-ra, melyek a világi hatalmában meggyengült pápaság szellemi ellentámadásának, a szabadelvűséggel szembeni offenzívájának harci riadóját jelentették. Ha a „Syllabus” legfőbb mondanivalójában semmiféle új szempont nem is volt feltalálható, ennek ellenére IX. Pius pápa megelőzően kiadott allokucióinak, körleveleinek és számos egyéb apostoli iratainak a modern világ szükségleteivel szembe forduló irányának ezen legújabb összefoglalása, a maga pergő sodrásával, tömörségével,

⁷³ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1864. jan. 3. (ASV. S.St. 1864. Rub. 247. fasc. 1. 57/30337.); ápr. 23. (Uo. fasc. 2. 139/31678.); ápr. 28. (Uo. 140/31749.); máj. 11. (Uo. 152/31947.).

⁷⁴ Antonelli Falcinellinek, Roma, 1864. jan. 16. (ASV. S.St. 1864. Rub. 247. fasc. 1. 30337.); szept. 13. (Uo. fasc. 4. 33110.); okt. 22. (Uo. 33612.); Bach Rechbergnek, Rome, 1864. ápr. 16. (H. H. St. W. Min. d. Äussern. Pol. Arch. 206/3. A—K.); Ottenfels Rechbergnek, Roma, 1864. szept. 27. (Uo. 15. B.); Bach Mensdorffnak, Roma, 1864. nov. 29. (Uo. 21. D.).

formai kiélezettségével mégis minőségileg újat adott.⁷⁵ Mindenesetre az új bécsi nuncius bölcsességére mutat, hogy működésében különbséget tudott tenni a „Syllabus”-ban foglalt elvek általános iránya és a mindennapok diplomáciai szükségletei között. Sőt éppen arról van szó, hogy az a messzemenő szellemi merevség és politikai macacsság, ami egyre inkább felülkerekedik a Vatikán politikájában a 60-as évek második felében, Falcinelli tevékenységében messzemenően oldottabban, kötetlenebbül és hajlékonyabban jelentkezik.

Falcinelli, aki hamarosan felismerte, hogy a kormány ellenfelei feltalálhatók szerte a birodalomban, arra a következtetésre jut, hogy a Schmerling-rendszer legerőteljesebb potenciális ellenfelei Magyarországon gyülekeznek. Ebben az országban ugyanis a társadalom legszélesebb rétegei, az egyszerű dolgozó tömegektől, a falusi és városi elemektől a középbirtokos nemességig, a nagybirtokos arisztokráciáig; protestánsoktól a katolikusokig változást kívántak. Falcinelli erőteljes meggyőződésévé vált, hogy a kormány eltávolítására irányuló szándékok valóra váltásához a magyarországi elégedetlenség — amennyiben azt a kívánatos irányba terelik — komoly támaszt nyújthat. Véleménye szerint bármennyire elégedetlenek is az országban, forradalomtól nem kell tartani. Ha akadnának is szélsőséges akciók, szervezkedések, azok megítélése szerint elszigeteltek maradnának és felszámolásuk előre kiszámítható. Nagyobb veszélyektől csak az esetben tartott, ha netán valamelyik külföldi hatalom venné pártfogásba és részesítené támogatásban a magyarországi elégedetleneket. Különösebb veszélyeket az 1863–64-ben fellángolt lengyel szabadságharcban sem látott az osztrák monarchiára nézve. Összhangban a Szentszéknek a katolikus lengyelekkel szimpatizáló és Oroszországot elítélő magatartásával, a bécsi nuncius sem tagadta meg a cári zsarnoki kormányzattal szembeforduló és a keleti ortodoxia hatalmi igényeit elutasító lengyel felkelőktől szimpátiáját. Megítélése szerint attól nem kell túlságosan tartani, hogy a galíciai lengyelek majd követik oroszországi testvéreik példáját, miután az osztrák kormányzatnak rendelkezésre állnak a kellő ellenfegyverek — gondolva ez esetben elsősorban a galíciai rutén parasztoakra, akiket nem kellett volna túlságosan biztatni ahhoz, hogy a lengyel nemesi földbirtokossággal szembeforduljanak. Mindennek figyelembevételével is Falcinelli a magyarországi politikai helyzetet a maga sajátos elképzelései szempontjából nem látta túlságosan aggasztónak. Deák Ferencről az volt a véleménye, hogy bár következetesen kitarthat álláspontja, az alkotmányos követelések mellett, de ugyanakkor honfitársait mérsékletre és nyugalomra inti. Úgy látta Falcinelli, hogy Magyarországot le lehet csillapítani, ki lehet elégíteni a követeléseket olyasfajta engedményekkel, melyek az októberi diplomában már egyszer testet öltöttek.⁷⁶ Ezeknek a kívánságoknak

⁷⁵ Vö. *R. Aubert*: Il Pontificato di Pio IX. I.m. 377. és köv. l.; *C. G. Rinaldi*: Il valore del Sillabo studio teologico e storico. Roma, 1888.; *Giacomo Martina*: Osservazioni sulle varie, redazioni del „Sillabo”. (Chiesa e Stato nell'Ottocento Miscellanea in onore di Pietro Pirri. I–II. Padova, 1962. II. 419–524. l.); Eszmetörténeti vonatkozásaihoz lásd *Lukács József*: Igent mondani az emberre. Budapest, 1973. 436. és köv. l.

⁷⁶ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1864. jan. 3. (ASV. S.St. 1864. Rub. 247. fasc. 1. 57/30337.); febr. 28. (Uo. 105/31003.); márc. 5. (Uo. 110/31088.).

adott hangott 1863-ban Apponyi György gróf néhány ókonzervatív társával egyetemben, amikor a birodalom átszervezésére vonatkozó elképzeléseiket, Magyarország belkormányzatára vonatkozó terveiket formába öntötték és eljuttatták az uralkodóhoz. Ugyan ezek a tervek szemben álltak a centralizmussal, és tartalmazták a birodalom dualisztikus átszervezésének némi elgondolásait is, de erőteljesen keveredtek konzervatív igényekkel, mellőzve az alkotmányos kormányzás követelményeit.⁷⁷ E törekvések meglehetősen közel álltak Falcinelli elképzeléseihez is, aki gondosan ápolta a magyar konzervatív arisztokráciához fűződő kapcsolatát. Szorosan együttműködött a nuncius Lonovics Józseffel, a 48-as idők volt nominált érsekével, akire Rómából egyébként is erőteljesen felhívták a figyelmet, és aki a magyar konzervatívok bizalmi emberének számított.⁷⁸ A Schmerling-rendszer ellen kialakuló arisztokrata-klerikális csoport működésének szálai az egész birodalomban szétágaztak. Megtalálhatók voltak a császári udvarban, Csehországban, Horvátországban, Galiciában is egyaránt. A kormányban pedig ott ült tárca nélküli miniszterként Schmerling legtekintélyesebb és legkövetkezetesebb ellenfele, gróf Esterházy Móric, aki a császár legbizalmasabb tanácsadójának számított ez időben, és akiben az utóbbi valósággal vakon bízott. Esterházy gróf a maga hűvös nyugalmaival, csendes modorával, de szívós kitartásával ott tört borsot Schmerling orra alá, ahol csak tudott. Tette mindezt anélkül, hogy nyíltan szembefordult volna az államminiszterrel. Az intrikáknak volt mestere, akinek birodalomszerte kiágazó kapcsolatai, a császári udvarnál betöltött bizalmas pozíciója lehetővé tette, hogy a kulisszák mögött megindult és kibontakozó szervezkedésnek vezetőjévé váljék. Magyar származású volt ugyan, a legvagyonosabb magyar nagybirtokos arisztokrata család egyik tekintélyes ágához tartozott, de magyarul alig tudott, igazi osztrák birodalmi arisztokrata volt. Az a szűkebb klerikális-arisztokrata csoport, melynek a császár anyja, Zsófia főhercegnő volt egyik fő mozgatója, Esterházy grófban fő támaszra lelt. Az utóbbi kiváló vatikáni kapcsolatokkal rendelkezve, hosszú évekig tartó római diplomáciai szolgálat után került vissza Bécsbe, és a Szentszék teljes joggal bízott abban, hogy Esterházy minden befolyását, tekintélyét a katolikus egyház érdekeinek megóvására latba fogja vetni.⁷⁹

⁷⁷ Vö. *Könyi*: Deák Ferencz beszédei. I.m. III. 301. és köv. l.

⁷⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1864. ápr. 23. (ASV. S.St. 1864. Rub. 247. fasc. 2. 139/31678.).

⁷⁹ Találó jellemzést nyújt Esterházy Móric grófról *Friedjung* (Harcz a német hegemoniáért. I.m. I. 147. és köv. l.); Vö. *Berzeviczy*: Az absolutizmus kora. I.m. III. 376. és köv. l.; Lónyay Menyhért a Deák-párt kiemelkedő politikusa jegyezte fel naplójában, hogy Esterházy gróf a magyar konzervatívok legfőbb tolmácsa volt. (*Könyi*: Deák Ferencz beszédei. I.m. III. 338. l.); Esterházy szerepéről Schmerling megbuktatásában (Uo. 340–341. l.); *Wertheimer Ede* (Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I–III. Budapest, 1910–1913.) is a leghatározottabban állítja Esterházy gróf döntő befolyását a császárra (I. 225. és köv. l.); Báró Eötvös József naplójában Esterházy gróft a császár legbizalmasabb tanácsadójaként tartja számon (Naplójegyzetek – gondolatok. Kiadta *Lukinich Imre*. Budapest, 1941. 152. és 184. l.); Vö. Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter 1838–1872. Kiadta *Franz Schnürer*. München, 1930.

Ezen az úton kapcsolódott be voltaképpen a leghatásosabban a kialakuló eseményekbe Falcinelli nuncius is, akinek a kormányon belül a legbizalmasabb embere, pontos informátora éppen Esterházy gróf volt. Az utóbbira utal félreérthetetlenül Falcinelli Rómába küldött jelentéseiben, a kormányon belüli „második emberről” szólva, akinek nevét érthető diszkrécióból nem említi. A nuncius és Esterházy kapcsolatai annyira meghittek, bizalmasak és folyamatosak voltak, hogy voltaképpen nagyon nehezen lehet megállapítani, hogy azokban a sorozatos akciókban, melyek végül is Schmerling megbuktatásához vezettek 1865-ben, kinek jutott a nagyobb és lényegesebb szerep: a nunciusnak vagy a kormány tárca nélküli miniszterének. Mindenesetre az utóbbi nemcsak informátora volt Róma megbízottjának, nemcsak gyakori tárgyaló partnere, de olyan bizalmasa is, aki kért és kapott is Falcinellitől tanácsokat. Így egy rendkívül kényes pillanatban, amikor Esterházy ki akart válni a kormányból, a nuncius közbelépésére adta fel elhatározását, abból a meggondolásból kiindulva, hogy sokkal előnyösebb és hasznosabb a „jó ügy” számára, ha a kormányon belül marad, ismeri annak minden rejtett mozgását, mintha nyíltan ellenzékbe vonul. Amikor pedig a várt idő elérkezett – miután Schmerling nagynémet politikája is Poroszország ellenállása következtében zátonyra futott, és az udvar belátta, hogy a birodalom hatalmának és nyugalmanak fenntartása a Schmerling-féle program alapján aligha lehetséges, és az arisztokrata-kerikális összefogás elérte a kormány megbuktatását – Esterházy sem késlekedett háláját kifejezni a nunciusnak. Falcinelli ugyan némi túlzásnak és udvariaskodásnak is tekinti Esterházy gróf azon állítását, mellyel „nekem akarta tulajdonítani ezen változás alapvető eredetét”, de ugyanakkor elismeri, hogy abban a legtevékenyebben részt vett.⁸⁰ Tekintettel a Schmerling-kormány megbuktatásában közreműködött személyek szerepének bizalmas jellegére, szigorúan titkos mozzanataira, aligha lehet pontosan kideríteni, hogy annak a klerikális-főúri komplottnak, melynek szálai Esterházy gróf kezében futottak össze, ki volt a fő szellemi ihletője. Egy bizonyos, hogy Falcinelli nuncius egyike volt azoknak, akik a leghatásosabban járultak hozzá Schmerling eltávolításához, majd a februári pátens hatályon kívül helyezéséhez.

Teljes joggal számolhatott be a nuncius Antonelli államtitkárnak arról, hogy mindaz, ami Ausztriában 1865 júniusában és júliusában bekövetkezett, a Szent-szék és a katolikus egyház teljes sikerének, győzelmének számít. Belcrediről, az újonnan kinevezett államminiszterről, Csehország volt kormányzójáról a legnagyobb bizalom hangján nyilatkozott. Esterházytól nyert információk birtokában hangsúlyozta, hogy „az új minisztérium egységes, homogén, konzervatív és teljesen katolikus lesz”. Schwarzenberg bíboros, prágai érsek, akinek az évek hosszú során át valóban módjában állt közelebből megismerni az új államminisztert, Belcredit, a lehető legalkalmasabb embernek tartotta a kívánt elképzelések valóra váltásához. Így teljes joggal összegezhette a nuncius várakozásait az új miniszté-

⁸⁰ Falcinelli Antonellinek, Bodaun, 1865. júl. 13. (ASV. S.St. 1865. Rub. 247. fasc. 3. 519/37255.).

riummal kapcsolatban abban, hogy „új korszakot jelent a katolicizmus számára az osztrák császárságban”.⁸¹

Kétségtelen tény, hogy a nagy tekintélyű és befolyásos Schmerling bukása, majd 1865. szeptember 20-án a februári pátens felfüggesztése rendkívüli módon felcsigázta mindazoknak a reményeit, akik az események esetén alakulásához hozzájárultak. Mindenesetre Falcinelli nuncius azok közé tartozott, akik a Belcredi-kormány működésének tartósságában bíztak, erőteljesen reménykedtek, és mindent el is követtek annak érdekében, hogy helyzetét megszilárdítsák. Megítélése szerint a birodalom jövője attól függ, hogy a kormány mennyire képes a magyarországi elégedetlenséget gyors ütemben lecsillapítani, megnyugtatóan rendezni a felmerülő kérdéseket, biztos alapot nyújtva az osztrák-magyar viszony rendezéséhez. Az első lépések reménykeltőek voltak, hiszen a magyar szabadelvűek vezére, Deák, már 1865 áprilisában a Pesti Naplóban békülékeny hangú cikkben fordult az uralkodóhoz. Ugyanezen év júniusában Ferenc József pesti látogatása, a magyar helytartótanács hatáskörének visszaállításáról, valamint a katonai törvényszékek megszüntetéséről kiadott kéziratai, csak további lépéseket jelentettek a megbékélés útján. Június 26-án Mailáth György gróf kinevezése a magyar kancellária élére már az Esterházy-csoport győzelmének eredménye volt, a magyar ókonzervatívok előretörésének bizonyítéka. Majd július 27-én Belcredi államminiszteri székbe lépésével párhuzamosan nevezték ki a magyar konzervatívok további jelöltjeit: báró Sennyey Pált főtárnokmesterré és Bartal Györgyöt a magyar helytartótanács alelnökévé. A kedélyek további megnyugtatósára szeptember 17-én ismételten összehívták december 10-re Pestre a magyar országgyűlést, az 1861-es választási rendszer alapján, vagyis az 1848-as választási törvény elismerésével.⁸²

Mindezek a lépések bármennyire is bizalommal töltötték el a nunciust, mégis felmerültek benne kétségek és aggodalmak a kibontakozást, a monarchia kialakítandó kormányzati rendszere jellegét illetően. A szabadabbá váló sajtó, a választásokat kísérő politikai agitáció, az országgyűlés várható összetétele egyaránt alkalmasak voltak arra, hogy Falcinelliben bizalmatlanságot keltsenek, hogy félelmei fokozódjanak a netán felmerülhető antiklerikális hangulatok, törekvések miatt. Politikai barátai előtt nem titkolta kétségeit, de Esterházy gróf éppen annyira, mint Mailáth gróf hangsúlyozta előtte, hogy a kormány nem fog megengedni semmiféle olyan fellépést, mely a Szentszék, a katolikus egyház érdekei ellen irányulna. Sőt kijelentették továbbá, hogy hamarosan hozzálátnak a minisztériumban fellelhető katolikusellenes elemek kisöpréséhez, elhallgattatásához, és min-

⁸¹ Falcinelli Antonellinek, Bodaun, 1865. szept. 14. (ASV. S.St. 1865. Rub. 247. fasc. 4. 574/38186.).

⁸² Vö. *Kónyi*: Deák Ferencz beszédei. I.m. III. 437. és köv. 1.; *Wertheimer*: gr. Andrassy Gyula I.m. I. 2 17. és köv. 1.; *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867. VI. Abt. Das Ministerium Belcredi. Band 1.* Bearb. *Horst Brettner-Messler*. Einleitung: Friedrich Engel-Janosi. Wien, 1971.; *Somogyi Éva*: Az 1867. évi kiegyezés előtörténetéből (A februári pátens felfüggesztése). Századok. 1973. 4. sz.; Ua.: A birodalmi centralizációtól a dualizmusig. — Az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez. Budapest, 1976.

dent elkövetnek annak érdekében, hogy a birodalom bel- és külpolitikáját egyaránt katolikus vezetés alá vonják.⁸³ Falcinelli kifejezte előttük aggodalmát az 1848-as magyar törvények alkalmazásával kapcsolatban, félreérthetetlenül tudtukra adva, hogy a Szentszék sohasem lesz hajlandó arra, hogy elismerje az 1848-as törvény XX. cikkelyét, a vallásszabadságról, a bevett vallások egyenlőségéről. Hangsúlyozta a nuncius, hogy Magyarország katolikus jellegét mindenképpen meg kell őrizni és semmi esetre sem szabad megengedni az „ilyen a katolicizmust romboló elveket”. Esterházy és Mailáth igyekeztek megnyugtanni Falcinellit, mondván, hogy végeredményben úgysis minden a királyi szentesítéstől függ, és remélhető, hogy az összeülő országgyűlésben egyáltalában nem is lesz szó vallási kérdésekről. A konkordátum kapcsán több megértést kértek a nunciustól, hivatkozva arra, hogy ne aggódjék az esetben, ha majd beszélnek a konkordátumról vagy a konkordátum ellen, ugyanis Magyarország jogilag sohasem akarta elfogadni ezt az egyezményt, és ha azzal szembe is helyezkednének, az nem fogja érinteni az egyház szabadságát, melyet élvezett a konkordátum előtt, annak alkalmazása nélkül is.⁸⁴ A nuncius kellő óvatosságból azonban már előbbre lépett. Körlevelet intézett a magyarországi püspökökhöz és felhívta figyelmüket az 1848-as törvény XX. cikkelyében rejlő „veszélyekre”, sürgős választ kérve követendő magatartásukat illetően. Mindenesetre meglepték a nunciust a magyar püspökök óvatos válaszai, amennyiben arra hívták fel a figyelmet, hogy az 1848-as törvényeknek az országgyűlési választások kapcsán történt alkalmazása még nem jelenti e törvény egészének gyakorlati érvényesítését, és szerintük az országgyűlésen egyébként is Magyarország kormányzásával kapcsolatos politikai kérdések fognak napirendre kerülni. Továbbá biztosították Falcinellit, hogy a maguk részéről mindent el fognak követni annak érdekében, hogy az 1848-as vallásügyi törvényeket megsemmisítsék.⁸⁵ Annak ellenére, hogy a nuncius teljes mértékben meg volt győződve a magyar klérus hűségéről a Szentszék iránt és arról is, hogy tanácsait követni óhajtják, éppen elég okot látott arra, hogy éberségét ne hagyja elszunnyadni. Mindenesetre igyekezett a lehetőségeihez képest komoly erőfeszítéseket tenni a magyar egyházhoz fűződő kapcsolatai megerősítésére. Amikor 1865. október 7-én Scitovszky primás meghívására Esztergomba indul az új papi szeminárium épületének felavatására, nem először jár Magyarországon. A magyar egyházi körökben nem felejtették el, hogy mennyire hozzájárult a jobb remények ébresztéséhez közel egy évvel előtte megjelenése a magyar primás 80. születésnapjára, mely véget vetett egy keserűségtől korántsem mentes átmeneti időszaknak, megnyitva a Szentszék és a magyar egyház termékenyebb kapcsolatait.⁸⁶ Falcinelli már 1864 novemberében is hangsúlyozta Róma előtt a magyar egyház

⁸³ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1865. nov. 8. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 1. 625/38760.).

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1865. dec. 17. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 1. 665/39363.).

⁸⁶ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1864. nov. 5. (ASV. S.St. 1864. Rub. 247. fasc. 4. 289/33988.).

érdemeit, de ezen újabb látogatás során szerzett előnyös tapasztalatairól már valóságos lelkesedéssel számolt be. Miután az esztergomi megnyitó ünnepségen az új kápolnában pápai misét celebrált, ellátogatott Vácra, Pestre és Budára, valamint Kalocsára, megtekintve a legnevezetesebb egyházi intézményeket és világi kulturális létesítményeket. Kiemelendőnek látta a magyar főpapság kezdeményező erejét, áldozatkészségét az egyházi intézmények létesítésével, rekonstrukciójával kapcsolatban, melyet ugyanakkor összhangban állónak is tartott a rendelkezésükre álló igen jelentős vagyonukkal és jövedelmeikkel.⁸⁷ Megnyugtató tapasztalatai ellenére nem látta a magyar egyház jövőjét felhőtlennek. Bizonyos veszélyekre Esterházy gróf is felhívta figyelmét azzal kapcsolatban, hogy egyes egyházi vezető tisztségek megüresedtek. Az utóbbi attól tartott, hogy netalán számukra alkalmatlan személyek kerülnek pozícióba, aminek elkerülésére viszont Falcinelli nuncius határozott ígéretet tett.⁸⁸ Ennek a párbeszédnek aktualitása összefüggött azzal, hogy 1866. január 5-én Kunszt József kalocsai érsek, január 7-én pedig Farkas Imre székesfehérvári püspök hunyt el.⁸⁹ A kalocsai érsekségre a legesélyesebb jelöltnek Lonovics József számított, aki az udvar, a kormány és a nuncius támogatásával ugyan elnyerte a magas tisztséget, de alig néhány hónappal később, 1867. március 13-án bekövetkezett halála a probléma rendezését ismét napirendre tűzte.⁹⁰ Ez időben már az 1864-ben erdélyi püspökségéről lemondásra kényszerített Haynald Lajos személye került előtérbe, aki néhány évig a kormány magas nyugdíjával Rómában tartózkodott, a Szentszék teljes bizalmát élvezve. Hazatérve rokonszenv fogadta, és örömmel látta a kalocsai érsekségben az új magyar kormány is.⁹¹

A Schmerling-rendszer összeomlását követően zavaros és nyugtalan helyzet alakult ki az osztrák egyházban. Miként annak előtte De Luca nuncius Scitovszky magatartását bírálta és ítélte el szigorúan, most Falcinelli viszont Rauscher bíboros, bécsi érsek tevékenységében talált jócskán kifogásolni valót. Túrhetetlennek mondta, hogy a bécsi érsek a februári pátens felfüggesztése után, az uralkodó akaratával, kívánságával szembefordulva, a bukott Schmerling oldalán tartott ki, annak híveivel együtt ellenséges hangulatot szítva a Belcredi-kormány ellen. Sem őszintének, sem elfogadhatónak nem tartotta Rauscher utólagos magyarázkodásait, mellyel tisztára kívánta mosni magát a császár előtt, hivatkozva a közhangulat nyomására, híveivel szemben tanúsítandó kötelességeire. Falcinelli szerint a bécsi érsek kifejezetten az osztrák szabadelvű tábor szekerét tolja, visszasírja a Schmerlingi időköt, és súlyosan megnehezíti a birodalom válságos helyzetéből kivezető utat kereső új kormány helyzetét.⁹² A nuncius annak szükségességét

⁸⁷ Falcinelli Antonellinek, Bodaun, 1865. okt. 18. (ASV. S.St. 1865. Rub. 247. fasc. 5. 597/38726.); Antonelli Falcinellinek, Roma, 1865. nov. 21. (Uo. 38726.)

⁸⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1866. jan. 28. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 1. 706/39737.).

⁸⁹ Religio. 1866. jan. 10.; 13.

⁹⁰ Religio. 1866. okt. 31.; Vö. *Ipolyi Arnold*: Lonovics József. Pest, 1868.

⁹¹ Vö. Vázlatok Haynald Lajos életéből. I.m. 85. és köv. 1.

⁹² Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1865. nov. 29. (ASV. S.St. 1865. Rub. 247. fasc. 5. 652/39119.).

is felveti Róma előtt, hogy Rauscherrel szemben határozottabban fel kellene lépni, amit viszont Antonelli – híven önmagához és a Szentszéknek már Scitovszkyval kapcsolatban is tanúsított tartózkodó magatartásához – szükségtelennek ítél, elkerülve a közvetlen beavatkozást az osztrák birodalom kialakulásban levő, forrongó belügyeibe.⁹³

Aggodalommal tekintett Falcinelli nuncius a Schmerling-időszak nem egy súlyosabb hagyatéka felé. Ezek közé sorolta a bukott kormányzat némely intézkedését, mellyel a magyar ellenállást megtörni igyekeztek, nem kellő óvatosságot tanúsítva és figyelmet szentelve a katolikus egyház érdekeinek. Kárhóztatta Schmerlingnek a román nemzeti mozgalmat a magyarok ellenében bátorító intézkedéseit, az erdélyi görögkeleti egyház jogainak, hatalmának kiterjesztését támogató lépéseit. Schmerling kedvencének, valóságos kegyeltjének tekintette a nuncius Şaguna erdélyi görögkeleti püspököt, akinek régi ambícióját elégítették ki Bécsben, amikor 1864–65-ben hozzájárultak a szerb és a román görögkeleti egyház szétválasztásához és a karlócai szerb metropolitától független erdélyi görögkeleti érsekség megalapításához Şaguna vezetése alatt. Hasonló felháborodással fogadta Falcinelli a karánsebesi görögkeleti püspökség megalakítását tudtul adó 1865. július 11-én közzétett rendeletet, melyet „az álnok Schmerlingi meszterkedések” közé sorolt, miután ily módon Şaguna hatalmi köre tovább szélesedett. Esterházy gróf ugyanakkor az erélyesebb akcióról lebeszélni igyekezett a nunciust. Felhívta a figyelmét arra, hogy csupán „egy személyes szívesség akart lenni a szakadár Şaguna felé”. Azzal biztatott továbbá, hogy a beteg és öreg román érsek halála után majd „megszűnik a kormány támogatása és lázítása”, sőt az egész hitszakadásnak vége lesz, ha Erdélyt egyesítik Magyarországgal. Annyi bizonyos, hogy a Belcredi-kormánynak úgy kellett számolnia az erdélyi románokkal és szászokkal, mint ellenzéki erővel, mint a februári pátens tartós híveivel.⁹⁴

Megnyugtatóbbnak látta Falcinelli Horvátország helyzetét. Ellentétben az erdélyi románokkal és szászokkal – akik a februári pátens alapján működésbe hozták az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlést, annak csonka jellege, a magyarok távolmaradása ellenére – a horvát országgyűlés nem hajtott fejet Schmerling előtt és emiatt a magyar országgyűléshez hasonlóan feloszlatták. Ismételt összehívására csak 1865 májusában került sor, július 17-ére Zágrábba. A nuncius felmérve a működésbe lépett pártokat – a délszláv királyság alakítására törekvő párttal szemben – az úgynevezett „magyar pártnak” kívánt sikert, mely a horvát arisztokrácia érdekeit juttatta kifejezésre és politikájában arra törekedett, hogy Horvátországot ismét egyesítsék Magyarországgal. A szláv párt ellenében az utóbbiak országgyűlési többségét látszott biztosítani az érvénybe helyezett és az 1848-as választási törvényen alapuló 1861. évi választási rendszer is. Falcinelli

⁹³ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1866. febr. 18. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 1. 724/40063.).

⁹⁴ Falcinelli Antonellinek, Bodaun, 1865. júl. 13. (ASV. S.St. 1865. Rub. 247. fasc. 3. 519/37255.).

mindenesetre pozitív tényként könyvelte el, hogy Haulik zágrábi érsek pásztorlevelében a klérust az uralkodó új rendelkezéseinek támogatására szólította fel, az ellenzékieskedés felfüggesztésére; az összeülő országgyűlésre bízva Horvátország jövőjével, a birodalomban elfoglalt helyzetével és Magyarországhoz fűződő kapcsolatainak természetével összefüggő kérdések megvitatását.⁹⁵

Azok a remények, melyeket a februári pátenz felfüggesztését követő gyorsabb kibontakozáshoz a nuncius is fűzött, az eseménynek előrehaladásával egyre kevésbé látszottak megalapozottaknak. Az ellenzéki szellem korántsem csitult a magyar országgyűlésen. Deák ugyan a megegyezés útján kívánt haladni, de ragaszkodott a magyar alkotmány folytonosságának elvéhez és engedményeit egyelőre Bécsben még kevesellték. Falcinelli az országgyűlés határozott igényei mögött a „protestáns” elemek mozgolódását látja, nekik tulajdonítja a klérusellenes beszédek is. Aggódik amiatt, hogy a protestáns képviselők kerülnek többségbe az országgyűlésen, de azt sem hallgatja el, hogy a „katolikus képviselők között vannak még a protestánsoknál is rosszabbak”. Tanácskozva a magyarországi helyzetről Scitovszky primással, Simor János győri püspökkel, az utóbbiak igyekeztek megnyugtanni a nunciust, hangsúlyozva, hogy megítélésük szerint végül is a konzervatív irányzat fog felülkerekedni. Mindenesetre Falcinelli fokozatosan úgy látja, hogy különösebb derűlátásra nincs ok, „a remények nem tűnnek olyan nagyoknak, mint a császári program meghirdetése idején”. A további események kilátásait, ha nem is közömbösséggel, de némi tartózkodással szemléli, komédiának minősítve az ellentétes politikai erők látványos összeütközéseit. Úgy vélte, hogy a Belcredi-kormány nem érzi magát elég erősnek ahhoz, hogy határozottan visszautasítsa a magyar országgyűlés igényeit, az utóbbi viszont a hangzatos követelések ellenére sem mer erélyesen szembefordulni a kormánnyal. Ebből az egy helyben topogásból teremtett kiutat az évek óta érlelődő osztrák – porosz összecsapás – határozott állásfoglalásra és engedményekre kényszerítve a bécsi udvart.⁹⁶

Annak ellenére, hogy Dánia ellen a Schleswig-Holstein-kérdésben Poroszország még Ausztriával együtt lépett fel, a két hatalom rivalitása tovább éleződött. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy Bismarck porosz kancellár Franciaország és Oroszország semlegességének elnyerése után az ifjú olasz királyságnak nyújt kezét, katonai szövetségre lépve az utóbbival, Bécsben már közeledni érezték az elkerülhetetlen leszámolás óráit, mely az osztrák birodalmat egy előnytelen kétfrontos háborúra kényszeríti, és ugyanakkor még egy elégedetlen Magyarországgal is számolnia kell. Mint ahogy az utóbbival kalkuláltak is Firenzében és Berlinben egyaránt, kapcsolatot keresve és találva a magyar emigránsokhoz. II. Viktor Emánuel további itáliai terveit tudva és sejtve, Ausztria és a Szentszék 1866-ban is mint természetes szövetségesek jelentkeztek. Falcinelli nuncius érthető okok-

⁹⁵ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1865. jún. 5. (ASV. S.St. 1865. Rub. 247. fasc. 3. 493/36828.).

⁹⁶ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1865. nov. 21. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 1. 641/38901.); dec. 17. (Uo. 665/39363.); 1866. jan. 28. (Uo. 706/39737.).

nál fogva bízott Ausztria katonai erejében, és ezen reményekre az olaszországi katonai események fel is jogosították, az olasz hadsereg 1866. június 24-i custozai vereségét követően. Annál aggasztóbban alakult a helyzet Északon, Poroszország előretörése, az osztrák hadsereg königrátrai összeomlása után. Ausztria németországi hatalmának megtépázásában a nuncius jóval többet látott, mint a katonai vezető csődjét, a nagynémet politika bukását — sajnálattal vette tudomásul Poroszország hatalmának kibontakozásában az európai protestantizmus erejének megnövekedését, a katolicizmus egyébként is gyengülő pozíciónak további szűkülését. Sőt, nem alaptalanul aggódott Ausztria katonai vereségének további belpolitikai következményeitől, a szabadelvű tábor megerősödésétől, nemcsak osztrák — magyar vonatkozásban, de szélesebb európai terepet tekintve is. A Szent-szék, mint megelőzően, továbbra sem látja megnyugtatónak III. Napóleon magatartását, mely minden udvariaskodás ellenére is azoknak az erőknél látszott kedvezni, melyektől Róma nem sok jót várhatott. Ha nem éppen dicsőséges előzmények után, de Velencét mégis az olasz királysághoz csatolták és nem kellett túlságosan messzire tekinteni ahhoz, hogy felismerjék az olasz monarchia további terveinek tendenciáit. Bár kétségtelen, hogy sem Bismarck, sem III. Napóleon nem engedte meg a háború kilépését a szűkebb kabinetkeretekből, a helyzet mégis bátorítólag hatott a radikálisabb és demokratikus irányú törekvésekre, amit a porosz és az olasz udvar gyanús emigráns kapcsolataival is provokált. A viszonylag gyors fegyverszünetek, melyeket 1866. augusztus 23-án a prágai, majd október 3-án a bécsi béke követett, visszavonhatatlanul pontot tettek a kialakult helyzetre — Ausztria itáliai és németországi hatalmi pozícióinak feladását hozva magával.⁹⁷

Ilyen súlyos következmények után a Belcredi-kormány helyzete és vele együtt a konzervatív-föderalista irány megingott. Immár elkerülhetlenné vált a birodalom annyira esedékes alapos kormányzati átalakítása, méghozzá összhangban az elégedetlen szabadelvű pártok igényeivel. Az erőteljes kívánalmak osztrák és magyar részről egyaránt jelentkeztek, és a császári udvarnak mindenképpen igyekeznie kellett, ha nem akarta, hogy a feje felett találjon egyetértésre, adjon egymásnak kezet a két szabadelvű tábor. Ebből a helyzetből és a kiszámítható veszélyekből kiindulva esett Ferenc József választása Beust báróra, Szászország volt miniszterelnökére, akit meghívott az osztrák kormányba. Komoly politikai múltját, kiterjedt nemzetközi kapcsolatait és kiváló diplomáciai adottságait figyelembe véve azzal a feladattal bízták meg, hogy kivezesse Ausztriát abból a kátyúból, melybe végül is a katonai vereség vezette, vágja át a belső ellentétekből keletkezett

⁹⁷ Vö. *Jacini*: Il tramonto. I.m. 186. és köv. l.; *Friedjung*: Harcz a német hegemoniáért. I.m. I. 162. és köv. l.; II. 49. és köv. l.; *La Marmora*: Un po' più di luce sugli eventi politici e militari dell'anno 1866. Firenze, 1873.; *W. Rüstow*: Der Krieg von 1866 in Deutschland und Italien. Zürich, 1866.; *A. Kienast*: Die Legion Klapka. Wien, 1900; *Wertheimer Edward*: Bismarck im politischen Kampf. Berlin, 1930.; *Rudolf Lill*: L'alleanza italo-prussiana. (Atti del XLIII Congresso di Storia del Risorgimento Italiano. Venezia, 2–5 ottobre 1966. Roma. 1968. 79. és köv. l.); *Gonda Imre*: Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés. Budapest, 1960.

gordiuszi csomót, főképpen pedig jusson egyetértésre Magyarországgal.⁹³ 1866. október 30-án, tehát Beust kormányba lépésével egyidejűleg, távozott a kormányból a császár legbizalmasabb tanácsadója és a konzervatív irány szilárd oszlopa, Esterházy Móric gróf, és ugyanakkor intézkedés történt a magyar országgyűlés ismételt összehívására is, november 19-ére.⁹⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy milyen reményekkel és igényekkel indult 1865 nyarán a Belcredi-kormány, és ehhez kapcsolódóan milyen reményeket táplált a bécsi nuncius is a katolicizmus birodalmi méretű előretörését illetően, akkor teljesen érthető, hogy az események más irányú alakulását és annak várható következményeit Rómában valóságos katasztrófának ítélték. Ezt látszik igazolni Antonelli államtitkárnak a königgrätzi csata-vesztésről érkezett hír vétele után tett azon állítólagos felkiáltása, hogy „Il mondo casca” – azaz: a világ összeroskad!¹⁰⁰

Annyi bizonyos, hogy Falcinelli nuncius elkeseredettsége és felháborodása kezdetben nem ismert határt, amikor tudomására jutott annak híre, hogy Beustra esett a császár választása, aki ráadásul nemcsak szász, de protestáns is. Minden tőle telhetőt elkövetett annak érdekében, hogy a kormányba lépését meggátolja – napokon keresztül lőt-fut, kiabál, tiltakozik, magyarázkodik, hogy menyire „megbocsáthatatlan szégyen Ausztria számára, hogy a 35 milliós császárságban ne lehessen találni egy embert a kormány élére, olyannyira, hogy egy protestánshoz és külföldihez kelljen fordulni”.¹⁰¹ Felháborodása, izgalma csak akkor kezd csillapodni, amikor befejezett tényekkel találja magát szemben, és a birodalom új külügyminisztere november 2-án már hivatalos látogatásával tiszteli meg a nunciatura palotájában. A mindig tevékeny és fáradhatatlan, jól értesült Beust aligha véletlenül tett látogatást Falcinelli nunciusról két nappal hivatalba lépése után. Tudta, hogy kivel áll szemben és nagyon is jól sejtette, hogy működésének eredményessége nem kis mértékben függ attól, hogy a nuncius idegenkedését, félelmeit eloszlassa, és ha támogatását nem is, de legalább semlegességét biztosítsa. Úgy látszik, hogy Beust lépése nem volt eredménytelen, ami visszatükröződött Falcinelli ezt követő jelentésében is, melynek hangja már mérsékeltabb, ha fenntartásoktól és várakozásoktól nem is mentes. Annyi bizonyos, hogy a nuncius jó néven vette a kormány új kulcsembereinek látogatását, kijelentéseit arról, hogy protestáns léte ellenére hűen tiszteletben fogja tartani a katolikus egyház összes jogait, hogy eddig is katolikus fejedelmet szolgált, és az egyház iránti barátságos elvei közismertek, bizonyítékként említve bizalmas barátságát Viale Pre-

⁹⁸ Vö. Wertheimer E.: gr. Andrassy Gyula. I.m. I. 285. és köv. 1.; Ferenczi Z.: Deák élete. I.m. III. 193. és köv. 1.; Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Közzétette Csengery Lóránt. Bevezetés: br. Wlassics Gyula. Budapest, 1928. 84. és köv. 1.; Louis Eisenmann: Le Compromis Austro-Hongrois de 1867. Paris, 1904.; Beust Friedrich Ferdinand Gr.: Aus drei Viertel-Jahrhundert. Erinnerungen und Aufzeichnungen. I–II. Stuttgart, 1887. II. 83. és köv. 1.

⁹⁹ Kónyi: Deák Ferencz beszédei. I.m. IV. 80. és köv. 1.

¹⁰⁰ Vö. Friedjung: Harcz a német hegemoniáért. I.m. III. 371. 1.; Jacini: Il tramonto. I.m. 190. és köv. 1.

¹⁰¹ Falcinelli Antonellinek, Brünn, 1866. okt. 29. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 3. 946/42851.).

lához, az egykori bécsi nunciushoz.¹⁰² Az a kapcsolat, melyet Beust ez alkalommal voltaképpen teljes őszinteséggel felajánlott Falcinellinek, korántsem volt megvetendő, és még azzal az előnnyel is kecsegtetett, hogy a nunciusnak módjában lesz kellő módon és időben informálódni a kritikus eseményekről, sőt azok további alakulására még befolyását is éreztetheti. Az a program, melyet Beust maga elé tűzött, vagyis a válságba jutott birodalom talpra állítása, a kedélyek lecsillapítása, az elégedetlenség feloldása, a birodalom kormányzásának nyugodt mederbe terelése, nemzetközi helyzetének megszilárdítása, nagyjából és egészéből Falcinelli szándékaitól nem esett messze, beleértve az óhajtott osztrák–magyar kibékülés tető alá hozását is. Mint hangsúlyozta, nem ellenzi a magyarokkal történő kibékülést a dualizmus elve alapján, mert az „az egész császárság egységét segítő”, csökkentve a többi kisebb nemzetiségi követeléseket, mert a német tartományok német elv szerinti bánásmódban részesülnének, Magyarország pedig Erdéllyel és Horvátországgal egyesítve lépne előre. Megítélése szerint a dualizmus olyan erőt hozna létre, mely Cseh- és Morvaországot, Dalmáciát, Galiciát is képes lenne kellő módon kormányzata alá vonni.¹⁰³ Amivel a nuncius egyetértett, az a monarchia külső kormányzati formájára vonatkozott, de nem annak egyidejű és elkerülhetetlen szabadelvű szellemben történő belső átalakítására is. Egy pillanatig sem titkolta Róma előtt, hogy milyen súlyos veszélyeket lát az egyház számára Beust politikájának érvényesülése esetén. Az utóbbi bizalmas tárgyalásai a magyar szabadelvűekkel, gróf Andrássyval, Lónyayval, Deákkal egyrészt és gyakori megbeszélései az osztrák szabadelvű képviselőkkel, Falcinelli nyugtalan-ságát nem alaptalanul fokozták, és meggyőződéssel vallotta, hogy mindebből a katolikus egyház számára csak súlyos károk fognak származni.¹⁰⁴

Fő feladatát az adott helyzetben abban látta, hogy a várható veszélyekre felhívja a figyelmet, és minden tőle telhetőt elkövessen azok elhárítására. Ismeretes, hogy mennyire óvott az 1848-as törvények XX. cikkelyének – a vallások egyenlősége elvének – érvényesülésétől. Hasonló értelemben elkerülni kívánta, hogy az osztrák–magyar kibékülést követően a király olyan diplomára tegyen esküt, mely a katolikus egyház jogaival ellentétes lenne. A fő veszélyek közé sorolta a magyar szabadelvűek követeléseai között az önálló kultuszminisztérium létesítésére vonatkozó igényüket, valamint az egyházi vagyon szekularizációjára irányuló szándékukat. Minderre való tekintettel Falcinelli erőfeszítése arra irányult, hogy egyházi vonalon felkészítse az érdekelteket, hogy kellően kiépített jó pozícióból vegyék fel majd a küzdelmet a megalakulandó magyar minisztérium részéről fenyegető veszélyekkel szemben. Növelte a nuncius gondjait, hogy a magyar egyház vezetői közül 1866. március 27-én meghalt a szatmári püspök, Haas Mihály, és ugyanezen év október 19-én hunyt el Scitovszky János prímás is.¹⁰⁵ Az alkalmas

¹⁰² Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1866. nov. 3. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 3. 952/42895.).

¹⁰³ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1867. jan. 17. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 1. 1014/43750.).

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Religio. 1866. okt. 24.

utódok kiválasztásában az idő egyre jobban sürgetett, lévén megvolt annak reális veszélye, hogy az új egyházfők kinevezésénél már a magyar kormány fogja érzéttetni befolyását és érvényesíteni igényeit. Falcinelli el is követett mindent annak érdekében, hogy Mailáth gróf magyar kancellár ne késlekedjék az egyetértéssel kidolgozott feladatok megoldásában. A nunciusnak komoly gondjai középette a magyar ügyekben legbizalmasabb tanácsadója ez időben is Lonovics József – időközben kalocsai érsek – volt, aki a magyar egyház belső ügyeiben tanúsított tájékozottságával messzemenően megkönnyítette a nuncius döntéseinek kialakítását. Az ő segítségével írt bizalmas levelet Falcinelli még 1866 szeptemberében Scitovszky primásnak, erőteljesen felhívta figyelmét az egyházra leselkedő veszélyekre.¹⁰⁶ Az utóbbi halála után pedig Falcinelli személyesen ment Esztergomba, hogy alaposan megtárgyalja a püspöki karral a további teendőket, mindazokat a feladatokat, melyek a jövőben az egyházi vezetőkre fokozottabban hárulnak. Az új primás kijelölése körül az udvarral egyetértésben a győri püspökre, Simor Jánosra esett a választás, akit az esztergomi érseki székbe 1867. január 20-án neveztek ki.¹⁰⁷ Utódja a győri püspökségben Zalka János, volt esztergomi kanonok lett, akinek kinevezését még a magyar minisztérium megalakulása előtt, a magyar kancellária megszűnését megelőző napon írta alá Mailáth gróf és terjesztette elő az uralkodónak. El is nyerte körültekintő és gyors intézkedéséért Falcinelli a dícséretet Antonelli államtitkártól, aki „bölc s cselekedetnek” minősítette az új győri püspök kinevezését, mert „A helyzet azt mutatta, hogy egy napot sem volt szabad veszni hagyni, ha nem akarták kitenni a kinevezést annak a veszélynek, hogy Magyarország politikai vezetésében bekövetkezett változások megakadályozzák”.¹⁰⁸ A nuncius, aki 1866. november 26-án indult el Esztergomba, hogy ott gyászmisét tartson az elhunyt primás lelki üdvéért, felhasználta a kínálkozó alkalmat arra, hogy a magyar püspöki kart tájékoztassa a reájuk háramló teendőkről. Hangsúlyozta előttük, hogy a magyar kultuszminisztérium esetleges létrehozása beláthatatlan súlyos következményeket vonhat maga után. Kifejtette, hogy számolniuk kell azzal, hogy a kultuszminiszteri székbe esetleg protestáns vagy valamilyen más szakadár vallású egyén kerülhet, akitől semmi jót sem várhatnak: „ezért a katolikusoknak összes erőfeszítéseiket arra kell összpontosítaniuk, hogy megakadályozzák egy felelős kultuszminiszter kinevezését”. A nuncius megítélése szerint a magyar korona átruházható jogai között egyáltalában nem szerepelhet a királyságnak az egyház feletti kegyúri joga, mivel ez – a pápáktól származó ősi koncessziók, valamint az újabb konkordátum alapján is – a király egyedüli saját és személyes joga, mely jogot nagyban sértene és lényegében meg-

¹⁰⁶ Falcinelli Antonellinek, Brünn, 1866. szept. 17. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 3. 914/42512.).

¹⁰⁷ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1866. dec. 4. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 1. 971/43281.); dec. 4. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 3. 972/43282.); Antonelli Falcinellinek, Roma, 1866. dec. 18. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 1. 43281.); Vö. *Kőhalmi-Klimstein József*: Simor János. Budapest, 1886.

¹⁰⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1867. febr. 17. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 1. 1042/44075.); Antonelli Falcinellinek, Roma, 1867. febr. 26. (Uo. 44075.).

semmisítene egy felelős minisztérium. E nézetben a magyar egyház vezetői is osztoztak. Falcinelli a várható veszélyek elhárítása céljából ahhoz kérte a Szent-szék hozzájárulását, hogy a magyar püspöki kar egy feliratban forduljon az uralkodóhoz, melyben tiltakoznának a magyar kultuszminisztérium megalakítása ellen. De ismerve a magyarországi püspökök „nagy részének hol tehetetlenségét, hol közömbösségét”, a nuncius a pápa nevében kívánt hozzájuk levelet intézni, és kissé parancsoló formában a tiltakozó felirat elkészítésére ösztönözni őket – ehhez kérte az államtitkárság jóváhagyását. Falcinelli esztergomi tapasztalatai mindenesetre arra mutattak, hogy a magyar püspöki kar álláspontja és tenni akarása között korántsem volt meg az összhang. A jövőt illető bizonytalanság, a várható fejlemények kialakulatlansága, továbbá az alkalmazkodási készség a várható új kormány iránt, egyaránt olyan szempontok, melyek 1866–67 fordulójában a magyar főpapokat befolyásolták.¹⁰⁹

Aligha kétséges, hogy Falcinelli a Szentszék általános érdekeiből, a birodalom katolikus egyházainak egyetemes érdekeiből indult ki, amikor nagyobb aktivitásra igyekezett serkenteni a magyar püspöki kart. Beust nem titkolta előtte, hogy pesti látogatása alkalmával a kiegyezés a magyarokkal nagy lépéssel haladt előre. Ezen információt egybe vetve a magyar országgyűlésen elhangzott beszédekkel és a koronához intézett felirattal, a nuncius nem látja egészen igazolva Beust reményeit. Ennek ellenére felkészül a várható fordulatra, mely megítélése szerint szabadelvű parlamentet jelent, a konkordátum megszüntetését, az egyházi oktatás szabadságának megvonását és az egyházi javak bekebelezését vonhatja maga után. Bízik ugyan abban, hogy a konzervatív-klerikális tábor mindent el fog követni a várható események elhárítására, de attól tart, hogy a kellő akarat nem párosul majd a szükséges elszántsággal és erővel. Mindenesetre a nuncius józanságára és mértéktartására vall, hogy bármennyire is mérlegeli, felméri az egyház számára keletkezhető károkat, közvetlenül nem csatlakozik a Beust ellen konspiráló konzervatív táborhoz. Az általa meghallgatott számos vélemény közül inkább azok felé hajlik, akik ugyan megvetik Beustot, aggódnak is protestáns mivolta és liberális nézetei miatt, de ugyanakkor meg vannak győződve arról is, hogy a birodalom léte, jövője, biztonsága függ a magyarokkal történő megegyezéstől. Amikor 1867 februárjában Belcredi végleges bukása és a felelős magyar minisztérium megalakulása után az elkeseredés és ellenállás főképpen Csehországban tört fel, a liberálisoktól a konzervatív arisztokrata táborig egységbe tömörítve a dualista átalakulás ellenfeleit, Falcinelli azokhoz csatlakozik, akik a helyzet konszolidációját óhajtják. Falcinelli maga is igyekezett beszélni a cseh ellenzék magas rangú vezetőivel, egyetértésre, mérsékletre, az uralkodó iránti tiszteletre bírni őket és arra, hogy ne engedjék körükben a liberalizmus felülkerekedését.¹¹⁰ 1867 februárjában-márciusában a nuncius ezen beszélgetéseivel szinte szívességet tett a kormánynak, megkönnyítve annak helyzetét. E lassú és fokozatos mérsékelt hangvé-

¹⁰⁹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1866. dec. 4. (ASV. S.St. 1866. Rub. 247. fasc. 3. 972/43282.).

¹¹⁰ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1867. márc. 2. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 1. 1053/44221.).

telnek és magatartásnak a háttérben viszont olyan illetékes információk álltak, hogy Beust korántsem annyira veszélyes az egyház számára, mint ahogy az kezdetben feltételezhető volt, és „nagyon ragaszkodik a klerikális párthoz” és jobban számít együttműködésükre, mint a világi arisztokrácia elemeire.¹¹¹ Nem kétséges, hogy a rendkívül sokoldalú és ügyes osztrák kormányfő eléggé tudatosan juttatta el az effajta nézeteket az egyházi emberekhez, akikkel szemben valóban messze-menő türelmet, megértést kívánt tanúsítani, és a nunciust kifejezetten arra akarta készíteni, hogy nyújtson közvetlen segítséget ahhoz hogy a cseh- és morvaországi papság szüntesse be ellenállását és tanúsítson lojalitást a változásokat illetően. Az események arra mutattak, hogy Beust és Falcinelli kapcsolatai az idő előrehaladásával kiegyensúlyozottakká és szívélyesekké váltak. Míg az előbbi a leg-határozottabban tiltakozott az ellen, hogy őt a liberálisokhoz sorolják, addig az utóbbi bizonyos közvetítő szerepre vállalkozott, a Belcredi-kormány egykori hívei, konzervatív táborra és Beust között. A nuncius, ha sok mindenben nem is osztotta az osztrák kormányfő politikáját, de fokozatosan mégis arra a következtetésre jutott, hogy az egyházra leselkedő veszélyek elhárítását, az antiklerikális tábor követeléseinek visszaverését a lehetőségeik képest éppen Beust közreműködésével és nem ellenére kell megkísérelni. Ennek, a körülményekhez inkább alkalmazkodó magatartásnak határozott eredményessége ha nem is volt bizonyítható, de arra mégis alkalmasnak látszott, hogy a Szentszék időt nyerjen, hogy a katolikus egyház megtalálja a helyét az új helyzetben, hogy még inkább felkészülhessen a nehezen kiszámítható, részéről károsnak ítélt következmények elhárítására.¹¹²

Magyar vonatkozásban a nuncius és Beust kapcsolatainak barátságosabbra fordulása azzal a reménnyel is kecsegtetett, hogy az osztrák kormányra támaszkodva feltehetően érdemlegesebben ellensúlyozható lesz majd a szabadelvű magyar minisztérium egynémely egyházat érintő intézkedése is. Ennek szükségessége a nuncius részéről annál is inkább fennforgott, mert megítélése szerint a gróf Andrássy Gyula vezetése alatt megalakult magyar minisztérium teljességben a liberális párthoz tartozik, és annak miniszterelnöke pedig nem más, mint az a személy, akit 1849-ben képletesen halálra ítélték. Falcinelli, aki továbbra is fenntartotta baráti kapcsolatait a konzervatív magyar arisztokratákkal, azok reménytelenségéről adott hírt és a püspöki kar tagjai letörtségéről, akik már a forradalmat látták közelinek és az egyházi javak elpocséklását.¹¹³ Az 1867-es kiegyezés, mely megvetette az Osztrák–Magyar Monarchia alapjait, felelős minisztériumot, polgári parlamentarizmust vezetve be Ausztriában és Magyarországon egyaránt, a közös külügy, hadügy és a kettőre vonatkozó közös pénzügyek révén biztosította a birodalom egységét, az uralkodói jogokat is. A jelentős politikai változások ugyan szakítást jelentettek az abszolutizmus számos elemével, de korántsem jártak

¹¹¹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1867. márc. 11. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 1. 1061/44319.).

¹¹² Uo.

¹¹³ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1867. márc. 2. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 1. 1053/33221.).

a birodalom mélyreható szabadelvű átalakításával, gyökeresebb társadalmi változásokkal. Azokat látszott igazolni az idő, akik Falcinellit Beust mérsékelt politikájáról igyekeztek meggyőzni és eloszlatni igyekeztek aggodalmait az egyházra vonatkozó súlyosabb következmények felől. Ugyan kétségtelen, hogy a politikai változások, a parlamentarizmus érvényesülése sok tekintetben felszabadította a radikálisabb társadalmi és politikai reformokat is igénylő erőket, de az ellentétes tábor számára is nyitva álltak a lehetőségek a védekezésre, az ellentámadásra. Az új helyzet mindenesetre a Szentszék képviselőjétől és a katolikus egyház vezetőitől általában nagyobb aktivitást, igényesebb magatartást követelt, melytől az abszolutizmus éveitől — annak védőszárnyait élvezve, a konkordátumban biztosított különleges előnyök birtokában — némileg el is szoktak. Ebből a sajátos helyzetből következett, hogy az 1867-es kiegyezést követő időszakban a Szentszéknek és a magyar katolikus egyháznak egyaránt a tevékenység új, számukra eredménnyel kecsegtető formáit kellett kimunkálni, mozgósítani maguk mellett mindazokat a társadalmi-politikai erőket, melyek hathatósan sorompóba léphetnek. Megtalálhatók voltak e szövetségesek a kormányban, a parlamentben, az államapparátusban egyaránt, továbbá az aktivitást kifejtő társadalmi-politikai-gazdasági tömörülésekben. Amivel viszont még számolni kellett: a dualista állam, az osztrák és magyar kormányok felhagytak a katolikus egyház egyértelmű védelmezésével, azzal a messzemenően egyoldalú egyházpolitikai iránnyal, mely megelőzően valóságos melegágyi atmoszférát biztosított a katolikus egyház számára és tartós védelmet ígért az Egyházi Állam világi működéséhez is.

LIBERALIZMUS ÉS ULTRAMONTANIZMUS

1867–1878

ÖTÖDIK FEJEZET

ÁLLAM ÉS EGYHÁZ A DUALIZMUS ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN

1867–1878

Az a rendkívüli hajlékonyság, alkalmazkodási készség, meggondoltság, előrelátás és a tények sokoldalú figyelembevételére irányuló szándék, ami a Szentszék politikájára annyira jellemző volt történetének nem egy válságos, kritikus periódusában, az adott körülmények között látszólag mintha teljesen kiveszőfélbe került volna. Pedig akinek e vatikáni köröktől meglehetősen idegen magatartást képviselni, a mindennapi gyakorlatban biztosítani kellett, Antonelli államtitkárnak magának is nehezebb esett az egyéniségétől meglehetősen távol álló merevebb irányzatnak érvényt szerezni. De elsősorban azért, mert aligha volt összhangban az Egyházi Állam valóságos belső helyzetével éppen annyira, mint egyre elszigeteltebbé váló, gyengülő nemzetközi pozíciójával. A világi hatalmától, anyagi erőforrásaitól, egykori alattvalóitól egyre inkább megfosztott pápai állam kilátástalan helyzetében, a legmagasabb egyházi körök a kevés eredménnyel kecsegtető érzékenységet, sértődöttséget, a körülményekkel és új igényekkel lépést nem tartó magábaafordulást, a szenvedőleges mártíromságot állították előtérbe. Ami pedig még aggasztóbbá tette a helyzetet, hogy hasonló természetű magatartást vártak és igényeltek a különböző nemzeti egyházaktól is. Az igaz katolicizmusnak, a hí kereszténységnek egyedüli és legfőbb mércéjévé tették a feltétlen alkalmazkodást a Vatikán igényeihez, a római katolikus centrum kívánságainak maradéktalan érvényesítését, védelmét. Pedig az egyházhoz, a katolicizmus egyetemes érdekeihez nagyon is hű nemzeti egyházak vezető apostolai körében utat tört már a kor igényeihez való ésszerűbb alkalmazkodási készség — azon hajlandóság és szándék, hogy megtalálják az együttműködés szálait a változott politikai rendszerekhez.¹ Az alkotmányosság és a liberalizmus útjára lépett polgári államok és a katolikus egyház egymásra találásának kívánata, az érdekek egyeztetésének szándéka

¹ Vö. *S. Jacini*: La politica ecclesiastica italiana da Villafranca a Porta Pia. Bari, 1938.; *A. C. Jemolo*: Chiesa e Stato in Italia negli ultimi cento anni. Torino, 1949.; *W. Gurian*: Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholizismus (1789–1914). München-Gladbach, 1929.; *R. Aubert, G.B. Duroselle, A.C. Jemolo*: Le libéralisme religieux au XIXe siècle. (Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze storiche V Firenze 1955. 305. és köv. 1.); *Ettore Passerin D'Entrèves*: Il cattolicesimo liberale in Europa ed il movimento neoguelfo in Italia. (Nuove Questioni di Storia del Risorgimento e dell'Unità d'Italia. I. m. I. 565. és köv. 1.).

ott lappangott a magyar egyház körében is, de nem volt idegen a gondolat a vezető kormányférfiaktól sem. Ennek ellenére az 1867-es kiegyezést követően az új egyházpolitikai irány kialakítása a nehézségek, problémák halmazát vetette fel, félreértésekkel, bizalmatlansággal terhelten és csak súlyos küzdelmek közepette tört magának utat.

Amennyiben a Vatikán általános helyzetére jellemző bizonytalanságból fakadó merevség helyett egy körültekintőbb, hajlékonyabb, a nemzeti sajátosságokat és körülményeket sokoldalúbban figyelembe vevő politikai irány érvényesülhetett volna, a magyar katolikus egyház hajóját is eredményesebben lehetett volna kormányozni, kikerülve a sok veszéllyel terhes szirteket és zátonyokat. Amikor a Szentszék 1867 után is változatlan eréllyel ragaszkodott az 1855-ös konkordátumhoz, az abban lefektetett különleges jogokhoz, illetve azok érvényesítéséhez Ausztria–Magyarország vonatkozásában egyaránt, voltaképpen egy eleve kilátástalan helyzetbe sodródott, olyan anakronisztikus formákhoz kötve magát, melyek felett a történelem már jóval előbb kimondta megfellebbezhetetlen ítéletét. Pedig sem az osztrák kormánynak, sem a magyar kormánynak – személy szerint Beust bárónak és Andrássy grófnak – nem állott szándékában az ügyeket nyílt kenyértöréséig vinni a Szentszékkel. Amire gondoltak, az néhány egészen minimális, elkerülhetetlen egyházpolitikai reform, egynémely olyan követelmény érvényesítése, ami nélkül a polgári állam kormányzási menete, tekintélye aligha volt biztosítható. Lecsillapítani kívánták a közvélemény fokozott reformigényét, de anélkül, hogy a katolicizmus tényleges anyagi hatalmát, az alkotmányosság keretein belül élvezett politikai tekintélyét és befolyását csorbítani óhajtották volna. Nem állt a vezető kormányférfiak szándékában a konkordátum nyílt érvénytelenítésének deklarálása, a Szentszék és a dualista monarchia kapcsolatainak elhidegítése. Legfeljebb nem kívántak beszélni a konkordátumról, lassú elhalásra ítélték, csendes felejtésre – kerülve a múlt emlegetését, a zajos vihart, a felesleges szemrehányásokat. Nem a konkordátumban foglalt egyházi jogok teljes elvetésére gondoltak, csak annak a lejáratott formának, keretnek elhagyására, melyhez oly sok keserűség, felháborodás, vádaskodás tapadt, melyet felesleges teherként vállalni a dualista monarchia kormányai nagyon is érthető okoknál fogva nem kívántak.

Ezzel a sajátos helyzettel viszont Rómában sehogy sem tudtak megbarátkozni, és a bécsi apostoli nuncius a leghatározottabb utasítást kapott a konkordátum maradéktalan védelmére és arra, hogy vesse be tekinélyét, kapcsolatait és mindazon egyházi és világi erőket, melyek sorompóba állíthatók a konkordátum mellett.² Főképpen ezzel magyarázható, hogy Falcinelli nuncius, akinek magatartására pedig a nagyfokú hajlékonyság, megértés volt a jellemző, 1867 után szinte elvesztette lába alól a talajt, működése egyenletlenné, merevvé, bizonytalaná válna, ami viszont aligha válhatott a Szentszék előnyére. Ez a nagystílusú, okos, jól felkészült

² Falcinelli Antonellinek, Brünn, 1867. júl. 11. (ASV. S.St. 1867. Rub. 247. fasc. 3. 1179/45715.); Vienna, 1867. nov. 11. (Uo. fasc. 4. 1322/47315.); Antonelli Falcinellinek, Roma, 1868. júl. 11. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 51168.).

pápai diplomata, aki valósággal felszabadítólag hatott De Luca nuncius után Bécsben, aki működésének első szakaszában nem kis politikai sikereket mondhatott magáénak, és kivételes történelmi pillanatban szinte döntő kulcsemberré tudott válni – az 1867-es kiegyezés után képtelen volt magára találni. Nem az események élén, hanem nyomában halad, és információi ugyan némely esetben ritka értékűeknek tekinthetők, de nem kevés vonatkozásban megkésették és hiányosak is. Leghűbb informátorai nézőpontjának egyoldalúságából, az államéletben elfoglalt szerepük másodlagosságából is következően a nuncius gyakran kerül bizonytalan helyzetbe, és válik pusztá, tehetetlen és elkeseedett szemlélőjévé az eseményeknek.³ Végigkísérve Falcinelli nuncius küldetésének ezen újabb szakaszát, aligha állítható róla, hogy bővelkedne sikerekben. Egyetlen érdemleges politikai akciót sem lehet felmutatni, melyet az osztrák-magyar kormányok ellenében sikerre vitt volna, amiben természetesen a Vatikán újabb politikájának gyengesége, erőtlensége is tükröződött.

Beust báróról, az osztrák kancellárról aligha lehetett azt állítani, mintha hiányzott volna belőle az együttműködési készség a Vatikán irányában. Nemegyszer tett 1867–68 fordulóján kísérletet arra, hogy Falcinellit együttműködésre bírja, hogy megértse vele, mennyire elkerülhetetlen Ausztriában engedni a közvélemény nyomásának és lazítani az abszolutizmus idején érvényre jutott egyházpolitikai intézkedéseken. De a válasz kereken elutasító, meg nem értő volt. Falcinelli, összhangban a római instrukciókkal, a leghatározottabban elutasított mindenfajta, Beust által emlegetett reformot és kitarzott keményen a konkordátum érvényessége mellett. Mint a nála 1868. május 7-én személyesen megjelent Beust előtt kifejtette: „a Szentatyától, azt a határozott parancsot kaptam, hogy tiltakozzam a legünnepélyesebben a méltánytalan törvények ellen, amint az uralkodói szentesítés megtörténik.”⁴ Ez utóbbi vonatkozásban viszont Beust nem hagyott semmiféle kétséget a nuncius előtt. Ferenc József, akinek szívéhez bár közel állt a konkordátum, és nem is óhajtotta a kormány által javasolt változtatásokat, a helyzet józan mérlegelése és az ellenállásával járó kockázat figyelembevétele után, passzívan ugyan, de utat engedett a legszükségesebb változtatásoknak, melyek végül is az 1868. május 25-i törvényekben öltöttek testet. Formailag ugyan egyelőre még nem mondták ki Ausztriában a konkordátum hatályon kívül helyzését, de gyakorlatilag a mindkét ház által elfogadott és az uralkodó által is szentesített törvények mégis ilyképpen voltak értelmezhetők. Hatályon kívül helyezték az 1857. január 1-ével életbe léptetett házassági rendeletet, visszatérve a megelőző osztrák törvényekhez, kiegészítve azokat új rendelkezésekkel. Törvényerőre emelkedett a polgári házasságnak egy korlátozott formája, mely ugyan távol állt még a

³ A bécsi nuncius bizalmas informátorai közé tartozott a magyar kancellária hivatalából Meysenburg báró, a későbbi vatikáni követ, Biegeleben, Gagern, Hammer bárók és végül Dimanda tanácsos. (Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1873. szept. 11. ASV. ANV. 482/3732; 3733.).

⁴ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. máj. 7. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 1. 1550/49655.); jún. 29. (Uo. fasc. 2. 1618/51149.); Vö. Crivelli Beustnak, Roma, 1868. ápr. 16. (H. H. St. W. Min. d. Äussern. Pol. Arch. 211/7. B, C, F.).

kötelező polgári házasságtól és anyakönyvvezetéstől, de mégis lehetőséget teremtett bizonyos esetekben a kizárólagos polgári házasságra, amennyiben az illetékes pap megtagadná a házasulandó felektől az egyházi házasságot. Az egyházi bíróságok is elvesztették illetőségüket a Lajtán inneni tartományokban. Intézkedés történt a vegyes házasságok esetére vonatkozóan a gyermekek vallásának megválasztásáról – a házasfelek szabad akaratának teret biztosítva –, úgyszintén több vonatkozásban gyakorlati érvényre juttatták a bevett vallások egyenjogúságát. Az egyidejűleg hozott iskolatörvény pedig az állam felügyeleti és ellenőrzési jogát rögzítette a közoktatás széles területén, beleértve az egyházi iskolákat is.⁵ A kormány, számítva a Vatikán ellenállására, igyekezett magyarázatot adni Róma számára, kérve megértést és jó szándékú együttműködést is. Ferenc József császár IX. Pius pápához intézett leveleiben is felvilágosítással kívánt szolgálni az új osztrák törvények elkerülhetlenségét illetően. Ezzel függött szorosan össze Haynald Lajos kalocsai érsek római missziója is 1868 tavaszán – a Vatikán és a bécsi nuncius megelőző gyanakvásától és rosszallásától kísérve –, amikor is személyesen vitte a pápához az osztrák császár 1868. május 9-én kelt levelét.⁶

Az osztrák kormány barátságos gesztusai, a császár személyes akciói azonban korántsem bizonyultak alkalmasnak arra, hogy a Szentszék harcias kedvét lecsillapítsák. A tiltakozásnak, felháborodásnak valóságos áradatát zúdítják most Rómából Bécsre. IX. Pius pápa 1868. június 22-én kelt „Nunquam certe” allokúciója elítélte, elutasította az új osztrák vallási törvényeket, – egyidejűleg ellenállásra készítette az 1868. május 25-i törvények ellen az osztrák és magyar püspöki kart egyaránt és a Monarchia minden igaz katolikusát.⁷ Ha azon előzetes fenyegetés valóra váltására nem is került sor, hogy a bécsi nuncius elhagyja állomáshelyét, de arra igen, hogy Falcinelli kifejezésre juttassa Beust bárónak a Szentszék legerélyesebb tiltakozását és minden lehetséges módon pártot szervezzen, biztosítson és támogasson a felekezeti törvénnyel szemben.⁸ Világosan utalt a nuncius az osztrák kormányelnök előtt arra, hogy a „Szentatya az egyház összes jogainak védője és ezért nem ismerhet el érvényesnek semmilyen törvényt, ami ezen jogokkal ellenkezik”.⁹ A pápai allokúció és a nunciusi tiltakozások egyaránt

⁵ Az uralkodó álláspontjáról a május 25-i törvénnyel kapcsolatban: Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. máj. 27. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 1. 1572/50091.); A törvények szövege: Religio. 1868. jún. 13.; 17.; 20.

⁶ Ferenc József IX. Pius pápához, Vienna, 1868. febr. 16. (*F. Engel-Janosi*: Die Politische Korrespondenz. I.m. 270–272. 1.); máj. 9. (Uo. 275. 1.); Haynald érsek római útjával kapcsolatban: Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. jan. 15. (ASV. ANV. 481/1392.); jan. 16. (Uo. 1393.); jan. 17. (Uo. 1395.); máj. 10. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 1. 1552/49670.); máj. 12. (Uo. 1555/49679.).

⁷ Vö. Religio. 1868. júl. 4.; Beust báró 1868. júl. 3-i tiltakozó jegyzéke a Szentszékhez (Uo. aug. 8.).

⁸ A bécsi nuncius visszahívásának lehetőségéről adott h iradás: Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. febr. 19. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 1. 1440/48625.); A nuncius 1868. máj. 26-i tiltakozó jegyzékéről: Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. máj. 27. (Uo. 1572/50091.).

⁹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. jún. 29. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1618/51149.); Antonelli Meysenburg bárónak, Ausztria vatikáni követének adott válaszárol Beust 1868. júl. 3-i tiltakozására: Antonelli Falcinellinek, Roma, 1868. júl. 11. (Uo. 51168.).

a konkordátum további érvényességét hangsúlyozzák és voltaképpen alkalmasnak tűntek arra, hogy Ausztria katolikus alattvalóit az állam új törvénye ellen irányuló ellenállás kifejtésére késztessek.¹⁰

Ami az osztrák püspöki kar magatartását és személyesen Rauscher bíboros bécsi érsek állásfoglalását illeti, ez ellen Rómának aligha lehetett kifogása. A május 25-i törvények ellen az osztrák püspöki kar is felemelte szavát, és a konkordátum érvényessége mellett foglalt állást.¹¹ Az adott pillanatban amennyire meg volt elégedve Falcinelli nuncius az osztrák püspöki kar állásfoglalásával, annyira gondolkodóba ejtette a magyar püspöki kar egész politikája, az 1867-es kiegyezést követően kibontakozó magatartása. Simor János esztergomi érsek, Magyarország primása ugyan elég tanújelét adta megelőzően, hogy mennyire odaadó és rendíthetetlen híve Rómának — tevékeny szerepet vállalva a konkordátum létrehozásában és hathatós védelmében —, ennek ellenére 1867 utáni szereplése számos kérdőjelet vetett fel a nuncius előtt. Ezek sorában több olyan kérdéscsoport is felemlíthető, melyek mindegyike jelentőségéhez mérten komoly gondot okozott Falcinellinek, és egyértelműbb, világosabb választ várt rájuk Simor primástól. Az előtérben álló elsőrendű probléma a konkordátum érvényességének kérdése volt. E tekintetben Simornak minden oka és indoka megvolt ahhoz, hogy védelmezze érvényességét és ilyen értelemben igyekezzen befolyásolni püspöktársait is. Látva azonban kísérleteinek sikertelenségét, a konkordátumot illető idegenkedését a magyar püspökök nagyobb részének, és ismervé nagyon is jól ezzel kapcsolatosan a magyarországi közvélemény hangulatát, nem sok kellett ahhoz, hogy Simor meghajoljon a többség akarata előtt, és végül maga is arra az álláspontra helyezkedjék, hogy a konkordátumnak nincs jogi érvényessége Magyarországon. Egyébként is szükségtelennek ítélte a magyar püspöki kar, hogy a magyar katolikus egyház jogait a konkordátummal hozzák összefüggésbe, mondván, hogy erre egyáltalában nincs ok, minekutána a magyar törvények egyébként is messzeemenően elégségesnek az egyház kívánt állásának, tekintélyének, hatalmának és befolyásának biztosításához.¹² Egyáltalában nem új természetű és tartalmú érvelésről volt ez esetben szó, hiszen hasonló értelemben már a kiegyezést jóval megelőzően is felleptek magyar egyházi körökben. Falcinelli, aki az effajta okoskodást

¹⁰ Az osztrák katolikus-konzervatív csoportok már megelőző tömörüléséről tanúskodott a Szent Mihály Társaság 1868. márc. 22-én Bécsben tartott közgyűlése is, a nuncius részvételével, ahol Rauscher, Schwarzenberg érsek mellett a „katolikus párt” világi szervezői is képviselve voltak, többek között Stillfried báró, a társaság elnöke, gróf Thun Leó és mások. (Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. márc. 23. ASV. ANV. 481/1494.); márc. 26. (Uo. 1498.).

¹¹ Rauscher bíboros fogalmazta meg az osztrák parlament felsőházában a vallásügyi törvényeket elvető kisebbségi véleményt. (Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. márc. 17. ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 1. 1485/49008.); A törvény elleni tiltakozásul az osztrák püspöki kar úgy döntött, hogy távolmarad a felsőház vitájától, szavazásától (márc. 24. Uo. 1496/49090.); Rauscher bemutatta Falcinellinek a püspöki kar tiltakozó iratát (Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. márc. 24. ASV. ANV. 481/1497.).

¹² Vö. a magyar püspöki kar értekezletének jegyzőkönyve. 1867. okt. 20. (Török J.: A katolikus autonómia-mozgalom. I.m. 338. és köv. l.); *Salacz Gábor*: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában. 1867–1918. München, 1974. 19. és köv. l.

jól ismerte és az ellenérveket is már számtalanszor előadta az érintettek előtt, a magyar püspöki kar állásfoglalásával elégedetlen volt.¹³ Igazságtalannak és logikátlanak tartotta a vezető magyar klérus abszolutizmus alatti ténykedésének ismeretében, a konkordátum létrehozása során vállalt szerepüket figyelembe véve, és a különleges előnyök és jogok élvezetében vállalt részesedésük tudatában is a magyar püspöki kar 1867 utáni – előtte következetlennek tűnő – taktikai állásfoglalását. De az adott pillanatban főképpen azt sérelmezte, hogy a magyar püspöki kar ingadozásai rést nyitnak az új osztrák vallási törvényekkel szembeszálló erők frontján.¹⁴ Miután IX. Pius pápa említett 1868. június 22-i allokúciójában külön is szólt a magyar püspökökhöz, elsőrendű kötelességükké téve a konkordátum védelmét, Falcinelli úgy látta, hogy ennek a pápai óhajnak bármilyen burkolat, titokban tartott, bár udvarias formában történő elvetése is súlyos hibának tekinthető és ennek az egyetemes katolikus egyház csak kárát láthatja.¹⁵

Különben is bizalmatlansággal szemlélte a nuncius a magyar katolikus egyház keretében kibontakozó új mozgalmat, mely az úgynevezett „katolikus autonómia” jegyében bontott szárnyakat. Rómába küldött jelentései e tekintetben is nagyfokú kétséget fejeznek ki és általában bizalmatlanságot sugároznak az egész kérdéskomplexum iránt. Annak megítélése, hogy a Szentszék tartózkodása a magyar katolikus autonómia-mozgalom irányában mennyire volt indokolt vagy nem, nem annyira a magyarországi mozgalom konkrét alakulásában lelhető fel, hanem inkább Róma idegenkedésében minden olyan típusú egyházat érintő mozgalommal kapcsolatban, ami egyrésről teret nyithat a laikusok nehezen megsűrhető befolyásának, előretörésének, másrésről akarva-akaratlanul is esetleg lazíthatja a Vatikán és az egyes nemzeti egyházak kapcsolatait, túlzott önállóságot, „autonómiát” biztosítva a nemzeti egyházak számára. Azon érvelés, hogy az „autonómia” az állam túlzott hatalmával, beavatkozásával, befolyásával szemben nyújthatja a legjobb védelmet, Rómában nem altathatta el azon nem alaptalan aggodalmat, hogy netán a Szentszék érdekei, befolyása is ennek során esetleg csorbát szenvedhetnek. A nemzeti egyházak ilyen értelmű önállósodási tendenciájára bőségesen akad nemzetközi példa, és a Vatikánnak minden oka megvolt arra, hogy a gallikanizmus esetleges délkelet-európai változatának kivirágzásától tartson. Különösen egy olyan egyház pásztorai részéről, akik saját erejükben túlságosan is bízva, a katolikus egyházi jogok védelmét nem a Szent-székkal kötött, egyetemes érvényű szerződésekből kiindulva és arra támaszkodva kívánták biztosítani, hanem állítólagos nemzeti törvényeik alapján.¹⁵ Mindezzel

¹³ Falcinelli Antonellinek, Kremsier, 1868. aug. 12. részletesen kifejti a konkordátum magyarországi érvénytelenségével kapcsolatban elterjedt „haszontalan és az undorig ismételt érvet”. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1654/51620.).

¹⁴ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. okt. 20. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1754.).

¹⁵ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. jun. 27. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1615/51146.); jún. 29. (Uo. 1618/51149.).

¹⁶ V. Martin: Le gallicanisme politique et le clergé de France. Paris, 1929.; A. Debidour: Histoire des rapports de l'Église et de l'État en France de 1789 à 1870. Paris, 1898.; Vö.

magyarázható, hogy az a közel kétéves párbeszéd a katolikus autonómia ügyében, mely 1867 júliusában báró Eötvös József közoktatásügyi miniszternek Simor érsekhez intézett levelével vette kezdetét, kiváltva az utóbbi több válaszát, sohasem nyerte el a Vatikán tetszését és pártolását.¹⁷ Simor érsek minden okoskodása, mely az autonómia érvényesülésének a magyar katolikus egyház számára adódó előnyeire vonatkozott, értetlenségre és visszautasításra lett a nunciusról, aki 1868 őszén Antonelli államtitkárt a magyar autonómia-mozgalomra vonatkozóan olyképpen informálta, hogy „... több hónapos kongresszusok és konferenciák után még nem lett eldöntve semmi és még nem lehet ismerni ezen autonómia természetét, úgyhogy megerősítem véleményemet, mely szerint nem látok ebben semmi jó eredményt.”¹⁸ Falcinelli egyébként nem túlságosan titkolta, hogy idegenkedik mindenfajta, liberalizmussal kacérkodó katolikus mozgalomtól, melyet egyébként is a „Syllabus” egész határozottan elítélt.¹⁹ Pedig ha közelebbről szemügyre vesszük a magyar egyház vezetőinek álláspontját, egybevetve Eötvös autonómia-javaslatával, kideríthető, hogy milyen feleslegesen túlzott félelmek és aggodalmak lappangtak a nuncius véleményében. Hiszen Simor primás és püspöktársai nem azért vették fel a tárgyalások és egyezkedés fonalát a kormánnyal, hogy végül is az egyház húzza a rövidebbet, és felesleges engedményekre kényszerüljön. Sőt, éppen arról volt szó, hogy Simor a „katolikus autonómiának” egészen sajátos értelmezést adott, melyből éppen az következett, hogy az „autonómia” megerősítse az egyház hadállásait, anyagi hatalmát, a hívőkre gyakorolható befolyását, és meggátolja az állam túlzott beavatkozását az egyházi ügyekbe. Vagyis a magyar püspöki kar az „autonómia” jelszavával, annak sajátosan értelmezhető alkalmazási igényével a maga történelmileg kialakult anyagi, kulturális, morális befolyását, bázisait kívánta óvni, védelmezni és függetleníteni a liberalizmus útjára lépett állammal és annak törekvéseivel szemben.²⁰ Amikor Eötvös az autonómia gondolatát felvetette, mind a kiinduló pontot, mind a célt és értelmet tekintve egészen mást kívánt. Gondosan tanulmányozva Simor primáshoz intézett kezdeményező levelét, látható, hogy a magyar kultuszminiszter messzemenően udvarias, a katolikus érdekekkel szolidaritást vállaló, humanisztikus elvektől áthatott sorai egy aktív liberális politikai álláspontját tükrözik, ugyan nem mentesen bizonyos szabadelvű illúzióktól, magán viselve a francia liberális katolicizmus eszmei befo-

Hanuy Ferenc: Hetvenéves küzdelem az autonómiáért. Budapest, 1918.; *K. Török Mihály Miklós:* A magyar egyházpolitikai-harc története. Budapest, 1933.; *Török J.:* A katolikus autonómia mozgalom. I.m.

¹⁷ A főméltóságú Herczeg-primásnak három irata és függelékül B. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő excellentiájának levele a Herczeg-primáshoz. Pest, 1867.

¹⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. okt. 6. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1721/52269.).

¹⁹ Vö. *L. Choupin:* Valeur des décisions doctrinales et disciplinaires du Saint-Siège. Paris, 1929.; *Mgr. Dupanloup:* La Convention du 15 Septembre et l'Encyclique du 8 Décembre. Paris, 1865.

²⁰ A magyar püspöki kar ilyen értelmű céljáról Falcinelli tudott, mint Antonellivel közölte, hogy „A püspökök célja az volt, hogy kivegyék a kormány kezéből az egyházi javak igazgatását...” (Vienna, 1868. szept. 30. ASV. ANV. 481/1707.).

lyását, konkrétan Montalembert hatását. Eötvös a katolikus autonómiát a teljes vallásfelekezeti egyenjogúság érvényesítésének szellemében javasolja, és azon célból, hogy a polgári állam befolyásától idegenkedő egyházi vezetést megbarátkoztassa a katolikus világiak befolyása érvényesülésének a gondolatával. Kétségtelen, hogy Eötvös messzemenően számolt az adott magyarországi társadalmi-politikai viszonyokkal, és ha annak lényegesebb megváltoztatása nem is állt szándékában és a komolyabb egyházpolitikai reformok megvalósításához sem érzett elég erőt az államhatalomban, mégis azzal kalkulált, hogy a világiak befolyásának, hatásának biztosításával a magyar katolikus egyház korszerűsíthető, és az általa óhajtott modernizálása, az állammal igénylendő együttműködése biztosítható.²¹ Ezen célokat és tendenciákat Simor nagyon is jól megérezte és megértette, de számolt a helyzet adta különös lehetőséggel és azzal, hogy a meginduló eszmecsere végső soron majd a katolikus egyház előnyére fordítható, és az általa elképzelt katolikus autonómiát oly tartalommal tölthetik majd meg, ami a magyar püspöki kar alapvető igényeivel összhangban áll. Az állam és az egyház érdekeinek találkozására, összehangolására irányuló kísérlet és próbálkozás teljes mértékben figyelemmel kísérhető mind a magyar püspöki karnak az autonómiával is összefüggő 1867 őszétől 1868 ősziig tartó püspöki értekezletein, mind a vezető kormányférfiakkal folytatott tanácskozásain.²²

Ha most már arra kísérrelünk meg választ adni, hogy végül is az eleve bizalmatlan Falcinellinek vagy a megvalósulásban reménykedő Simornak lett-e igaza — egyértelmű választ nem adhatunk. Az olyasfajta autonómia, amit Simor és püspöktársai vállaltak, elfogadtak, óhajtottak volna, elfogadhatatlanná torzult Eötvös és Deák előtt egyaránt, lévén az egyházi vezetők messzemenően korlátozni kívánták a világiak befolyását az egyházi ügyekre, míg az utóbbiak korántsem leplezett célja volt, hogy szorgalmazza a világiak minél jelentősebb szerepét egyházi vagyongazdálkodási, oktatási problémákra kiterjedően egyaránt. Nos ezt a békés eszközökkel aligha feloldható ellentmondást érezték meg és látták előre Rómában, és ennek adott hangot Falcinelli is, aki az egyház érdekeivel elletétesnek mondotta a világiak beleszólási lehetőségének biztosítását az egyházi ügyekbe. Az utóbbi körét, kiterjedését viszont oly széles értelemben fogták fel a legmaga-

²¹ Báró Eötvös József elképzeléseinek elvi alapjai fő munkájában gyökereznek: *Der Einfluss der herrschenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat. Vom Verfasser selbst aus dem Ungarischen übersetzt.* I—II. Leipzig, 1851—54. Magyar kiadás: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.* I—II. Pest, 1870—71.; „A feladat az autonómia elve szerént úgy szervezni az egyes egyházakat, hogy azoknak mindegyikében a világi elemnek túlnyomó befolyása legyen.” (*Báró Eötvös József: Naplójegyzetek.* I.m. 245. 1.); Vö. *Ferenczi Zoltán:* báró Eötvös József. Budapest, 1903. 255. és köv. l.; Jellemzése: *Falk Miksa:* Kor- és jellemrajzok. Budapest, 1903. 203. és köv. l.; *Halász Imre:* Egy letűnt nemzedék. Budapest, 1911. 301. és köv. l.; *Molnár Aladár:* B. Eötvös közoktatásügyi minisztersége. 1867—70. (Havi Szemle. 1879. II—III.); *Berzeviczy Albert:* Br. Eötvös József mint kulturpolitikus. (Budapesti Szemle. 1913.); *Sőtér István:* Eötvös József. Budapest, 1953.; *Mátrai László:* Die „Doktrinäre“, die ersten Gegner des Marxismus in Ungarn. Varia. Budapest, 1963. 435. és köv. l.

²² Vö. *Török J.:* A katolikus autonómia mozgalom. I.m. 114. és köv. l.

sabb egyházi szinten, mely szükségképpen messzemenően érintette a polgári állam és társadalom alapvető és saját hatáskörébe tartozó ügyeket. Ha Simor primás a vatikáni álláspontnál engedékenyebbnek is mutatkozott, annyira azonban már nem, hogy egy beláthatatlan következményekhez vezető helyzet kialakulását támogassa, előidézve a világiak befolyásának – Deák és Eötvös által igényelt – nagyobb fokú érvényesülését.²³

Falcinelli nuncius mindenesetre végig asszisztálta a hosszan elhúzódó és megítélése szerint kilátástalan autonómia-tárgyalásokat, miközben meglehetősen komoly gondot okozott számára, hogy a liberális sajtó messzemenő egyházpolitikai követeléseket vetett fel, és aggódva gondolt arra, hogy netán a ausztriai május 25-i törvények Pesten is követésre találnak, sőt esetleg még messzebbre is elmennek: kisajátítva az egyházi vagyonokat is. Informálódásai során ugyan megnyugtató válaszokat sikerült kapnia – maga Andrássy Gyula gróf jelentette ki előtte, hogy a magyar kormánynak egyáltalában nem áll szándékában az egyházi javak elvétele „és ráadásul szavát adta, hogy minisztersége alatt sohasem fognak az országban az egyházi javakhoz nyúlni” –, ennek ellenére az antiklerikális propaganda kiszélesedése, a magyar alsóház ellenzéki képviselőitől kiinduló követelések erősen nyugtalanították.²⁴ A nuncius félelmei különösképpen fokozódtak, amikor Eötvös József báró 1868. szeptember 19-én a ház elé terjesztette a vallásfelekezeti törvény tervezetét. Ez ellen Falcinelli teljes erővel harcba szállt – lévén eleve kárhóztatta a Vatikán az 1848. XX. tc.-nek ismételt elismerését és továbbfejlesztését a bevett vallások teljes egyenjogúságáról és viszonyosságáról.²⁵ Újabb lépésre készült tehát a magyar kormány, nem elégedve meg a zsidók emancipációját kimondó 1867. évi XVII. tc., a görögkeleti egyház autonómiáját biztosító 1868. IX. tc. törvény beiktatásával, hanem egy részletes, általánosabb valóságügyi törvény meghozatalára készült.²⁶ A felsőházban Simor primással az élén a püspökök ugyan nyíltan felemelték szavukat a készülő vallásfelekezeti törvénnyel szemben, de ezen túlmenő élesebb akcióktól tartózkodtak.²⁷ Simor primás egyáltalában nem titkolta el a nuncius előtt, hogy neki sok tekintetben bizalma van a vezető kormányférfiakban, Eötvösben, Deákban, és ha a liberális sajtóban egymást is érik a klérus elleni támadások és a parlamenti radikálisok is félelmetes követeléseket hangoztatnak, ami ugyan meglehetősen nyugtalansággal tölti el az egyházat –, ennek ellenére a gyakorlatban nem történt eddig semmi olyasfajta lépés, ami az

²³ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. okt. 6. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1721/52269.); 1869. febr. 6. (Uo. fasc. 3. 1892/53628.); 1870. okt. 30. (ASV. ANV. 481/2630.).

²⁴ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1870. máj. 7. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 5. 2419/58859.).

²⁵ Falcinelli Antonellinek, Kremsier, 1868. aug. 12. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1654/51620.).

²⁶ Vö. *Tokody Ödön*: Egyházi ügyekre vonatkozó magyar országos törvények, királyi és kormányrendeletek és bírósági döntvények tára. Temesvár, 1888. 13–14.; 22. l.

²⁷ Báró Eötvös József által beterjesztett, a bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról szóló törvényjavaslatról, annak a képviselőházban lefolyt tárgyalásairól: *Zeller Árpád*: A magyar egyházpolitika. I. m. I. 369. és köv. l.; A törvényjavaslat főrendiházi vitájáról, az egyes egyházfők felszólalásairól: Uo. 415. és köv. l.

egyház alapvető érdekeit csorbította volna, működését akadályozta, vagyonában megrövidítette volna. Simor nem aggodalomtól mentesen figyelte ugyan a dolgok állását, de azon meggyőződésének adott hangot, hogy a magyar kormány általános politikája – liberális tendenciája ellenére – a magyar katolikus egyház közvetlen érdekeit nem látszik fenyegetni.²⁸ A készülő vallásfelekezeti törvényről pedig az volt a véleménye, hogy bár annak számos rendelkezése sérti nagyon a katolikus egyház érdekeit – különösen a vegyes házasságokból származó gyermekek vallásának meghatározása vonatkozásában –, de az egyháznak módja és lehetősége van arra, hogy a törvény számára előnytelen intézkedéseit a gyakorlatban ellensúlyozza, kivédje és a maga javára fordítsa.²⁹ A törvényjavaslat vitája során elhangzott álláspontja Deáknak, az egyházi bíróságok érvényessége mellett, felkeltette nemcsak Simor, de Falcinelli helyeslését is, bár az utóbbi nem adta fel tartózkodó és várakozó álláspontját, mondván, „nincs sok bizalmam ezekben a szavakban” – megérezve e nevezetes Deák-beszéd félelmetes logikájának háttérben álló, jövőbe mutató tendenciákat is.³⁰ Deák ugyanis az ellenzéki követelésekre, hogy az egyházi bíróságok érvényességét szüntessék meg, azt válaszolta, hogy ameddig egyházi házasság van érvényben, addig az ehhez kapcsolódó problematikus ügyek, vallási kérdések is egyházi bírósághoz tartoznak. Ha majd polgári házasság lesz, akkor annak jogi vonatkozásai természetesen polgári bíróság illetékességéhez fognak tartozni. Ennek a látszólag egyházi jogokat védő deáki álláspontnak a háttérben viszont ott lappangott az egyház számára legveszélyesebbnek tűnő fenyegetés: a polgári házasság, – ami ha szűkített és következetlen formában is, de Ausztriában már törvényerőre emelkedett. Így Falcinelli nuncius aggodalmai nem voltak teljesen alaptalanok, bár az adott erőviszonyok között Magyarországon ilyen értelmű közvetlen veszély a katolikus egyházat nem fenyegette.³¹

Simor és Falcinelli korántsem mindig egyértelműnek és egyezőnek mondható magatartása akkor került közelebb egymáshoz, amikor tető alá került az Eötvös által beterjesztett iskolatörvény 1868 végén. Simor prímás ez alkalommal már egyáltalában nem titkolta nagyfokú csalódását és kiábrándulását – hangsúlyozván, hogy ez a törvény az egyház befolyását kirekeszti és az állam számára biztosítja a döntő szót. Amikor a püspökök közül többen is szóvá tették Eötvös kultuszminiszter előtt, hogy a törvény nem szól az egyház felügyeleti, irányító és ellenőrző jogáról, az utóbbi olyképpen válaszolt, hogy „ez magától értetődik” – ami viszont az érdekelteket korántsem nyugtatta meg. Annál kevésbé, mert a magyar országgyűlés mindkét háza nagy többséggel, rövid időn belül elfogadta az iskolatörvényt, különösebb módosítás nélkül. Falcinelli nuncius – kissé eltú-

²⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. okt. 21. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1756.).

²⁹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. szept. 29. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1703/52178.).

³⁰ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. okt. 14. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 2. 1743/52343.).

³¹ Vö. Zeller Á.: A magyar egyházpolitika. I.m. 285. és köv. l.

lozva a törvény következményeit — olyképpen értékelte, hogy „igen kevés vagy majdnem semmi befolyást nem tesz lehetővé az egyházi hatóságoknak az iskolák terén”.³² Az 1868. XXXVIII. tc., mely valóban törvénybe iktatta a tankötelezettséget, az állam iskolaalapítási jogát és kötelességét — az új körülmények között és ahhoz igazodva valóra váltva Eötvös 1848-as kultuszminisztersége alatt munkába vett, de félbeszakadt népiskolai törvényjavaslatát —, szorosan kapcsolódva a Lajtán inneni tartományok egyidejű iskolareformjaihoz és az 1868. május 25-i iskolatörvényhez. Eötvös alkotása ugyan megvetette a korszerű népművelés alapjait, azonban korántsem idézett elő olyan radikális változásokat és következményeket, melyektől a püspöki kar túlzottan aggódott.³³ Annyi azonban nyomon követhető, hogy még e mérsékelt reform is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy — a nuncius szavaival élve — „a püspökök csalódtottnak és megalázottnak érezzék magukat” és elkeseredve tekintsenek az eseményekre, ami szükségképpen maga után vonta Falcinelli és Simor további szorosabb együttműködését. A nuncius erre egyébként is súlyt helyezett, annál is inkább, mert támaszt igyekezett keresni a magyar egyházban is, Ausztria messzebbre vezető egyházpolitikai törekvései ellensúlyozására. Ezen túlmenően a már meghirdetett és közeledő vatikáni zsinatra való tekintettel is a nuncius erősíteni igyekezett a Monarchia katolikus erőinek aktivitását és egységét.

Nem tagadható, hogy IX. Pius pápának 1868. június 29-én kelt „Aeterni Patris” apostoli levele, mely az egyetemes zsinat összehívásáról intézkedett 1869. december 8-ára, az általános nemzetközi érdeklődésen túlmenően az államok egész sorában, a felelős államvezetők tekintélyes részében aggodalmat és bizalmatlanságot is keltett. Erre okot korántsem kizárólag a vallási türelmetlenségtől áthatott, a természettudományos koreszméktől elforduló és a polgári liberalizmus szülte sokrétű eszmeáramlatokat elítélő „Syllabus” szolgáltatott indokot, hanem az Egyházi Állam általános iránya, az itáliai belső átalakulással való éles szembeállása és általános a nemzetközi haladás jelentős lépéseit elítélő megnyilatkozásai.³⁴ A Szentszék makacs és kitartó ellenállása az osztrák konkordátumot fokozatosan hatályon kívül helyező vallásügyi törvényekkel szemben Ausztriában és Magyarországon, a katolikus főpapságot és a főnemesség ultramontán csoportjait lépten nyomon bátorító akciói, aligha voltak kedvező bevezetői a készülő

³² Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1869. febr. 6. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 3. 1892/53628.).

³³ Vö. *Oltványi Pál*: A magyar népoktatási ügy Magyarországon a múlt s jelen időben. Szeged, 1884.; *Kiss Áron*: A magyar népiskolai tanítás története. I—II. Budapest, 1881—1883.; A Magyar Szent Korona Országai népoktatásügyének fejlődése. Budapest, 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 31.); *Antall József*: 100 esztendő a népiskolai törvény. Eötvös József és az 1868. évi népiskolai törvény országos vitája. (Magyar Pedagógia. 1968. 4. sz.).

³⁴ Az első vatikáni zsinatra vonatkozó gazdag irodalomból utalhatunk: *Eugenio Ceconi*: Storia del Concilio Ecumenico Vaticano. I—IV. Roma, 1873—79.; *Theodor Grandera S. J.* — *Konrad Kirch S. J.*: Geschichte des Vatikanischen Konzils. I—III. Freiburg im Breisgau, 1903—1906.; *Dom Cuthbert Butler—Hugo Lang*: Das Vatikanische Konzil. Seine Geschichte von innen geschildert in Bischof Ullathornes Briefen. München, 1933.

vatikáni zsinatnak. De a kétkedés és aggodalom a felelős egyházi vezetőket sem kerülte el, akik közül számosan – ha mérsékelt és szerény lépésekkel is – az állam és az egyház közötti együttműködés korszerű formáin munkálkodtak. A nemzeti egyházak vezető főpásztorai körének figyelmét korántsem kerülték el Róma egyre korlátlanabb centralizmusra hajló törekvései, melynek előnyeiről, eredményessége felől nem voltak teljesen meggyőződve.³⁵ Az egyházon belül is látható ellentétekről, a vezetés és irányítás módszereiről vallott eltérő nézetekről a felelős államférfiaknak bőséges tudomása volt, és természetesen el is várták az egyes országok főpapjaitól, hogy Rómában méltó módon szerepeljenek. Vagyis megtalálják azokat a józan határokat, ameddig a Vatikán kívánságainak teljesítése terén elmehetnek a nemzeti, az állami érdekek durva megsértése nélkül. Ennek szellemében indították útnak Ausztria – Magyarországon is a főpásztorokat 1869 decemberében a római zsinatra, melyen osztrák részről Rauscher bíboros, bécsi érsek, magyar részről Simor érsekprímás állt a közel félszáz főt kitevő osztrák – magyar egyházi küldöttség élén.³⁶

Ami a zsinat elé kitűzött alapvető célokat és feladatokat illeti: a súlyos válságba jutott pápai állam megóvása melletti síkraszállás, az egyetemes katolicizmus hadállásainak megerősítése nem voltak mentesek alapvető ellentmondásoktól. Mindez korántsem csak abban az ellentétben jutott kifejezésre, ami a kor felgyorsult haladása, alapvető igényei és a katolikus egyház ettől elmaradó szükségletei között feszült, hanem abban is, ami az Egyházi Állam 1849-ben történt restaurációját követő ismételt és állandósuló belső és nemzetközi válsága, valamint ugyanezen időben – az ellenforradalmi reakció által talpra állított, megerősített és konszolidálódott egyes nemzeti egyházak közötti ellentmondásokból kialakult. Elsősorban Franciaországra és az osztrák birodalom katolikus egyházainak ez időben történő fejlődésére, anyagi-szellemi erejének növekedésére kell gondolnunk, mely egyrésztől III. Napóleon, másrésztől Ferenc József klerikalizmust támogató, azzal széles vonalon együttműködő politikájában leli magyarázatát. Természetesen a nemzeti egyházak vezető főpapjai Róma védelmében, világi hatalma megóvása érdekében komoly áldozatokat hoztak, és további erőfeszítésekre is készen álltak, de egyidejűleg biztosítani kívánták messzemenő önállóságukat és viszonylagos függetlenségüket is a maguk keretei között. Ezen törekvések mellett nemcsak anyagi függetlenségük, jelentős jövedelmeik és történelmileg kialakult sajátos önállóságuk szólt, de ez irányban készített az államhatalom is, mely nem nézte jó szemmel Róma centralizmusra törekvő igényét és az államhatalom belső jogait nemegyszer sértő, ezt kétségbe is vonó magatartását.³⁷

³⁵ Vö. *R. Durand*: Mgr Darboy et le Saint-Siège. Bulletin de la Société d'histoire moderne. VII (1907–1908); *J. R. Palauque*: Catholiques libéraux et gallicans face au Concile du Vatican, 1867–1870. Aix-en-Provence, 1962.; *S. Loesch*: Döllinger und Frankreich. Eine geistige Allianz. München, 1955.; *A. Reusch*: Kleine Schriften gedruckte und ungedruckte von J. J. I. v. Doellinger. Stuttgart, 1892.

³⁶ Vö. *Füßy T.*: IX. Pius pápasága. I.m. III. 217. és köv. l.; *F. Engel-Janosi*: Österreich und der Vatikan. I.m. I. 159. és köv. l.

³⁷ Vö. *J. Maurain*: La politique ecclésiastique du Second Empire. I.m. 706. és köv. l.;

13. Jacobini Ludovico bécsi apostoli nuncius (1874—1880), kardinális 1879-től

Monsig. Luigi Apolloni
Vienna

20 agosto 1874

(con inc.)

12046

Dal foglio di U. S. I.
e R. N.º 492 descritto
gli spazi che si fanno dal
la sinistra del Parlamento
Ungherese per indurre quel
ministeri a proporre una
legge sul matrimonio civil:
li e gli espedienti, coi qua.
li il ministero si è ^{riuscito} ~~occupato~~
finora a tale proposito.
Sebbene anche per le diverse
ragioni e le fatti del Conte
Andassy si possa ritenere
che per ora non sarà
su questo punto soddisfatto
la somma dei Deputati un-
gari non posso con tutto
ciò non raccomandare a
non perdere di vista questo
importante argomento, e
a procurare con tutto l'im-
pegno d'impedire per

Ango Kovacs
per la Chiesa di Weasprim
Canon Schuster per Cassovia

Eminenza Reverendissima

I Vapori di Magyarin lodano i novelli Vapori, e l'intenzione
beniffime coi Vapori; e così l'Episcopato Ungaresi
rimane un Episcopato tollerante, con poco o nessun zelo
per la gloria di Dio, e cura delle anime, e disciplina del Clero

W) Il Ministro degli Affari Esteri mi scrive una nota
in data del 12 cor. N. 148 II, colla quale mi previene ed
confidenzialmente che S. M. l'Imperatore e Re comanda
di presentare a Sua Santità Ango Sigismondo Tho-
vacs venovo di lingue Chiese alla Sede vescovile va-
cante di Weasprim, ed il sacerdote D. Costantino
Schuster Canonico di Colocza a quella di Cassovia.
Ricevuta la nota sudd. scrissi subito all'Emo Primate d'Un-
gheria per sapere se credeva utile ed opportuna la
traslazione di Ango Kovacs, che è un suo suffraganeo
alla sede di Weasprim. Et l'Emo Primate mi risponde
che Ango Kovacs dal 1869 vescovo di lingue Chiese, ed avvan-
to ben governato questa diocesi, non si può dubita-
re che non sia per governare egualmente bene quel-
la di Weasprim, specialmente se si considera che egli ap-
parteneva a questa diocesi, ed in essa ha esercitato vari

A Sua Eminenza Reverendissima
Sig. Cardinal Giovanni Simeoni
Secretario di Stato
Roma

16. Simor János prímás, esztergomi érsek (1867–1891), kardinális 1873-tól

Az 1869. december 8-án nagy pompával megnyíló vatikáni zsinaton ezen jelzett ellentmondások lépten-nyomon kiütköztek és voltaképpen meg is határozták annak nemcsak lefolyását, de végső kimenetelét és sok bonyodalmat kiváltó következményeit is. Közelebbről tekintve Simor prímás és a magyar püspökök zsinati tevékenységét, abban a mérséklet, a józanság és magabiztosság ismerhető fel. A zsinati atyák többségével ellentétben, az osztrák–magyar, valamint a francia egyházfők és a hozzájuk csatlakozók, összesen 137-en, helytelenítették a pápai infallibilitás, azaz a csalhatatlansági dogma zsinati megvitatását, és a probléma időszerűtlenségére hivatkoztak, mely mögött voltaképpen lényeges megfontolások húzódtak meg. Többek között a magyar püspöki kar részéről figyelembe vették a magyar kormány hozzájuk intézett határozott kérését is, hogy az infallibilitás vonatkozásában elutasító álláspontra helyezkedjenek. A „kisebbség”-hez tartozó zsinati küldöttek tiltakozása azonban nem volt képes a Szentszék által szorgalmazott és pártolt dogma zsinati elfogadását meggátolni, ami viszont a „kisebbség” számára további veszélyeket és nehézségeket hordozott magában. Kétségtelen, hogy a zsinat fő célja az egyház helyzetének stabilizálására, a pápaság erejének fokozására és védelmére irányult, és a zsinati határozatok jelentős teret szenteltek az egyháznak az államok irányában támasztandó követelések ügyének. Ennek ellenére – amihez a zsinaton kívüli erők jelentékeny mértékben hozzájárultak – a széles nemzetközi közvélemény előtt úgy tűnt, mintha a pápai csalhatatlanság dogmájának elfogadása a vatikáni zsinat legfontosabb célkitűzése lett volna. Ha nem is így indult, de a Vatikán tekintélye, presztízse túlzott megóvásának igyekezete folytán mégis azzá vált. A kialakuló nemzetközi események – az időközben kirobbant francia–porosz háború – következtében a római zsinat további munkája, egyelőre ideiglenes jelleggel ugyan, felfüggesztetett 1870 őszén –, de anélkül, hogy a zsinaton felmerült ellentmondások, nézeteltérések megnyugtató módon elsimultak volna. Sőt, azok a sűrlődások, melyek már megelőzően is nyomon kísérhetőek voltak a Szentszék és az egyes nemzeti egyházak határozottabb képviselői között, a továbbiakban még erőteljesebben jelentkeztek és némely vonatkozásban – mint többek között Döllinger esetében – egészen a szakadásig fokozódtak. Ha az osztrák–magyar püspöki kar tagjai szavazataikkal nem is erősítették meg a zsinat 1870. július 18-i ülésének határozatát a pápai infallibilitásról, annak érvényességét utóbb nem vonták kétségbe.³⁸

Die Kirche in der Gegenwart. Erster Halbband: Die Kirche zwischen Revolution und Restauration (von R. Aubert, J. Beckmann, Patrick J. Corish, R. Lill.). Freiburg–Basel–Wien, 1971. 737. és köv. 1.

³⁸ F. Engel-Janosi: Die österreichische diplomatische Berichterstattung über das Vatikanische Konzil. (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. LXII. 1954.); Ua.: Liberaler Katholizismus und die Minorität im Vatikanischen Konzil. (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs. VIII. 1955.); Norbert Miko: Die römische Frage und das erste vatikanische Konzil. (Römische Historische Mitteilungen. 4. Heft. 1960/61.). Graz–Köln, 1961.; Lajos Pásztor: Il Concilio Vaticano I nel diario del cardinale Capalti. (Archivum Historiae Pontificiae. 7/1969.); Adriányi Gábor: Ungarn und das I. Vaticanum. Köln, 1975.

A magyar katolikus egyház vezető pásztorai és a kormány közötti konfliktus tulajdonképpen a zsinat berekesztése után éleződött ki, mégpedig az infallibilitas dogmájának kihirdetése körül, melyet a magyar kormány határozottan ellenzett, amit a placetum jogának 1870 szeptemberében történő ismételt életbe léptetésével is alátámasztott, vagyis szigorúan megtiltva, hogy pápai rendeleteket az uralkodó előzetes engedélye nélkül kihirdessenek. E vonatkozásban Beust és Andrassy közös frontot alkottak, és az osztrák kormány a szükségesnek tartott erélyes tiltakozások, a Szentszékhez eljuttatott határozott hangú jegyzékek után, az 1855-ös konkordátum nyílt hatályon kívül helyezése mellett döntött.³⁹ Ilyen körülmények között a magyar egyházi vezetők mindenképpen nagy kockázatot vállaltak, amikor az általuk előzőleg ugyan ellenzett és meg nem szavazott csalhatatlansági dogmára vonatkozó zsinati határozatot a maguk és híveik számára is kötelező erejűnek ismerték el, vállalva ennek minden gyakorlati következményét. Ez az állásfoglalás vatikáni szempontból bármennyire is dicséretre méltónak tűnt, és az egyetemes egyház egysége melletti demonstráció jellegét viselte ugyan magán, de mégis óhatatlanul azok malmára hajtotta a vizet, akik eleve mély bizalmatlansággal néztek a magyar püspöki kar római útja elé és akik most igazolva látták azon feltevésüket, hogy Simor és társai Rómában nem belső meggyőződésből, őszintén cselekedtek úgy, ahogy cselekedtek, hanem pusztán opportunitásból, azon félelemből és meggondolásból, hogy ne hívják ki maguk ellen a kormány nyílt haragját és esetleg ne kockáztassák feleslegesen az egyházi vagyont, mely kisajátításának lehetőségére ez időben már nemcsak az ellenzéki radikálisok, de a kormány köréből is utaltak — a püspöki kar hajthatatlansága esetén. Gyakorlatban tehát csak az történt, hogy az az összecsapás, mely már 1869-ben, a zsinatra történő felkészülés idején érlelődött, áttolódott a zsinatot követő időszakra, hogy most már annál hevesebben és fesztelenebbül lobbanjon lángra.⁴⁰

Ugyan teljes egyöntetűség a magyar püspöki kar tagjai között nem volt, de abban többé-kevésbé egyetértettek, hogy valamilyen formában — a kormány tilalma ellenére — az infallibilitas dogmáját a hívők tudomására hozzák, közöttük azt kihirdessék. E kockázatos vállalkozásban Falcinelli nuncius Simor prímás mögött állt, és annál erőteljesebb keménységre hajlott Róma, minél kilátástalannabbá vált világi hatalmának helyzete.⁴¹ Márpedig Franciaország katonai összemomlása, a francia csapatok kivonása Rómából lehetővé tette az olasz királyság számára, hogy csapatai 1870. szeptember 20-án bevonuljanak az „örök városba”, és egyszer s mindenkorra véget vessenek a pápaság világi uralmának. Az olasz

³⁹ Vö. *Max Hussarek*: Die Krise und die Lösung des Konkordats. I. m. 349. és köv. l.; *F. Engel-Janosi*: Die österreichische dipl. Berichterstattung. I. m. *Erika Weinzierl-Fischer*: Die österreichischen Konkordate. I. m. 99. és köv. l.

⁴⁰ *Kónyi*: Deák Ferencz beszédei. I. m. VI. 386. és köv. l.; *Füssy T.*: IX. Pius pápasága. I. m. III. 294. és köv. l.; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története. I. m. 452. és köv. l.; *K. Török M.*: Egyházipolitikai harc. I. m. 36. és köv. l.; *Török J.*: A katolikus autonómia mozgalom. I. m. 201. és köv. l.

⁴¹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1870. aug. 23. (ASV. ANV. 481/2547.); szept. 3. (Uo. 2567.); nov. 5. (Uo. 2633.); Vö. *Jacini*: Il tramonto. I. m. 300. és köv. l.

egység megvalósulásának eme fordulata, ha társadalmi tartalmában messze is esett a radikális mozgalom kívánalmaitól, Garibaldi meg-megújuló Róma felszabadítását célzó kísérleteinek természetétől, ennek ellenére kimagasló előrelépést jelentett a modern Olaszország igényei megvalósulásának az útján. Azok a csapások, melyeket a francia intervenciók 1849-ben, majd 1867 őszén a mentanai csatában a garibaldistákra mértek, csak időlegesen menthették meg a pápa világi hatalmát, mely fölött az 1870-es fordulat kimondta a végső szót. Ezen katasztrófát a „Postquam Dei munere” pápai bulla 1870. október 20-án a zsinat elnapolásának fő indokaként emeli ki, de egyben változatlan és félreérthetetlen ragaszkodást juttat kifejezésre az elvesztett világi területekhez éppen úgy, mint a zsinati határozatokhoz.⁴² Ezen morális alapon állva kísérte meg Simor prímás is az ellenállást a magyar kormánnyal szemben, részvételre, együttérzésre hívva fel a katolikus tábort a „a jogaiból kiforgatott” pápa iránt, akit nemcsak fokozott anyagi támogatásban kívántak részesíteni, de a zsinati határozatok utólagos elismerésével tekintélyében is megerősíteni óhajtottak. Feltehetően a magyar egyházatyák határozottsága mögött nemcsak saját erejükbe vetett hitük húzódott meg, hanem a kormány részéről tapasztalható következetlenség, határozatlanság és felemáság is, mellyel a püspöki kar működését kísérték. Ebből is következett, hogy a zsinati határozatokat kihirdető püspökök – mint Jekelfalussy Vince székesfehérvári püspök, Schopper György rosznyói püspök – erélyes figyelmeztetésen, hivatalos megrováson túl további megtorlásban nem részesültek.⁴³ A püspökök nagyobb része, köztük Simor prímás is – akik, ha ünnepélyes pásztorlevelekben nem is, de körlevelekben és sok más egyéb formában az infallibilitás dogmája mellett foglaltak állást, és annak érvényességéről igyekeztek a hívőket meggyőzni –, semmiféle dorgálásban és büntetésben nem részesültek a kormány részéről, mely a körülményekből ítélve maga sem gondolta teljesen komolyan a placetum jogának tényleges érvényesítését. Így tehát a megelőző komoly fenyegetések – az egyházi vagyon kisajátítására utaló dörgedelmeik – elcsitultak, mint ahogy az egyház és az állam ezen meglehetősen hangos összecsapásából a magyar püspöki kar különösebb veszteség nélkül került ki.⁴⁴

Ebben a meglehetősen kiélezett és bonyolult helyzetben, amikor a Szentszék elkeseredett utóvédharcát vívta Rómában és Rómáért az olasz királysággal szemben – most mutatkozott meg a maga teljes valóságában az 1860-as évek vatikáni

⁴² Vö. *H. Bastgen*: Die Römische Frage. I.m. II. 622. és köv. l.; *N. Miko*: Das Ende des Kirchenstaats. I–IV. Wien–München, 1964–1970. III.; *Butler–Lang*: Das Vatikanische Konzil. I.m. 369. és köv. l.; *P. Pirri*: Pio IX e Vittorio Emanuele II dal loro carteggio privato. I.m. III. La questione romana 1864–1870. Parte I–II., Roma, 1961.

⁴³ *Zeller Á.*: A magyar egyházpolitika. I.m. I. 861. és köv. l.; Vö. *Halász I.*: Egy letűnt nemzedék. I.m. 327. és köv. l.; *Toldy István*: Öt év története 1867–1872. Budapest, 1891. 222. és köv. l.; *Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I–II. Budapest, 1934. I. 94. és köv. l.; *Salacz Gábor*: A magyar kulturharc története 1890–1895. Bécs, 1938.; *Moritz Csáky*: Der Kulturkampf in Ungarn. Graz–Wien–Köln, 1967. 29. és köv. l.; *Meszlényi A.*: A magyar hercegprímások. I.m. 305. és köv. l.

⁴⁴ *Falcinelli Antonellinek*, Vienna, 1870. okt. 30. (ASV. ANV. 481/2630.); 1871. márc. 20. (Uo. 2810.); márc. 23. (Uo. 2811.); 1872. jan. 28. (Uo. 482/3143.).

politikájának előnytelenége, mely végül is súlyosan megbosszulta magát, nagyfokú nemzetközi elszigeteltségbe juttatva a végóráit élő Egyházi Államot. Antonelli államtitkár ismételt kísérletei, hogy esetleg áttörje a világi hatalmak részvétlenségét, közömbösségét és az utolsó pillanatban jobbra fordítsa a helyzetet, vagy legalábbis késleltesse a feltartóztatathatatlantul közeledő végzetet, rendre sikertelenné váltak.⁴⁵ A porosz fegyverek győzelmes csapásaitól szenvedő Franciaország, ha nem is adta beleegyezését Róma olasz elfoglalásához, de súlyos önvédelmi harca közepette tudára adta az olasz kormányoknak azt, amit az utóbbi egyébként is tudott, hogy azt tehet már, amit jónak lát.⁴⁶ Chigi párizsi nuncius ezen a kényeszerű állapoton éppen oly kevéssé tudott változtatni, mint Falcinelli bécsi nuncius, aki Antonelli utasítására nem késlekedett mindent elkövetni Beust kancellárnál annak érdekében, hogy Ausztria–Magyarország határozza el magát erélyes lépésekre a Róma elfoglalására irányuló olasz invázió elhárítása érdekében, majd ennek bekövetkezése után egy hathatós intervenciót sürgetett. A valóságos ultimátumszerű nunciusi fellépések sorozatosan kudarcba fulladtak, sőt egyeseken kiprovokálták a császárral történt előzetes megbeszélések után is a végső határozatot: a Monarchiának nincs szándékában semmit sem tenni Róma elfoglalásának megakadályozására.⁴⁷ A nuncius sürgetései, felháborodott kijelentései éppen annyira célt tévesztettek és eredménytelenül hatottak, mint nem sokkal előtte tiltakozásai az osztrák vallásügyi és iskolai törvények ellen és fellépései a konkordátum érvényessége mellett. A vatikáni zsinat alatt és azt követően, az infallibilitas körül támadt újabb ellentétek, kölcsönös sértődések, szemrehányások, jegyzékváltások után a Vatikán aligha várhatott mást Bécsből, mint amit 1870 őszén kirobbant végső római válság idején kapott. De az események illetően alakulásához kétségtelenül az is hozzájárult, hogy a Monarchiának nemcsak szándékai, de lehetőségei is hiányoztak egy, a pápaság védelmében indítandó akcióhoz. A francia–porosz háború nyomán kialakult erőviszonyok, Bismarck hozzájárulása az olasz királyság fellépéséhez olyan tényezőket alkottak, melyekkel szemben Bécsben – ha netán akartak is volna valamit tenni – nem tehetek. De ellene szólt az osztrák és magyar liberális közvélemény és pártok egyöntetű nyomása, mellyel a vezető kormányférfiak nem is kívántak ujjat húzni. Mindebből következően is nem sokra jutott a bécsi nuncius az 1871. május 13-án szentesített úgynevezett olasz garanciális törvény ellenében kifejtett tevékenysége során sem, miután Beust éppen úgy, mint magyar kollegái ezen ügy nemzetközi fontosságát és összefüggéseit ugyan sohasem vitatva, mégis elsősorban olasz belügynek tekintették. A Vatikán területére szorult és ugyanott önkéntes fogságot vállaló pápa számára nyújtott olasz garanciák, jelentős pénzügyi dotáció megszavazása, e kényes probléma lojális, megnyugtató, mindkét részről elfogadható rendezésének minősült Bécsben, mellyel

⁴⁵ *N. Miko*: Das Endes des Kirchenstaats. I.m. III.; I Documenti Diplomatici Italiani. II. Serie. Vol. I. 21 sett. – 31 dic. 1870. Roma, 1960.

⁴⁶ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1870. szept. 10. (ASV. ANV. 481/2579.).

⁴⁷ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1870. szept. 3. (ASV. ANV. 481/2568.); szept. 11–12. (Uo. 2580.); Vö. *Lukács Lajos*: A Vatikán és a versailles-i kormány kapcsolata az 1871-es Párizsi Kommün időszakában. Századok. 1978. 6. sz.

szemben indokolatlannak és következtetlennek is tűnt volna az interveniálás, miután Róma bekebelezését az olasz királyságba egyszer és mindenkorra már tudomásul vették.⁴⁸

Nem egészen így alakult a helyzet társadalmi vonatkozásban. E tekintetben Falcinelli nuncius tevékenysége már hathatósabban érvényre juthatott. A Lajtán innen és túl a vezető klérus és a vele szoros kapcsolatban álló konzervatív-katolikus tábor, valamint az általuk financiált sajtó kellő hangulatot igyekezett teremteni IX. Pius pápa mellett, akit az olasz királyság által jogaiból igaztalanul kiforgatott üldözöttnek állítottak és pártolására, támogatására szólítottak fel. Ebből a Vatikán mellett szervező, rokonszenvet és együttérzést ébresztetni igyekvő munkálkodásból természetesen Simor primással az élén a magyar püspöki kar sem maradt el. Érzelmeket éppen annyira kifejezték a Vatikán számára juttatott igen jelentős pénzadományaik, a bécsi nunciátúra közvetítésével Rómába küldött „Péterfillérek”, mint az általuk kezdeményezett és támogatott széles körű társadalmi propaganda.⁴⁹ Ennek körébe nemcsak a kifejezetten egyházi jellegű és katolikus-konzervatív sajtót vonták be, de szolgálatába kívánták állítani az 1870. október 26-án Pesten összeült katolikus autonómia-kongresszust is. Sejtve és érezve jó előre az autonómia-mozgalom megfeneklését — nem sok eredményt várva ezen kongresszustól sem —, Simor primás legalább bizonyos, a pápa melletti szolidaritás, együttérzés kifejezésére gondolta felhasználni a kongresszus népes gyülekezetét. Mint Falcinelli tudomásra is hozta Antonellinek, a magyar püspöki kar az alkalommal élve egy közösen kidolgozott iratot terjeszt elő az autonómia-kongresszusnak, elfogadásra ajánlva, hogy az a magyar kormányt „a Szentatya szent jogainak gyalázatos kiforgatása és az invázió elleni tiltakozásra készítse”. A nuncius ugyan nem táplált túlságos illúziókat a várható eredményesség tekintetében, ámbár maga is írt az akció érdekében, hogy megnyerje a kongresszusi képviselőket, de már azt is pozitív dolognak könyvelte el, hogy a püspökök legalább tevékenykednek és a kormányt cselekvésre igyekeznek készíteni.⁵⁰

Mint előre várható volt, ezen akció túllépte a realitás határait mind az autonómia-kongresszus küldötteinek érzelmei, mind a kormány szándékai tekintetében. Az Andrássy-kormány, ha arra képtelennek is bizonyult, hogy erélyesen érvényt szerezzen a placetum jogának és az infallibilitas dogmájának kihirdetése elé tényleges akadályokat nem is állított, arra azért mégsem volt hajlandó, hogy szót emeljen, vagy erélyesebben tiltakozzon Róma elfoglalása, a pápa világi hatalmá-

⁴⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1870. nov. 6. (ASV. ANV. 481/2635.); 1871. nov. 19. (Uo. 3086.); 1872. szept. 28. (Uo. 482/3384.); Az olasz garanciális törvény problémáiról: *Bastgen: Die Römische Frage*. I.m. II. 697. és köv. 1.; *Balanyi György: A római kérdés*. Budapest, 1929. 67. és köv. 1.

⁴⁹ A magyar püspöki kar tiltakozásáról Róma elfoglalása ellen, nyilvános imádságok elrendeléséről, Simor János primás felszólalásáról számolt be Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1870. okt. 30. (ASV. ANV. 481/2630.); Hasonló értelemben szólt az egyházi sajtó és a szolidáris katolikus-ultramontán hírlapok, így többek között lásd a *Religio, Magyar Állam* 1870–71. évf.

⁵⁰ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1870. nov. 5. (ASV. ANV. 481/2632.).

nak megfosztása ellen. Mindennek háttérében korántsem csupán a liberalizmus eszmevilágából fakadó megfontolások húzódtak meg, de ennél sokkal határozottabban figyelembe vehető birodalmi érdekek is, melyek egyre inkább óvtak attól, hogy a viszony ismét kiéleződjön Olaszországgal. Ennek a nemzetközi érdekből fakadó tényezőnek a súlya már eleve sikertelenségre ítélte a magyar püspöki kar minden Vatikán melletti, cselekvésre készítő akcióját. Messzemenően tévedés lenne azt feltételezni, hogy az események ilyenén alakulásának tanulságait a Vatikán és annak bécsi képvisellete értékesítette volna. Viszont az is téves következtetésekre vezetne, ha Falcinelli további kísérleteit minden alapot nélkülöző erőfeszítéseként tartanánk számon. Ugyanis a nunciusnak minden oka megvolt arra, hogy továbbra is bizzon a Monarchia ultramontán-klerikális-konzervatív politikai erőinek fellépésében, erejének fokozódásában. Ha maga Ferenc József a nuncius ismételt közbelépései ellenére nem is vetett gátat a birodalom mindkét részében elfogadott vallásügyi törvényeknek – mint Falcinelli előtt kifejtette, alkotmányos uralkodó lévén, tisztelve a miniszteri felelősséget –, de mindebből még korántsem következett, hogy a történeteket jó néven vette volna, szíves-örömmel adta volna áldását a hozzá szentesítésre beterjesztett és az egyház jogait korlátozó törvényekre.⁵¹ Úgy maga, mint szűkebb udvari környezete – a befolyásos Zsófia főhercegnő szerepét is figyelembe véve – ha egyre erőtlenebbül is, de a lehetőségekhez képest gátat igyekezett emelni a liberális jellegű egyházpolitikai reformok útjába.⁵² A konzervatív-katolikus politikai csoportosulások Ausztriában és a velük sok tekintetben rokon Sennyey-féle magyarországi jobboldali tömörülés, a Vatikán törekvéseihez és a két ország püspöki karának politikai támaszt nyújtott.⁵³ Ezek voltak azok a fő politikai és társadalmi erők, természetesen a katolikus egyház mindenkori anyagi és szellemi hatalmát is beleértve, melyekre a nuncius joggal számíthatott, amikor az 1870-es években – a Vatikán számára nagyon is súlyos és nehéz pillanatokban – nem adta fel a küzdelmet. Továbbá tekintetbe vehető, hogy ebben az együttesben a magyar püspöki kar már azért is jelentős súllyal rendelkezett, mert az abszolutizmus idején stabilizálódott erejét, anyagi hatalmát megőrizhette, – mely monarchiai viszonylatban is kiemelkedőnek volt tekinthető.⁵⁴ Mindezen társadalmi erők jelenléte, mozgási lehetősége, az

⁵¹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1868. máj. 27. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 1. 1572/50091.).

⁵² Zsófia főhercegnő 1872 májusában végleg ágyának dől és az orvosok állapotát reménytelennek tartják. A császár és családja szomorúságában Falcinelli is osztozik, aki közli Antonellivel, hogy ez „nagy csapás Ausztria számára”. Vienna, 1872. máj. 24. (ASV. ANV. 482/3274.); Vö. F. Schnürer: Briefe Kaiser Franz Josephs I. an seine Mutter. I.m.

⁵³ Vö. *Ferenczi Z.*: Deák élete. I.m. III. 385. és köv. l.; *Falk Miksa*: Kor- és jellemrajzok. I.m. 296. és köv. l.; *Halász I.*: Egy letűnt nemzedék. I.m. 465. és köv. l.; *Gratz G.*: A dualizmus kora. I.m. I. 146. és köv. l.

⁵⁴ Eltekintve egy részletesebb statisztikai áttekintéstől, utalhatunk arra, hogy a XIX. század utolsó harmadában az esztergomi érsekség földbirtoka kereken 96 ezer kat. holdat tett ki, az esztergomi káptalan 71 ezer kat. holddal rendelkezett. A kalocsai érsekség 87 ezer kat. holdat, a főkáptalan 24 ezer holdat mondhatott magáénak. Az egeri érsekség 42 ezer holddal, a káptalan 105 ezer holddal rendelkezett. A római katolikus érsekek, püspökök,

államkormányzatra továbbra is gyakorolt befolyása, ha ahhoz kevésnek is bizonyult, hogy az egyháznak a konkordátumban foglalt kivételes helyzetét fenntartsa, de ahhoz elégségesnek mutatkozott, hogy a polgári átalakulás alapvető igényeiből fakadó reformok megvalósítását késleltesse, a fejlődés menetét lelassítsa, sőt a legalapvetőbb társadalmi és politikai változások előtt eleve elzárja az utat.

A klerikális-konzervatív tömörülés készülő ellentámadásához a jelt és biztatást a Hohenwart-kormány megalakulása hozta 1870 novemberében. Feltehetően az osztrák konzervatív-föderalista erők átmeneti felülkerekedése nem jelentéktelen módon járult hozzá a magyarországi főpapság merész fellépéséhez a placetumot szorgalmazó kormánnyal szemben és adott fokozott bátorságot az infallibilitási dogma melletti állásfoglalásaikhoz is. Mindennek figyelembevételével nagyon is érthető Falcinelli nuncius lesújtottsága, szomorúsága, amikor az 1867-es kiegyezés dualisztikus alapelveit már-már szétvető cseh-föderalista tervet felkaroló Hohenwart-kormányt, Andrássy és Beust összefogása megbuktatja 1871 októberében. „A katolikus egyház és a Szentszék ügyei javulásának távolabbi reménye — ami mégis csak remény volt — teljesen szertefoszlott ebben a birodalomban a Hohenwart-minisztérium bukásával, mely felkeltette a katolikusok reményeit és szimpátiáját, nemcsak az osztrák birodalomban, de más nemzetek körében is” — mint ahogy ezt kifejtette a jezsuiták nagy tekintélyű lapja a „Civiltà Cattolica”, amivel Falcinelli bécsi nuncius teljes mértékben egyetértett.⁵⁵ A politikai fordulat, mely meggátolta a Monarchia föderalisztikus átalakulását, további következményeket vont maga után, megszilárdítva a dualizmus politikai rendszerét. Beust kancellár — aki francia orientációjú elkötelezettségei miatt a porosz — francia háború után egyébként is már anakronisztikus figurává vált a Ballhausplatzon — helyet adott szövetségstársának és egyben riválisának is: gróf Andrássy Gyulának. Az utóbbi így módon 1871. november 14-én átvehette az Osztrák —

káptalanok, apátságok, prépostságok tulajdonában együttesen a szóban forgó időszakban 1 millió 675 ezer kat. hold föld volt, ami jövedelmüknek ugyan alapját, de korántsem egyedüli alkotórészét képezte. A meglehetősen hiányos magyarországi földbirtokstatisztikák első igényesebb összefoglalását nyújtotta *Keleti Károly*: Hazánk és népe a közigazdaság és társadalmi statisztika szempontjából. Pest, 1871. Némileg alaposabb és kiterjedtebb felvételek alapján készültek a magyar földművelésügyi minisztérium „Birtokstatisztikai” kiadványai. Budapest, 1893—95. Ennek III. füzeté szól az egyházi birtokokról. Erre támaszkodva adott részletes áttekintést *Török Kálmán*: A magyarországi katolikus egyházi vagyon tulajdonjoga. Eger, 1897. Figyelemre méltó *Karl Czoernig*: Statistisches Handbüchlein für die oesterreichische Monarchie. Wien, 1861. — kiadványa, mely az 1850-es évek végéről származó adatok alapján mutatja ki, hogy a főleg katolikus célokat szolgáló vallás- és tanulmányi alapok évi jövedelme az egész osztrák birodalomban 7 millió 200 ezer forintra volt tehető és ebből viszont Magyarországra, Erdélyre és Horvátországra együttesen kerekén 2 millió forint jutott. Más vonatkozásban — korántsem pontos, csak hozzávetőleges számítások alapján mutatták ki, hogy az 1860-as években az osztrák birodalom valamennyi érseksége között a legnagyobb évi jövedelemmel — 300 ezer forinttal — az esztergomi érsekség rendelkezett. Az olmtüzi érsek jövedelmét 200 ezer forintra, a prágai érsekét 100 ezer forintra, a bécsi érsekét csupán 40 ezer forintra becsülték évente. Vö. *Hunfalvy János*: Az osztrák birodalom rövid statisztikája különös tekintettel a magyar államra. Pest, 1867. 195. l.

⁵⁵ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1871. okt. 27. (ASV. S.St. 1871. Rub. fasc. 4. 3071/3277.).

Magyar Monarchia külügyminiszteri székét.⁵⁶ Falcinelli, aki még fel sem ocsudott a Hohenwart távozása miatti lesújtottságából, most már az annyiszor támadott és elkárhoztatott Beust kancellárt siratja, aki még mindig előnyösebbnek tűnt előtte, mint Andrásy, akinek a Szentszék és az egyház iránti szándékait veszélyesnek ítélte és úgy látta, hogy „még rosszabb lesz, mint elődei voltak”.⁵⁷ Az Andrásy helyére került új magyar miniszterelnök, Lónyay Menyhért személye már eleve bizalmatlanságot váltott ki a nunciusból, lévén az „kálvinista”.⁵⁸ Még nagyobb fenntartással találkoztak az 1871 februárját, báró Eötvös József halálát követően az új kultuszminiszterek — először Pauler Tivadar, majd 1872 szeptemberétől Trefort Ágoston. Az utóbbi helyét, várható magatartását Falcinelli — túlzástól korántsem mentesen — olyképpen határozta meg, hogy mi is várható attól az embertől, aki Eötvös volt miniszternek, „a szabadkőművesnek a veje”, aki apósa politikájának barátja és csodálója volt, akinek hivatalba lépése a radikális sajtó meglegedését váltotta ki.⁵⁹ A politikai porondnak oly természetű áttekintése, mely a bécsi nuncius részéről tapasztalható volt, kétségtelenül bővelkedett egyoldalúságban, nem volt mentes korlátoktól, de az semmi esetre sem tagadható, hogy a Vatikán alapérdekei szempontjából következetességet tükrözött és a nuncius legjobb igyekezete szerint gondosan és körültekintően felmérte a helyzetet, megeléve azokat a kisebb-nagyobb réseket, repedéseket, gyengeségeket, ellentmondásokat és következetlenségeket, melyek előbb vagy utóbb, de a Szentszék javára voltak fordíthatók. Így a Deák-párt választási győzelme 1872 nyarán, majd az ősszel megnyíló parlamentben jelentkező többsége nem tévesztette meg Falcinellit, aki jogosan számolt a Lónyay-kormány súlyos belső nehézségeivel és várható válságával, a magyar minisztérium helyzetének ingatagságával. Az sem volt vitás a nuncius előtt, hogy a Vatikánra leselkedő fő veszélyek elsősorban Ausztria részéről fenyegetnek, a Lajtán túlról pedig annyiban, amennyiben az előző intézkedéseinek kisugárzása nyomán ott is cselekvéshez látnak.⁶⁰

Márpedig az előjelek cseppet sem voltak kedvezőek, ez elég világosan kitűnt az osztrák parlament 1872. július 7-i elnapolását követően, a különböző osztrák tartományi gyűléseken elhangzott radikális állásfoglalásokból és a parlament elé terjesztett javaslaataikból. Kétségtelen, hogy az általános liberális hangulat és radikális reformigény háttérében a fejlődéssel lépést tartani óhajtó reális feladatok húzódtak meg, formai szempontból azon hatásosnak tűnő köntösben, hogy a határon kívül helyezett konkordátum után az állam és az egyház viszonyának prob-

⁵⁶ Vö. *Wertheimer E.*: gróf Andrásy Gyula. I.m. I. 512. és köv. l.; *Gratz G.*: A dualizmus kora. I.m. I. 105. és köv. l.; *R. Charmatz*: Österreichs innere Geschichte. I.m. I. 106. és köv. l.; *Diószegi István*: Ausztria—Magyarország és a francia—porosz háború 1870—1871. Budapest, 1965. 150. és köv. l.

⁵⁷ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1871. nov. 8. (ASV. ANV. 481/3078.); nov. 10. (Uo. 3080.); nov. 13. (Uo. 3082.); nov. 16. (Uo. 3085.).

⁵⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1871. nov. 6. (ASV. ANV. 481/3085.).

⁵⁹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1872. szept. 12. (ASV. S.St. 1872. Rub. 247. fasc. 2. 3375/6388.).

⁶⁰ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1872. júl. 4. (ASV. S.St. 1872. Rub. 247. fasc. 2. 3316/9826.); szept. 12. (Uo. 3375/6388.).

lémái általános rendezést követelnek, amelyhez vezető úton az 1868. május 25-i vallásügyi törvények, csak az első és korántsem elégséges lépést jelentették. Tehát tovább kell lépni a megkezdett úton, nem rettenve vissza az egyházi körök makacs ellenállásától — ebben foglalható össze az osztrák tartományi gyűlések ezirányú követeléseinek lényege, melyek különös határozott formát öltöttek az alsó-ausztriai tartományi gyűlés vitái során.⁶¹ Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az osztrák liberális reformerek határozottságát, bátorságát és tenni akarását a németországi események is jelentékeny mértékben befolyásolták, azok az antiklerikális intézkedések, melyekkel Bismarck kancellár útjára indította a „Kulturkampf”-ot, a német császárság tekintélyének, hatalmának alátámasztására, a még jócskán létező és élénken jelentkező tartományi poroszellenes szeparatizmus megtörésére, melyek különösen a katolikus többségű dél-német államokban találtak követőre. Miután 1872 júniusában megszületett Németországban a jezsuiták elleni törvény és működésük megtiltásával párhuzamosan kiszorításuk is megkezdődött a birodalomból — az antiklerikális hullám Ausztriában tovább növekedett.⁶² Ez világosan tükröződött az alsó-ausztriai tartományi gyűlés azon követelésében is, hogy a jezsuitákat az osztrák birodalomból utasítsák ki, aminek megvalósításához viszont a németországtól jócskán eltérő monarchiai viszonyok között a feltételek hiányoztak. Olyannyira, hogy Falcinelli nem alaptalanul járt közbe az illetékeseknél annak érdekében, hogy a Németországból kiutasított jezsuiták Ausztria — Magyarországon találjanak menedéket. Más kérdés az, hogy az utóbbiak ezzel a lehetőséggel nem is kívántak élni.⁶³

A Vatikán bármennyire is túl keményen és szigorúan ítélte meg az Ausztriában 1871 őszétől hivatalba lépett Auersperg-kormányt, felesleges engedékenységgel, túlzott liberalizmussal, az ellenzék előtti puhánysággal vádolva, mégsem tagadható, hogy az új osztrák kabinet rendkívül erős nemzetközi és hazai nyomás alatt állt, amikor végül is tervbe vette a további — most már hatékonyabb és mélyrehatóbb egyházpolitikai törvények keresztülvitelét.⁶⁴ Az olaszországi és németországi törvények és rendeletek sorozata, a szerzetesrendek és vagyonaik ellen kibontakozó offenzíva, az ellenálló püspökökkel szemben tanúsított határozottság ugyan a Monarchia felelős irányítóinak körében nem talált egyöntetű helyeslésre és támogatásra, de mégis elkerülhetetlennek látták a sajátos körülményeiket tekintetbe véve is, az állam és az egyház viszonyának további törvényes szabályozását, az

⁶¹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1872. júl. 4. (ASV. S.St. 1872. Rub. 247. fasc. 2. 3316/9826.); dec. 6. (Uo. fasc. 3. 3448/7042.).

⁶² Vö. *Johannes B. Kissling*: Geschichte des Kulturkampfes im Deutschen Reiche. I—III. Freiburg im Breisgau, 1911—1916. II. 15. és köv. l.; *G. Goyan*: Bismarck et l'Église. Paris, 1911.; *E. Schmidt-Volkmar*: Der Kulturkampf in Deutschland, 1871—1890. Göttingen, 1962; *E. Weinzierl-Fischer*: Bismarcks Haltung zum Vatikan und der Beginn des Kulturkampfes nach den österreichischen diplomatischen Berichten aus Berlin. 1869—1871. (Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs. X. 1947. 302. és köv. l.).

⁶³ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1872. aug. 1. (ASV. S.St. 1872. Rub. 247. fasc. 2. 3341/6117.); szept. 2. (Uo. 3365/6344.); dec. 6. (Uo. fasc. 3. 3448/7042.).

⁶⁴ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1871. nov. 26. (ASV. S.St. 1871. Rub. 247. fasc. 4. 3094/3587.); 1872. máj. 24. (Uo. 1872. Rub. 247. fasc. 2. 3274/9430.).

utóbbi hatalmi körének némi megszorítását. A kilátásban levő újabb vallásügyi törvények az osztrák parlament 1872 decemberében ismét megnyíló ülészakán ugyan már előtérbe kerültek, de Falcinelli nuncius mégsem tartott a közvetlen veszélytől, miután jogos feltételezése szerint az adott – 1873 márciusáig terjedő ülészakon, vagyis a készülő bécsi világkiállítás megnyitásaig először a választási reformot kívánták tető alá hozni, és a vallásügyi törvények keresztülviteléhez a rendelkezésre álló túlságosan is rövid idő nem látszott elégségesnek. Legalábbis a nuncius a maga részéről minden lehető elkövetett annak érdekében, hogy így legyen. Megítélése szerint ugyan ezen előre látható és fájdalmasnak ígérkező törvények megvalósulása elkerülhetetlennek látszik, de mégis minden gondja, igyekezete arra irányult, hogy a leelkedő csapás súlyát mérsékelje: „nem maradt más hátra, mint időhúzó politikát követni: így közvetve és közvetlenül igyekeztem eljárni Ófelségénél, a legbefolyásosabb püspököknél és a minisztériumnál azért, hogy Isten segítségével el lehessen halasztani két évre az említett törvényt, hogy ne javasolják a mostani ülészakon . . .”⁶⁵ Auersperg osztrák kormányelnök ugyanilyen értelemben nyilatkozott Rauscher és Schwarzenberg bíborosok előtt, de Falcinelli mégsem bízott „a liberálisok szavaiban”, csupán abban, hogy a törvény esetleges betérjesztése ellenére a döntés mégis elhalasztható lesz a jelenlegi ülészakon. Annak ellenére, hogy végül is az események így alakultak, az osztrák parlament által elfogadott új választási törvény feletti keserűségét nem tagadta a nuncius, azt „a szabadkőművesség győzelmének” titulálva és felismerve annak összefüggését, a szükséges parlamenti többség kialakítását előidéző funkcióját, úgy tekintette, mint szerves előkészítőjét, előzményét, sőt feltételét a következő ülészakon már elkerülhetetlenül betérjesztendő vallásügyi törvényjavaslatnak.⁶⁶

Az ellentétes erők tehát harci készültségbe helyeződtek és fokozódó feszültséggel várták az elkerülhetetlennek látszó összezapás pillanatát, melyre az osztrák parlament 1873 novemberében megnyíló ülészakán került sor. De az átmeneti félév korántsem telt el kritikus és kényes események nélkül. A bécsi világkiállítás fényes ünnepei, az iránta megnyilvánuló nemzetközi érdeklődés a belpolitikai viaskodásokat látszólag háttérbe szorította, viszont a már jelentős diplomáciai előzmények folytatásaképpen egyre inkább kibontakoztak a gróf Andrássy Gyula által inspirált új külpolitika körvonalai. A nunciust kissé megtévesztették II. Sándor cár bécsi látogatásának protokolláris külsőségei, és úgy vélte, hogy ez alkalommal konkrét megállapodás nem született, ami tévedés volt. Ugyanis Schönbrunnban, 1873. június 6-án a császár és a cár egy kölcsönös védelmi nyilatkozatot írt alá. Ami viszont nem sokat változtatott Andrássy ugyan meglehetősen óvatos, körültekintő, de alapjában véve oroszellenes külpolitikáján, melynek alappilléret a keleti kérdésben a status quo fenntartása, a cári terjeszkedés meggátlása képezte.⁶⁷

⁶⁵ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1872. dec. 11. (ASV. S.St. 1872. Rub. 247. fasc. 3. 3453/7114.).

⁶⁶ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1873. apr. 11. (ASV. S.St. 1873. Rub. 247. fasc. 4. 3589/8111.).

⁶⁷ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1873. jún. 13. (ASV. S.St. 1873. Rub. 247. fasc. 4. 3644/8649.); Vö. *Wertheimer E.*: gróf Andrássy Gyula. I.m. II. 109. és köv. l.

Más értelmet tulajdonított Falcinelli Vilmos császár 1873. évi őszi látogatásának, mely alkalommal bizalmas értesülései szerint Andrássy és Bismarck „hosszú, titkos beszélgetést folytatott”.⁶⁸ Amennyire félelemmel, kétségekkel telve figyelte a nuncius Németország és a Monarchia közeledését, annak pillanatnyilag elsősorban belpolitikai hatásától tartva, annyira fékezhetetlen dühvel, gúnnyal és józan mérsékletet nélkülöző felháborodással fogadta II. Viktor Emánuelnek, Olaszország királyának 1873 szeptemberi bécsi látogatását. Az erről készült beszámolók bármennyire is messzemenő elfogultságot tükröznek, mégis kitűnik belőlük, hogy a Vatikánnak mennyire tartania kell egy olyan politika sikerétől, mely esetleg egy táborba terelné Ausztria – Magyarországot, Németországot és Olaszországot.⁶⁹ Az olasz király bécsi, majd ezt követő berlini látogatása viszont arra mutatott, hogy a kölcsönös bizalmatlanság és tartózkodás kezd feloldódni, ami esetleg a jövőben konkrétabb együttműködéshez is elvezethet.⁷⁰

Az 1873-as év más szempontból is fokozta a Vatikán és bécsi képviselőjének nyugtalanságát. Bármennyire is lecsendesedni látszottak a kedélyek a placetum érvényesítése és az infallibilitas dogmája kihirdetése körüli felháborodott viták után Magyarországon, a kérdések mégsem záródtak le az egyházra nehezedő további aggodalmak és félelmek nélkül. Németországból és Ausztriából érkező impulzusok egyrészt, a csalhatatlansági dogma kihirdetését szorgalmazó vatikáni nyomások és nunciusi intervenciók másrészt, valamint egyes püspökök túlságosan is provokatív kormányellenes magatartása még a mérsékeltliberális politikusokat is erélyesebb állásfoglalásra készítetett. Ezzel magyarázható, hogy a Lónyay-kormány bukását 1872 decemberében követő Szláv-minisztérium, bármennyire is önmérsékletet tanúsított az egyház dolgai iránt – a nuncius is elismerően nyilatkozott a Bécsben nevelkedett, ugyan liberális-deákista Szláv József miniszterelnöknek „becsületes és rendes” magatartásáról –, mégsem maradhatott teljesen higgadt és közömbös, amikor a magyar képviselőházban sorra kitergették a püspöki kar törvénysértő magatartásának részleteit, a placetum regium törvényes rendelkezéseit semmibe vevő működését.⁷¹ Bármennyire is viharzott a közvélemény Magyarországon, a németországi „Kulturkampf”-hoz viszonyítva mindez csak gyenge paródia volt.⁷² Deák Ferenc ugyan félreérthetetlenül és határozottan foglalt állást a képviselőház 1873. június 28-i ülésén az állam elidegeníthetetlen jogai, a placetum regium erélyes fenntartása, továbbá a

⁶⁸ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1873. okt. 21. (ASV. S.St. 1873. Rub. 247. fasc. 3. 3771/9734.); Vö. *Wertheimer E.*: gróf Andrássy Gyula. I.m. II. 128. és köv. l.; *J. Ziekursch*: Politische Geschichte des neuen deutschen Kaiserreiches. I–III. 1925–1930.

⁶⁹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1873. szept. 11. (ASV. ANV. 482/3732.); „Diario”, Vienna, 1873. szept. 17–23. (ASV. S.St. 1873. Rub. 247. fasc. 4. 9562.); okt. 4. (Uo. 9630.).

⁷⁰ Vö. *Wertheimer E.*: gróf Andrássy Gyula. I.m. II. 252–253. l.; *F. Chabod*: Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896. Bari, 1951. 32. és köv. l.; *G. Gallavresi*: Italia e Austria, 1859–1914. Milano, 1922. 72. és köv. l.; *G. Salvemini*: La politica estera dell’Italia dal 1871 al 1915. Firenze, 1950.

⁷¹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1872. dec. 6. (ASV. S.St. 1872. Rub. 247. fasc. 3. 3448/7042.).

⁷² Vö. *Zeller. Á.*: A magyar egyházpolitika. I.m. 88. és köv. l.

kötelező polgári házasság, az állam és az egyház szétválasztása, a teljes vallás-
szabadság biztosítása mellett, a dualista magyar állam és ennek kormánya nem
érett magában elég bátorságot és erőt, hogy következetesen érvényt is szerezzen
ezeknek az elveknek. A deáki politikai végrendelet így csupán elvi jelentőségűre
szűkült, messze állva attól, hogy reális veszélyeket idézzen fel a magyar katolikus
egyház számára.⁷³ E tekintetben Ausztria az 1873 decemberében megnyíló parla-
menti ülészak során sokkal merészebb példát mutatott, és a magyar parlament
önmarcangoló és nagyjából tehetetlen egy helyben topogásával szemben a tettek
mezejére lépett. Így elmondható, hogy az 1874 tavaszán kirobbant ellentét a
Vatikán és a Monarchia között döntő módon az 1874 januárjában beterjesztett
osztrák vallásügyi törvények következményének tekinthető, és nem a magyarországi
jóval szerényebb keretek között folyó és meglehetősen terméketlen egyházpolitikai
vitáknak. Ausztria ez alkalommal is, mint az 1867-es kiegyezést követő időszak-
ban, a társadalmi haladás útjában álló akadályok fokozatos eltávolításában
Magyarország előtt járt, sok tekintetben követendő példára készítve.

Amennyiben a Monarchia felelős vezetőinek az állt volna szándékában, hogy
kövessék a bismarcki példát és teljes eréllyel érvényt szerezzenek az állami tekin-
télynek, erre az 1874-es esztendőben bőséges alkalom adódott. Az, hogy mégsem
így történt, végső soron a Monarchián belüli liberális erők gyengeségeit, követ-
kezetlenségét tükrözte, azt, hogy a konzervatív-katolikus tábor hatalmi bázisai
jóval erősebbeknek, szilárdabbaknak mutatkoztak az Osztrák–Magyar Mo-
narchiában, mint a császári Németországban, ami a két hatalom eltérő társadalmi-
vallási összetételében, történeti múltjában leli végső fokon magyarázatát. Eré-
lyes hangú tiltakozásokban, diplomáciai jegyzékváltásokban ugyan nem volt
hiány, és senki sem róhatta fel gróf Andrássy Gyula külügyminiszternek, hogy ez
alkalommal elnéző lett volna vagy meghátrált volna a Vatikán előtt. Ugyanis a
leghatározottabb hangú jegyzékben – melyet Paar gróf, a Monarchia szentszéki
követe közvetített – tiltakozott Andrássy azon fellépések ellen, ahogy az 1874
januárjában az osztrák parlament elé beterjesztett felekezeti törvényjavaslatokra
a Vatikán reagált.⁷⁴ IX. Pius pápának az osztrák püspöki karhoz intézett 1874.
március 7-i enciklikáját és az ezzel egyidejűleg Ferenc József császárhoz intézett
levelét a Monarchia belügyeibe történő illetéktelen beavatkozásnak minősítette.⁷⁵
Ami felettébb meglepő volt, az Antonelli államtitkárnak teljesen magabiztos és
szilárd magatartása, mellyel visszautasította Andrássy tiltakozását és hasonló ér-
telemben instruálta a bécsi nunciust is 1874. április 28-i terjedelmes levelében.
Nem lehet megtagadni a vatikáni államtitkár logikájának következetességét, még

⁷³ Kónyi: Deák Ferencz beszédei. I.m. VI. 408. és köv. l.

⁷⁴ gr. Andrássy gr. Paarhoz, Vienna, 1874. ápr. 4. (ASV. ANV. 483/11193.); Eredeti
fogalmazvány: H. H. St. W. Min. d. Äussern. Pol. Arch. 220/N°. 2.; Andrássy tiltakozó jegyzé-
kéről: Wertheimer E.: gróf Andrássy Gyula. I.m. II. 257. és köv. l.; Füssy T.: IX. Pius. I.m.
III. 435. és köv. l.; Religio. 1874. máj. 16.

⁷⁵ IX. Pius 1874. márc. 4-i enciklikája: Religio. 1874. márc. 25., 28.; ápr. 1.; 4.; IX. Pius
Ferenc Józsefhez, Róma, 1874. márc. 7. (Engel-Janosi: Die Politische Korrespondenz. I.m.
280. és köv. l.).

akkor sem, ha mondanivalóját a makacsságig menő ultramontanizmus szelleme hatotta is át, a teljes meg nem értés a kor által felvetett igényekkel szemben, értetlenség mindazon problémák iránt, melyek a Monarchia vezető kormányférfiait foglalkoztatták.⁷⁶ Ezzel a hozzáállással igyekezett Antonelli lesújtani Andrásy április 4-i jegyzékére, mely erélyes hangvétele ellenére, messzemenően udvarias stílusban fogalmazódott meg és a lehetőségekhez képest tartózkodott a túlzásoktól, egyoldalúságoktól, a Vatikán felesleges ingerlésétől és a további eszmecsere előtt nem is vágta be az ajtót. Mindezt Bécsben megtehették, biztosak voltak a dolgukban, a külügyminisztériumi tiltakozás mögött azon elszánt törekvés húzódtott meg, hogy a tervbe vett felekezeti törvényeket a Vatikán és az osztrák katolikus egyházfők minden tiltakozása ellenére keresztülviszik. A Szentszék álláspontjának a háttérében ugyan hasonló biztonságérzetről nem lehetett szó, de ennek ellenére Antonelli érvelése, mégsem tekinthető alaptalannak, teljesen célját tévesztett erőfeszítésnek. A vatikáni államtitkár helyesen ismerte fel nemcsak az Andrásy jegyzékében rejlő ellentmondásokat, de erőteljesen számolt a Monarchia belső viszonyaival, gyengeségeivel is. A Szentszék nagyon is jól tudta, hogy az az út, melyre Bécsben ráléptek, a vezető társadalmi és politikai réteg számára korántsem mentes kockázattól, terhes veszélyektől, általuk nem kívánatos további következményektől, melyek tekintetbevételével aligha óhajtják az ellentétet a Vatikánnal történő teljes szakításig elvinni, vagy nyílt harcba bocsátkozni a katolikus egyházzal. Így amikor Antonelli visszautasította és vádaskodásnak minősítette azon állítást, mintha IX. Pius pápa jelzett enciklikája ellenállásra szólította volna fel és bátorította volna az osztrák püspöki kart — ámbár e tekintetben Andrásy jegyzékének tökéletesen igaza volt —, joggal és hatásosan hivatkozhatott arra, hogy Rauscher bíborossal az élén ez a püspöki kar voltaképpen öntevékenyen járt el, amikor az 1874 márciusi értekezletén állást foglalt. Amikor ugyanis a leg-erélyesebben szembefordultak a készülő törvényekkel és hasonló módon jártak el a felsőházban is. Így az érdekek találkozásáról, kölcsönös támogatásáról is szó volt a Vatikán és az osztrák püspöki kar között, amikor továbbra is kitartottak a konkordátum mellett, elutasítva az ebben foglalt jogok megkurtítását.⁷⁷ A vatikáni és püspöki tiltakozások ellenére az osztrák parlament megszavazta és a császár szentesítette is 1874. május 7-én a felekezeti törvényeket, melyek a katolikus egyház külső jogviszonyait, a kolostori testületek külső jogviszonyait és a katolikus kultusz szükségleteinek fedezésére a vallásalap járulékokat szabályozta, és a vallási társulások szabad működését iktatta törvénybe, véglegesen hatályon kívül helyezve az 1855-ös konkordátumot.⁷⁸

Kétségtelen, hogy e törvények elvi jelentősége éppen annyira kiemelkedőnek tekinthető, mint gyakorlati következménye, az előkészítés során érvényesített

⁷⁶ Antonelli Jacobininek, Roma, 1874. ápr. 24. (ASV. ANV. 483/11283.).

⁷⁷ Vö. C. Wolfgruber: Kard. Schwarzenberg. I.m. III. 430. és köv. l.; E. Weinzierl-Fischer: Die österreichischen Konkordate. I.m. 119. és köv. l.

⁷⁸ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1874. máj. 13. (ASV. ANV. 488/160.; 161/11572.); Jelenkor. 1974. 25. és 26. sz.

mérséklő módosítások, korrekciók ellenére, és alapot is biztosított az állami jogok széles körű gyakorlásához, feltételezve, hogy a törvények végrehajtóiban kellő elszántság is mutatkozik alkalmazásuk tekintetében. A Vatikán, az érdekelt püspöki kar ugyan szomorúsággal és elkeseredettséggel, további tiltakozásokkal fogadta az újabb vallásügyi törvényeket, de ugyanakkor egy pillanatig sem szűntek meg hinni, remélni — és nem egészen alaptalanul —, hogy a végrehajtás során még megfelelő módon felléphetnek ellene, korlátozhatják hatását, az egyház érdekeit különösen sértő rendelkezéseit. Ezzel magyarázható, hogy az ellentétes erők összecsapása Ausztriában nem vezetett az állam és az egyház kibékíthetetlen konfliktusához, a Monarchia és a Vatikán kapcsolatainak tartós zavarához és diplomáciai kapcsolataik megszakításához, melynek célszerűségét ugyan többen szóba hozták Andrássy gróf előtt, aki azt visszautasította.⁷⁹

Ennek ellenére az 1874. évi májusi törvények új szakaszt nyitottak a Vatikán és a Monarchia kapcsolatainak történetében, melyre már a bizalmatlanság és tartózkodás fokozódása lett jellemző, de anélkül, hogy az ellentétek tovább erősödtek volna, vagy a bismarcki belpolitikai módszerek találtak volna Bécsben követésre. Az érdekek találkozása, az ebből fakadó lehetőségek még mindig jócskán éreztették hatásukat a Szentszék és Bécs viszonyában. Andrássy mindig is hangsúlyozta és a Vatikán tudomására is juttatta, hogy a Monarchia és Németország külpolitikai érdekeinek összetalálkozását, együttműködésük fokozódását nem fogja követni a „Kulturkampf” módszereinek átvétele, az állam és az egyház viszonyának teljes elmérgesedése.⁸⁰ Ebben az új, változott helyzetben vette át már 1874 márciusától fogva a bécsi nunciatura irányítását Ludovico Jacobini, aki fő feladatát nemcsak a májusi törvények paralizálásában látta, de nem kevésbé abban is, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel fékezze a Monarchia, Németország és Olaszország közeledését és a bécsi politikai köröket egy franciabarát külpolitika irányába befolyásolja, bízva a francia monarchisták restaurációjának lehetőségében. Az új nuncius fáradhatatlan energiával látott hozzá feladatához, melynek érdekében különös alaposággal mérte fel a Monarchia politikai-társadalmi terepnumát, mérlegelve a lehetőségeket a cselekvésre, kikapintva az ellenséges erők gyenge pontjait, keresve a szövetséges csoportokat és erőket. Ebből a szempontból Magyarország már azért is felhívta magára a figyelmet, mert az 1867-es kiegyezéssel teremtett kormányzati bázis súlyos válságba került és a változás igénye, egy fordulat lehetősége bontakozott ki.⁸¹

A magyarországi politikai válság — mely korántsem volt független az 1873 őszi kirobbant gazdasági válságtól — kifejezésre jutott többek között a kormányzó Deák-párt fokozatos felmorzsolódásában, a minisztériumok viszonylag gyors változásában, a költségvetési deficit mértéktelen növekedésében. A Szlávny-kor-

⁷⁹ Andrássy 1874. május 9-én az osztrák delegációk külügyi bizottsága előtt tett nyilatkozatáról: *Füßy T.*: IX. Pius. I.m. 436. l.

⁸⁰ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1875. jan. 5. (ASV. S.St. 1875. Rub. 247. fasc. 1. 1578/13652.).

⁸¹ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1874. máj. 11. (ASV. ANV. 488/145.); *Vö. G. De Marchi*: *Le Nunziature Apostoliche*. I.m. 48. l.

mány csak 1874 tavaszáig tudta tartani magát, majd helyet adott a Bittó István vezetése alatt álló kormánynak, mely nem kis nehézségek közepette egy évig állt az ország élén. A súlyos gazdasági és pénzügyi nehézségekkel küzdő kormányzat, melyet a belső pártviszályok, a parlamenti ellenzék támadásai — a Tisza Kálmán vezette úgynevezett balközép párt részéről — egyaránt gyengített, képtelennek bizonyult arra, hogy feladataival megbirkózzon.⁸² Nos ebben az átmeneti helyzetben főképpen a parlamenti szélsőbal pártcsoport részéről akadtak kezdeményezői és sürgetői az Eötvös által megkezdett, az állam és az egyház viszonyának rendezését szolgáló törvények további kiépítésének, a Deák által is meghirdetett egyházpolitikai program végrehajtásának. Bármennyire is igaz, hogy a katolikus egyház számára annyira félelmetesnek tűnő polgári házasság követelése a magyar képviselőház egyik albizottságának körén, majd Irányi Dánielnek, a szélsőbal képviselőjének bátor hangú interpellációján nem ment túl, arra mégis alkalmasnak bizonyult, hogy az ellentábor erői meghúzzák a vészharangot és a legrosszabbra számítva megtegyék a szükséges ellenintézkedéseket.⁸³ Ennek jegyében bontakozott ki az 1873 decemberében Pesten megtartott püspöki értekezlet nyomán az a széles körű offenzíva, mely feladatául tűzte ki a várható, az egyház jogait érintő esetleges újabb magyar törvényekkel szemben a szükséges erők felsorakoztatását.⁸⁴ Aligha kétséges, hogy ezen fokozott aktivitás éppen úgy táplálkozott reális veszélyekből, mint túlzott félelmektől vezetettve, elsősorban nem is a magyar parlamentben jelentkező elszigetelt indítványok következményeitől tartva, hanem az osztrák parlament sokkal elementárisabb, erőteljesebb aktivitásának, példájának magyarországi követésétől aggódva. De míg Rauscher bíboros és püspöktársai ellentámadásukat nem vélt veszélyek, hanem egy, a megvalósulás útjára indított merész törvénnyel szemben bontakoztatták ki, addig a Simor prímás vezette magyar püspöki kar a maga jóval erősebb társadalmi és gazdasági bázisával szállt szembe egy, a Lajtán inneni területeknél jóval erőtlenebb törekvéssel. Mindennek további gyengéje fakadt abból is, hogy az ellenzék nem dolgozta ki az állam és az egyház viszonya korszerű rendezésének globális programját és logikus menetét, hanem inkább az egész kérdéskomplexumból ragadott ki egy s más — a liberális közhangulat támogatásával, megértésével találkozó — követelést, így többek között, az egyébként nagy fontosságú polgári házasságot állítva előtérbe. Nem is szólva arról, hogy a Bittó-kormány eleve ellene szegült a polgári házasság bevezetésére irányuló óhajoknak, és a további szükséges iskolareformok kérdésében sem tanúsította a kellő következetességet és elszántságot.⁸⁵ A széles vonalon kibontakozó klerikális offenzíva a püspöki karban kellő követésre talált. Ugyanezen év májusában megtartott püspöki értekezleteken kialakult álláspont nem hagyott semmi-

⁸² Vö. Gratz G.: A dualizmus kora. I.m. I. 126. és köv. l.; M. Kondor Viktória: Az 1875-ös pártfuzió. Budapest, 1959. 68. és köv. l.

⁸³ Zeller Á.: A magyar egyházpolitika. I.m. II. 382. és köv. l.

⁸⁴ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1874. jan. 3. (ASV. S.St. 1874. Rub. 247. fasc. 3. 1584/13651.).

⁸⁵ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1874. jún. 30. (ASV. S.St. 1874. Rub. 247. fasc. 2. 492/12046.).

féle kétséget a tekintetben, hogy a katolikus egyház teljes erejével ellenzi az állami iskolák kiépítését, fejlesztését, vagyis a középiskolákra történő kiterjesztését, és a maga részéről mindent el is követ e folyamat gyengítésére és elfojtására.⁸⁶ Ami a Vatikánt illeti, a magyar püspöki kar tömörülését és ellenoffenzíváját éppen anynyira helyeselte és támogatta, mint az osztrák püspöki kar ellenállását a felekezeti törvényekkel szemben. Ilyen értelemben kapott utasítást Jacobini nuncius, akit Antonelli felszólított, hogy minden tőle telhetőt kövessen el annak érdekében, hogy a kötelező polgári házasság ne valósulhasson meg Magyarországon és egyéb vonatkozásban is biztosítsák az egyházi jogokat.⁸⁷ Erre annál is inkább remény lehetett, mert Bécsben az osztrák felekezeti törvények létrehozását ugyan támogatták, de fenntartásokkal és tartózkodással fogadták a kötelező polgári házasság bevezetésére irányuló magyarországi kísérleteket, annak ausztriai visszahatásától tartva, és ilyen messzire egyébként sem kívánták menni. Jacobini mindenesetre örömmel nyugtázta Andrassy Gyula gróf állásfoglalását, aki 1874 júniusában a zsal nyugtatta meg a nunciust, hogy Magyarországon nem fogják bevezetni a polgári házasságot.⁸⁸ Teljesen érthető, hogy a helyzetet felmérő, az erőviszonyokkal számoló Jacobini csatlakozott a magyar püspöki kar egyre határozottabb ellentámadásához és a vallásügyi reformokat, a közoktatás modernizálását ellenző demonstrációihoz. Ebbe a folyamatba illeszkedett a bécsi nuncius látogatása Magyarországra 1874 júliusában, mely semmi esetre sem arra mutatott, mintha a viszony a Vatikán és a Monarchia között a szentesített új osztrák törvények miatt végzetesen megromlott volna. Kétségtelen, hogy jól szervezett egyházi ünnepekről, fogadásokról volt ez esetben szó – konkrétan Császka György szepesi püspök felszenteléséről 1874. július 19-én az esztergomi székesegyházban –, melyhez az állami, a megyei, városi vezetők őszintén vagy csupán protokolláris célzatból csatlakoztak; de csupán csak ennyit látni a nuncius magyarországi útját kísérő fejleményekben kevés volna. Az illetékes egyházi körök, a konzervatív-katolikus tábor értette a módját annak, hogy a Vatikán és képviselője mellett közhangulatot teremtsen, kedvező atmoszférát a további liberális kísérletek visszaveréséhez. Az, hogy mennyire tudatosan erről volt szó, világosan kitűnik Jacobini tevékenységének minden közismert és rejtett mozzanatából, melyből kibontakozik, hogy a nuncius Magyarországot a Monarchia fontos szférájának tekintette, olyan terepnek, ahol fel lehet sorakoztatni újabb szövetségeseket az ausztriai konzervatív-katolikus tábor erőfeszítéseinek és a Vatikán céljainak támogatására. Ezt célozták Jacobini budapesti tárgyalásai is, többek között Bittó miniszterelnökkel, aki 1874. július 23-án kereste fel előzetes nunciusi kezdeményezés nyomán – Mailáth gróf, a Kúria elnökének társaságában. Mint a bizalmas találkozásról jelentette Antonellinek: „Mind a kettőnek élénken a figyelmébe ajánlottam a magyar katolikus egy-

⁸⁶ Protocollo dei Vescovi Ungheresi, Budapest, 1874. máj. 5. (Jacobini Antonellinek, Vienna, 1874. máj. 23. ASV. ANV. 488/219.); Religio, 1874. máj. 13.

⁸⁷ Antonelli Jacobininek, Roma, 1874. aug. 21. (ASV. S.St. 1874. Rub. 247. fasc. 2. 12046.).

⁸⁸ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1874. jún. 30. (ASV. S.St. 1874. Rub. 247. fasc. 2. 492/12046.).

ház érdekeit és hangsúlyoztam annak szükségességét, hogy már a kezdetben ellen kell állni bizonyos vallásellenes tendenciáknak, melyek megnyilvánulnak a magyar képviselőházban egy merészebb párt részéről.”⁸⁹ A feladatot Jacobini nemcsak abban látta, hogy a katolikus egyház erői a Monarchia mindkét felében felvirágozzanak, erősödjenek, de abban is, hogy a kellő politikai fordulat is bekövetkezzék, vagyis azok ragadják kezükbe a kormány gyeplőit Ausztriában és Magyarországon, akiktől nem kell majd többé tartania a katolikus egyháznak és egyértelműen védelmezik a Vatikán monarchiai és nemzetközi érdekeit egyaránt.

Miután Jacobini alaposan szemügyre vette egy, az általa kívánatosnak tartott politikai fordulat szempontjából hasznosítható pártokat, csoportokat, nem látott okot túlzott optimizmusra. Az Auersperg-kormányt támogató német liberális (centralista) pártot, annak tartományonként ugyan változó erejű, nagyjából egaktívabb csoportjait túlságosan befolyásosnak, tekintélyesnek, erős anyagi és társadalmi bázissal rendelkezőnek tartotta ahhoz, hogy vele szemben a katolikus-konzervatív tábor sikerrel felvegye a harcot. Az utóbbiak reményeiket az úgynevezett jogpártra, vagy máskülönben föderalista-autonomista pártba helyezték, mely erejét fokozatosan igyekezett a különböző tartományi föderalisták összefogásával növelni. Társadalmi bázisának fő erejét a leggazdagabb arisztokrácia alkotta, de akadtak baloldali csoportjai is, főképpen Csehországban, Galiciában. Az osztrák jogpárt és annak cseh, lengyel, szlovén és egyéb változatai, a domináló konzervatív-feudális színezetű, katolikus tendenciájú programjával nem számíthatott belátható időn belül arra, hogy többségre juthat a központi parlamentben, még akkor sem, ha az egyes tartományi gyűlésekben erős bázissal is rendelkezett és a katolikus klérus támogatását élvezte.⁹⁰ Nemzetközi vonatkozásban a konzervatív-katolikus tábor párizsi fordulatban reménykedett, ahol a monarchista restaurációs erők Mac-Mahon tábornok elnökké választása óta fokozták aktivitásukat és hatalomátvitelre készülődtek. A Vatikán ezen várakozásaira viszont a harmadik köztársaság alkotmányának 1875. január 21-én történt törvénybe iktatása érzékeny csapást mért, mely változó sikerrel ugyan, de végül is elvezetett a republikánus párt választási győzelméhez és hatalmának megszilárdulásához. Az osztrák klerikálisok így Franciaországba vetett reményeik szerte foszlásával – célkitűzéseikről ugyan le nem mondva, de tartózkodóbbakká váltak.⁹¹

Magyarországon ugyan a politikai helyzet még számos kombinációra adott lehetőséget – bízva a konzervatív-katolikus irányú Sennyey-csoport uralomra kerülésében –, de a Deák-párt és a Tisza Kálmán vezette balközéppárt fúziós tárgyalásainak eredményessége mégis a liberális jellegű pártok uralmát konszolidálta. Úgy e politikai fordulatnak, mint 1875 őszétől Tisza Kálmán miniszter-

⁸⁹ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1874. júl. 26. (ASV. S.St. 1874. Rub. 247. fasc. 2. 645/12259.); Religio, 1874. júl. 25.

⁹⁰ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1874. máj. 11. (ASV. ANV. 488/145.).

⁹¹ Falcinelli Antonellinek, Vienna, 1873. szept. 11. (ASV. ANV. 482/3733.); okt. 4. (Uo. 3755.); okt. 22. (Uo. 3773.); nov. 1. (Uo. 3784.); Vö. Wertheimer E.: gróf Andrassy Gyula. I. m. II. 121. és köv. 1.

elnöki székbe kerülésének következményeitől a nuncius ámbár nem sok jót várt – különös figyelemmel Tisza „kálvinista” voltára –, de Simor prímás, a magyar püspöki kar tagjai és más beavatott személyek optimistábban fogadták a változásokat. Arra hívták fel Jacobini figyelmét, hogy Tisza, aki igen vagyonos, alapjában véve konzervatív beállítottságú, vallási kérdésekben mérsékelt, melynek bizonyítékeként említették, hogy amikor Eötvös beterjesztette az iskolatörvényt, Tisza helytelenítve az állami iskolák létesítésének szándékát, a törvényjavaslat ellen szavazott. Megjegyezték továbbá, hogy Tisza ellenzékiisége, „demokratizmusa”, új pozíciójában lecsitul és megszeli – miniszterelnöki székbe jutásával lévén fő célját elérte, és feltehetően kerülni fogja a radikálisabb megoldásokat, az ellentétek kiélezését a katolikus egyházzal.⁹² A nunciushoz a továbbiakban módjában állt tapasztalni, hogy ezen észrevételek igen józan megmondoláson alapultak és jelentős részben igazolást is nyertek. Ugyan nem arról volt szó, mintha az új magyar kormány politikai irányvonalával a magyar püspöki kar, a konzervatív-katolikus ellenzék azonosította volna magát, lemondtak volna a még legszerényebb liberális reformkísérletek akadályozásáról és bírálatáról is, de ezen folyamatos és változó intenzitású viták ellenére mégis megtalálták helyüket, biztonságukat és számításaikat. Egyébként Jacobini nunciushoz az egész Tisza-rezsimről meglehetősen lesújtó véleménye volt – figyelemmel a minisztériumot alkotó személyek többségének kapacitására, gyenge felkészültségére, a súlyos gazdasági-pénzügyi helyzetre, valamint az állam pénzügyi egyensúlyát biztosító koncepciózus terv hiányára, a láthatóan fokozódó korrupcióra. A magyarországi helyzetről egésze véve úgy vélekedett, hogy meglehetősen ingatag talajon áll és nagyon is távol van attól, hogy tartósságában bízni lehetne. De bármennyire is ideiglenesnek tekintette a kialakult állapotot, józan mérlegelése mégis arra a következtetésre vezette, hogy a Vatikán számára előnyösebb kormányzat megalakulása a Lajtán innen és túl egyaránt még jócskán várathat magára.⁹³

Így végső soron Jacobini nuncius is az 1867 után jól bevált módszerhez és a kitaposott úton történő járáshoz folyamodott, vagyis keresni-kutatni a kormányzat gyenge, sebezhető pontjait, fellelni belső ellentmondásait, megtalálni azokat a kiskapukat, tényezőket, melyek segítségével sok minden korrigálható, javítható, a katolikus egyház előnyére hasznosítható. Ez a mindennapos, szívós és kitartó aprómunka egyesült Jacobiniben a diplomata nagyvonalúságával, a kis és nagy kérdések iránt tanúsított beható figyelmével. Ami a Monarchián belüli, a Vatikán számára hasznosítható szövetséges erőket illeti, még fokozottabb figyelmet fordított az uralkodó személyére és rendíthetetlenül bízott abban, hogy személyes beszélgetéseik, találkozásaik, a mind gyakoribbá váló audienciák előbb-utóbb megérlelik gyümölcseiket. A nuncius nem számított rosszul, amikor kellőképpen kalkulált a császár vallásos érzéseivel, IX. Pius pápa iránt érzett szimpátiájával, a

⁹² Jacobini Antonellinek, Vienna, 1875. márc. 10. (ASV. S.St. 1875. Rub. 247. fasc. 2. 2135/14301.); ápr. 2. (Uo. fasc. 3. 2253/14494.).

⁹³ Jacobini Antonellinek, Budapest, 1875. aug. 31. (ASV. S.St. 1875. Rub. 247. fasc. 6. 3382/16139.).

katolikus egyház hatalmát óvó és védő szándékaival. Ferenc József nem pusztá udvariasságból fejtette ki a nuncius előtt, hogy a szerzetesrendek közül a jezsuitákat becsüli a legtöbbre, az ő munkájukat, tevékenységüket tartja leginkább dicséretre méltónak, figyelembe véve a sajátos feladatokhoz kiválasztott személyek alkalmasságát, fegyelmét, a tanítás-nevelés terén kifejtett sokoldalú működésüket.⁹⁴ Az uralkodó nem felületesen ismerte a katolikus egyház ügyeit — osztrák és magyar oldalról egyaránt —, és mindezen problémákban hozzáértéssel cserélt nézetet a nunciussal. Viszont amit Jacobininek is kénytelen-kelletlen tudomásul kellett vennie, hogy az uralkodó mozgási képessége, tevékenységének lehetősége is meg lehetősön korlátozott volt. Nem szívesen hajlott arra, hogy felelős minisztereivel történő előzetes megbeszélés és tanácskozás nélkül döntsön, adjon egyenes és végleges válaszokat a Vatikán képviselőjének. Megértést, türelmet kért, sohasem titkolva el, hogy az alkotmányosság, a birodalom két parlamentjének és felelős kormányainak működése az ő kezét is megkötik és egyébként sem kíván oly módon eljárni, hogy az általa is komolyan vett alkotmányosságot megsértse. Kétségtelenül igaz, hogy mindezen korlátozó tényezők ellenére az 1867-es ki egyezés teremtette dualisztikus rendszer, a közös ügyek, a delegációk intézménye az uralkodó abszolutisztikus hatalmából sok mindent átmentett, számos lehetőséget nyitva arra, hogy a császár és szűkebb udvari köre saját elképzeléseit, szándékait érvényesítse; de gyakorlatilag Ferenc József miként a múltban, 67 után is a legközvetlenebb tanácsosai nélkül nem cselekedett. Igaz ugyan, hogy az uralkodói szentesítés aktusa lehetőséget adott végső soron a nem tetsző törvények visszavetésére, de ezen kivételes joggal aligha kívánt élni, tudva jól ennek rendszerint minisztériumi válságot előidéző súlyosabb következményeit. Ha voltak az uralkodónak ellenvetései, korrekciói, ezeket a lehetőségekhez mérten már az előkészítő eljárások során érvényre juttatta, és így a legmagasabb szándékok a parlamentek elé kerülő törvénytervezetekben többé-kevésbé már tükröződtek. Jacobini e számára adódó nehézségek ellenére rendszeresen és kitartóan ostromolta az uralkodót a folyamatba kerülő, a katolikus egyházat érintő törvényjavaslatokkal kapcsolatban, és ha alapvető változtatásokban nem is, de szerényebb módosításokban és főképpen az ügyek lelassításában ért el eredményt.⁹⁵

Természetesen a Vatikán számára az alaperőt továbbra is a katolikus egyházi szervezet, annak sokirányú hálózata képezte, osztrák és magyar viszonylatban egyaránt. Amíg a nagy tekintélyű, kiváló teológiai felkészültségű és politikailag is dús tapasztalatokkal rendelkező Rauscher bíboros, bécsi érsek élt, addig szinte a korlátlan centralizmus érvényesült az osztrák egyházban, annak püspöki karában egyaránt. A Rauscher vezette egyház nemcsak az osztrák liberális egyházpolitikai reformokkal szállt szembe, keményen és kitartóan dacolva a konkordátumot elvető szellemmel, de ha a szükség úgy hozta, nem hajtott egyszerűen fejet a

⁹⁴ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1875. szept. 10. (ASV. S.St. 1875. Rub. 247. fasc. 6. 3440/16238.).

⁹⁵ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1876. febr. 2. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 6. 4474/17666.); jún. 13. (Uo. fasc. 7. 5494/18949.); 1877. júl. 27. (Uo. 1877. Rub. 247. fasc. 4. 8470/24351.).

Szentszék előtt sem, fenntartva különvéleményét – mint ez jól kibontakozott a vatikáni zsinat alkalmából is. Jól ismerve a bécsi érsek, e nagy befolyású főpap diktatórikus szellemét, hajthatatlanságát, a konkordátumhoz továbbra is ragaszkodó elszántságát, Jacobini nuncius teljesen biztos volt abban, hogy a Vatikánnal felmerült ellentétek dacára Rauscher bíboros kiváló, és hű őrzője a katolikus egyház érdekeinek, és amíg ő áll magas posztján, addig az idők vihara nehezen okozhat tartós károkat. 1875-ben bekövetkezett halála viszont nagy űrt hagyott maga után, és Jacobininek érthetően súlyos gondot okozott a megfelelő utód kiválasztása. A minisztérium jelöltje, a bécsi érsek helyettese, Kutschker volt, aki egyébként hosszú évek óta a kultuszminisztériumnál töltött be bizalmi állást, és magatartásával bebizonyította, hogy az állam és az egyház együttműködésének elősegítését pártoló személy. Jacobini ugyan nem kételkedett az utóbbi egyház iránti töretlen hűségében és a Szentszék iránti ragaszkodásában, valamint azon érdemeiben, hogy kényes funkciójában is mindent igyekezett elkövetni az egyház javára, a készülő egyházpolitikai törvények élet tompítva, de amennyiben arra mód és lehetőség adatott volna, inkább más személyt látott volna szívesen a bécsi érseki székben. De józanul sorra véve az osztrák püspöki karból szóba jöhető személyeket, arra a kényszerű következtetésre jutott, hogy ki öregsége, ki föderalista nézetei, ki a kormány részéről megnyilvánuló bizalmatlanság vagy egyéb politikai okok miatt, a szükséges legfelsőbb támogatást nem szerezheti meg, így Kutschker jelölése látszik a legreálisabbnak. Ugyan világosan Antonelli tudomására hozta félelmeit, kétségeit, a jelölést különösen helytelenítő linzi püspök ellenvetéseit, de a minisztérium tervének meggátolásához semmiféle ellentervet nem volt képes felmutatni. Messzemenő óvatosságot ajánlott az egész ügyben, nehogy a jelölt valamit is észleljen a Szentszék valóságos óhajából, ami tartós bizalmatlanságot idézhetne fel a részéről. A legtöbb, amit ez alkalommal a Szentszék tehetett, hogy javasolta Kutschker római látogatását, ami alkalmat szolgáltatna IX. Pius pápának a személyes instruálásra.⁹⁶ Ami az új bécsi érsek vezette osztrák püspöki kart illeti, annak határozottságában és egyöntetűségében Jacobini már korántsem bízott annyiban, mint megelőzően. A kormányhoz történő alkalmazkodási készségüket túlzottnak tartotta, kivételt elsősorban a linzi püspök kapcsán tett csak, aki oly határozottan és magabiztosan szállt szembe az osztrák iskolatörvényekkel. Amikor pedig egyik papját, Wittersberget – aki nyíltan kárhoztatta a törvényt – perbe fogták és elítélték, a nuncius teljes erővel védelmére siet, kegyelmet kérve számára Ferenc Józseftől. A klérus elleni széles körű felháborodás, a közvélemény megtorlást követelő hangulatának hatása alatt az egy hónapos börtönbüntetést Wittersbergnek le kellett ülnie, de minden komolyabb következmény nélkül, miután császári kegyelem folytán papi hivatásának további teljesítése elé gátat nem emeltek.⁹⁷ Az osztrák püspöki karra általában viszont valóban az óvatosság, az önmérséklet

⁹⁶ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1875. dec. 5. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 6-4063/17118.); 1876. jan. 18. (Uo. 4300/17517.).

⁹⁷ Jacobini Simeoninak, Vienna, 1877. febr. 3. (ASV. S.St. 1877. Rub. 247. fasc. 2. 7317/21240.); febr. 22. (Uo. 7352/21401.); febr. 24. (Uo. 7367/21402.).

vált jellemzővé, mely a pápa iránti tiszteletet és kötelességet az uralkodó iránti alattvalói hűséggel igyekezett összeegyeztetni, ami érthetően nem ment zökkenők és ellentmondások nélkül, hol az egyik, hol a másik elégedetlenségét, rosszállását váltva ki. Az osztrák püspöki kar tagjainak ingatagságára való tekintettel a Vatikán messzemenő óvatosságot tanúsított a Bécsből érkező bíborosi kinevezésekkel kapcsolatos javaslatok iránt. Mindkét részről nagyon is jól tudták, hogy lényegében miről is van szó: az utolsó éveit élő, betegeskedő és gyengülő IX. Pius pápa utódlásáról, a nemsokára aktuális konkláve összetételéről, mely sem a Monarchia, sem egyéb érdekelt államok számára nem lehetett közömbös. Ha a jövődő konkláve tekintetében Bécsben nem is fejtettek ki olyan aktivitást, mint Bismarck, aki jó előre együttműködésre szólította fel az európai kormányokat, de a józan, mérsékelt és az idők szavára jobban hallgató főpapok bekerülését a bíborosok testületébe a Monarchia vezető köreiből is szorgalmazták.⁹⁸

Sok tekintetben az ausztriaihoz hasonló kiegyenlítődési tendencia volt érezhető a magyar püspöki karban is, ahol szintén nem hiányzott a készség a Tiszakormányhoz való alkalmazkodáshoz. Simor János prímás vezetésével a körülményekkel számoló püspöki kar eleve került a nyílt és felesleges összeütközéseket, ami viszont korántsem jelentette azt, mintha az érlelődő, tervbe vett újabb vallásügyi, közoktatásügyi törvényekkel kapcsolatos ellenvetéseiket titkolták volna és lehetőségeikhez képest ne vetették volna be erejüket meggátlásokra – az események tanúsága szerint nem is hatástalanul. Trefort közoktatásügyi miniszter nem azok közé tartozott, akivel a vezető klérus ne értett volna szót, aki közömbösen haladt volna el a püspökök részéről elhangzó intések, figyelmeztetések, tiltakozások mellett. Az annyira aggasztónak tűnő polgári házasság tervét teljesen el is ásták, éppen annyira, mint egyéb fontos egyházpolitikai reformot. De a 70-es években nem sikerült tető alá hozni a kormány által beterveztett, a középiskolai fejlesztést szolgáló törvényjavaslatot sem. A jelek félreérthetetlenül arra mutattak, hogy az állam és az egyház között egy hallgatólagos kompromisszum alakult ki, kerülve mindkét részről a kényes kérdések felvetését, illetve túlságos erőltetését és a lehetőségekhez képest tompítani a meglevő egyházpolitikai törvények életét is. Mindez ellen a Szentszéknek ugyan nem lehetett különösebb kifogása, amiből viszont még korántsem következett, mintha a legfelsőbb vatikáni körökben Magyarország vonatkozásában elégedettek lettek volna és a magyar püspöki kar működését, a klérus általános helyzetét és tevékenységét dicséretre méltónak tekintették volna. A magyar püspöki kar kényelmeskedésével is magyarázták, hogy több püspökség betöltése késik.⁹⁹ Jacobini ez ügyben ugyan tőle telhetően sürgette a rendezést, de egyelőre kevés eredménnyel. Végül is az uralkodónál és Trefort kultuszminiszternél egyaránt szorgalmazta, hogy töltsék már be a megüresedett veszprémi és kassai püspökséget. Trefort nem titkolta, hogy Ranolder veszprémi püspök halála után a püspökség anyagi ügyei mérhetetlen zűrzavart mutattak, és

⁹⁸ IX. Pius Ferenc Józsefnek, Vaticano, 1877. márc. 8. (ASV. ANV. 484.).

⁹⁹ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1876. jún. 13. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 7. 5494/18949.).

a püspök rokonsága az örökség felvétele címén nem járt el éppen mértékletesen és jogosan. A súlyosnak tűnő pénzügyi problémák, adósságok és egyéb zavarok miatt a magyar kultuszminiszter még némi haladékokat kért, hogy egyenesbe hozza a veszprémi püspökség ügyeit, amit a nuncius, ha keserűséggel tudomásul is vett, de nem tudott szabadulni attól a gondolattól, hogy a magyar kormány számára egyáltalában nem sürgős a püspökség betöltése és az átmeneti időszakból pénzügyi előnyöket igyekszik a maga számára kovácsolni.¹⁰⁰ Végül is sok huzavona, sürgetés és nehézség után a magyar kormány úgy döntött, hogy a veszprémi püspökség élére Kovács Zsigmond pécsi püspököt javasolja. Az ugyancsak üresen álló kassai püspökség élére pedig Schuster Konstantin kalocsai kanonokot jelölték. A nuncius természetesen igyekezett összegyűjteni az érdekelt jelöltekre vonatkozó szükséges információkat a püspöki kar többi tagjaitól és a végeredmény a teljes támogatás lett. Az ilyen értelemben a Vatikánhoz felterjesztett javaslatok ugyan elnyerték a legfelsőbb jóváhagyást, de korántsem rosszálló megjegyzések és fenntartások nélkül.¹⁰¹ A püspöki jelölések jóváhagyásáról szóló válaszlevélben a Vatikán a nuncius tudomására hozta szigorúan bizalmas jelleggel IX. Pius pápa véleményét, mely szerint: „Magyarország püspökei dicsérik az új püspököket, jól megértik egymást a régiekkel, így a magyar püspöki kar egy türelmes püspöki kar marad, kevés vagy semmi buzgósággal Isten dicsőségére, a lelkek javára és a klerus fegyelme.”¹⁰² Vagyis egy olyan helyzet volt kialakulóban, melyben a magyar püspöki kar tagjai lehajtott fejjel, kellő tisztelettel és talán némi büntudattal is meghallgatták a Szentszék intéseit és korholásait, de végső soron az adott lehetőségekhez alkalmazkodtak, keresve és találva egyetértésre a magyar kormány illetékeseinél és az uralkodónál. A nuncius erélyesebb tiltakozására egyre kevesebbszer adódik alkalom és merül fel ennek szükséglete, lévén a kormány részéről is kerülték az erre provokáló lépéseket. Ennek példaként említhető többek között Rónay Jácintnak az esete is, aki hosszantartó emigrációból hazatérve az udvarnál töltött be bizalmas nevelői állást, mint az uralkodói pár harmadik gyermekének, a kis Valéria főhercegnőnek tanítója. E körökből felmerülő óhaj – miszerint teljes fátyolt borítva Rónay egyházi szempontból nem éppen kifogástalan múltjára, nevezzék ki székesfehérvári püspökké – Trefort közvetítette Jacobininek. Az utóbbi kifogásait nyugtázva sem a magyar kormány sem az uralkodó nem erőltette, az eleve irreálisnak indult kérés teljesítését. A nuncius véleménye szerint nemcsak Rónay egyházszerzés terén mutatkozó tapasztalatlanságát kell tekintetbe venni, de gondolni kell arra, is, hogy angliai emigrációja alatt magyarra fordította Darwin műveit. Továbbá tévesen feltételezi, hogy Kossuth gyermekeinek is nevelője volt.¹⁰³

¹⁰⁰ Jacobini Vannutellinek, Vienna, 1876. dec. 1. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 9. 6678/20318.).

¹⁰¹ Jacobini Simeoninak, Vienna, 1877. máj. 20. (ASV. S.St. 1877. Rub. 247. fasc. 3. 7928/22870.).

¹⁰² Simeoni Jacobininek, Roma, 1877. máj. 25. (ASV. ANV. 484/7928.).

¹⁰³ Jacobini Simeoninak, Vienna, 1877. jún. 6. (ASV. S.St. 1877. Rub. 247. fasc. 3. 8088/23416.).

Míg Rónay képességeit, tudását Jacobini egyébként nem vonta kétségbe és mérsékeltlen ítélte meg egész működését, addig sokkal indulatosabban szólt a magyar emigráció másik kiemelkedő papi személyiségéről, Horváth Mihályról. Súlyosan kifakadt ellene, terhére róva, hogy miután Deák Ferenc halála után, annak pesti választókerületében képviselőjelöltként fellépett, félreérthetetlenül foglalt állást a kötelező polgári házasság mellett. A hazafias érzésű és tudós Horváth Mihályt, aki Kossuth mellett a forradalom idején a kultuszminiszteri tisztet töltötte be, a Vatikán és annak képviselője igyekezett nemcsak elszigetelni, de politikailag és morálisan is a lehetőségekhez képest kompromittálni. A nuncius maró gúnyjal szólt az 1868 után apátságot, majd címzetes püspökséget elnyert Horváthról, nevetségesnek és felháborítónak tüntetve fel, hogy a sajtó csak úgy egyszerűen „püspöknek” titulálja, ami megítélése szerint „szánalmas benyomást kelt”. Jacobini magyarországi utazása során is foglalkozott a „püspök” személyével, de végül is oly értelemben tudósított róla Antonellinek, hogy nem szükséges túl sok figyelmet fordítani rá, és különben is többek véleménye szerint „ez a már öreg, szerencsétlen pap egy amerikai nővel él és gyerekei vannak”.¹⁰⁴ Ez az eset és egyebek is arra mutattak, hogy a magyarországi politikai és társadalmi élet – mely korántsem alakult a Vatikán igényei és óhajai szerint – jócskán tartalmazott irritáló anyagot a Szentszék számára. Különösen aggasztó hírek érkeztek a magyarországi alsópapság mindennapi életével, a szükséges papi teendőinek ellátásával kapcsolatban Rómába. A megbízhatónak feltüntetett információk alapján a pápai államtitkárság utasította Jacobini nunciust, hogy haladéktalanul indítson vizsgálatot ez ügyben, derítse fel részleteiben a helyzetet, utasítsa a magyar püspöki kar tagjait, hogy késedelem nélkül tegyenek lépéseket annak érdekében, hogy az alsópapságról érkező felháborító jelenségek megszűnjenek. Ugyanis a Vatikán véleménye szerint a magyarországi alsópapságnál „az erkölcsi lazaság oly mértékű, hogy gyakran látni plébánosokat, akik együtt laknak nővel és gyalázatos erkölcstelenségük gyümölcseivel”. E botrányosnak minősített életmódból következően „kifogásolható az isteni szolgálat elhanyagolása, a plébániai teendők iránti kevés vagy egyáltalában semmi szolgálatkészség”.¹⁰⁵ A magyarországi klérusra nézve egy cseppet sem hízelgő vatikáni kritika érvényének körét, mélységét viszont csak a helyzet bonyolultságát alaposan és részleteiben feltáró vizsgálat deríthette volna fel, mely kellő figyelemmel és gondossággal tekintetbe veszi a plébánosok általános ellátottságát, súlyos anyagi gondjaikat, a temérdek szegényes egyházközséget, az alsópapság és a magas klérus között tátongó űrt, a szegénység és a gazdagság kiáltó ellentéteit. Ilyen természetű beható vizsgálat lefolytatásának viszont az elemi feltételei is hiányoztak, és annak megvalósítását az egyes püspökségektől várni, illetve igaz és őszinte analízist kapni nagyfokú illúzió volt.

A fáradhatatlan Jacobini, aki annyi érzéket mutatott a részletproblémák iránt, ha kellett a kellő magaslatokra is tudott emelkedni, amennyiben a Vatikán

¹⁰⁴ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1876. febr. 17. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 6. 4668/17849.); Vö. Márki Sándor: Horváth Mihály. I.m. 358. l.

¹⁰⁵ Simeoni Jacobininek, Roma, 1877. márc. 22. (ASV. ANV. 484/21770.).

érdekei azt megkövetelték. Márpedig Róma elfoglalását és az olasz királyságnak ezt követő radikális egyházpolitikai intézkedéseit követően a Szentszék abban látta a fő feladatot, abban jelölte meg az egyházi érdekek fő védelmét, hogy visszaverjék az olasz királyság offenzíváját, annak területi annexióit „rablásnak”, erőszakos foglalásnak tüntetve fel, és keresztülhúzzák az olasz kormány egyházpolitikai törvényeinek valóraváltását, a katolikus hívőket szembefordítva még a mérsékelt progresszió programjával is. A Vatikán által inspirált ellentámadás célja az olasz királyság nemzetközi elszigetelése volt és arra irányult, hogy valamilyen formában visszaszerezzék a pápaság világi hatalmát, legalább annak valamilyen csökkentett formáját, de az olasz garanciális törvényben foglaltaknál jóval messzebbre ható és kézzel foghatóbb formában. A Vatikánba zárkozó és az olasz állammal nyílt harcot vállaló, ellenállást hirdető pápaság ugyanakkor hasonló energikusságot, következetességet várt és igényelt a különböző nemzeti katolikus egyházak vezetőitől egyaránt, vagy legalábbis ilyen irányban igyekezett befolyását érvényesíteni. Mindig is arra készítette, hogy a püspökök vessék be minden lehető erejüket a Vatikán világi hatalma visszaszerzése érdekében, — mind széles körű társadalmi befolyásuk érvényre juttatásával, mind az államhatalmak vezetőire gyakorolható hatásukkal. Ezen túlmenően a nunciosok elsőrendű feladatává tették, hogy diplomáciai küldetésük, helyzetük, rangjuk teljes súlyával hassanak oda, hogy a Vatikán számára annyira sérelmes helyzet megváltozzék.¹⁰⁶ Azonban a vatikáni igények nemcsak irrealisztikus körben mozogtak, figyelmen kívül hagyva az európai társadalmi-politikai állapotok fokozatos, de mégis érdemleges átalakulását, de nem számoltak eléggé az európai országok és azok hatalmi érdekeinek fő tendenciáival, várható alakulásával sem. Antonelli államtitkár határozottsága és makacssága csak párosult IX. Pius pápa érzékenységgel, sértődöttségével, előrehaladott korából is fakadó konzervatívizmusával, melyről önkritikusan maga állította Czackihoz, a későbbi párizsi nunciushoz intézett szavaiban: „Az én rendszerem és az én politikám, már idejüket múlták. De túlságosan öreg vagyok hozzá, hogy irányt változtassak. Ez már utódomnak lesz a dolga”.¹⁰⁷ Antonelli államtitkár 1876. november 6-án bekövetkezett halála nem változtatott e helyzeten, és az államtitkári székben utóda Giovanni Simeoni is a kitaposott úton haladt tovább.¹⁰⁸ Jacobini nuncius helyzetét mindenesetre jócskán megnehezítette, hogy Bécsben az olasz királyság ellen semmiféle lépésre nem voltak hajlandók, annak belpolitikájába nem kívántak avatkozni. Így óhajtották ezt Berlinben is, ahol — ha el is ismerték a Vatikánra vonatkozó garanciák nemzetközi összefüggéseit — nem kevésbé ügyeltek arra, hogy Olaszország kormányával baráti és megértő

¹⁰⁶ Vö. *S. Jacini*: La politica ecclesiastica italiana. I.m. 382. és köv. l.; *A. C. Jemolo*: Chiesa e Stato in Italia. I.m. 242. és köv. l.; *S. W. Halperin*: Italy and the Vatican at war. A study of their relations from the outbreak of the Franco-Prussian war to the death of Pius IX. Chicago, 1939.; *G. Spadolini*: L'opposizione cattolica da Porta Pia al 98. Firenze, 1955.; *L. P. Wallace*: The Papacy and the European Diplomacy. 1869–1878. Chapel Hill, 1948.

¹⁰⁷ *Balanyi Gy.*: A római kérdés. I.m. 103. l.

¹⁰⁸ *Vannutelli Jacobininek*, Roma, 1876. nov. 6. (ASV. ANV. 484/20056.); *G. De Marchi*: Le Nunziature Apostoliche. I.m. 12. l.

viszonyt építsenek ki, ily módon is növelve Franciaország elszigeteltségét. Ha Andrássy gróf külpolitikai irányának érvényesítése során Olaszország nem is foglalt el olyan fontos helyet, mint Bismarck elképzeléseiben — tekintettel a Monarchia olaszlakta területei felé irányuló nemzeti aspirációkra és a Balkánra tekintő olasz elképzelésekre —, de egyrészt az olasz kormányok barátságos gesztusai, másrészt a keleti kérdés elmérgesedése elég alapos indokul szolgáltak ahhoz, hogy Bécsben Olaszország jóindulatát, sőt barátságát is keressék.¹⁰⁹ Ilyen körülmények között a Vatikánból érkező impulzusok, segélykiáltások, a katolikus hatalmak összefogására irányuló felhívások nem találtak kellő visszhangra, vagy legalábbis nem a nagypolitika felelős intézői előtt. Amikor IX. Pius pápa 1877. március 12-i „Luctuosis exagitati” allokúciójában valóságos vádiratot terjesztett a világ elé az olasz kormány ellen, és ezzel összhangban a nunciosokat nagyerejű offenzívára utasítja, még az osztrák püspöki kartól sem kapja meg — legalább is formailag — azt a támogatást, melyet elvárt.¹¹⁰ Jacobini elkeseredéssel számol be arról, hogy az osztrák püspökök e téren nem hajlandók nyílt sisakkal a közvélemény elé állni, a legtöbb, amire vállalkoztak, hogy az uralkodót egy szigorúan titkos és bizalmas levélben a pápaság érdekeinek védelmére szólították fel.¹¹¹

Bár a Vatikán részéről várt valamiféle egyetemes külső támogatásnak a hiánya, a nemzetközi helyzet más irányú lekötöttségével is magyarázható. A világ figyelmét elsősorban a keleti kérdés kötötte le, mely az 1875 nyarán kirobbant bosznia-hercegovinai felkelést követően egy európai háború kirobbanásának lehetőségét rejtette magában, miután 1876 júliusában Szerbia és Montenegró Törökország elleni háborújával folytatódott, 1877 tavaszán pedig az orosz — török háború kirobbanását vonta maga után. Ha végső soron Bismarck diplomáciai közvetítő akciói nyomán az Osztrák — Magyar Monarchia és Oroszország balkáni érdekei összeegyeztetést is nyertek az 1876. július 8-i reichstadi találkozó és az 1877. január 15-i budapesti titkos konvenció eredményeképpen — az események nem folytak le sem megrázkódtatások, sem súlyos válságok nélkül.¹¹² A Monarchia és Oroszország ellentétei sokkal mélyebbre nyúltak, semhogy a sok bizonytalansággal és kétértelműséggel terhes titkos megállapodások eleve kizárták volna egy

¹⁰⁹ Vö. *F. Chabod*: La storia della politica estera italiana. I.m. I.; *A. Sandonà*: L'irredentismo nelle lotte politiche e nelle contese diplomatiche italo-austriache. I. 1866—1882. Bologna, 1932.; *R. Charvat*: Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs 1790—1908. I—II. Leipzig, 1912—14. II.; *Wertheimer E.*: gróf Andrássy Gyula. I.m. II. 242. és köv. l.

¹¹⁰ Simeoni államtitkár körlevele a Vatikán melletti diplomáciai testülethez, Roma—Vaticano, 1877. márc. 12. (ASV. ANV. 484/21632.); Simeoni körlevele a nunciushoz, Roma, 1877. márc. 16. (Uo. 21632.).

¹¹¹ Jacobini Simeoninak, Vienna, 1877. ápr. 28. (ASV. S.St. 1877. Rub. 247. fasc. 2. 7735/22459.).

¹¹² Vö. *T. Sosnosky*: Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866. I—II. Stuttgart, 1913—14.; *Bamberg*: Geschichte der orientalischen Angelegenheiten, 1856—1878. Berlin, 1892.; *Wertheimer E.*: gróf Andrássy Gyula. I.m. II. 313. és köv. l.; *W. G. Wirthwein*: Britain and the Balkan crisis, 1875—1878. New York, 1935.; *D. Harris*: A diplomatic history of Balkan crisis of 1875—1878. I—II. London, 1936.; *M. D. Stojanovic*: The great powers and the Balkans, 1875—1878. Cambridge, 1939.

háborús konfliktus lehetőségét a két nagyhatalom között. Tekintve Szerbia és Montenegró aspirációit, annexiós igényeit Bosznia-Hercegovinára, továbbá az orosz önkéntesek tömeges érkezését a szerb hadsereghez, a Monarchia érthető okoknál fogva igyekezett kellő súlyú ellenlépéseket tenni – nem rejtve véka alá annak lehetőségét sem – feltételezve a török hatalmi pozíciók összeomlását és a szerbiai igényeket –, hogy Bosznia-Hercegovina annexiójára gondolkodnak, mert eleve meggátolni kívánják egy nagyobb szláv állam alakulását a Balkánon.¹¹³ E törekvéseknek figyelembevételével a Monarchia igyekezett előkészíteni a kedvező talajt egy váratlan fordulatra és éppen ebből a szempontból, nemcsak örömmel üdvözölte, de szolidaritásáról is biztosította Bosznia-Hercegovina katolikus lakosságának magatartását, állásfoglalását. Anélkül, hogy egy pillanatig is kételkednénk a boszniai katolikusok állásfoglalásainak őszinteségében, spontánul feltörő erejében – mely elítélte a mohamedán és görögkeleti bosnyákok törökellenes felkelését, kitartva a status quo mellett, szembefordulva Szerbia annexiós törekvéseivel –, nem tagadható, hogy ez az irányzat a Monarchia kezére játszott. Különösen visszhangra talált Bécsben a boszniai katolikusok köréből elhangzott kívánság, mely szerint ha Szerbia anektálni akarná e területet és a török uralom fenntartása teljesen illuzórikussá válna, akkor már sokkal inkább a Monarchiához kívánnak csatlakozni, melyhez területük múltja, történeti kapcsolataik, kultúrájuk oly sok szállal kötődik. Miként ez kifejezésre jutott Angelus mostári püspök 1876. július 6-án kelt – nyomtatásban elterjesztett – állásfoglalásában is, melyet a török kormány tudomására hozott, hogy Szerbia annexiós igényéhez a hercegovinai püspökség katolikus lakosságának „elszánt akarata nem hozzájárulni, mely erkölcsi és anyagi érdekeivel igen ellentétes”.¹¹⁴ Nehezen lehet nyomon követni az ilyen természetű demonstrációk, állásfoglalások gyökereit, de alighanem Strossmayer diakóvári püspöknek értesüléseit vehetjük irányadóul, aki Jacobini nunciussal közölte a Bosznia-Hercegovinából származó bizalmas információkat. E szerint „az osztrák kormány utasítást adott boszniai ügynökeinek, hogy segítsék elő a boszniaiaknál az Ausztriához való annexiós törekvéseket és e tekintetben támaszkodjanak a ferencesek munkájára”. A diakóvári püspök többek között arról is szólt, hogy a ferencesekkel közvetlen kapcsolatai lévén, figyelmeztette őket, hogy ne kompromittálják magukat a törököknél és a szerbeknél a bizonytalan kimenetelű tüntetésekkel és izgatásokkal. Amire a nuncius olyképpen válaszolt, hogy „a boszniai katolikusok tiltakozása Szerbia követelései ellen a helyes határok között mozog...”.¹¹⁵ Jacobini, aki Bosznia-Hercegovina katolikus érdekeivel vállalt szolidaritást, meglehetősen kényes helyzetbe jutott, amikor a bécsi külügyminisztériumban bizalmasan arra kérték fel, hogy tegyen lépéseket a Szent-

¹¹³ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1876. júl. 16. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 7. 5754/19233.); aug. 5. (Uo. fasc. 8. 5883/19381.).

¹¹⁴ Angelus mostári püspök felhívása, Mostar, 1876. júl. 6. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 7. 5754.).

¹¹⁵ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1876. aug. 5. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 8. 5883/19381.); Vö. Strossmayer kiemelkedő szerepéről és a Szentszékhez való viszonyáról: R. Aubert: *Il Pontificato di Pio IX.* I.m. 620. l.

széknél, miszerint megfelelő úton és módon hassanak oda a boszniai ferencesekre, hogy azok növeljék aktivitásukat a Monarchia érdekeivel összhangban álló mozgalmak mellett.¹¹⁶ Antonelli államtitkár sok vihart látott tapasztalata erőteljesen megnyilatkozott az erre adott válaszában, melyet Jacobini tudomására adott 1876. július 13-i utasításában. Ebben a Vatikán a leghatározottabban elutasítja az effajta akcióban való részvételt és óva inti a nunciust attól, hogy az egyház érdekein túlmenő politikai akcióba sodródjon. A Szentszék szívesen látja, ha a katolikusok — közölte Antonelli „a törvényes hatóságokhoz híven, pontosan betartják az ország törvényeit, amikor ezek az isteni és az egyházi törvényekkel nem ellentétesek. Tehát könnyű elképzelni, milyen meglegedettséggel olvasták a boszniai katolikusok nemes és őszinte tiltakozását”. — „A Szentszék ennek ellenére mindig szeretett és szeret tartózkodni minden politikai harctól és más országok kormányzati ügyeibe történő mindenféle beavatkozástól, tartózkodva bármilyenfajta izgatástól” — szövelt a további állásfoglalás, melynek figyelembevételével nem nyújthatnak támogatást a Bécsben kívánt akcióhoz.¹¹⁷ A Vatikán „semlegességi” álláspontja azonban inkább formai, mint lényegbeli kérdést érintett, tekintve, hogy mindenfajta közvetlen beavatkozás nélkül is a Bosznia-Hercegovina körüli ügyekben összetalálkoztak a Szentszék és a Monarchia érdekei, amit Antonelli államtitkár és Jacobini nuncius állásfoglalásai elég világosan tükröznek. A Vatikánban, miként Bécsben is az orosz hatalom előretörésében, balkáni befolyásának fokozódásában, a keleti ortodoxia erejének növekedésében és hatókörének kiterjedésében a jövőre vonatkozó súlyos veszélyeket látták, melyeknek — ha nem is éppen megnyugtató módon — de a török hatalom addig mégis gátat vetett. A balkáni status quo fenntartásában így szükségképpen együttműködés alakult ki az érintett felek között. A Vatikán elvi álláspontja olyképpen fogalmazható meg, hogy mindaddig, amíg egy állam a katolikus egyház érdekeit nem sérti, kívánt működési szabadságát nem gátolja, addig semmi ok sincs arra, hogy a katolikusok ellene fellépjenek és akciót kezdeményezzenek — legyen az a török szultán hatalma is. Így alakult ki az 1870-es években az a sajátos helyzet, hogy a Szentszék végül is halálösobb ellenséget látott a katolikus olasz királyságban, annak uralkodójában, a Rómát elfoglaló II. Viktor Emánuelben, mint V. Murád vagy II. Abdul-Hamid szultánokban, a minden ízében hanyatló, bomló feudális jellegű török birodalomban. Ha annak feltételezése, hogy a Szentszék a török birodalom oldalán áll, messzemenő túlzásnak is volt tekinthető, ennek ellenére nem hagyható figyelmen kívül, hogy éppen az orosz–török háború legkényesebb szakaszában, 1877 őszén került sor a Vatikán és Oroszország diplomáciai szakítására, miután az utóbbi mereven elutasította a Szentszék által felvetett sérelmek orvoslását az oroszországi római katolikus egyházak ügyében.¹¹⁸

¹¹⁶ Jacobini Antonellinek, Vienna, 1876. júl. 8. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 7. 5696/19158.).

¹¹⁷ Antonelli Jacobininek, Roma, 1876. júl. 13. (ASV. ANV. 484/5696.).

¹¹⁸ Simeoni Jacobininek, Roma, 1877. okt. 19. (ASV. ANV. 484.); Vö. A. Boudou: *Le Saint-Siège et la Russe. II.* Paris, 1925.; S. Olszowska-Skowrońska: *La correspondance des Papes et des Empereurs de Russie (1814–1878).* Roma, 1970.

A Vatikán bármennyire is tartózkodóan, óvatosan és körültekintően igyekezett eljárni a keleti kérdésben, sehoggy sem tudott megszabadulni a „török barátság” terhes vádjától, melyet természetesen a liberális sajtó messzemenően igyekezett is terjeszteni – túlzásoktól nem mentesen. E vonatkozásban Jacobini különösképpen Csehországra panaszkodott, ahol nyíltan szimpatizáltak a törökök ellen felkelt szlávokkal. A cseh sajtó ezzel összhangban úgy igyekezett bemutatni a Szentszékét, hogy „az a szlávokkal ellentétes és a törököket pártolja”. Még olyan híreket is terjesztettek, miszerint a Vatikán ilyen értelmű utasításokat adott a bécsi nunciaturának. Ezen megnyilvánulások ellen Jacobini nuncius csehországi utazása során személyesen is fellépett, a nyilvánosság előtt hangoztatva a Szentszék semlegességét, elszánt akaratát, hogy „nem avatkozik a politikai kérdésekbe”. Ennek megfelelően viszont a csehországi püspökök felléptek az ellen, hogy egyes templomokban a szerb és orosz fegyverek győzelme mellett mondjanak misét. Jacobini csehországi útjának ha fő célja az is volt, hogy a Vatikánra sórt „rágalmakat” visszaverje, óhatatlanul betöltött a Monarchia legkényesebb „szlávbarát” területének lecsendesítésére irányuló feladatot is, amit az osztrák kormánykörökben aligha vehettek rossz néven.¹¹⁹

A Vatikán „semlegességi” álláspontja a későbbiekben még további csorbát szenvedett az úgynevezett mirdita-kérdésben. Az észak-albániai hegyvidéken élő katolikus mirditákat, miután Montenegroból a török uralom elleni lázadásra készítették – Bécs mint érdekeivel ellentétes akciót, olyképpen is közömbösíteni kívánta, hogy Jacobini nuncius útján a Vatikán közbelépését kérte. E szerint a Szentszék intse nyugalomra a mirditákat, hogy azok maradjanak békességben, és ne harcoljanak a török uralom ellen.¹²⁰ Simeoni államtitkár, bár elvileg ez alkalommal is megismétli Jacobini előtt a Vatikán semlegességi álláspontját, ami viszont nem ellenkezett azzal, hogy a mirditák ügyét ne tegyék át a Szent Propaganda Kongregációhoz – rájuk bízva a további teendőket.¹²¹

A meglehetősen nehezen kicsikart, de végül mégis bekövetkező orosz katonai győzelmek, az európai török hatalom összeomlása, Bécsben és a Vatikánban egyaránt további aktivitást váltott ki – szolidaritást a san-stefanói béke el nem fogadásában. Ha a Vatikán túlzott reményei – melyek egy francia, angol, osztrák – magyar összefogásra vonatkoztak – nem is válhattak valóra, de gyakorlatilag Anglia és az Osztrák – Magyar Monarchia érdekközössége 1877–78-ban szemmel láthatóan előtérbe került. A több oldalról veszélyeztetett és a háborúban kifáradt orosz hatalom végül is hozzájárult a Bismarck által különösen támogatott berlini kongresszuson való részvételhez, mely viszont Ausztria – Magyarország számára

¹¹⁹ Jacobini Antonellinek, Königrätz, 1876. szept. 7. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 8. 6105/19615.).

¹²⁰ Jacobini Simeoninak, Vienna, 1876. dec. 12. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 9. 6723/20416.).

¹²¹ Simeoni a Congregazione de Propaganda Fide prefektusának, Roma, 1876. dec. 18. (ASV. S.St. 1876. Rub. 247. fasc. 9. 10416.); Simeoni Jacobininek, Roma, 1876. dec. 19. (Uo. fasc. 8. 6723/10416.).

most már félreérthetetlenül garantálta nemzetközileg is Bosznia-Hercegovina okkupálását.¹²²

IX. Pius pápának 1878. február 7-én bekövetkezett halála így valóban az európai történelem jelentős fordulataival is többé-kevésbé egybeesett, mely ha éles határvonalat nem is húzott sem a Vatikán politikájában, sem az európai államok történetében, mégis kiinduló pontjává vált annak a hatalmi konstellációnak, mely az első világháborúban jutott el csúcspontjához. Németország és Ausztria – Magyarország katonai szövetsége – melynek megvalósulását a maga sajátos érdekei szempontjából a Vatikán annyira ellenezte – 1879-ben valósággá vált. Nem állhatott a Szentszék tartósan az útjába Olaszország csatlakozásának sem, mellyel végképp romba dőltek a Vatikán 1870 óta kidolgozott külpolitikai elképzelései is. A bekövetkezett fordulatoknak az 1878. február 20-án megválasztott új pápa, XIII. Leó – akinek nevéhez a liberális katolicizmusnak oly sok reménye és illúziója tapadt – sem tudott gátat vetni, feszültséggel terhes állapotban rögzítve ezt követően is a római kérdést.¹²³

Ami pedig a továbbra is aktuális, de mégis megoldatlanul hagyott magyarországi egyházpolitikai problémákat illeti, azok csak néhány évtizeddel később – a századforduló kiélezett társadalmi-politikai küzdelmei keretében – vetődnek fel ismét, a bonyodalmak és ellentmondások halmazát idézve fel, próbára téve a dualista magyar állam és a katolikus egyház, a Monarchia és a Vatikán 1867 után kialakult, kompromisszumok során alapuló kapcsolatait.

¹²² Vö. *É. Bourgeois*: Manuel historique de politique étrangère. III. Paris, 1914.; *R. Char-matz*: Geschichte der auswärtigen Politik Österreichs. I.m. II. 79. és köv. l.; *A. W. Ward* and *G. P. Gooch*: The Cambridge history of British foreign policy, 1783–1919. I–III. Cambridge, 1922–23.; *R. Seton-Watson*: Britain in Europa, 1789–1914, a survey of foreign policy. Cambridge, 1955.

¹²³ Vö. *H. Bastgen*: Die Römische Frage. I.m. III.; *J. Schidlin*: Papstgeschichte der neuesten Zeit. II. I.m. 338. és köv. l.; *C. Crispolti*–*G. Aureli*: La politica di Leone XIII da Luigi Galimberti a Mariano Rampolla. Roma, 1912.

**REGESZTÁK
AZ ARCHIVIO SEGRETO VATICANO
IRATAIBÓL**

A továbbiakban azoknak a vatikáni iratoknak regesztáját közöljük, mely iratok a szerző *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of Apostolic Nuncios in Vienna* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.) című munkájában kerültek teljes terjedelemben kiadásra. A regeszták szigorú időrendben haladnak, feltüntetve az iratok keletkezési helyét, az író, a címzett nevét, utalva a lényeges tartalmi vonatkozásokra. A regeszták az angol nyelvű kiadványban közölt iratok *számsorrendjét* követik, ily módon biztosítva az eredeti iratokban történő biztos eligazodást, a teljes szövegek tanulmányozását, valamint az ugyanott szereplő levéltári forráshelyek megismerését is.

1. Bécs, 1846. október 3.

Viale nuncius bizalmas jelentése Pasquale Gizzi kardinális, pápai államtitkárnak Lützow gróf, Ausztria szentszéki követe Bécsbe utazásának okairól, az osztrák monarchia vallási ügyei megreformálásának szükségességéről, Metternich herceg ez irányú szándékairól.

2. Bécs, 1846. november 9.

Viale nuncius jelentése Gizzi pápai államtitkárnak a krakkói szabad állam küszöbön álló bekebelezéséről az osztrák birodalomba, Metternich herceg által előadott indokokról, valamint a lengyel kérdés nemzetközi összefüggéseiről.

3. Bécs, 1846. november 27.

Viale nuncius jelentése Gizzi pápai államtitkárnak Krakkó Ausztriába történt bekebelezésének kihatásairól, a lengyel társadalomban tapasztalható ellentmondásos fogadtatásáról, Palmerston lord változatlan osztrákbarátságáról.

4. Bécs, 1846. december 17.

Viale nuncius Gizzi pápai államtitkárhoz küldött jelentésében a jozefinista törvényhozás maradványainak eltörlése érdekében javasolja IX. Pius pápa intervencióját Ferdinánd császárnál és Lajos főhercegnél.

5. Bécs, 1847. január 8.

Viale nuncius jelentése Gizzi pápai államtitkárnak a pápai enciklika átadásáról Ferenc Károly és Lajos főhercegeknek, továbbá szől Metternich hercegnek a tábori lelkészek jogkörét kiterjesztő javaslatáról.

6. Bécs, 1847. január 14.

Viale nuncius jelentése Gizzi pápai államtitkárnak József főherceg nádor haláláról, magyarországi működésének mérlegét nyújtva.

7. Bécs, 1847. január 15.

Viale nuncius jelentése Gizzi pápai államtitkárnak József főherceg utolsó óráiról, kifejezésre jutó végső kívánságairól.

8. Bécs, 1847. augusztus 15.

Viale nuncius jelentése Gabriele Ferretti kardinális, pápai államtitkárnak a katolikus egyház érdekeit oltalmazó reformok ügyében tett lépéseiről, valamint Metternich herceg fáradozásairól, hogy az akadályok elháruljanak.

9. Bécs, 1847. augusztus 20.

Viale nuncius Ferretti pápai államtitkárhoz küldött jelentésében dicsérőleg szől Metternich hercegnek a vallási reformok ügyében tett erőfeszítéseiről, valamint Lonovics püspök ez irányú megbízatásairól.

10. Bécs, 1848. március 5.

Viale nuncius jelentése Giuseppe Bofondi kardinális, pápai államtitkárnak, a minisztertanács elnökének az 1848. február 22-én Párizsban kirobbant forradalomnak a bécsi kormánykörökre gyakorolt hatásáról.

11. Bécs, 1848. március 12.

Viale nuncius jelentése Antonelli kardinális, pápai államtitkárnak, a minisztertanács elnökének a franciaországi eseményeknek az osztrák kormányra és az egyes társadalmi osztályokra gyakorolt hatásáról, jelezve a német államokban kirobbant népmozgalmak terjedését, váratlan események kirobbanásának lehetőségét.

12. Bécs, 1848. március 14.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a március 13-án kirobbant bécsi forradalomról és Metternich herceg bukásáról.

13. Bécs, 1848. március 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a bécsi forradalmi mozgalom kiterjedéséről, Windischgrätz herceg altábornagynak, Bécs és környéke kinevezett katonai parancsnokának rendkívüli intézkedéseiről.

14. Bécs, 1848. március 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek az osztrák császár alkotmányra vonatkozó ígéretéről, a bécsi nép császár iránti szimpátiatüntetéséről és a magyar országgyűlés küldöttségének küszöbön álló érkezéséről a birodalmi fővárosba.

15. Bécs, 1848. március 16.

Viale nuncius jelentése Antonellinek az alkotmányt bejelentő császári kiáltványról, a nunciatúra épülete előtt lezajlott, IX. Pius pápát és Ferdinánd császárt éltető szimpátiatüntetésekről.

16. Bécs, 1848. március 18.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a magyar országgyűlési küldöttség követeléseinek teljesítéséről, az osztrák kormányba lépő gróf Ficquelmont és a nuncius kapcsolatairól, valamint a parasztfelkelésektől tartó aggodalmakról.

17. Bécs, 1848. március 23.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a győztes forradalom társadalmi és politikai következményeiről, a magyarországi változásokról, az új osztrák kormány összetételéről és a nunciusi teendőik ellátásának sajátos új problémáiról.

18. Bécs, 1848. március 24.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a németországi forradalmi mozgalmakról, Poroszország királyának a felkelőkkel szemben tanúsított könyörtelenségéről és a német területek feletti hegemonia megszerzésére irányuló törekvéseiről.

19. Bécs, 1848. április 4.

Viale nuncius jelentése Antonellinek IX. Pius pápa ellen irányuló tüntetésekről, a nunciatúra épületén levő pápai címer eltávolítására vonatkozó követelésekről, valamint a további inzultusok elhárítására tett lépéseiről.

20. Róma, 1848. április 4.

Antonelli tájékoztatása Viale nunciusnak az Egyházi Államnak a piemonti–osztrák háborúba történt belesodródásának körülményeiről, mely szándékaikkal ellentétesen alakult és állást foglal a békeség helyreállítása mellett Ausztriával.

21. Bécs, 1848. április 5.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a nunciatúra épületének védelmére hozott intézkedésekről, a római osztrákellenes tüntetéseket magyarázó, a Szentszék békés szándékait kinyilvánító cikkeinek megjelenéséről, valamint azokról a várható utasításokról, melyeket Lützow gróf Ausztria római követe a bécsi külügyminisztériumtól kapni fog.

22. Bécs, 1848. április 21.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a bécsi munkások mozgalmairól, a gazdasági élet pangásáról és a köztársasági törekvésekről.

23. Róma, 1848. május 5.

Anton Francesco Orioli kardinális, pápai államtitkár, a minisztertanács elnöke tájékoztatja Viale nunciust IX. Pius április 29-i allokúciójának kedvezőtlen római fogadtatásáról, Terenzio Mamiani gróf minisztériumának megalakulásáról.

24. Róma, 1848. május 8.

Orioli pápai államtitkár tájékoztatja Viale nunciust Lützow gróf Ausztria római követe visszahívásáról, ennek hivatalos indoklásáról, a pápai kormány erre adott válaszáról, a nunciusra bízva a Szentszék és képvisellete további védelmét szolgáló intézkedések megválasztását.

25. Bécs, 1848. május 13.

Viale nuncius jelentése Orioli pápai államtitkárnak IX. Pius április 29-i allokúciójának kedvező bécsi fogadtatásáról, valamint ennek gyors nyilvánosságra hozataláról és elterjesztéséről a napisajtóban és egyéb sajtótermékek útján.

26. Bécs, 1848. július 12.

Alessandro Montani kanonok, uditör jelentése Giovanni Soglia kardinális, pápai államtitkárnak, a minisztertanács elnökének a horvátországi mozgalmakról, Jellačić horvát bán és Haulik zágrábi püspök szerepéről, a magyarokkal ellenséges viszony okairól.

27. Bécs, 1848. július 18.

Montani uditor jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyar országgyűlés által megszavazott 200 ezer ember és 40 millió forint nagy részének a nemzeti-ségek közötti háborúban történő felhasználásáról.

28. Bécs, 1848. július 26.

Montani uditor jelentése Soglia pápai államtitkárnak a szláv nemzeti mozgalmak konzervatív irányáról, a horvátok pusztító támadásáról és a magyar kormány állásfoglalásáról a nemzetőrségben szolgálatot vállaló papokkal kapcsolatban.

29. Soden, 1848. augusztus 27.

Viale nuncius összefoglaló jelentése Soglia pápai államtitkárnak a német birodalom politikai helyzetéről, a frankfurti nemzetgyűlés működéséről, János főherceg birodalmi kormányzó feladatköre ellátásának bonyodalmairól.

30. Bécs, 1848. szeptember 2.

Montani uditor jelentése Soglia pápai államtitkárnak Doblhoff osztrák belügyminiszterrel folytatott beszélgetéséről a püspöki kinevezések sürgősségének indoklásáról és a magyar kormány e vonatkozásban hozott intézkedései veszélyességéről.

31. Bécs, 1848. szeptember 10.

Montani uditor jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyar országgyűlés küldöttségének eredménytelenül végződő látogatásáról az uralkodónál és a bécsi nép növekvő magyarbarát és császárelenes hangulatáról.

32. Bécs, 1848. szeptember 11.

Montani uditor jelentése Soglia pápai államtitkárnak több magyarországi főpappal folytatott megbeszéléséről, a magyar minisztériumnak általuk helytelenített eljárásáról a püspöki kinevezésekkel kapcsolatban.

33. Bécs, 1848. szeptember 14.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak Jellačić horvát bán és csapatainak a Dráván történt átkeléséről, a magyar kormány elleni támadásának a bécsi udvar részéről történő pártolásáról.

34. Bécs, 1848. szeptember 15.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyar minisztérium lemondásáról és várható átalakításáról, mérsékelt elemek bevonásával.

35. Bécs, 1848. szeptember 19.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a válságos magyarországi helyzetről, Jellačić bán támadásának döntést előídeízhető, várható kihatásairól, egyidejűleg kétségbe vonva az udvari párt által alkalmazott módszerek helyességét.

36. Bécs, 1848. szeptember 20.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a bécsi parlament többségének és az osztrák minisztériumnak Jellačić-barát magatartásáról és a magyarok ügyének kilátástalanságáról.

37. Bécs, 1848. szeptember 26.

Viale nuncius jelentése Soglia pápa államtitkárnak István főhercegnek, Magyarország nádorának lemondásáról, a császár készülő Jellačić-barát kiáltványáról és a szlávok túlerejéről a magyar párttal szemben.

38. Bécs, 1848. szeptember 27.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak Lamberg gróf tábornok kinevezéséről a Magyarországon állomásozó császári hadak élére, a felizgatótt nemzetiségek és a magyarok közötti háboru megfékezésének nehézségeiről.

39. Bécs, 1848. szeptember 28.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak gróf Lamberg tábornok, királyi biztos magyarországi katonai főparancsnoki kinevezésének várható bonyodalmairól, a fegyveres döntésig érlelődött horvát és magyar ellentétekről.

40. Bécs, 1848. szeptember 30.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak az osztrák hadügyminisztériumot kompromittáló, Jellačićtól származó és együttműködésüket bizonyító levelek nyilvánosságra kerüléséről, valamint István főherceg nádor visszavonulása utáni helyzetéről.

41. Bécs, 1848. október 1.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak Lamberg gróf meggyilkolásáról, a pesti népmozgalmakról, Kossuth vezető szerepének növekedéséről és egy hattagú „ideiglenes kormány” megalakulásáról.

42. Bécs, 1848. október 3.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak Buda-Pest lakosságának a fővárost védelmező elszántságáról, egyetértéséről Kossuth politikájával és annak híreről, hogy Jellačić bárót nevezik ki Magyarország katonai főparancsnokának.

43. Bécs, 1848. október 6.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyar országgyűlést feloszlató és Jellačić bárót Magyarország teljhatalmú királyi biztosául ki-nevező október 3-i császári leiratról, a Kossuth vezetésével kibontakozó ellen-állásról és a kirobbanásra mutató magyarbarát bécsi mozgalomról.

44. Bécs, 1848. október 7.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyarok támogatásával összefüggésben október 6-án kiobbant forradalom eseményeiről, Latour gróf hadügyminiszter meggyilkolásáról és a felkelés jelentős sikereiről.

45. Bécs, 1848. október 12.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a győztes felkelők által ellenőrzött Bécs életéről, a parlament békítő kísérleteiről, magyar önkéntesek közeledésének híreről, Auersperg gróf és Jellačić báró csapatainak egyesüléséről.

46. Bécs, 1848. október 13.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak Auersperg grófnak a munkások lefegyverzésére vonatkozó követeléséről, a magyar országgyűlésnek a bécsi forradalommal szolidáris üzenetéről és a császári csapatok erősítéséről.

47. Bécs, 1848. október 14.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a bécsi munkások fel-fegyvereztetéséről, a magyarok támadásától tartó Jellačić hadmozdulatairól és a bécsi parlamenthez intézett leveléről, valamint az utóbbinak a horvát bán csapatai visszavonását szorgalmazó válaszáról.

48. Bécs, 1848. október 15.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak Jellačić kulcsszerepéről a magyarországi és bécsi eseményekben, október 13-i leveléről és kijelentéseiről, valamint a horvát bán seregének megtámadását sürgető diákkövetelésekről.

49. Bécs, 1848. október 19.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyar csapatoknak az osztrák határról történő visszavonulását elrendelő magyar országgyűlési határozatról és ennek visszatetszést előidéző bécsi hatásáról.

50. Bécs, 1848. október 19.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a bécsi parlament felirataról a Monarchiát alkotó nemzetiségek kongresszusának összehívásáról, a föderalista átalakulás lehetőségéről, valamint Magyarország új kormányzati rendszerének példamutató erejéről.

51. Bécs, 1848. október 20.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a bécsi ifjúság és proletariátus köztársasági törekvéseiről, a parlament mérséklő hatásáról és a magyar csapatok Bécsbe hívásával kapcsolatban tanúsított ellenállásáról

52. Hietzing, 1848. október 24.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak Windischgrätz herceg statáriumot elrendelő kiáltványáról, a bécsi munkások lefegyverzésére irányuló szándékokról, a bécsi és a magyar kérdés szoros összefüggéséről.

53. Hietzing, 1848. október 30.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak az Akadémiai Légió és a mobil gárda fegyverletétel mellett döntéséről, a munkáskerületek várható ellenállásáról és arról, hogy a főhadiszállás biztosította a magyar hadsereg küszöbön álló megtámadásáról.

54. Hietzing, 1848. október 31.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyar hadsereg schwechati vereségéről, a bécsi külvárosok körülzárásáról és végső ellenállásáról.

55. Bécs, 1848. november 16.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a bécsi forradalom leverését követő helyzetről, felkelők kivégzéséről és Magyarország ellenállásának kilátástalanságáról.

56. Bécs, 1848. november 22.

Viale nuncius jelentése Soglia pápai államtitkárnak a magyarországi felkelés elnyomására felszólító császári kiáltványokról, a Kossuth-pártiak várható ellenállásáról, melynek eredményességében kételkedik.

57. Bécs, 1848. december 26.

Viale nuncius jelentése Antonelli helyettes államtitkárnak Gaetába Schwarzenberg herceggel, az osztrák minisztertanács elnökével folytatott tárgyalásairól, a Szentszék és Ausztria baráti kapcsolatainak helyreállítását célzó lépésekről.

58. Bécs, 1849. január 7.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába gróf Esterházy Móricról, Ausztria új szentszéki követéről, akit a legalkalmasabb személynek ítél, dicséri Schwarzenberg herceg határozottságát, politikáját pedig az egyház érdekekkel összhangban állónak tekinti.

59. Gaeta, 1849. január 26.

Antonelli átirata Viale nunciushoz, melyben a legteljesebb megelégedését juttatja kifejezésre gróf Esterházy Móricnak Ausztria szentszéki követévé történt kinevezése felett.

60. Gaeta, 1849. február 10.

Antonelli átirata Viale nunciushoz Esterházy gróf megérkezéséről, a nunciusi megbízás hivatalos megerősítéséről, továbbá bizalmasan jelzi a római köztársaság ellen irányuló fegyveres intervenció közeli megvalósulását.

61. Bécs, 1849. március 4.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a császári udvarhoz történő akkreditálásához szükséges megbízó levelek átvételéről, olműtzi utazásáról, Schwarzenberg herceggel és a császárral a „rendkívül fontos” intervenció ügyében folytatandó megbeszéléseiről.

62. Bécs, 1849. március 8.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába olműtzi útjáról, a március 6-i császári audienciáról, új nunciusi megbízólevele átadásáról, mely alkalommal Ferenc József biztosította a pápa iránti ragaszkodásáról és a vallásos érdekek védelméről.

63. Bécs, 1849. március 9.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a kremsieri parlament feloszlásáról, az olműtzi alkotmányról, annak vallásügyi rendelkezéseiről, valamint arról, hogy a birodalmi alkotmány kibocsátása következtében a Magyarországgal folyó fegyveres harc meghosszabbodása várható.

64. Bécs, 1849. március 19.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába Schwarzenberg herceggel történt megbeszéléséről, az új alkotmány vallásügyi pontjainak, az egyház szabadságának hivatalos értelmezéséről, a jozefinista törvények felszámolásának lehetőségéről és a birodalom püspökeinek tervezett bécsi értekezletéről.

65. Bécs, 1849. április 10.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a magyarországi hadműveletek alakulásáról, Windischgrätz herceg hadvezetésének eredménytelenségéről, a magyar seregek offenzíváiról, — hosszadalmas küzdelmet jelezve a forradalmi erők végleges leveréséig.

66. Bécs, 1849. április 10.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába az osztrák birodalom püspökeinek pénzadományairól IX. Pius pápa számára, amelyről szóló feliratokat Hám János Magyarország primása adta át.

67. Bécs, 1849. április 14.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a tervezett bécsi püspöki konferenciáról, arra gyakorlandó erőteljes befolyásáról, valamint az olasz és a magyar püspökök korlátozott meghívásáról.

68. Bécs, 1849. április 14.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába az osztrák hadsereg váci vereségéről, Götz tábornok haláláról, herceg Windischgrätz főparancsnok leváltásáról és helyébe Welden báró kinevezéséről, valamint az orosz hadsereg lehetséges intervenciójáról.

69. Bécs, 1849. április 28.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a bécsi püspöki konferenciára érkezettek körében kifejtett tevékenységéről és azon reményéről, hogy a tárgyalások előmozdítják a Szentszék érdekei és az egyház működési szabadsága védelmét.

70. Bécs, 1849. május 3.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a bécsi püspöki értekezlet tárgyalásairól, azok befolyásolására kidolgozott titkos irányelveiről, a püspökökkel folytatott bizalmas megbeszéléseiről a jozefinista törvények maradéktalan kiküszöbölése érdekében.

71. Bécs, 1849. május 7.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a magyar hadsereg sikereiről, az Ausztria támogatására nyújtott cári katonai intervenció okairól, valamint véleményéről, hogy a magyar forradalom leverése vallási szempontból is mennyire kívánatos.

72. Gaeta, 1849. május 7.

Antonelli átírata Viale nunciusnak a római köztársaság ellen indított francia katonai intervencióról, annak átmeneti kudarcáról és azon kívánságáról, hogy az osztrák hadsereg késedelem nélkül induljon meg Róma felé.

73. Bécs, 1849. május 22.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába az osztrák császár és az orosz cár varsói találkozásáról és az utóbbi elhatározásáról, hogy a szükséges haderőt a magyar forradalom leveréséhez rendelkezésre bocsátja.

74. Bécs, 1849. május 25.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába az osztrák és az orosz hadsereg küszöbön álló offenzívájáról, továbbá értesüléseket közöl császárpárti egyházi személyek elleni megtorlásokról.

75. Bécs, 1849. június 22.

Viale nuncius jelenti Antonellinek Gaetába, hogy az orosz hadsereg főerői június 18-án a galíciai és az erdélyi határt átlépve megkezdték intervenciójukat, mellyel szemben a magyarok ugyan vitézül, de csak kilátástalanul harcolhatnak.

76. Bécs, 1849. június 27.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába az osztrák és orosz haderő döntő hadműveleteinek kibontakozásáról, a magyarországi hadjárat várható gyors lebonyolításáról és szól a felkelők további elszigetelt ellenállásának lehetőségéről.

77. Bécs, 1849. július 3.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába az osztrák és az orosz csapatok előrenyomulásáról, Jellačić bán Szeged felé irányuló támadásáról, két orosz hadtest erdélyi operációjáról, az érlelődő döntő összecsapásról.

78. Bécs, 1849. július 7.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a magyar csapatok visszavonulásáról Komáromba, melyet bevehetetlen erődként jelez és a forradal-

márok reményeiről egy új franciaországi forradalomban, valamint az orosz köztársasági párt győzelemre jutásában.

79. Bécs, 1849. július 14.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a magyar csapatok Komárom alatti július 11-i támadásának visszaveréséről, Buda-Pest osztrák megszállásáról, az orosz hadsereg működéséről érkező gyér hírekről.

80. Bécs, 1849. július 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a komáromi magyar csapatok újabb akciójának megállításáról, Paskievics herceg és Grabbe tábornok hadtesteinek Vác körzetében várható döntő fellépéséről.

81. Bécs, 1849. augusztus 2.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a magyar forradalomban kompromittálódott püspökökről, az ellenük foganatosított szankciókról, Scitovszky János esztergomi érsekké történt kinevezéséről.

82. Bécs, 1849. augusztus 4.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába, Görgey hadseregének átmeneti sikereiről, Paskievics hadainak ellenakcióiról, Haynau szegedi bevonulásáról, Kossuth helyzetének megingásáról, egy orosz nagyherceggel kapcsolatos tervekről és azon nézetéről, hogy a magyar kérdést eldöntöttnek lehet tekinteni.

83. Bécs, 1849. augusztus 17.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a magyarországi ellenállás végső erőfeszítéseiről, az osztrákok temesvári sikereiről és komáromi kudarcáról, az osztrák és az orosz hadvezetés közötti elégtelen együttműködésről.

84. Bécs, 1849. augusztus 18.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába Görgey fegyverletételi meg egyezéséről Rüdiger orosz tábornokkal, Kossuth és vezető társai meneküléséről, valamint azon reményéről, hogy Pétervárad és Komárom ellenállásának megszűnésével a háború lezárul Magyarországon.

85. Bécs, 1849. augusztus 20.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába, a katolikus egyházra háramló előnyökről a magyar forradalom leverése következtében, utalva a nemzeti egyháztörökvések és Horváth volt kultuszminiszter aktivitása okozta károkra, továbbá hangsúlyozva Scitovszky prímási alkalmasságát.

86. Bécs, 1849. augusztus 28.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába Schwarzenberg herceg kormányfővel folytatott megbeszéléséről, aki kifejezte óhaját az Egyházi Állam kormányzatának korszerűsítése tekintetében és ajánlotta a francia kormány liberális igényeinek korlátozott teljesítését.

87. Bécs, 1849. augusztus 31.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába a világosi fegyverletételt követő helyzetről, a szeptember 4-ig szóló komáromi fegyverszünetről és Magyarország pacifikálásának várható nehézségeiről.

88. Bécs, 1849. augusztus 31.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Gaetába Scitovszky esztergomi érseki kinevezése szentszéki megerősítése fontosságáról, melyhez a kanonikus eljárás anyagát rövidesen küldi a Consistorialis Congregationak.

89. Bécs, 1849. szeptember 6.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Schwarzenberg herceg tájékoztatásáról Tocqueville francia külügyminiszter és Hübner báró, Ausztria rendkívüli párizsi megbízottja között lezajlott megbeszélésekről az Egyházi Állam kormányzati reformjai tekintetében, melynek végrehajtását az osztrák kormányfő is szorgalmazza.

90. Bécs, 1849. szeptember 10.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Kossuth és más magyar menekültek törökországi internálásáról, Pétervárad megadásáról, Komárom ellenállásáról, Görgey megkegyelmezéséről, melyet követésre méltó példának tart Magyarország megbékítéséhez.

91. Bécs, 1849. szeptember 11.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe egyes magyar püspökökkel szembeni megtorlásokról, a tapasztalható túlzásokról – bírálva Haynaut és a csak erőszakra alapozott módszereit.

92. Bécs, 1849. szeptember 12.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe az osztrák kormány kívánságairól az Egyházi Állam átszervezésével kapcsolatban, különös tekintettel az Államtanács funkcionálásának biztosítására, egy nápolyi mintára megalkotandó új törvénykönyvre és az amnesztiára.

93. Bécs, 1849. szeptember 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe a megüresedett magyarországi püspökségekre a császári kormány által jelölt személyekről, azok alkalmasságáról, és engedélyt kér a szokásos kanonikus eljárás megindításához.

94. Portici, 1849. szeptember 17.

Antonelli tájékoztatása Viale nunciushoz IX. Pius szeptember 12-i „Motu proprio”-ja kibocsátásáról, a római állapotok nehézségeiről, a fokozódó francia nyomásról, mellyel szemben Ausztriára számítanak.

95. Portici, 1849. szeptember 29.

Antonelli átírata Viale nunciushoz, melyben helyeslőleg tudomásul veszi a magyar püspöki kar kiegészítésére tett jelöléseket és hozzájárul a szokásos kanonikus eljárás megindításához.

96. Portici, 1849. szeptember 30.

Antonelli tájékoztatása Viale nunciushoz a szeptember 12-i „Motu proprio”-ban foglaltakról, mely alapelveket IX. Pius végső engedménynek tekint az Egyházi Állam új kormányzati berendezkedése kialakításánál, számítva továbbra is Ausztriára.

97. Bécs, 1849. október 1.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Komárom várának megadásáról és azon reményéről, hogy a forradalom végleges fegyveres leverését belső megbékélésre vezető mérsékelt intézkedések követik.

98. Bécs, 1849. október

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Ausztria, Oroszország és a török birodalom közötti diplomáciai kapcsolatok megszakadásáról, a magyar és lengyel menekültek kiadatására vonatkozó kérelmek megtagadása miatt.

99. Bécs, 1849. november 30.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Schwarzenberg herceg, az osztrák kormányelnök előtt kifejezett tiltakozásáról a csanádi egyházmegye kamarai igazgatás alá helyezése és Lonovics püspök börtönbe vetése miatt, továbbá utal Haynau báró katolikusellenes magatartására.

100. Bécs, 1849. december 29.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe a magyar püspöki kar lemondásra kényszerült tagjairól és a védelmük érdekében tett intézkedésekről.

101. Bécs, 1849. december 29.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe a megüresedett magyarországi püspökségek betöltése körüli nehézségekről, a felmerült személyi javaslatokról – e tárgyban Schwarzenberg herceggel és Scitovszky primással folytatott tárgyalásairól.

102. Bécs, 1850. január 5.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Lonovics János lemondásáról a csanádi püspökségről, melynek elfogadását javasolja, továbbá szól a Bécsben fogva tartott Rudnyánszky József beszercebányai püspök helyzetének könnyítése érdekében tett lépéseiről.

103. Bécs, 1850. január 12.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Rudnyánszky József lemondásáról a beszercebányai püspökségről és a számára engedélyezett könnyítésekről, valamint szól Bémer László nagyváradai püspök letartóztatásáról és annak megszüntetését szorgalmazó erőfeszítéseiről.

104. Bécs, 1850. január 16.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe hogy a katonai hatóságok önkényesen eltávolították posztjáról Lemény János fogarasi görög katolikus püspököt és az egyházmegye javainak kezelésével adminisztrátort bíztak meg. Az eljárást élesen elítéli, közbenjár a kormánynál, tekintettel azokra a veszélyekre, melyeket Erdélyben a görögkeleti befolyás növekedése okozhat.

105. Portici, 1850. január 30.

Antonelli átírata Viale nunciusnak, melyben a leghatározottabban tiltakozik egyes magyarországi püspökök méltóságának és szabadságának megsértése ellen és a szükséges védelmi intézkedések megtételét szorgalmazza.

106. Bécs, 1850. január 30.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe az osztrák birodalom vezető garnitúrájáról, az ifjú császárról, Schwarzenberg kormányelnökről, Bach belügyminiszterről, Thun kultuszminiszterről és a katolikus egyház előnyös helyzetéről.

107. Bécs, 1850. január 31.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe az osztrák birodalom és annak alkotóelemeit képező tartományok és népek helyzetéről, politikai irányairól, a forradalmi veszélytől legerhesebbnek Itáliát és Magyarországot jelölve meg.

108. Portici, 1850. március 14.

Antonelli átírata Viale nunciushoz, melyben közli, hogy IX. Pius pápa elfogadta Bémer László nagyváradai, Lonovics József csanádi és Rudnyánszky József beszercebányai püspökök lemondását.

109. Bécs, 1850. március 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Bémer László volt nagyváradai püspök megkegyelmeztetése érdekében kifejtett erőfeszítéseiről, Haynau és Scitovszky primás közötti ellentétekről, a Szentszék iránti kedvező magyarországi hangulatról.

110. Bécs, 1850. április 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Porticibe Bémer volt nagyváradai püspök kolostori internálása körülményeiről, és szól a magyar forradalom idején kompromittálódott és utóbb elítélt papok védelmére tett egyéb erőfeszítéseiről.

111. Bécs, 1850. április 17.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Rómába Scitovszky primásnak leveléről, melyben köszönetét fejezi ki a magyarországi klérus érdekében kifejtett tevékenységéért, és szól az arra adott válaszáról.

112. Bécs, 1850. május 2.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a jozefinizmus felszámolását célzó 1850. áprilisi császári pátensekkel szemben jelentkező ellenállásról és ennek megtörésére tett lépéseiről.

113. Bécs, 1850. július 2.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a küszöbön álló magyarországi utazásáról, melynek során Pozsony, Győr, Esztergom, Vác és Buda-Pest meglátogatását vette tervbe.

114. Bécs, 1850. július 18.

Viale nuncius jelentése Antonellinek magyarországi útja során szerzett előnyös tapasztalatairól, a Szentszék iránti ragaszkodásról és javasolja, hogy IX. Pius intézzen elismerő levelet a magyar klérushoz.

115. Bécs, 1850. szeptember 14.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Szaniszló Ferencnek nagyváradai, Moyses Istvánnak beszercebányai püspökké történt kinevezéséről és sürgetéseiről.

a váci, székesfehérvári, csanádi, pécsi és fogarasi püspökségek betöltése végett.

116. Bécs, 1851. július 11.

Viale nuncius jelentése Antonellinek újabb magyarországi látogatásáról, ünnepélyes fogadtatásáról – azon meggyőződését juttatva kifejezésre, hogy utazása elmélyítette a hívőkben a Szentszék iránti hűséget.

117. Bécs, 1851. szeptember 26.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Scitovszky primás kiemelkedő egyházi tevékenységéről, az általa alapított intézményekről, hangsúlyozva, hogy „a Monarchia legkiválóbb főpapjának” tekinti és javasolja számára a bíborosi méltóság megadását.

118. Bécs, 1852. február 27.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a császárnál történt kihallgatásáról, mely alkalommal a házassági ügyek vonatkozásában az egyházi bíróságok illetékessége mellett emelt szót – utalva e téren a magyarországi püspökök fokozott jártasságára.

119. Bécs, 1852. április 6.

Viale nuncius jelentése Antonelli államtitkárnak Schwarzenberg Felix hercegnek, az osztrák minisztertanács elnökének és külügyminiszternek április 5-én bekövetkezett haláláról – méltatva érdemeit.

120. Bécs, 1852. április 7.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a Schwarzenberg herceg halálát követő helyzetről, a külügyminiszteri posztra utódjául kiszemelt Buol grófról, és jelzi részvételi szándékát az április 7-i temetésen.

121. Bécs, 1852. április 12.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a külügyminiszteri székbe jelölt Buol-Schauenstein grófnak, Ausztria addigi londoni követének Bécsbe érkezéséről és a minisztertanács elnöki tisztségének esetleges megszüntetéséből fakadó problémákról.

122. Bécs, 1852. április 13.

Viale nuncius jelentése Antonellinek gróf Buollal folytatott tárgyalásairól és azon meggyőződéséről, hogy a Szentszék bizalommal tekinthet Ausztria új külügyminiszterének működése elé.

123. Róma, 1852. április 15.

Antonelli átírtára Viale nunciának, melyben Schwarzenberg herceg halálát mély részvétellel veszi tudomásul, súlyos veszteségként említve és hangsúlyozva a császári háznak, a Monarchiának tett szolgálataiban szerzett kiemelkedő érdemeit.

124. Bécs, 1852. május 3.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Buol gróf külügyminiszterről, dicsérve diplomáciai képességeit, vallásos meggyőződését, szándékát, hogy Ausztria katolikus hatalmi jellege kidomborodjék és a legjobb kapcsolatai legyenek a Szentszékkal.

125. Bécs, 1852. június 9.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József császár magyarországi utazásáról, Buda-Pestre érkezéséről, a főpapság és az arisztokrácia tiszteletadásáról.

126. Bécs, 1852. június 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a jezsuita rend visszaállításának érdekében tett erőfeszítéseiről, Ferdinánd volt császár és neje köréből kapott támogatásról, valamint Magyarország primása és püspökei részéről megnyilvánuló segítségéről.

127. Bécs, 1852. június 19.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a magyarországi püspökök értekezletéről, melyen állást foglaltak a pesti egyetem katolikus jellegének biztosítása mellett és azon óhajukat fejezték ki, hogy a Szentszék vonja vissza XVI. Gergely pápának a vegyes házasságok tekintetében tett engedményeit.

128. Bécs, 1852. június 28.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a jezsuita rend és a redemptorista atyák kongregációjának megszüntetéséről szóló 1848-as rendelet küszöbön álló visszavonásáról, a jezsuiták várható magyarországi letelepedéséről.

129. Bécs, 1852. július 7.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József császár magyarországi utazásának egyes részleteiről, a parasztság körében a forradalom óta végbenemő hangulatváltozásról.

130. Róma, 1852. július 8.

Antonelli átírata Viale nunciushoz a jezsuita rend visszaállításának kérdéséről az osztrák birodalomban.

131. Bécs, 1852. július 12.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a jezsuita rend visszaállításáról szóló rendelet aláírásáról, melyet óvatosságból nem hoztak nyilvánosságra, szól a császár és Scitovszky primás tárgyalásairól a szükséges anyagi alapok biztosítása végett.

132. Bécs, 1852. augusztus 9.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a magyarországi püspöki kar reorganizációjának következményeiről, kedvezőbbnek ítélve a katolikus egyház helyzetét és működésének feltételeit az 1848 előtti állapotokhoz képest.

133. Bécs, 1852. szeptember 17.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Girk György jelöléséről a pécsi püspöki székbe, továbbá egyetértőleg szól Szenczy Ferencnek a szombathelyi püspökségbe történő emeléséről, dicsérve a forradalmi időkben tanúsított egyház iránti hűségét.

134. Bécs, 1852. szeptember 20.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Buol külügyminiszterrel folytatott megbeszéléséről a konkordátum előkészítésével kapcsolatban, valamint a császár azon kívánságáról, hogy a tárgyalások Bécsben legyenek.

135. Bécs, 1852. november 27.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a karlócai görögkeleti zsinatról, a szerb és román egyházi és nemzetiségi ellentétekről, valamint a fogarasi görög katolikus püspökség érseki rangra emelésének várható előnyeiről a szizmatikus románok befolyásolása szempontjából.

136. Bécs, 1853. február 5.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a tervezett konkordátummal kapcsolatban, és egyidejűleg mellékeli az e tárgyban kidolgozott elaborátumát, kitérve mindazokra a lényeges problémákra, melyek a Szentszék és az osztrák kormány között kötendő egyezmény során rendezésre várnak.

137. Bécs, 1853. február 18.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a Ferenc József elleni merényletről, melynek során a magyarországi születésű Libényi János szabósegéd a császárt megsebesítette, szól továbbá Buol grófnál tett látogatásáról és részvétnyilatkozatáról.

138. Bécs, 1853. február 19.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a császár egészségi állapotáról, a hálaadó misékről, melyeken részt vett az osztrák és magyar főpapokkal együtt, továbbá szól a rendkívüli rendőri és katonai készültségről.

139. Bécs, 1853. február 25.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a császár javuló egészségi állapotáról, a Scitovszky primás vezette, magyar nemesekből és egyházi vezetőkől álló küldöttség hódoló tisztelegéséről a császári udvarnál.

140. Bécs, 1853. március 5.

Viale nuncius jelentése Antonellinek tervezett horvátországi útjáról Haulik zágrábi püspök érseki beiktatása céljából, dicséri Jellačić horvát bánnak az egyház javát szolgáló magatartását és javasolja pápai kitüntetését.

141. Bécs, 1853. március 9.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a magyar katolikus egyház császári kártalanításáról az elvesztett tized és egyéb feudális szolgáltatások megszűnéséért, hangsúlyozva előnyeit a kivitelezés tervezett módjának, az egyház általános javát szolgáló felhasználhatóságának.

142. Bécs, 1853. március 11.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Scitovszky primás, Kunszt kalocsai és Haulik zágrábi érsekek bécsi tárgyalásairól és Magyarország püspökei nevében előterjesztett kívánásaikról a konkordátummal kapcsolatban.

143. Bécs, 1853. március 13.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a bíborosi kinevezéséről szóló hivatalos irat megérkezéséről, tudósít továbbá a császár teljes felépülése alkalmából a Szent István templomban tartott hálaadó miséről.

144. Bécs, 1853. március 13.

Viale nuncius jelentése Antonellinek IX. Pius pápa Ferenc Józsefhez írt levele és ajándéka megérkezéséről, melyet külön audiencián kíván a császárnak át-nyújtani.

145. Bécs, 1853. március 13.

Viale nuncius jelenti Antonellinek, hogy személyesen fogja átadni O'Donnell grófnak a császár szárnysegédének – Ferenc József élete megmentése körül szerzett érdemeiért – a számára megérkezett Krisztus-rendjelt és az ezt kísérő pápai levelet.

146. Bécs, 1853. március 14.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Milde bécsi érsek haláláról és arról, hogy utódjául Rauscher seckauai püspök van kiszemelve.

147. Róma, 1853. március 14.

Antonelli közli a Brévék titkárával, hogy IX. Pius Jellačić horvát bánnak a Szent Gergely-rend nagykeresztje katonai osztálya kitüntetését adományozta, kéri az erről szóló brévé kiállítását.

148. Bécs, 1853. március 28.

Viale nuncius jelentése Antonellinek, hogy a császár március 26-án kinevezte Rauschert bécsi érsekké és egyben hangsúlyozza a nevezett alkalmasságát és működéséből az egyház számára várható előnyöket.

149. Bécs, 1853. május 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek horvátországi útvjáról, azon kérést terjesztve elő, hogy IX. Pius intézzen dicsérő levelet a horvátországi főpapokhoz, polgári és katonai vezetőkhöz, a pápai képviselő iránt tanúsított kiváló magatartásukért.

150. Bécs, 1853. május 21.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a Bécsben tartózkodó porosz királynál történt kihallgatásáról, a poroszországi katolikusok működési szabadságára vonatkozó ígéretről, és a két vezető német hatalom egymásra utaltságáról a forradalmi erőkkel szemben.

151. Bécs, 1853. június 27.

Viale nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy személyes közbenjárása eredményeképpen a császár megszüntette Rudnyánszky volt beszercebányai püspök és Lonovics volt csanádi püspök kényszertartózkodásra vonatkozó büntetését.

152. Róma, 1853. augusztus 9.

Antonelli államtitkár titkos utasítása Viale nunciuss számára az Ausztriával kötendő konkordátum előkészítésével kapcsolatos tárgyalások során tanúsítandó magatartás tekintetében, körvonalazva egyidejűleg a lehetséges kompromisszumok mértékét is.

153. Bécs, 1853. szeptember 10.

Viale nuncius jelentése Antonellinek Szent István koronájának és palástjának orsovai megtalálásáról.

154. Bécs, 1853. szeptember 15.

Viale nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Szent István koronáját Budán a prímás és néhány püspök veszi át és mágnások kíséretében ünnepélyesen viszik Bécsbe, majd Albrecht főherceg, Magyarország főkormányzója budai rezidenciáján fogják őrizni.

155. Bécs, 1853. december 9.

Viale nuncius jelentése Antonellinek az erdélyi püspökség súlyos állapotáról és kéri a Szentszék hozzájárulását ahhoz, hogy a nevezett püspökség az előzetes császári döntésnek megfelelően az egri káptalan egyik javadalmát használhassa.

156. Bécs, 1853. december 28.

Viale nuncius jelentése Antonellinek a zágrábi érsekséghez tartozó házassági ügyek fellebbezési problémáiról, javasolva az adott esetekhez Strossmayer diakóvári püspök delegálását in partibus bíróként.

157. Bécs, 1854. március 15.

Viale nuncius bizalmas jelentése Antonellinek, melyben szól Poroszország és Ausztria várható magatartásáról a krími háborúval kapcsolatban, mérlegelve esetleges fegyveres részvételük indokait és lehetőségeit.

158. Bécs, 1854. augusztus 6.

Viale nuncius szigorúan bizalmas jelentése Antonellinek a konkordátum tárgyalása végett Rómába készülő osztrák főpapokról — Rauscher bécsi érsek, Schwarzenberg kardinális prágai érsek és az olmützi érsek jellemzését nyújtva.

159. Bécs, 1854. augusztus 22.

Viale nuncius jelentése Antonellinek osztrák államkölcson kibocsátásáról, jelentős magyarországi jegyzésekről, valamint arról, hogy ez alkalomból a

Monarchia püspökei a kormány iránti ragaszkodásuknak szép példáját nyújtották.

160. Bécs, 1855. október 3.

Viale nuncius jelentése Antonellinek az esztergomi érsekség bírói fellebbezési hatáskörével kapcsolatban, egyetértőleg szólva az annak illetékességét tagadó kalocsai és zágrábi érsekség álláspontjáról.

161. Bécs, 1855. október 11.

Viale nuncius jelentése Antonellinek esztergomi utazásáról, Scitovszky primással folytatott megbeszéléséről, akit részletesen tájékoztatott a konkordátumról és meggyőzött a magyarországi klérusban felmerült aggodalmak indokolatlansága felől.

162. Bécs, 1855. október 18.

Viale nuncius jelentése Antonellinek esedékes erdélyi utazása feladatairól, melyet a fogarasi görög katolikus érsekség megalakításáról szóló pápai bulla kihirdetésében, a katolikus román lakosság bizalmának erősítésében jelöl meg.

163. Bécs, 1855. november 28.

Viale nuncius jelentése Antonellinek erdélyi és bánáti utazása tapasztalatairól, a román nép helyzetéről, a görög katolikus és skizmatikus klérus közötti különbségekről, a szerb és román ellentétek okairól, Şaguna püspök ami biciónálról és az unionista egyház megerősítésének, plébániáik állami dotálásának fontosságáról.

164. Bécs, 1856. január 28.

Viale nuncius szigorúan bizalmas jelentése Antonellinek a császár döntéséről Esterházy gróf vatikáni követ visszahívásával kapcsolatban, akinek utódjául Ausztria londoni követét, Colloredo gróft jelölték, mellyel a nuncius egyetért és sürgetőleg kéri e vonatkozásban a Szentszék választását.

165. Bécs, 1857. május 31.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József magyarországi utazása megszakadásáról, Zsófia főhercegnő haláláról, valamint arról, hogy a magyar arisztokrácia képviselői a császárhoz petíciót intéztek kívánságaikról, melyet Scitovszky primás is aláírt és annak átadását vállalta.

166. Bécs, 1857. szeptember 3.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a maria-zelli kegyhely 700 éves fennállásával kapcsolatos birodalmi ünnepekről, a Scitovszky primás vezette nagyszámú magyar zarándok pozsonyi elindulásáról, valamint annak fontosságáról, hogy a pápai képviselő is lerója tiszteletét a Szűz Mária-kép előtt.

167. Bécs, 1857. október 13.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a maria-zelli kegyhelyen tett látogatásáról, IX. Pius nevében átadott aranyozott ezüst ostyatartóról, pápai szent mise celebrálásáról, a zarándoklatok széles társadalmi rétegeket megmozgató jelentőségéről, a felajánlott ajándékokról, kiemelve Scitovszky primás értékes adományát.

168. Bécs, 1858. augusztus 25.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Rudolf főherceg, trónörökös születéséről, a laxenburgi kastélyban lezajlott keresztelési szertartásról, a főváros és környéke lakóinak tömeges tiszteletadásáról és a nagyszabású ünnepségekről.

169. Bécs, 1859. július 12.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek örömeinek adva kifejezést az olasz–francia–osztrák háborút lezáró fegyverszünet létrejötté felett, melyet az Egyházi Állam szempontjából igen kedvező körülménynek tart.

170. Róma, 1859. július 22.

Antonelli átírata De Luca nunciusnak, üdvözölve az észak-olaszországi háború gyors és váratlan befejezését, remélve továbbá Romagna forradalmi mozgalmának lecsendesedését, a piemonti befolyás kiküszöbölését.

171. Bécs, 1859. augusztus 21.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek az osztrák birodalom nemzetközi tekintélyének és aktivitási szándékának nagyfokú csökkenéséről és a korlátlan centralizációs kormányzati rendszer küszöbén álló módosításáról, hírt adva Bach lemondásáról.

172. Bécs, 1859. szeptember 17.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Bach báró volt belügyminiszter, Ausztria új szentszéki követe küszöbön álló indulásáról Rómába, dicsérve mind vallási, mind politikai elveit.

173. Bécs, 1859. október 16.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a protestáns pátensről, egyidejűleg megküldve olasz fordítását és szól a pátens életképtelenségéről.

174. Bécs, 1859. október 23.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Ausztria kormányzati válságának kiterjedéséről, gróf Rechberg kormányából távozó Hübner báró rendőrminiszter kísérletei és a magyarországi mozgalmak erősödése közötti összefüggésről.

175. Bécs, 1859. november 6.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek III. Napóleon kétértelmű politikájáról Piemont közép-itáliai akcióival kapcsolatban, a bécsi és magyarországi mozgalmak fellendüléséről, és szól Scitovszky primás felszentelésének 50. évfordulójával kapcsolatos ünnepegről.

176. Bécs, 1859. november 13.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a tervezett nemzetközi kongresszus kilátásairól, a magyarországi nemzeti mozgalmak fokozódásáról, Bartakovics egri érseknek az osztrák kormányrendszert bíráló beszédéről és általában a birodalom mélyreható, súlyos politikai és pénzügyi válságáról.

177. Róma, 1859. november 14.

Antonelli De Luca nunciushoz írt levelében aggodalmának ad kifejezést a közép-itáliai állapotok miatt, sürgeti az osztrák és az orosz kormány összefogását, és elszomorítónak mondja a magyarországi helyzet alakulását.

178. Bécs, 1859. november 22.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Bartakovics egri érsek esztergomi beszéde körüli vihar lecsendesedéséről és Rechberg gróf további intézkedéséről, hogy az érsek tartózkodjon a nyilvános beszédétől az Erdélyi Múzeum Egyesület kolozsvári felavatásán.

179. Bécs, 1859. november 27.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a protestáns pátens birodalmi és németországi hatásáról, katolikus és protestáns ellenzőinek érveiről, a kormány álláspontjáról, mellyel védelmébe veszi a pátent és összhangban állónak jelzi a konkordátum rendelkezéseivel is.

180. Bécs, 1860. január 7.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a magyarországi katolikus klérus belesodródásáról a nemzeti mozgalmakba, amit rendkívül veszélyesnek és kockázatosnak tart az egyház alapvető érdekei szempontjából és javasolja ez okból Scitovszky primás szentszéki figyelmeztetését.

181. Róma, 1860. február 29.

Antonelli átírta De Luca nunciushoz írt levelének, fájdalmának adva kifejezést a magyarországi klérus politikai magatartása felett, de a Scitovszky primást illető nunciusi javaslatot időszerűtlennek ítéli.

182. Bécs, 1860. április 14.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek gróf Széchenyi István öngyilkosságáról, ezt megelőző politikai magatartását kormányellenesnek mondja és az ellene lefolytatott rendőri vizsgálatok indokoltságáról szól.

183. Bécs, 1860. május 6.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Scitovszky primás és Bartakovics egri érsek gyászmiséiről gróf Széchenyi István emlékére, szól továbbá a kibővített birodalmi tanács kinevezett egyházi személyeiről és egyesek mellőzésének okairól.

184. Bécs, 1860. május 20.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a protestáns pátens felfüggesztéséről, amnesztiáról, valamint Garibaldi szicíliai partraszállásával összefüggő bonyolalmas nemzetközi helyzetről — elítélve elsősorban Anglia magatartását.

185. Bécs, 1860. június 3.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek, megdöbbenésének adva kifejezést Garibaldi győzelmes előrehaladása, Palermo elfoglalása miatt — hangsúlyozva egyidejűleg a belső bajaival terhelt Ausztria tehetetlenségét a nemzetközi porondon.

186. Bécs, 1860. augusztus 11.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek az 1848-ban megszüntetett egyházi tizedért az erdélyi evangélikus egyháznak juttatott állami kárpótlásról, melyet biztosítani fognak az erdélyi katolikus klérusnak is.

187. Bécs, 1860. augusztus 11.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a bonyolult magyarországi politikai helyzetről, Szent István napjának készülõ ünnepségeiről, a kormány és a katonai parancsnokság figyelmeztetéseiről Scitovszky primáshoz, tartózkodó magatartásra intve.

188. Róma, 1860. szeptember 14.

Antonelli átíratja De Luca nunciusnak a piemonti intervenció kibontakozásáról, Franciaország ellentmondásos magatartásáról, sürgetve Ausztria közbelépését, utalva egy katonai intervenció szükségességére és nemzetközi lehetőségére.

189. Bécs, 1860. szeptember 17.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a piemonti katonai intervenció hatásáról a császárra és kormányára, mely az adott helyzetben csak diplomáciai tiltakozásra képes — aminek hatásosságában viszont kételkedik.

190. Bécs, 1860. szeptember 20.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a spanyol kormány Párizsba küldött jegyzékéről, közös fellépést sürgetve Piemont ellen, egyidejűleg szól gróf Rechberg osztrák kormányelnök kételyeiről és várakozó álláspontjáról az olasz és magyar ügyekben egyaránt, a cárral tervezett találkozóig.

191. Bécs, 1860. szeptember 25.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Rechberg gróf osztrák kormányelnökkel folytatott megbeszéléséről a Róma által óhajtott osztrák fegyveres intervencióról, melyben Ausztria csak Franciaországgal és Spanyolországgal közösen venne részt, különös tekintettel belső erejének magyarországi lekötöttségére.

192. Róma, 1860. szeptember 29.

Antonelli átirata De Luca nunciusnak Franciaország passzivitásáról a piemonti intervenció vonatkozásában és szól reményeiről az osztrák császár és az orosz cár tervezett varsói megbeszéléseivel kapcsolatban.

193. Bécs, 1860. szeptember 30.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek az osztrák kormány véleményéről Franciaország magatartásával kapcsolatban, mely megghiúsítja Ausztria fegyveres itáliai fellépését a pápaság világi hatalma védelmében.

194. Róma, 1860. október 2.

Antonelli átirata De Luca nunciusnak a pápaság világi hatalma védelmére óhajtott nemzetközi fegyveres intervenció megghiúsulásáról és a varsói konferenciához fűzött reményekről.

195. Róma, 1860. október 6.

Antonelli átirata De Luca nunciusnak a piemonti intervenció előrehaladásáról, az anconai erőd kapitulációjáról — sürgős tájékoztatást kérve az egyes európai uralkodók tervezett találkozásáról.

196. Róma, 1860. október 11.

Antonelli átirata De Luca nunciusnak a varsói kongresszushoz fűződő várakozásáról, az Egyházi Államban állomásozó francia csapatok létszámának növeléséről és akcióikról a pápai territórium védelmére.

197. Bécs, 1860. november 14.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a konkordátum elleni fellépésekről, Rechberg gróf osztrák kormányfőnek az egyezmény melletti változatlan kitartásáról, továbbá mérlegeli e tárgyban az újabb megbeszélések lehetséges indokait.

198. Bécs, 1860. december 6.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a varsói konferencia bizalmas eszmecseréiről, III. Napóleon távolmaradásáról és az olasz kérdés rendezésére vonatkozó javaslatairól, szól továbbá az októberi császári diplomával szemben megnyilvánuló heves magyarországi ellenállásról.

199. Bécs, 1860. december 29.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a magyar országgyűlés összehívását előkészítő esztergomi konferenciáról – Scitovszky primás elnökletével; Teleki László gróf drezdai elfogatásáról, valamint Schmerling Anton lovag kormányba lépéséről és a konkordátumról kifejtett nézeteiről.

200. Bécs, 1861. január 12.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Scitovszky bíborosnak IX. Pius pápához intézendő kérelméről a primási jogok visszaállításáért, továbbá szól az 1848-as törvényekért síkra szálló megyei mozgalmakról és a magyar püspöki kar erőfeszítéseiről „a forradalmi párt fondorlatainak” elhárítására.

201. Bécs, 1861. január 17.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a magyarországi politikai mozgalmak megfékezésére irányuló határozott szándékokról és a galíciai rutének öngigazgatásra és anyanyelvük iskolai használatára vonatkozó kéréséről.

202. Bécs, 1861. január 26.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Scitovszky bíboros és az esztergomi káptalan IX. Pius pápához intézett kérelméről a primási jogok helyreállítása tárgyában, közölve, hogy a magyar püspökök nem vetik magukat alá Rauscher bíboros utasításainak.

203. Bécs, 1861. február 3.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek, melyben a leghatározottabban állást foglal Scitovszky bíboros primási jogai helyreállítása mellett, elveti Rechberg gróf más irányú véleményét és hangsúlyozza e probléma kívülállását a konkordátum keretein.

204. Bécs, 1861. március 4.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a Schmerling államminiszter kormányzati elveit tükröző 1861. február 26-án kibocsátott császári pátensről, annak a privilegizált rétegeket korlátozó tendenciájáról, a magyar részről jelentkező ellenállásról – nem nagy jövőt jósolva ezen új alkotmányos kísérletnek.

205. Bécs, 1861. március 24.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek, melyben aggodalmát juttatja kifejezésre a birodalomszerte felélénkülő liberális politikai mozgalmak és konkordátumellenes fellépések miatt, kritikával illetve a magyar klérusnak szerte túlságosan engedékeny és az eseményekkel sodródó magatartását.

206. Róma, 1861. április 8.

Antonelli átirata De Luca nunciushoz, melyben határozottan elítéli a magyarországi szabadelvű mozgalmakat, különösképpen kárhóztatva azok egyházellenesnek minősített irányát.

207. Bécs, 1861. május 21.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek a februári pátenssel szembeni magyarországi ellenállásról, gróf Teleki László öngyilkosságának politikai és privát természetű okairól, örömeinek adva kifejezést, hogy a protestáns politikus temetésén katolikus egyházi személyek nem vettek részt.

208. Bécs, 1861. október 30.

Giovanni Capri uditor jelentése Antonellinek a Schmerling-kormány súlyos nehézségeiről, egy délszláv állam megalakítását szorgalmazó horvát pártról, az adófizetés és a katonai összeírásban történő részvétel megtagadásáról Magyarországon, mellyel Scitovszky primás szolidaritást vállalt.

209. Bécs, 1861. november 29.

De Luca nuncius szigorúan bizalmas jelentése Antonellinek, melyben javasolja, hogy Scitovszky primás, Haynald erdélyi, Strossmayer diakóváriszerémi püspökök elmúlt időszakban tanúsított politikai ténykedéseit a Szentszék ítélje el és kérje a birodalmi kormánytól valamennyi polgári tisztgük alól történő felmentésüket.

210. Róma, 1861. december 14.

Antonelli szigorúan bizalmas átirata De Luca nunciushoz, melyben helyteleníti a magyarországi püspökök ellen javasolt szentszéki fellépést és kárhóztatja az osztrák kormány politikai akcióiban történő közvetlen részvételt.

211. Bécs, 1862. január 12.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek Scitovszky primás leveléről, melyben a nevezett és az érseki káptalan helyeslőleg veszi tudomásul, hogy az esztergomi primási jogok tekintetében a Congregatio Concilio tisztázó vizsgálatot indít.

212. Bécs, 1862. március 17.

De Luca nuncius jelentése Antonellinek, melyben állást foglal az esztergomi primási jogok biztosítása mellett, rámutatva ennek előnyeire a katolicizmus magyarországi érdekei szempontjából, különös tekintettel a nagyszámú nemzetiségek és a különböző vallásfelekezetek erőteljes fellépéseinek ellensúlyozására.

213. Bécs, 1863. február 23.

Giovanni Capri uditor jelentése Antonellinek melyben beszámol a birodalom főbb pártjai elképzeléseiről a magyar kérdés rendezése tekintetében, és szól Haynald erdélyi püspök ellentéteinek kiéleződéséről gróf Nádasdy erdélyi kancellárral.

214. Bécs, 1864. január 3.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák birodalom belső és nemzetközi helyzetéről, különös tekintettel egy olaszországi háború esélyeire, hangsúlyozva, hogy Magyarországon egy elszigetelt, részleges mozgalomnál többre nem lehet számítani; szól Deák törekvéseinek békés és törvényes jellegéről.

215. Bécs, 1864. április 28.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a konkordátum életbe léptetése körüli nehézségekről, liberális ellenzőinek növekvő befolyásáról, valamint a konkordátum ellen hangoztatott magyarországi érvelésekről, melyek a klérus magatartását is befolyásolják.

216. Bécs, 1864. november 4.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek esztergomi látogatásáról, Scitovszky János bíboros, Magyarország primása 80. születésnapjára ünnepsége alkalmából.

217. Bécs, 1865. június 5.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a februári pátens irányának megrekedéséről, a horvát országgyűlés összehívásáról, a vezető horvát pártok tevérlől, Ferenc József küszöbön álló magyarországi látogatásáról, a magyar országgyűlés esedékes összehívásáról, valamint a kibékülési hangulat erősödéséről.

218. Bécs, 1865. június 23.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az uralkodó lezajlott pesti látogatásának hátteréről, politikai összefüggéseiről, a Schmerling-kormány helyzetének megrendüléséről.

219. Bodaun, 1865. július 13.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek gróf Mailáth magyar kancellárról, gróf Belcredi új államminiszter-jelöltről, valamint az új osztrák minisztérium várható konzervatív-katolikus jellegéről.

220. Bodaun, 1865. szeptember 14.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Belcredi gróf államminiszternél tett látogatásáról, véleményéről, hogy az irányítása alatt álló minisztérium új, kedvező korszakot jelent a katolicizmus számára.

221. Bécs, 1865. október 1.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a februári pátenst felfüggesztő szeptember 20-i császári leirat kedvező birodalmi hatásáról és a Magyarországgal történő megegyezés feltételeinek kialakulását előnyösen befolyásoló eseményekről.

222. Bodaun, 1865. október 18.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek magyarországi utazásáról, melynek során október 7-én Esztergomban részt vett az új szemináriumi épület felavatási ünnepségein, majd Vác, Buda és Pest, valamint Kalocsa városokat látogatta meg, legjobb tapasztalatokat szerezve.

223. Bécs, 1865. november 8.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a Belcredi-minisztérium kilátásba helyezett intézkedéseiről a katolicizmus birodalmi pozícióinak megerősítése érdekében, továbbá elítélőleg szól a vallásegyenlőséget deklaráló 1848. XX. törvényekről.

224. Bécs, 1865. november 21.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyarországi képviselőválasztások kimenetelével kapcsolatos aggodalmairól, a radikális, szabadkőműves csoportok fokozott agitációjáról, a protestánsok iránti bizalmatlanságáról és a magas klérus közreműködéséről a katolikus-konzervatív irányzat erősítése érdekében.

225. Róma, 1865. november 21.

Antonelli átirata Falcinellinek, melyben örömeinek ad kifejezést a nuncius legutóbbi magyarországi látogatásáról érkezett jelentés tartalma felett, dicsérve a nagy jövedelmű magyarországi püspökök tevékenységét.

226. Bécs, 1865. november 29.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a bukott Schmerling híveinek parlamenti ellentámadásáról, Rauscher bíboros ezzel vállalt szolidáris magatartásáról, melyet elítél és helyteleníti az utóbbi magyarelles hírlapi írásait is.

227. Bécs, 1865. december 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a vallásegynlőségről szóló 1848. XX. törvénycikk hatályon kívül helyezésének fontosságáról, ez ügyben tett erőfeszítéseiről és a Belcredi-minisztérium pozícióinak szilárdulásáról.

228. Bécs, 1866. január 28.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar parlament ellenzéki hangulatáról, a prímás és a klérus elleni éles támadásokról, valamint azon erőfeszítéseiről, hogy a megüresedett magyar egyházi méltóságokba „alkalmas” személyek kerüljenek.

229. Brünn, 1866. július 8.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák hadsereg kőniggrätzi vereségének következményeiről, Poroszország katonai fölényéről, az osztrák politikai és katonai vezetés csődjéről.

230. Brünn, 1866. augusztus 5.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József császárnál tett látogatásáról, melynek során IX. Pius pápa nevében szolidaritásáról biztosította a katonai katasztrófa és Velence elvesztése miatt.

231. Brünn, 1866. szeptember 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyarokkal történő kiegyezés közeli lehetőségeiről és szól mindazon előkészületeiről, melyeket a kalocsai érsekségbe jelölt Lonovics Józseffel együttműködve tett, a katolikus egyház jogainak további megőrzése céljából.

232. Brünn, 1866. október 29.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust báró külügyminiszterre történt jelöléséről, mely ellen felháborodva tiltakozott, különös tekintettel a nevezett protestáns voltára.

233. Bécs, 1866. november 3.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust külügyminiszter bemutatkozó látogatásáról, mely alkalommal a katolikus egyház jogainak tiszteletben tartására tett ígéretet.

234. Bécs, 1866. december 4.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek, melyben előadja akciótervét a magyar püspöki kar számára, annak elérése érdekében, hogy az uralkodó álljon el egy önálló magyar kultuszminisztérium felállításától, lévén ez a katolikus egyház érdekeit sértené.

235. Róma, 1866. december 18.

Antonelli átírata Falcinelli nunciusnak, melyben tolmácsolja IX. Pius megelégedettségét afelett, hogy a főtárnokmester siettetni fogja az új esztergomi érsek bemutatását.

236. Bécs, 1867. január 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust báró optimista hangulatú kijelentéseiről a magyarokkal várható kiegyezésről, szól a tervezett dualisztikus államszervezet nemzetiségi tartalmáról, valamint azokról a veszedelmekről, melyek az átalakulással a katolikus egyházat fenyegethetik.

237. Bécs, 1867. február 6.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Belcredi gróf bukásáról és Beust élre kerüléséről, a küszöbön álló osztrák – magyar kiegyezésről és annak ellenzékéről, valamint támaszairól.

238. Bécs, 1867. február 16.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a Belcredi gróf lemondását követő helyzetről, Beust politikájának ellentmondásairól, kételkedve annak sikeres végrehajtásában, végezetül aggódik az egyházi vagyon jövője miatt.

239. Bécs, 1867. február 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy sikerült Zalka János esztergomi kanonokot a győri püspökségre kineveztetni, még a felelős magyar minisztérium megalakulása előtt.

240. Róma, 1867. február 26.

Antonelli átírata Falcinelli nunciusnak, melyben dicsérőleg jóvá hagyja gyorsított eljárását Zalka János győri püspökségre történt kineveztetésével kapcsolatban.

241. Bécs, 1867. március 2.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák – magyar kiegyezést követő csehországi ellenállás növekedéséről, a magyar püspökök félelmeiről az egyházi javak esetleges elvesztése tekintetében.

242. Bécs, 1867. március 11.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a kiegyezéssel szembeforduló csehországi ellenállásról, annak enyhítése érdekében tett lépéseiről, valamint Beust osztrák kormányelnök barátságos és biztató kijelentéseiről a katolikus egyház vonatkozásában.

243. Bécs, 1867. március 28.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Poroszország osztrák és francia politikájáról, az osztrák–magyar kiegyezés és Beust belpolitikájának szükségességéről, dicsérve az osztrák miniszterelnök módszereinek hajlékonyságát.

244. Bécs, 1867. április 3.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József küszöbön álló magyarországi koronázásával kapcsolatban, szól a nunciatúra kötelezettségeiről, amellyel járó rendkívüli kiadások engedélyezését kéri.

245. Róma, 1867. április 24.

Antonelli átíratja Falcinelli nunciusnak, melyben jóváhagyja részvételét Ferenc József magyarországi koronázásán, de nyomatékosan felhívja figyelmét a legtakarékosabb eljárásra.

246. Bécs, 1867. június 12.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek részvételéről Ferenc József magyar királlyá történt koronázási ünnepségein, egyidejűleg előterjesztve elszámolását a felmerült költségekről.

247. Brünn, 1867. július 11.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József császárnál tett látogatásáról és részvétnyilatkozatáról Miksa mexikói császár halála miatt, hangsúlyozva, hogy az egyház a legbiztosabb támasz „a forradalmárok és szabadkőművesek” ellen.

248. Brünn, 1867. augusztus 15.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Apponyi Rudolf grófnak, az Osztrák–Magyar Monarchia londoni követének lehetséges áthelyezéséről Rómába.

249. Brünn, 1867. augusztus 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek, melyben előadja aggodalmait a liberalizmus magyarországi előretörése miatt, antikatólikus szándékokat tulajdonítva az Andrássy-kormánynak.

250. Bécs, 1867. november 26.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar püspöki kar budai tanácskozásáról a katolikus autonómia ügyében, melynek eredményességében kételkedik.

251. Bécs, 1868. január 15.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Haynald Lajos kalocsai érsek római küldetéséről, és előadja annak feltételezett okait.

252. Bécs, 1868. január 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Haynald kalocsai érsek tervezett római küldetésével kapcsolatban, melyet a Szentszék ellenez.

253. Bécs, 1868. március 13.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a római katolikusok és a protestánsok közötti házasságot szabályozó, készülõ osztrák törvényjavaslatról, melyet elítél.

254. Bécs, 1868. március 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy az osztrák parlament felsõházában is biztosították a többséget a polgári házassági törvény mellett, amit katasztrófának tart az egyház szempontjából.

255. Bécs, 1868. március 22.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy az osztrák parlament megszavazta a polgári házasságról szóló törvényt és a bécsi néptömegek Beust bárót ünnepelték.

256. Bécs, 1868. március 23.

Falcinelli nuncius távirata Antonellinek a polgári házassági törvény elfogadásáról az osztrák parlament felsõházában.

257. Bécs, 1868. március 24.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák polgári házassági törvény felsõházi elfogadásáról és a konzervatív katolikus pártiak tanácsstalanságáról.

258. Bécs, 1868. április 16.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák munkások szervezkedéséről, az általános szavazati jogra vonatkozó követeléseikről és fellépésükrõl a klérus, a konkordátum ellen.

259. Bécs, 1868. május 7.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust báróval folytatott megbeszéléséről, aki a Szentszék rosszallása ellenére kitartott a polgári házasság érvényesítése mellett és jelezte a törvény közeli uralkodói szentesítését.

260. Bécs, 1868. május 10.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Haynald kalocsai érsek küszöbön álló római utazásáról, mely alkalommal Ferenc József császár levelét viszi IX. Pius pápához.

261. Bécs, 1868. május 11.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Haynald kalocsai érsek római küldetése és a szentesítés előtt álló osztrák polgári házassági törvény közötti összefüggésekről, valamint Meysenburg báró római utazási tervéről.

262. Bécs, 1868. május 27.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák házassági és iskolatörvények uralkodói szentesítéséről, mely ellen tiltakozást nyújtott be Beust báróhoz.

263. Bécs, 1868. június 29.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust báróval folytatott megbeszéléséről, aki elítélőleg nyilatkozott IX. Pius pápának az osztrák házassági törvény elleni fellépéséről és a magyar püspökökhöz intézett figyelmeztetéséről.

264. Raigern, 1868. július 1.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek, melyben Simor primás és a magyar püspökök magatartását a konkordátum érvényességének megítélésében nevelésnek mondja, ellentétesnek múltbeli cselekedeteikkel, szól továbbá Beust báró készülő tiltakozásáról IX. Pius 1868. június 22-i allokúciójával kapcsolatban.

265. Róma, 1868. július 11.

Antonelli átíratja Falcinelli nunciusnak, melyben visszautasítja Beust báró tiltakozását a pápai allokúció miatt és hangsúlyozza, hogy a magyar püspökök kötelessége a konkordátum védelmezése.

266. Hochwald, 1868. július 29.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Beust báró a tiltakozására Rómából kapott válasszal megelégedett, továbbá hangsúlyozza, hogy

Magyarország püspökei a konkordátumot az 1856-os bécsi püspöki konferencián elfogadták és aláírták.

267. Kremsier, 1868. augusztus 12.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a Magyarországon készülõ új vallásfelekezeti és iskolatörvényekrõl, melyeket katolikuselleneseknek minõsít, egyidejûleg elítéli Simor prímás és a magyar püspöki kar tagjainak engedékenységét.

268. Fót, 1868. szeptember 25.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar vallásügyi törvénytervezetrõl és a katolikus-konzervatív vezetõ személyek azon reményérõl, hogy Magyarországon nem lesz polgári házasság.

269. Bécs, 1868. szeptember 29.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek magyarországi látogatásáról annak érdekében, hogy a magyar püspöki kart megerõsítse a készülõ vallásügyi törvénnyel szembeni magatartásában, melyet IX. Pius pápa Simor érseknek írt bizalmas levele is alátámasztott.

270. Bécs, 1868. szeptember 30.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a katolikus autonómia elõkészítésével kapcsolatos tárgyalások várható kimenetelérõl, hangoztatva fenntartásait a világi elemek bevonásával összefüggésben.

271. Bécs, 1868. október 6.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a katolikus autonómia ügyét tárgyaló október 1-i „vegyes tanácskozmány” lefolyásáról, az érdemi ügyek megrekedésérõl, szól Deák Ferenc javaslatáról, mely szerinte a világiak fölényét biztosítaná az egyháziakkal szemben.

272. Bécs, 1868. október 14.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Deák Ferenc parlamenti beszédérõl a magyarországi egyházi bíróságok fenntartásának indokoltságáról, — mely véleménnyel szemben óvatos magatartást ajánl.

273. Bécs, 1868. október 20.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák klérus egységének fokozódásáról a kormány elleni fellépéseikben, egyidejûleg hiányolja a magyarországi püspökök kellõ szolidaritását ezen erőfeszítésekkel.

274. Bécs, 1868. október 21.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Simor prímásnak és a magyar püspököknek Deák és a magyar kormány iránti bizalmáról, továbbá szól a magyar prímás és Ferenc József pesti találkozásáról.

275. Bécs, 1868. november 16.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar országgyűlés felsőházában a katolikus főpapok felszólalásairól az egyházi bíróságok védelme érdekében, melyek végül is változatlanul fennmaradhatnak.

276. Bécs, 1868. november 29.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák és a magyar parlamenti delegációk pesti üléseinek vitáiról, melyek során a magyar egyházi vezetők a Szentszékkal vállaltak szolidaritást az osztrák kormány ellenében.

277. Bécs, 1868. december 19.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák konzervatív-katolikusok ellenállásáról az új vallásügyi törvényekkel szemben, szól továbbá a magyar igények jelentkezéséről a Monarchia külügyi kapcsolataiban.

278. Bécs, 1869. február 6.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy a magyar parlament mindkét háza elfogadta az új vallásfelekezeti és iskolatörvényt, szól továbbá a magyar püspökök kiábrándultságáról és csalódottságáról.

279. Bécs, 1870. május 7.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek gróf Andrássy Gyulával, Magyarország miniszterelnökével folytatott beszélgetéséről, aki biztosította az egyházi javak változatlan védelméről, viszont helytelenítette a pápai csalhatatlanság dogmává emelését.

280. Bécs, 1870. augusztus 6.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust gróf osztrák kancellár és Andrássy gróf magyar miniszterelnök ellentéteiről, felemlítve azon okokat, melyek miatt a magyar kormány és parlament ellenzi a szövetséget Franciaországgal.

281. Bécs, 1870. augusztus 23.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy a magyar püspökök a kormány tiltakozása ellenére a pápai csalhatatlansági dogmát egyházmegyéikben ki fogják hirdetni.

282. Bécs, 1870. szeptember 3.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar kormánynak a püspökökhöz intézett bizalmas körleveléről, mely előzetes engedélyhez köti a Szentszék-től származó iratok kihirdetését.

283. Bécs, 1870. szeptember 3.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák kormánynak a Szentszék iránti kedvező megnyilatkozásairól, melyek azonban tényekben nem jutnak kifejezésre.

284. Bécs, 1870. szeptember 9.

Falcinelli nuncius megküldi Antonellinek a magyar kormány bizalmas rendeletét a placetum regium bevezetéséről.

285. Bécs, 1870. szeptember 11 – 12.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák kormány teljesen elutasító magatartásáról azon szentszéki óhajjal kapcsolatban, hogy tegyenek lépéseket az olasz királyságnak Róma elfoglalására irányuló szándékaival szemben.

286. Róma, 1870. október 6.

Antonelli levele Falcinelli nunciushoz, melyben alaptalannak minősíti Beust gróf osztrák kancellár érveit, a konkordátum hatályon kívül helyezésével kapcsolatban és tagadja, hogy a pápai csalhatatlanság dogmává emelése az osztrák kormány döntését indokolná.

287. Bécs, 1870. október 30.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar püspöki kar állásfoglalásáról a placetum regiummal szemben és szól az október 26-án Pesten megnyílt katolikus autonómia-kongresszusról.

288. Bécs, 1870. november 5.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar püspökök azon szándékáról, hogy a pesti autonómia-kongresszus küldötteivel a pápa jogait sértő invázió elleni tiltakozást fogadtassanak el.

289. Bécs, 1870. november 5.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a pápai csalhatatlansági dogma kihirdetésével kapcsolatos magyarországi késedelemről, amiért is a magyar püspököknek szemrehányást tett.

290. Bécs, 1870. november 6.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a francia császárság katonai összeomlásának bécsi hatásáról és arról, hogy az osztrák vezető körök szívesen látnák Párizsban a Bourbonok restaurációját.

291. Bécs, 1870. november 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyarországi katolikus autonómia konzervatív tartalmú érvényesítésének bizonytalan kilátásairól és ennek okairól.

292. Bécs, 1871. február 2.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Haynald Lajos kalocsai érseknek a delegációban elhangzott beszédéről és annak kifogásolható részleteiről.

293. Bécs, 1871. február 15.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar minisztérium átalakulásáról és szól az új miniszterek politikai beállítottságáról.

294. Bécs, 1871. február 18.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Haynald érseknek a katolikus autonómia tárgyában tartott – a bécsi Presse által félremagyarázott – beszédéről, és szól annak valóságos, az egyház érdekét oltalmazó tartalmáról.

295. Bécs, 1871. március 20.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Simor prímás vezetésével a magyar püspöki kar szembe szegül a placetum regium érvényesítésével, a magyar kormány elnőző magatartásától kísérve.

296. Bécs, 1871. március 23.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a szepesi püspökségre jelölt Samassa József kanonok elégtelen válaszáról a vatikáni zsinat határozataival való egyetértésével kapcsolatban.

297. Bécs, 1871. október 27.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a Hohenwart gróf vezetése alatt álló osztrák kormány bukásának háttéréről, és ezen eseményt a katolikus egyház, valamint a Szentszék érdekei szempontjából igen sajnálatosnak ítéli.

298. Bécs, 1871. november 8.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust gróf osztrák kancellár küszöbön álló lemondásáról, Andrassy gróf kinevezésének lehetőségéről, amit az egyház és a Szentszék érdekei szempontjából kedvezőtlennek ítél.

299. Bécs, 1871. november 10.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust gróf lemondásáról a birodalmi kancellár, a császári ház minisztere és külügyminiszteri tisztségéről, továbbá utal az új osztrák és magyar minisztérium megalakulása körüli bizonytalanságra.

300. Bécs, 1871. november 13.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Beust grófnál tett búcsúlátogatásáról, melynek során a nevezett szólt a Lajtán inneni tartományok Andrassy gróf iránti ellenséges hangulatáról.

301. Bécs, 1871. november 16.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek gróf Andrassy Gyulának a császári ház és a Monarchia külügyminiszterévé történt kinevezéséről, — melyet a Szentszék szempontjából hátrányosnak tart.

302. Bécs, 1871. november 19.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Andrassy grófnál tett látogatásáról és beszélgetésükről az oroszországi lengyel katolikusok súlyos helyzetéről.

303. Bécs, 1871. november 26.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az Auersperg herceg elnökletével megalakult új osztrák kormányról, annak liberális jellegéről és Andrassy gróf befolyásának növekedéséről.

304. Bécs, 1872. április 17.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar országgyűlés berekesztésének pesti ünnepségeiről, melytől a Szentszék képviselője távol maradt.

305. Bécs, 1872. július 4.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák parlament elnapolásáról, a Deák-párt sikereiről a magyarországi választásokon, valamint szól a Monarchia közeledéséről Németországhoz.

306. Bécs, 1872. augusztus 1.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Andrassy gróf egyházpolitikai elközeléseiről, a jezsuiták helyzetéről vallott felfogásáról.

307. Bécs, 1872. szeptember 2.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy a Monarchiában nem kell tartani a jezsuiták elleni erélyesebb rendszabályoktól, továbbá szól a magyar prímásnak az egyház védelmében az uralkodónak tett kijelentéséről.

308. Bécs, 1872. szeptember 12.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a pesti országgyűlés megnyitásáról, az uralkodói trónbeszéd hatásáról, Trefort Ágostonnak a közoktatásügyi miniszteri székbe lépéséről, amit kedvezőtlennek tart az egyház érdekei szempontjából.

309. Bécs, 1872. szeptember 28.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Andrássy grófnak az osztrák delegáció pesti ülésén tartott beszédéről és annak közömbösségéről Róma érdekei iránt.

310. Bécs, 1872. október 12.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a delegációkban folyt vitákról, a magyar parlamentben fellépő konzervatív-katolikus báró Sennyey Pál iránt érzett szimpátiájáról.

311. Bécs, 1872. december 6.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a liberális többségű alsó-ausztriai tartományi gyűlés jezsuitaellenes állásfoglalásáról, valamint a Szlávy József vezetésével megalakult magyar kormányról.

312. Bécs, 1872. december 11.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek annak érdekében tett erőfeszítéseiről, hogy az osztrák parlament megnyíló ülésszakán elodázható legyen az újabb vallásügyi törvények megtárgyalása.

313. Bécs, 1873. február 5.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József császárral történt találkozásáról, aki kitért a Szentszék helyzetével kapcsolatos állásfoglalás elől, — a minisztériumra hárítva a felelősséget.

314. Bécs, 1873. március 16.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Andrássy gróf a Monarchia vatikáni nagykövétvé Ludwig Paar gróftot szándékozik kinevezetni.

315. Bécs, 1873. április 11.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák választási törvény gyors elfogadásáról és a magyar püspöki kar megbízottainak a római vallásos rendek védelmében tett erőfeszítéseiről.

316. Bécs, 1873. június 12.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Bartakovics Béla egri érsek haláláról és arról, hogy Lévy Sándor főprépost, káptalani helynöke lett az egri püspökségnek.

317. Bécs, 1873. június 13.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek II. Sándor cár bécsi látogatásáról, valamint Andrassy gróf keleti politikájának mozgó rugóiról.

318. Bécs, 1873. augusztus 23.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a francia monarchista restaurációs törekvésekkel kapcsolatban Bécsben tapasztalható magatartásról és Andrassy gróf álláspontjáról.

319. Bécs, 1873. szeptember 11.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek II. Viktor Emánuel olasz király közeli bécsi látogatásának háttéréről és várható következményeiről.

320. Bécs, 1873. szeptember 11.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Ausztria és Franciaország kapcsolatainak szorosabbra fűzése érdekében tett erőfeszítéseiről, bízva a francia monarchia visszaállításának közeli sikerében.

321. Bécs, 1873. október 4.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az Osztrák–Magyar Monarchia olasz politikájának ellentmondásairól, kisebb jelentőséget tulajdonítva II. Viktor Emánuel bécsi látogatásának.

322. Bécs, 1873. október 21.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek I. Vilmos német császár és Bismarck kancellár bécsi látogatásáról és az osztrák sajtó állásfoglalásairól.

323. Bécs, 1873. október 22.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a francia monarchia visszaállításához fűződő remények fokozódásáról és azon értesüléséről, hogy egyházpolitikai téren Andrassy nem fogja Bismarckot követni.

324. Bécs, 1873. október 31.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Paar gróft neveztek ki a Monarchia szentszéki nagykövetévé, melyet kedvezően ítél meg.

325. Bécs, 1873. november 1.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Andrassy grófnak a Szentszékkal kapcsolatos politikájáról, azon véleményének adva kifejezést, hogy Ausztria belpolitikai téren nem követheti Bismarckot.

326. Bécs, 1873. november 18.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek a magyar püspöki kar és a konzervatív-katolikus világi személyek aktivizálódásáról a kormány egyházpolitikai újításaival szemben.

327. Bécs, 1873. november 25.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek az osztrák és a magyar parlament viharos üléseiről, Rauscher bíboros pásztorleveléről, melyben élesen támadja a liberális politikát.

328. Bécs, 1873. december 6.

Falcinelli nuncius jelentése Antonellinek Andrassy gróf vatikáni politikájáról, melynek lényegéről a „Freuden-Blatt” című újság írt Paar gróf szentszéki nagykövet kinevezésével kapcsolatban.

329. Bécs, 1874. január 3.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a polgári házasság bevezetésére irányuló kísérletekről Magyarországon és ennek elhárítása érdekében tett erőfeszítéseiről – összhangban a magyar püspökökkel.

330. Bécs, 1874. április 4.

Gróf Andrassy Gyula külügyminiszter jegyzéke Paar grófhhoz, a Monarchia vatikáni nagykövetéhez, melyben határozottan visszautasítja a Vatikán beavatkozását az Osztrák–Magyar Monarchia belügyeibe az új vallásügyi törvényekkel kapcsolatban.

331. Róma, 1874. április 28.

Antonelli jegyzéke Jacobini nunciushoz, melyben visszautasítja Andrassy gróf 1874. április 4-i jegyzékében foglaltakat, kifejtve érveit a Vatikán magatartása mellett, az osztrák vallásügyi törvényekkel kapcsolatban.

332. Bécs, 1874. május 11.

Jacobini nuncius összefoglaló jelentése Antonellinek az Osztrák–Magyar Monarchia kialakulását megelőző alkotmányjogi fejlődésről, az 1867-es kiegyezés után szereplő politikai pártokról, célkitűzéseikről, végezetül szól a szocialista mozgalom jövőben várható kiemelkedő szerepéről.

333. Bécs, 1874. május 23.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a magyar püspöki kar május 5-i értekezletéről, melynek során kidolgozták álláspontjukat a minisztérium újabb, tervezett iskolatörvényével szemben.

334. Bécs, 1874. június 30.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a magyar minisztérium elutasító álláspontjáról a polgári házasság bevezetésének tervével kapcsolatban.

335. Bécs, 1874. július 26.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek magyarországi látogatásáról, melynek során Esztergomban és Budapesten járt, szól a magyar katolikus egyháziak körében szerzett tapasztalatairól, valamint Bittó István miniszterelnökkel történt találkozásáról.

336. Róma, 1874. augusztus 21.

Antonelli utasítja Jacobini nunciust, hogy igyekezzen minden erővel megakadályozni a polgári házasság bevezetését Magyarországon.

337. Bécs, 1874. szeptember 9.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Haynald kalocsai érsek firenzei útjáról, II. Viktor Emánuel királlyal történt találkozásáról és azon okokról, melyek miatt nem kerülhetett sor vatikáni látogatására.

338. Bécs, 1875. január 5.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Andrássy gróf meglátogatta, melynek során a Szentszék és a Monarchia kapcsolatait érintő legfontosabb kérdéseket beszéltek meg.

339. Bécs, 1875. március 10.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a magyarországi politikai válság okairól, a Deák-párt felbomlásáról, a balközép párttal történt fuzionálásáról, a szabadelvű párt megalakulásáról, a báró Wenckheim Béla vezetése alatt álló új kormányról, valamint annak kulcsemberréről, gróf Tisza Kálmán belügy-miniszteréről.

340. Bécs, 1875. április 2.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Tisza Kálmán várható miniszterelnöki kinevezéséről, szól politikai elveinek konzervativizmusáról, a katolikus egyház iránti mérsékelt magatartásáról.

341. Bécs, 1875. július 10.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József császárral történt találkozásáról, akit felkért arra, hogy Vilmos császárnál közbenjárjon a németországi katolikus egyház helyzetének könnyítése érdekében.

342. Bécs, 1875. augusztus 2.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Ferenc József császárral történt újabb megbeszéléséről, akinek Vilmos császárral folytatott tárgyalását a németországi katolikus klérus helyzetéről kedvezőtlennek tartja.

343. Budapest, 1875. augusztus 31.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a magyar országgyűlés megnyitására és a kilátásba helyezett korlátozott érvényű polgári házassági törvényről, valamint Magyarország súlyos gazdasági nehézségeiről.

344. Bécs, 1875. október 21.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a megemelt katonai költségvetés elfogadásáról a delegációkban, továbbá szól a gazdasági válság okozta általános elégedetlenségről, kifejezve reményét egy konzervatív fordulatban.

345. Bécs, 1875. december 5.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek az elhalt Rauscher bécsi érsek utódjának kijelölésével kapcsolatos problémákról, kifejtve véleményét a kormány által támogatott Kutschkerről.

346. Bécs, 1876. január 3.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Ausztria és Magyarország belső ellentéteinek kiéleződéséről, a meginduló tárgyalásaikról a vám- és kereskedelmi szövetség megújításának és egy önálló magyar nemzeti bank felállításának tárgyában.

347. Bécs, 1876. január 18.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Kutschker jelölését a bécsi érseki méltóságra hivatalosan tudomására hozták osztrák részről és az erre adandó választát a Szentszék véleményétől teszi függővé.

348. Bécs, 1876. február 17.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Horváth Mihály volt csanádi püspök és 1849-es kultuszminiszter képviselői jelöltségéről a pesti választókerületben, ahol a nevezett a kötelező polgári házasság bevezetése mellett emelt szót.

349. Bécs, 1876. június 26.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a várható szerb–montenegrói–török háborúról, valamint Ferenc József és II. Sándor cár küszöbön álló reichstadti találkozájáról.

350. Bécs, 1876. július 8.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a boszniai katolikusok tiltakozásáról a szerbiai annexiók tervekkel szemben, és tolmácsolja hivatalos osztrák körök azon óhaját, hogy a Szentszék támogassa törekvéseikben a boszniai katolikusokat.

351. Róma, 1876. július 13.

Antonelli válasza Jacobini nuncius július 8-i jelentésében foglaltakra, hang-, súlyozva, hogy a Szentszék az osztrák kívánságoknak nem óhajt eleget tenni, és tartózkodni kíván a boszniai ügyekbe történő illetén beavatkozástól.

352. Bécs, 1876. július 16.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a boszniai katolikusok osztrákbarát mozgalmáról, mely tiltakozik Szerbia annexiók törekvéseivel szemben.

353. Bécs, 1876. augusztus 5.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek a Monarchia politikájáról a szerb–montenegrói–török háborúval kapcsolatban és közli értesüléseit az osztrák részről megnyilvánuló boszniai annexiók agitációról.

354. Bécs, 1876. augusztus 9.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Haynald kalocsai érsek és I. Vilmos német császár találkozásairól Emsben, és tájékoztat beszélgetéseik tartalmáról, annak összefüggéseiről a Monarchia és Németország katolikus egyházainak helyzetével.

355. Königrätz, 1876. szeptember 7.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek csehországi útjáról, a csehek délszlávbarát megnyilvánulásairól, továbbá szól az erőfeszítéseiről, mellyel a Szentszék balkáni semlegességi politikáját védelmezte.

356. Bécs, 1876. október 3.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek Törökország ellenállásáról Andrassy gróf békeközvetítésével szemben, továbbá szól a növekvő bécsi aggodalmakról az orosz önkéntes tisztek tömeges szerbiai jelenléte miatt.

357. Bécs, 1876. október 10.

Jacobini nuncius jelentése Antonellinek arról, hogy Oroszország hivatalosan Andrassy gróf tudomására hozta, hogy nem engedélyezi újabb orosz önkéntesek Szerbiába távozását.

358. Róma, 1876. november 6.

Vincenzo Vannutelli a vatikáni államtitkárság ideiglenesen megbízott vezetőjének levele Jacobini nunciushoz Antonelli bíboros államtitkár haláláról és az ügyvitel folyamatosságának biztosításáról.

359. Bécs, 1876. december 1.

Jacobini nuncius jelentése Vannutellinek, részvételéről a magyar püspöki kar pesti értekezletén, valamint szól Trefort magyar kultuszminiszternél tett lépéseiről a veszprémi és kassai püspökség betöltése végett.

360. Bécs, 1876. december 12.

Jacobini nuncius jelentése Giovanni Simeoni bíboros vatikáni államtitkárnak az albániai keresztény mirditák törökellenes magatartásáról, amit bécsi hivatalos körök kifogásolnak és a Szentszék közbelépését kérik Docci pap, Orischi kurátora montenegrói barát agitációja miatt.

361. Róma, 1876. december 18.

Simeoni vatikáni államtitkár levele a Congregatio de Propaganda Fide prefektusához, melyben intézkedésre hívja fel az albániai mirditák és Docci pap ügyében.

362. Róma, 1876. december 19.

Simeoni átirata Jacobini nunciushoz az albániai mirditák és Docci pap ügyében, a Szentszék azon álláspontját tolmácsolva, hogy az ilyen jellegű esetekben nem forog fenn feltétlenül a közbelépés szükségessége.

363. Róma, 1877. március 16.

Simeoni átirata Jacobini nunciushoz, melyben IX. Pius pápának a bíborosi kollégiumban tartott beszédére hivatkozva, erőteljes akcióra szólítja fel a pápa visszaszerezni a vatikáni helyzetének orvoslása érdekében.

364. Róma, 1877. március 22.

Simeoni bizalmas átirata Jacobini nunciushoz a magyarországi klérus aggasztó állapotáról, különös tekintettel a plébánosok erkölcsi lazaságára, sürgős intézkedést kérve.

365. Bécs, 1877. április 28.

Jacobini nuncius jelentése Simeoninak az osztrák püspöki kar bécsi konferenciájáról, az uralkodóhoz bizalmasan eljuttatott levelükről a pápa vatikáni helyzetének megváltoztatása érdekében.

366. Bécs, 1877. május 20.

Jacobini nuncius jelentése Simeoninak Kovács Zsigmond pécsi püspök jelöléséről a veszprémi püspökségre és Schuszter Konstantin kalocsai kanonok jelöléséről a kassai püspökségre, egyidejűleg szól az érsekek pártfogó ajánlásáról.

367. Róma, 1877. május 25.

Simeoni átírata Jacobini nunciushoz, melyben közli a Szentszék hozzájárulását Kovács Zsigmond és Schuszter Konstantin püspöki jelöléséhez, egyidejűleg bizalmasan tudomására hozza IX. Pius pápa kritikai megjegyzéseit a magyar püspöki karról.

368. Bécs, 1877. június 6.

Jacobini nuncius jelentése Simeoninak Rónay Jácint jelöléséről a székesfehérvári püspökségre, melynek előre látható szentszéki kivihetlenségét Trefort kultuszminiszter tudomására hozta.

MELLÉKLETEK JEGYZÉKE

1. A bécsi nunciatúra épülete (Enfinger aquarel 1911. H.M.W.)
2. IX. Pius (fénykép, M.R.)
3. Antonelli Giacomo (fénykép, M.R.)
4. Scitovszky János (metszet, Rohn 1859. MNM. TK.)
5. Viale Prelà Michele (metszet, Kriehuber 1853. MNM. TK.)
6. Viale Prelà jelentése Antonellinek, Vienna, 1849. április 14. (fakszimile. ASV. S.St. 1848–1850. Rub. 247. fasc. 6. 165.)
7. Antonelli utasítása Viale Prelának, Portici, 1850. január 30. (fakszimile. ASV. S.St. 1850. Rub. 247. fasc. 7.)
8. Josef Othmar von Rauscher (metszet, Kriehuber 1853. H.M.W.)
9. De Luca Antonio (fénykép, M.R.R.)
10. Kunszt József (metszet, Kriehuber 1852. MNM.TK.)
11. Bartakovics Béla (metszet, Grimm 1861. MNM.TK.)
12. Haynald Lajos (metszet, E. Kaiser 1856. MNM.TK.)
13. Jacobini Ludovico (metszet, Dautrage 1875. M.R.R.)
14. Antonelli utasítása Jacobininek, Roma, 1874. augusztus 21. (fakszimile. ASV. S.St. 1874. Rub. 247. fasc. 2. 12046.)
15. Jacobini jelentése Simeoninak, Vienna, 1877. április 28. (fakszimile. ASV. S.St. 1877. Rub. 247. fasc. 3. 7928/22870.)
16. Simor János (metszet, F. Würbel. MNM.TK.)

I. térkép. A római katolikus egyház szervezete Magyarországon a XIX. század második felében

II. térkép. A bécsi nunciatúra hatáskörébe tartozó területek a XIX. század második felében

(*MNM.TK.*: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok; *H.M.W.*: Historisches Museum der Stadt Wien; *M.R.*: Museo di Roma; *M.R.R.*: Museo Centrale del Risorgimento. Roma)

NÉV- ÉS HELYMUTATÓ

Rövidítések: *A.:* Ausztria; *Cs.:* Csehszlovákia; *J.:* Jugoszlávia; *L.:* Lengyelország; *M.:* Magyarország; *NDK.:* Német Demokratikus Köztársaság; *NSZK.:* Német Szövetségi Köztársaság; *O.:* Olaszország; *R.:* Románia; *SZU.:* Szovjetunió; *m:* megye.

- Abdul Hamid, II. török szultán 195
 Adriányi Gábor 106, 169
 Albrecht főherceg 126
 Áldásy Antal 13
 Altieri, Ludovico bécsi nuncius, kardinális 42
 Am Hof tér (Bécs) 64
 Ancona (Marche) *O.* 132
 Andics Erzsébet 49, 56, 70–71, 73, 91
 Angelus mostári püspök 194
 Andrássy György gróf 118
 Andrássy Gyula gróf 8, 152, 155, 158, 165, 170, 173, 175–176, 178–182, 184, 193
 Angyal Dávid 120
 Antall József 167
 Antonelli, Giacomo vatikáni államtitkár, kardinális 22, 32, 36–37, 40, 47–50, 52, 66–67, 72–78, 80–83, 85–90, 92–99, 101–102, 104–108, 111–116, 118–120, 122–149, 151–155, 157–163, 165–167, 170–189, 191–192, 194–196
 Apponyi György gróf 52, 118, 143
 Apponyi Józsefné grófnő 49
 Apponyi Rudolf gróf 49
 Ara, Angelo 28
 Arató Endre 54
 Arcuno, Irma 34
 Armellini, Carlo 32
 Aubert, Roger 26, 34, 40, 101, 142, 157, 169, 194
 Auersperg, Adolf herceg 177–178, 185
 Auersperg gróf, tábornok 65
 Aureli, G. 197
 Bábolna (Komárom m.) 65
 Bach, Alexander báró 71, 82–83, 85, 111, 124, 130, 132, 137, 141
 Balanyi György 173, 192
 Balassa Béla szombathelyi püspök 93
 Balázs Péter 51
 Bamberg 193
 Barker, A. J. 112
 Barta István 54
 Bartakovics Béla egri érsek 92, 94, 108, 126, 128, 130
 Bartal György 145
 Bartocetti, V. 104
 Bastgen, Hubert 23, 26, 34, 39, 49, 122, 171, 173, 197
 Batthyány Lajos gróf 53, 55, 58, 60, 62–63, 68
 Baumgarten, P. M. 14
 Beckmann, J. 169
 Bécs — Wien 21, 46, 48–53, 55–56, 60, 64–65, 67, 70–71, 75–77, 80, 82, 96, 98–99, 103, 106, 108, 117, 135, 141, 150, 159, 161, 178–179
 Bécsi érsekség 105, 107, 130, 175
 Belcredi, Richard gróf 144–145, 147–151, 154–155
 Belgrád — Beograd 96
 Bem József (Józef) tábornok 65, 67
 Bémer László nagyváradi római katolikus püspök 69, 86–87, 94
 Benevento (Campania) *O.* 25
 Berchtold, Angelika 22
 Berlin 50, 179, 196
 Berselli, Aldo 123
 Berzeviczy Albert 88, 100, 124, 126, 129, 131, 143, 164
 Besztercebányai püspökség 87, 92
 Beust, Friedrich von. gróf (1868-ig báró) 150–152, 154–156, 158–160, 170, 172, 175–176
 Bianchi, Nicomede 26
 Biegeleben báró 159
 Bismarck, Otto von, herceg 149–150, 172, 177, 179, 182, 189, 193, 196
 Bittó István 183–184
 Blaas, Richard 49

- Bofondi, Giuseppe vatikáni államtitkár, kardinális 47
 Bologna 36, 122–123
 Bolton King, H. 26, 32, 122
 Bonz Sándor csanádi püspök 140
 Bortolotti, S. 27
 Bortolotti, Vincenzo 36
 Boudou, A. 195
 Bourgeois, Émile 34, 122, 197
 Breit József 66
 Brettner-Messler, Horst 145
 Brom, G. 17
 Bruck, Karl lovag 83
 Brünn — Brno, Cs. 80
 Buda Vö. *Budapest*
 Budapest (Buda, Pest, Buda-Pest) 46, 54–56, 60, 65–69, 77, 95–96, 128–130, 136, 145, 147, 154, 173, 183, 191, 193
 Buol-Schauenstein, Karl Ferdinand gróf 111, 124
 Buonvisi kardinális 13
 Buttler, Dom Cuthbert 167, 171
 Buttini, T. 26

 Canaletti, Gaudenti, A. 26
 Candeloro, Giorgio 27, 32
 Capograssi, Antonio 35, 38
 Capri, L. 40
 Castelfidardo (Marche) *O.* 132
 Cavaignac, Jean-Baptiste tábornok 34
 Cavour, Camillo Benso di, gróf 121, 135
 Ceconi, Eugenio 167
 Cessi Drudi, Maria 36
 Cessi, Roberto 32, 122, 132
 Chabod, F. 179, 193
 Charmatz, Richard 176, 193, 197
 Chelmi püspökség 112
 Chigi, Flavio párizsi nuncius 172
 Choupin, L. 163
 Cipriani, Syrus 104
 Civitavecchia (Lazio) *O.* 34, 37
 Clermont, É. 34, 122
 Colapietra, Raffaele 28
 Colloredo-Wallsee, Franz gróf 47, 118
 Corish, Patrick J. 169
 Corridore, F. 25
 Cortese, Nino 28
 Crétineau-Joly, Jacques 43
 Crispolti, C. 197
 Crivelli, Albert gróf 159
 Csajághy Sándor csanádi püspök 94, 140
 Csáky, Moritz 171
 Csanádi püspökség 62, 85, 94, 140
 Császka György szepesi püspök 184

 Csengery Antal 151
 Csengery Lóránt 151
 Csernisevskij, Nyikolaj Gavrilovics 131
 Curato, Frederico 114
 Custoza (Veneto) *O.* 150
 Czacki, Wladimiro párizsi nuncius 192
 Cziráky János gróf 118
 Czoernig, Karl 175

 Dal Pane, Luigi 30
 Danielik János 127
 Darwin, Charles Robert 190
 Deák Ferenc 135, 142, 145, 149, 152, 164–166, 179–180, 183, 191
 Debidour, A. 162
 Debrecen 66–67, 77
 De Cesare, Raffaele 41, 133
 Del Bono, G. 123
 Della Torre, Paolo 41
 Del Piano, R. 30
 De Luca, Antonino bécsi nuncius, kardinális 21, 93–94, 117, 119–141, 147, 159
 De Marchi, Giuseppe 21–23, 32, 40, 117, 140, 182, 192
 Dengel Ph. 14
 Demarco, Domenico 25, 30–31
 Dessewffy Emil gróf 119
 Diakovár — Djakovo *J.* 96
 Diakovári püspökség Vö. *Szerém—diakovári püspökség*
 Dimanda tanácsos 159
 Diderot, Denis 44
 Diószegi István 176
 Döbling (Bécs) 129
 Döllinger, Johann Joseph Ignaz von 169
 Dörrer, Fridolin 14
 Dublhoff-Dier, Anton báró 58, 60, 62
 Durselle, G. B. 157
 Drezda — Dresden, *NDK.* 135
 Drouyn de Lhuys, Edourd herceg 37
 Dupanloup, F. orléansi püspök 163
 Durand, R. 168
 Durando, Giovanni tábornok 48

 Eckhart Ferenc 62, 72, 85, 88
 Eger 118, 130
 Egri érsekség 60–61, 85, 92–94, 97, 108, 174
 Eisenmann, Louis 151
 Engel-Janosi, Friedrich 34, 36, 39–40, 49, 73, 82, 132, 137, 145, 160, 168–170, 180
 Eötvös József báró 60, 143, 163–165, 167, 176, 183, 186
 Erdélyi görögkeleti érsekség 117
 Erdélyi római katolikus püspökség 95

- Erdélyi Vazul nagyváradi görög katolikus püspök 117
- Esterházy Móric gróf 36, 49, 74–75, 118, 143–148, 151
- Esztergom 88, 90–92, 94–97, 99, 103, 107, 118–119, 126–127, 134, 146–147, 153–154, 184
- Esztergomi érsekség 60, 88, 93, 97, 107–108, 118, 139, 153, 174–175
- Esztergomi püspökség és káptalan 174
- Fábry Ignác kassai püspök 93–94
- Fabbri, Odoardo 32
- Falaschi, F. 30
- Falcinelli Antoniaci, Mariano bécsi nuncius, kardinális 22, 140–149, 151–156, 158–167, 170–179, 183
- Falk Miksa 164, 174
- Fantoni, F. 21
- Farini, Luigi Carlo 26, 28, 32, 35, 37–39, 43, 49
- Farkas Imre székesfehérvári püspök 93, 147
- Fejérpataky László 13
- Feldkirchen (Ober-Österreich) A. 137
- Ferdinánd, I. osztrák császár, V. magyar király 47–49, 53, 61, 65, 68, 70, 73–74, 85
- Ferenc, II. Nápoly–Szicília királya 132
- Ferenc József, I. 65, 71, 73–74, 77, 81–82, 113, 119, 124, 145, 150, 159–160, 168, 174, 178, 180, 187–189
- Ferenczi Zoltán 135, 151, 164, 174
- Feretti, Gabrielle vatikáni államtitkár, kardinális 27, 44
- Ferrara (Emilia) O. 43
- Fessler, Josef Sankt Pölten-i püspök 100, 109, 111
- Ficquelmont, Karl Ludwig gróf 47, 58
- Filipuzzi, Angelo 27, 42
- Fink, K. A. 17
- Firenze 133
- Fogarasi Béla 131
- Fogarasi görögkeleti érsekség Vö. *Gyulafehérvár—fogarasi görögkeleti érsekség*
- Fogarasi görögkeleti püspökség 115
- Fogarassy Mihály skodári, utóbb erdélyi római katolikus püspök 57
- Forgách Ágost gróf, névleges püspök, Esztergom megye főispánja 127
- Fornari, Raffaele párizsi nuncius, kardinális 34
- Fraknoi Vilmos 13–14
- Frankfurt, NSZK. 49–51, 60
- Friedensburg, Walter 14
- Friedjung, Heinrich 50, 66, 112, 114, 137, 143, 150–151
- Frigyes Vilmos, IV. porosz király 50
- Fürstenberg, Friedrich Egon örgróf, olmtüzi érsek, kardinális 104–105
- Füssy Tamás 38, 168, 170, 180, 182
- Gaeta (Campania) O. 21, 32–40, 62, 73–74, 79, 132
- Gagern báró 159
- Gaillard 37
- Gallavresi, G. 179
- Garibaldi, Giuseppe 26, 38, 131–132, 135, 171
- Géfin Gyula 93
- Gelich Rikárd 54, 66
- Gennarelli, A. 40
- Gentilis kardinális 13
- Geringer, Karl báró 95
- Gergely, XVI. pápa (Mauro Cappellari) 25, 29, 40, 42, 45
- Ghisalberti, Alberto Maria 27–28, 34–36, 40
- Gioberti, Don Vincenzo 35
- Giovagnoli, R. 32
- Girard, Louis 122
- Girk György pécsi püspök 93
- Gizzi, Pasquale vatikáni államtitkár, kardinális 26–27, 43, 46
- Goluchowski, Agenor Maria Adam gróf 124
- Gonda Imre 150
- Gooch, G. P. 197
- Gori, A. 27, 43
- Gózony György 45
- Gödöllő (Pest m.) 67
- Görgey (Görgei) Arthur tábornok 66, 77
- Götz, Christian tábornok 67
- Graham, R. A. 14
- Granderath, Theodor 167
- Gratz Gusztáv 171, 174, 176, 183
- Grünne, Karl gróf 82
- Guerzoni, Giuseppe 26
- Guizot, Francois-Pierre-Guillaume 46
- Gurian, W. 157
- Günther, Anthon professzor 105
- Gyárfás Elemér 117
- Gyenis András 118
- Győr 95–96
- Győri püspökség 60–61, 93, 153
- Gyulafehérvár—fogarasi görög katolikus érsekség 115–117
- Haas Mihály szatmári püspök 94, 135–136, 152
- Hajdu János 61

- Hajnik Károly 135
Halász Imre 164, 171, 174
Hales, E. E. Y. 133
Halperin, S. W. 192
Hám János szatmári püspök, kinevezett esztergomi érsek, prímás 61–62, 69–72, 85, 88, 94
Hammer báró 159
Hanuy Ferenc 163
Hantsch, Hugo 137
Harcourt, Francois-Eugene-Gabriel d', herceg 37
Harris, D. 193
Hatvan (Heves m.) 67
Haulik György zágrábi püspök, 1853-tól érsek 69, 76, 96–98, 149
Haynald Lajos erdélyi püspök, 1867-től kalocsai érsek, kardinális 94–95, 137, 147, 160
Haynau, Julius báró, tábornagy 77, 84–87, 89–90
Helfert, Joseph Alexander 50, 66
Helfy Ignác 126
Hermann Egyed 45, 61, 69, 72, 85–88, 118, 170
Helvétius, Claude-Adrien 44
Hitzing (Bécs) 64
Hodinka Antal 13
Hohenwart, Karl gróf 175–176
Holbach, Paul-Henri Thierry 44
Hopf János 86
Horváth Mihály kinevezett csanádi püspök, kultuszminiszter 1849-ben 45, 54, 61, 68, 71, 85, 94, 191
Horváth Zoltán 135
Höslinger, R. 100
Hundal, A. 42
Hunfalvy János 175
Hussarek, M. 100, 104, 106, 170
Hübner, Joseph Alexander báró 124
- Innsbruck (Tirol) A. 50, 64
Ipolyi Arnold 13, 147
István, I. Szent 130
Irányi Dániel 183
István főherceg, nádor 51–53
Isaszeg (Pest m.) 67
Ischl (Ober-Österreich) A. 108
- Jacini, Stefano 132, 150–151, 157, 192
Jacobini, Ludovico bécsi nuncius, kardinális 22, 181–196
Jacobson, H. F. 100
János főherceg 51
- Jekelfalusy Vince székesfehérvári püspök 61, 68, 85–86, 94, 171
Jellačić, Josip báró 53–55, 62–64, 66, 68–69, 77, 96–97
Jemolo, A. C. 157, 192
Jeruzsálem 112
Johnston, R. M. 33
József főherceg, nádor 45–46
József, II. 56, 58
Josephstadt (Bécs) 65
- Kalocsa 94, 96, 118, 147
Kalocsa—bácsi érsekség 92, 97, 108, 118, 147, 174
Kápolna (Heves m.) 66
Kapornaki apátság (Nagykapornak — Zala m.) 118
Karácsonyi János 61, 93–94, 118
Karlócai görögkeleti érsekség 116, 148
Karner Antal győri püspök 61, 93
Károly Albert, Piemont—Szardinia királya 48
Karánsebesi görögkeleti püspökség 148
Károlyi Árpád 125
Károlyi István gróf 118, 127
Kassa — Košice, Cs. 92, 94
Kassai püspökség 92–94, 189–190
Katterbach, B. 17
Kecskeméthy Aurél 141
Keleti Károly 175
Kemény G. Gábor 135
Kempfen, Johann Franz báró, altábornagy 119, 124
Kienast, A. 150
Kirch, Konrad 167
Kiss Áron 167
Kissling, Johannes B. 177
Kiszling, Rudolf 50
Klapka György tábornok 112, 135
Knoodt, P. 105
Kollarcsik István rozsnyói püspök 94
Kolowrat-Liebsteinsky, Franz Anton gróf 47, 58
Kondor, Viktória M. 183
Komárom, M. — Komárno, Cs. 66–67, 77
Konstantin nagyherceg 112–113
Könyi Manó 119, 125, 135, 143, 145, 151, 170, 180
Kopácsy József esztergomi érsek, prímás 60
Kossuth Ferenc 126
Kossuth Lajos 51, 54–55, 63, 66–67, 78, 107, 126, 135, 190–191
Kovács Miklós erdélyi püspök 95
Kovács Zsigmond pécsi püspök 190

- Kőhalmi-Klimstein József 95, 153
 Königrätz — Hradec Králove, Cs. 150–151
 Kőrösi görög katolikus püspökség 97
 Krakó — Kraków, L. 27
 Krauss, Philipp báró 83
 Kraus, A. 15
 Kremsier — Kroměříž, Cs. 75
 Kunszt József kassai püspök, 1852-től kalocsai érsek 92–93, 98, 107, 147
 Kutschker, Johann Rudolf bécsi érsek, kardinális 188
 Kübeck, Aloys Karl báró 104
- Lajos főherceg 43
 Lajos Fülöp, francia király 46, 50
 Lajos, XIV. francia király 44
 La Marmora, Alfonso Ferrero di 114, 150
 Lamberg Ferenc gróf, tábornok 54
 Lambruschini, Luigi vatikáni államtitkár, kardinális 42
 Landstrasse (Bécs) 65
 Lang, Hugo 167, 171
 Latour, Theodor Baillet de, gróf 64
 Lebey, A. 35
 Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste 39
 Lengyel Tamás 135
 Leo, XII. pápa (Annibale della Genga) 29
 Leo, XIII. pápa (Giacchino Pecci) 13, 16, 22, 197
 Leopoldstadt (Bécs) 65
 Lesseps, Ferdinand Marie de 38
 Leti, Giuseppe 33, 41
 Libényi János 82
 Lill, Rudolf 17, 150, 169
 Linz (Ober-Österreich) A. 137
 Linzi püspökség 188
 Lisszabon — Lisboa 20
 Lodolini, A. 41
 Loesch, A. 168
 Lonovics József kinevezett egri érsek, kalocsai érsek 45, 59, 61–62, 68, 85–86, 92–93, 139, 143, 147, 153
 Lónyay Menyhért gróf 143, 152, 176, 179
 Lublini püspökség 112
 Lugosi görög katolikus püspökség 117
 Lukács József 142
 Lukács Lajos 82, 128, 172
 Lukinich Imre 143
 Lupo Gentile, M. 35
 Lützwow, Rudolf gróf 42, 49, 73
- Mac-Mahon, Patrice-Maurice de, tábornok 185
- Mack Smith, Denis 132
 Madelin, L. 28
 Madrid 20
 Mailáth György gróf 145–146, 153, 184
 Mamiani delle Rovere, Terenzio 32
 Manfredi, C. 114
 Marcelli, U. 114
 Marczali Henrik 45
 Maria-Enzersdorf (Nieder-Österreich) A. 87
 Mária württenbergi hercegnő 46
 Mária Henriette hercegnő 46
 Mariahilf (Bécs) 65
 Maria-Zell (Steiermark) A. 119–120
 Márki Sándor 85, 191
 Martin, V. 162
 Martina, Giacomo 142
 Mastai Feretti, Giovanni Maria Vö. IX. Pius
 Mátrai László, 164
 Maurain, J. 168
 Mazzini, Giuseppe 26, 32, 35–36
 Mayr, Josef Karl 120
 Melella 30
 Melki apátság (Nieder-Österreich) A. 85
 Mensdorff-Pouilly, Alexander gróf 141
 Mentana (Lazio) O. 171
 Mercato, Angelo 26, 101, 109, 111
 Mészáros Károly 118
 Meszlényi Antal 16, 45, 57, 62, 70–71, 92, 98, 118, 171
 Metternich-Winneburg, Clemens Wenzel herceg 42–47, 57, 86
 Meysenburg, Otto von, báró 159–160
 Miklós, I. cár 78, 112–113
 Milano 48
 Miko, Norbert 169, 171–172
 Milde, Vincenz Eduard bécsi érsek 105
 Mitrofanov, Paul v. 45
 Mód Aladár 66
 Móga János altábornagy 65
 Mollat, G. 28, 32, 34, 36, 122
 Molnár Aladár 164
 Monaco, M. 31
 Montalambert, Charles Forbes de, 164
 Montani kanonok, a bécsi nunciatura uditorja 49–50, 60–62, 68–69
 Montesquieu, Charles-Louis de Secondat 44
 Monti, A. 26
 Mór (Fejér m.) 65
 Morelli, Emilia 30
 Moscati, Ruggero 34, 36
 Moyses István beszercebányai püspök 92
 Murad, V. török szultán 195
 München, NSZK. 21

- Nada, Narciso 30–31
 Nádasdy Ferenc gróf, kalocsai érsek 92
 Nagysalló — Takovské Lužany, Cs. 67
 Nagyszeben — Sibiu, R. 148
 Nagyszombat — Trnava, Cs. 118
 Nagyváradi görög katolikus püspökség 117
 Nagyváradi római katolikus püspökség 86–87, 94
 Napoléon, I. Bonaparte 28–29
 Napoléon, III. Louis 34, 38–41, 121–123, 132–133, 150, 168
 Ney, Henry Napoléon Edgar ezredes 39
 Nesselrode, Karl Robert gróf 112
 Nistor, I. J. 114
 Novara (Piemonte) O. 67
 Nussi 101
 Nyitrai püspökség 93, 140
- Obermayer András kanonok 94
 Ocskay Antal kassai püspök 59, 93
 Odessza, SZU. 114
 Olmütz — Olomouc, Cs. 66, 73–75, 128
 Olmützi érsekség 175
 Olszamovszka-Skowronska, Sophie 195
 Oltványi Pál 167
 Omodeo, Adolfo 31, 40
 Orbán, L. 105
 Orioli, Anton Francesco vatikáni államtitkár, kardinális 32, 49–50
 Orsi, Pietro 27
 Ossogovich Imre zengg–modrusi püspök 69, 97
 Ottenfels-Gschwind, Moritz báró 141
 Oudinot, Nicholas Charles Victor de, tábornok 36, 38
 Óváry Lipót 13
 Ovidi, Ernesto 31
- Paar, Ludwig gróf 180
 Pákozd (Tolna m.) 55
 Palauque, J. R. 168
 Palugyay Imre nyitrai püspök 92–93, 140
 Pannonhalma; Szent Márton hegye 96
 Pannonhalmi apátság 96
 Párizs — Paris 20, 28, 46–47, 56, 114
 Parodi bankház (Genova) 31
 Paskievics, Ivan Fjodorovics herceg, tábornagy 77
 Passerin d'Entrèves, Ettore 157
 Pásztor Lajos 15, 17, 28, 30, 102, 169
 Pauler Tivadar 176
 Pécs 96
- Pécsi püspökség 62, 93
 Peitler Antal váci püspök 140
 Pest Vö. *Budapest*
 Pesty Frigyes 13
 Pétervárad — Petrovaradin, J. 66, 77
 Petrocchi, M. 29
 Pieri, Piero 38, 56, 123
 Pillersdorf, Franz Xaver báró 58
 Pingaud, A. 122
 Pirri, P. Pietro 17, 26, 31, 40, 123, 171
 Pius, VI. pápa (Giovanni Angelo Braschi) 28, 32
 Pius, VII. pápa (Gregorio Barnaba Chiaramonti) 28, 32
 Pius, IX. pápa (Giovanni Maria Mastai Ferretti) 7, 16–18, 21–22, 25–27, 32, 34–40, 42, 47–49, 62, 73–76, 80, 82, 97, 101, 106, 108, 111, 113, 120–121, 138, 141, 160, 162, 167, 173, 180–181, 186, 188–190, 192–193, 197
 Pontecorvo (Lazio) O. 25
 Pór Antal 13
 Portici (Napoli) O. 39
 Pozsony — Bratislava, Cs. 52, 95–96, 118–119
 Potoczki gróf 113
 Prága — Praha 53, 67, 74, 80, 150
 Prágai érsekség 175
 Puchner, Anton tábornok 67
 Puryear, V. J. 112
- Quazza, Guido 32
 Quazza, Romolo 43
- Radeczky, Joseph Wenzel tábornagy 56, 67
 Rajačič, Josip karlócai görögkeleti érsek, pátriárka 116–117
 Ranolder János veszprémi püspök 92, 140, 189
 Rauscher, Joseph Othmar seckai püspök, bécsi érsek, kardinális 104–107, 111, 130, 136, 147–148, 161, 168, 178, 181, 183, 187–188
 Rechberg und Rothenlöwen, Johann Bernhard gróf 124, 126, 130, 132, 134, 137, 141
 Récsey Ádám báró 55
 Redlich, Josef 124
 Reichstadt, Cs. 193
 Reusch, A. 168
 Révész Imre 58, 92, 100, 127
 Rinaldi, C. G. 142
 Rinieri, I. 28–29
 Rodelli, L. 33

- Roma 8, 14, 22, 28, 32, 38–40, 56, 73–75, 77, 79–80, 86, 93, 97–98, 103–106, 108, 113, 118, 122, 124, 133, 147, 170–173, 192
- Rónay Jácint 190–191
- Roskoványi Ágoston váci püspök 91, 93, 140
- Rossi, Gabriello 30
- Rossi, M. 29–30
- Rossi, Pellegrino 32
- Rothschild bankház (Párizs) 30
- Roux, P. 30
- Rousseau, Jean-Jacques 44
- Rozsnyói püspökség 94
- Rudnyánszky József besztercebányai püspök 59, 69, 87–88, 92
- Rüdiger, Fjodor Vasziljevics gróf, tábornok 77
- Rüstow, Wilhelm 123, 150
- Sacconi, Carlo párizsi nuncius, kardinális 122
- Saffi, Aureli 27, 32
- Šaguna, Andrei erdélyi görögkeleti érsek 116–117, 130, 140, 148
- Saitta, Armando 122
- Salacz Gábor 161, 171
- Salvatorelli, Luigi 31
- Salvemini, G. 26, 179
- Salzburg, A. 80
- Sandonà, A. 193
- Sándor, II. cár 113, 178
- San Stefano — Yeşilköy, *Törökország* 196
- Santa Lucia (Veneto) O. 67
- Santifaller, Leo 14
- Santucci, Vincenzo kardinális 106
- Sashegyi Oszkár 111, 131
- Schäfer, Th. 105
- Scheffler János 63, 70–72
- Schlitter, Hanns 66
- Schmerling, Anton von, lovag 133–134, 136–138, 140–145, 147–148
- Schmidlin, Josef 23, 26, 133, 197
- Schmidt-Volkmar, E. 177
- Schnürer, Franz 143, 174
- Schopper György rozsnyói püspök 171
- Schönbrunn (Bécs) 178
- Schönherr Gyula 13
- Schuszer Konstantin kassai püspök 190
- Schwarzenberg, Felix Ludwig herceg 37, 40, 65–66, 70–76, 79–80, 82, 84–87, 89, 96
- Schwarzenberg, Friedrich herceg, prágai érsek, kardinális 104–105, 144, 161, 178
- Schwechat (Nieder-Österreich) A. 65
- Scitovszky János esztergomi érsek, prímás, kardinális 62, 70, 72, 76, 88–90, 92, 94–95, 97–99, 106–108, 118–120, 126–131, 133–134, 137–140, 146–149, 152–153
- Seckau püspökség 105
- Sennyey Pál báró 118, 145, 174, 185
- Serafini, Alberto 26
- Seton-Watson, R. 197
- Sickel, Theodor 14
- Simeoni, Giovanni vatikáni államtitkár, kardinális 188, 190–193, 195–196
- Simeoni, L. 32
- Simon, A. 33
- Simor János győri püspök, 1867-től esztergomi érsek, prímás, kardinális 106, 139, 149, 153, 161, 163–171, 173, 183, 186, 189
- Singer 100
- Sinkovics István 54
- Soderni, E. 40
- Soglia, Giovanni vatikáni államtitkár, kardinális 32, 51, 53–55, 60–65, 68–69
- Somogyi Éva 145
- Sötér István 164
- Spada, Giuseppe 27, 32–33, 38, 49
- Spadolini, G. 192
- Spadoni, D. 28–29
- Sosnosky, T. 193
- Spellanzon, Cesare 31
- Spira György 54
- Springer, A. 58
- Srbik, Heinrich 27, 45
- Stahelin, E. 43
- Sterka Sulcz (Sterca-Siulutiu) Sándor gyulafehérvári—fogarasi görög katolikus érsek 117
- Stillfried báró 161
- Strossmayer György (Josip Juraj) szerém — diakovári római katolikus püspök 97, 130, 137–138, 194
- Stojanovic, M.D. 193
- Szabad György 131
- Szamosújvári görög katolikus püspökség 117
- Szaniszló Ferenc nagyváradi római katolikus püspök 94
- Szatmár (Szatmárnémeti) — Satu-Mare, R. 118, 136
- Szatmári püspökség 94, 152
- Széchenyi István gróf 129–130
- Szeged 77
- Székesfehérvári püspökség 60–61, 93, 147
- Szemere Bertalan 67–68
- Szemnecz Emil 57
- Szenczy Ferenc szombathelyi püspök 93
- Szepesváralja — Spišské Podhradie, Cs. 68
- Szepesi püspökség 60–61, 86, 92, 94, 184

- Szerém—diakovári püspökség 97
 Szilágyi Sándor 56
 Szittyay Dénes 95
 Szilágy József 179, 182
 Szombathelyi püspökség 93
 Szögyeny-Marich László 118, 125–126
- Tápióbicske (Pest m.) 67
 Teleki László gróf 135
 Temesvár — Timișoara, R. 77
 Temperley, H.W.V. 112
 Thewrewk-Pallaghy Attila 134
 Thun und Hohenstein, Leo gróf 83, 106, 111, 161
 Tisza Kálmán 183, 185–186, 189
 Tokody Ödön 165
 Toldy István 171
 Torlonia bankház (Roma) 31
 Török János 88, 97, 108, 115, 119
 Török Jenő 57, 161, 163–164, 170
 Török Kálmán 175
 Török Mihály Miklós, K. 163, 170
 Trefort Ágost 176, 189–190
 Trevelyan, George Macaulay 38, 132
- Vác (Pest m.) 67, 95–96, 147
 Váci püspökség 60, 93, 140
 Valéria főhercegnő 190
 Valsecchi, Franco 36, 114, 123, 132
 Vannutelli, Vincenzo helyettes vatikáni államtitkár 190, 192
 Vanyó Tihamér 16
 Várady, L. Árpád 45, 86, 94
 Varsó — Varsavia 77
 Varsói püspökség 112
 Velence — Venezia 48, 150
 Ventrone, Alfonso 41
 Veress Endre 13
 Vergottini 100
 Veszprém 118
 Veszprémi püspökség 92, 189–190
 Vetere, V. 40
 Viale Prelà, Michele bécsi nuncius, kardinális 21, 27, 37, 42–55, 60, 63–67, 71–90, 92, 93–99, 101–108, 111–119
- Viktor Emánuel, II. 121, 149, 179, 195
 Világos — Şiria, R. 77
 Villafranca (Veneto) O. 123
 Vilmos, I. német császár 179
 Viola 131
 Voltaire, François-Marie 44
- Wallace, L. P. 33, 192
 Wandruszka, Adam 132
 Ward, A. W. 197
 Weinzierl-Fischer, Erika 49, 58, 100, 104, 170, 177, 181
 Welden, Franz Ludwig báró 67
 Wenzel, P. 105
 Werner, Joseph báró 73, 75
 Wertheimer Ede 143, 145, 150–151, 176, 178–180, 185, 193
 Windischgrätz, Alfred herceg, tábornagy 48, 64–69
 Winter, E. 105
 Wimpffen, A. gróf 114
 Wirthwein, W. G. 193
 Wittersberg pap 188
 Wlassics Gyula báró 151
 Wolfsgruber, Cölestin 58, 104–106, 181
 Wynen 14
- Zabojszky László szepesi püspök 94
 Zágráb — Zagreb, J. 97, 148
 Zágrábi érsekség 96–97, 108, 115
 Zágrábi püspökség 96–97
 Zalka János győri püspök 153
 Zeller Árpád 59, 91, 165–166, 171, 179, 183
 Zengg-modrusi püspökség 97
 Zichy Antal gróf 129
 Zichy Domokos gróf, veszprémi püspök 69, 92
 Zichy Jenő (Ödön) gróf 55
 Ziekursch, J. 179
 Zuccagni-Orlandini, A. 25, 30
 Zsilinszky Mihály 58, 100, 129
 Zsitomiri püspökség 112
 Zsófia főhercegnő 81, 143, 174

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Bojtár Anna — Műszaki szerkesztő: Fülöp Antal

Terjedelem: 22,75 (A/5) ív + 1 ív melléklet — AK 1778 8184

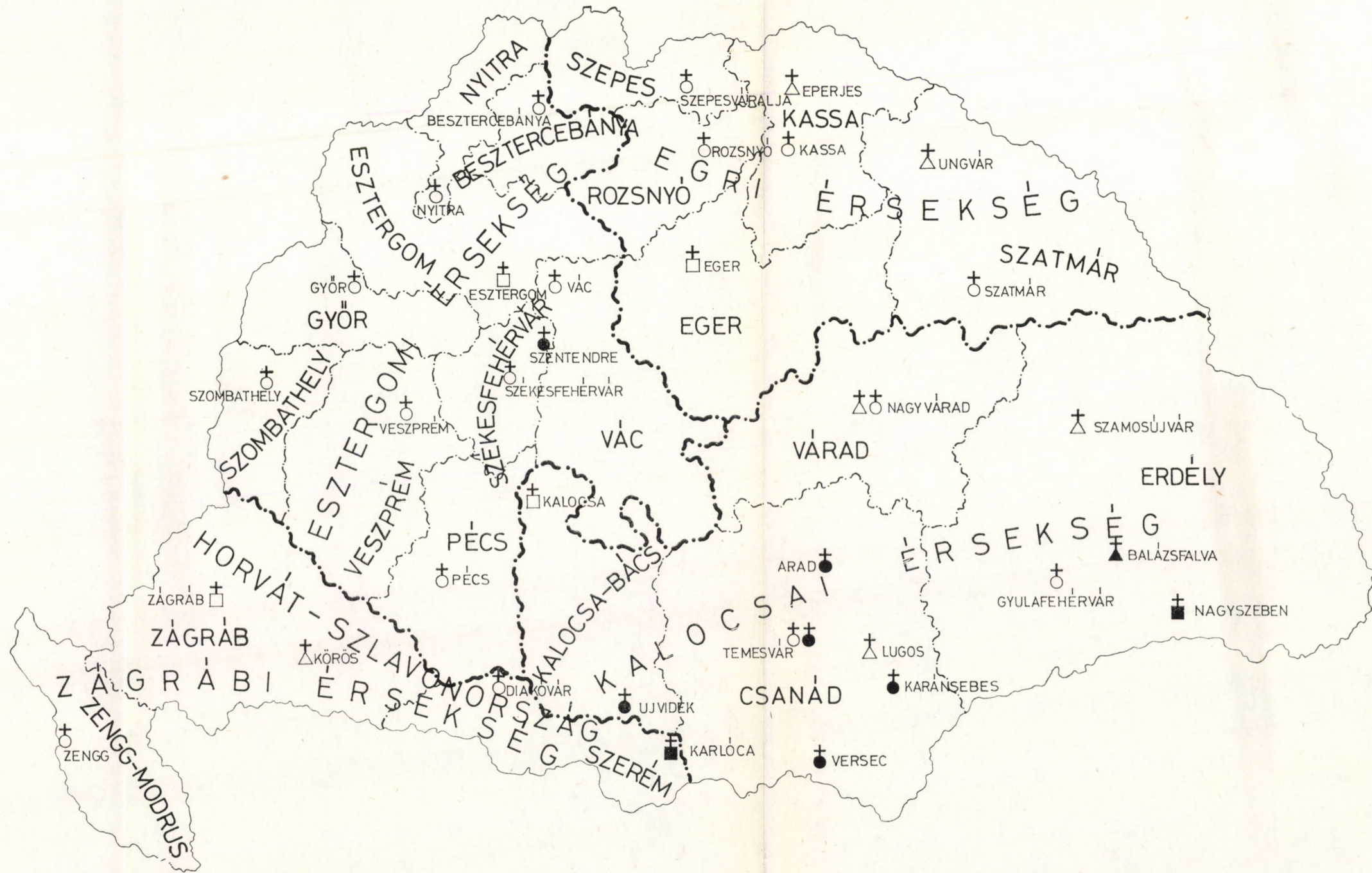
81.8363 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ SZERVEZETE MAGYARORSZÁGON

A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

a görög katolikus és görög keleti egyházi szervezet figyelembevételével

- római katolikus érseki tartományok határa
- - - római katolikus püspöki megyék határa
- ☩ római katolikus érsekség
- ☉ római katolikus püspökség
- ⊕ görög katolikus érsekség
- △ görög katolikus püspökség
- ⊕ görög keleti érsekség
- görög keleti püspökség

A BÉCSI NUNCIATÚRA HATÁSKÖRÉBE TARTOZÓ TERÜLETEK
A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Ára: 82,– Ft

Az Akadémiai Kiadó gondozásában
jelenik meg

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE

A szerkesztő bizottság elnöke
EMBER GYŐZŐ

Megjelenik évente 1 kötet 6 füzetben
Évfolyamonkénti előfizetési díja 150,– Ft

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉRTESÍTŐJE

Felelős szerkesztő
RÁNKI GYÖRGY

Megjelenik évente 1 kötet 4 füzetben
Évfolyamonkénti előfizetési díja 84,– Ft

Mindkét folyóirat előfizethető
a Posta Központi Hírlap Irodánál
Budapest V., József nádor tér 1., 1900

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

